

Jaarboek
Parlementaire Geschiedenis
2010

Waarheidsvinding en waarheidsbeleving

Boom

Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2010

Waarheidsvinding en waarheidsbeleving

Jaarboek
Parlementaire Geschiedenis
2010

Waarheidsvinding en waarheidsbeleving

Redactie:
Carla van Baalen
Willem Breedveld
Marij Leenders
Johan van Merriënboer
Jan Ramakers
Jouke Turpijn

Centrum voor Parlementaire Geschiedenis,
Nijmegen

Boom – Amsterdam

Foto omslag: ANP - Marcel Antonisse
Vormgeving: Boekhorst design, Culemborg

© 2010 Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, Nijmegen

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 94 6105 363 3
NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Ten geleide	9
-------------	---

Artikelen

<i>Marcel ten Hooven</i> , Bevrijd van de onverbloemde waarheid. Het is oppassen geblazen met politici die de waarheid als doel van politiek zien	13
<i>Joris Oddens en Jouke Turpijn</i> , Waarheid en gezond verstand in het Nederlandse parlement rondom 1798 en 1848	23
<i>Joop van Rijswijk</i> , Verbeelding en werkelijkheid. Nederland en de ‘internationale waarheid’	37
<i>Arco Timmermans en Gerard Breeman</i> , Politieke waarheid en dynamiek van de agenda in coalitiekabinetten	47
<i>Dirk Jan Wolffram</i> , Witte pakken en integraalhelmen. Waarheidsvinding in de tweede golf van parlementaire enquêtes, 1983-2003	63
<i>Philip van Praag</i> , Doen de media nog aan waarheidsvinding?	75
<i>Marjan Schwegman</i> , In een achterkamertje zoeken naar de waarheid. Terugblik op het Irakonderzoek door een lid van de commissie-Davids	87

Spraakmakend debat

<i>Marij Leenders</i> , Rauwheid en formalisme. Het spoeddebat over de ‘politieke situatie rondom de besluitvorming Uruzgan’ (18 februari 2010)	97
---	----

Egodocumenten/Bronnen

<i>Alexander van Kessel</i> , Koningin Juliana tijdens de kabinetsformatie van 1963. ‘Zijn er nog geen jonge frisse staatssecretarissen?’	115
---	-----

Interview

<i>Carla van Baalen en Jan Ramakers</i> , ‘Ik denk dat we de waarheid wel te pakken hebben.’ Interview met voorzitter De Wit van de parlementaire onderzoekscommissie financieel stelsel	125
--	-----

INHOUD

Herinneringen/necrologie

<i>H.J.L. Vonhoff</i> †, De liberale trendsetter. Edzo Toxopeus (1918-2009)	135
<i>Wim Kok</i> , De man van Wassenaar. Chris van Veen (1922-2009)	141
<i>Erwin Dijk en Gerrit Voerman</i> , Van paria tot gerespecteerd parlementariër. Marcus Bakker (1923-2009)	145
<i>Jan Vis</i> , Gepassioneerd betrokken bij de publieke zaak. Hans van Mierlo (1931-2010)	149
<i>Annemarie Jorritsma</i> , In memoriam Hans Dijkstal (1943-2010)	153
<i>Peter de Waard</i> , Bij Peschar werd het rood nooit roze. Postuum Henri (Harry) Peschar	157
<i>Frits Korthals Altes</i> , Overtuigd liberaal, overtuigend redenaar en bestuurder. Henk Vonhoff (1931-2010)	159

Parlementaire kroniek

<i>Jan Ramakers</i> , Het parlementaire jaar 2009-2010	165
--	-----

Recensies

<i>Jac Bosmans</i> , Een veelzijdig, maar egocentrisch sociaaldemocraat	191
<i>Anne Bos</i> , Onthullend! Campagnejournalistiek eist politieke slachtoffers	193
<i>Peter van der Heiden</i> , Algemeen belang versus belangenbehartiging	195
<i>Hilde Reiding</i> , Terugblikken op veertig jaar ontwikkelingssamenwerking	196
<i>J.W.L. Brouwer</i> , Een gedreven politicus en een diplomaat in hart en nieren	198
<i>Arnold Heertje</i> , Falend openbaar bestuur	200
<i>Rutger Zwart</i> , Mensenwerk	202
<i>Jonk van Zuthem</i> , Aanvallen en verdedigen op de orthodox-protestantse rechterflank	204
<i>Anne Bos</i> , De journalist als politieke meteoroloog	207
<i>Klaas de Vries</i> , De 'waarheid' van de commissie-Davids	208

Signalementen

<i>Jan Ramakers</i> , Gesignaleerd	213
------------------------------------	-----

Lijst van afkortingen	219
------------------------------	-----

Over de auteurs en de redactie	221
---------------------------------------	-----

Ter herinnering aan Peter Maas,
oud-directeur van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis

Ten geleide

‘De essentie van het schrijven is het zoeken naar de waarheid en de essentie van de politiek is juist het verhullen ervan’, zo schijnt de Amerikaanse schrijver en essayist Gore Vidal ooit in een interview te hebben gezegd. Nu is Vidal de grootmeester van het ironische aforisme. De hiervoor geciteerde ‘waarheid’ kan ook anders, positiever worden geformuleerd, waarmee het overigens ook een andere ‘waarheid’ wordt. Volgens de politicoloog Jos de Beus draait de politiek ‘niet om waarheidsvinding maar om voortgaande meerderheidsvorming inzake de vraag wat het algemeen belang van vrije en gelijke burgers inhoudt en wat dit betekent voor de praktische doelen en prioriteiten van de overheid.’¹ Toch roepen beide ‘waarheden’ dezelfde vragen op. Als zij waar zijn, waarom proberen parlementaire onderzoeks- en enquêtecommissies dan toch aan waarheidsvinding te doen? Hoe doen ze dat? En als ze erin slagen, vinden ze dan een absolute waarheid of een geconstrueerde?² Welke rol speelt het begrip waarheid in het politieke debat? In hoeverre kan men in een parlementaire democratie de waarheid claimen? En welke waarheid ligt ten grondslag aan een verkiezings- of een regeringsprogramma? En hoe verhouden al die waarheden zich tot elkaar en hoe beleven wij die? Een onderscheid lijkt hier op zijn plaats tussen enerzijds juridische, historische of anderszins wetenschappelijke waarheidsvinding in de politiek en anderzijds een politieke *claim* op de waarheid – in het beste geval een ‘functionele fictie’ die het politieke bedrijf draaiende houdt, en in het slechtste geval, als zij absolute pretentie heeft, de doodsteek voor de democratie.³

In een inleidend essay waarschuwt de journalist *Marcel ten Hooven* tegen politici die zo’n absolute claim op de waarheid in pacht menen te hebben, die de waarheid als doel van de politiek zien. De historici *Joris Oddens* en *Jouke Turpijn* laten zien welke functie waarheid (en gezond verstand!) vervulden in het politieke debat in het eerste Nederlandse parlement, ten tijde van de Bataafse Republiek, en omstreeks de vestiging van de moderne Nederlandse parlementaire democratie in 1848. Oud-fractienedewerker van de ARP en het CDA en publicist *Joop van Rijswijk* betoogt in zijn bijdrage dat de Nederlandse politiek zich in de twintigste eeuw regelmatig heeft laten misleiden door haar waarheidsbeleving, de perceptie van de eigen positie in de internationale constellatie. De bestuurswetenschappers *Arco Timmermans* en *Gerard Breeman* analyseren de politieke waarheid en dynamiek van de agenda van coalitiekabinetten. Zij stellen de vraag in hoeverre de waarheid van Kamervragen, troonredes en regeerakkoorden afwijkt van die van verkiezingsbeloften en welke oorzaken aan die afwijkingen ten grondslag liggen. De historicus *Dirk Jan Wolffram* analyseert de parlementaire enquêtes die tussen 1983 en 2003 zijn gehouden: wat wilden die onderzoeken, hadden ze beleidswijzigingen tot gevolg, en wat betekenden ze voor de politieke status van de commissievoorzitter? De politicoloog *Philip van Praag* vraagt zich af in hoeverre de media in de moderne verhoudingen nog in staat zijn tot waarheidsvinding, waarbij hij een onderscheid maakt tussen waarheidsvinding in de onderzoeksjournalistiek en in de verslaggeving. In twee bijdragen staat de dagelijkse praktijk van politieke waarheidsvinding door onderzoekscommissies centraal: het commissielid *Marjan Schwegman* kijkt terug op het werk van de commissie-Davids over de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog in Irak, en commissievoorzitter *Jan de Wit* vertelt in een interview over het onderzoek van de parlementaire onderzoekscommissie financieel stelsel. Opvallend is hoe positief beide commissieleden zijn over de resultaten van hun poging tot waarheidsvinding.

Marij Leenders presenteert in de rubriek ‘Spraaakmakend debat’ het Tweede Kamerdebat over de voortzetting van de Nederlandse militaire aanwezigheid in Afghanistan, waarbij opvalt hoe bewindslieden zich vasthielden aan formalistische standpunten, en hoe Kamerleden zich tegelijkertijd te buiten gingen aan ruwheid van toon in het debat. Dit debat luidde de val van het kabinet-Balkenende IV in.

Het egodocument, dat aansluit bij het thema ‘kabinetsformatie’ dat de media gedurende lange tijd in 2010 heeft beheerst, wordt ingeleid door *Alexander van Kessel*. Het gaat om een verslag van een bezoek aan koningin Juliana door PVDA-fractievoorzitter Anne Vondeling tijdens de formatie van het kabinet-Marijnen in 1963.

Het droevige feit deed zich voor dat kort voor het te perse gaan van dit *Jaarboek* een van de auteurs, H.J.L. Vonhoff, overleed. Hij schreef een portret van zijn partijgenoot Edzo Toxopeus.

Het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* is een uitgave van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Het *Jaarboek* wil in zo breed mogelijke kring belangstelling wekken voor de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Het probeert dit te bereiken door naast wetenschappelijke ook opiniërende artikelen op te nemen, alsmede boekbesprekingen, een kroniek van het afgelopen parlementaire jaar, egodocumenten en herinneringen aan onlangs overleden prominente politici. Doorgaans liggen actuele thema's of gebeurtenissen ten grondslag aan de onderwerpskeuze van de historische artikelen. In het *Jaarboek* komen niet alleen wetenschappers aan het woord, maar ook journalisten en (oud-)politici. In alle bijdragen is het Nederlandse parlement in een nabij of ver verleden uitgangspunt van beschouwing; positie en handelen ervan sinds de opkomst van het parlementaire stelsel in 1848 staat steeds centraal.

Het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* kwam mede tot stand dankzij de steun van het bestuur van de Stichting Parlementaire Geschiedenis (mr. Th.C. de Graaf, dr. G.A.M. Beekelaar, mr. S. van Haersma Buma, drs. P. Kalma, prof.dr. U. Rosenthal en drs. A. Slob). De wetenschappelijke raad (prof.dr. R.A.M. Aerts, prof.dr. J.Th.J. van den Berg, prof.mr. C.A.J.M. Kortmann en dr. G. Voerman) stond de Stichting, het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis en de redactie met waardevolle adviezen terzijde. Onze dank gaat tevens uit naar Irene Helsen voor de secretariële ondersteuning en naar Michael Verhulst die de illustraties verzorgde.

Carla van Baalen
Willem Breedveld
Marij Leenders

Johan van Merriënboer
Jan Ramakers
Jouke Turpijn

Noten

- 1 Hij concludeert dit in zijn artikel ‘Het glazen huis van gezag – de averechtse werking van transparantie in de democratie’, *De Gids* 169 (2006) p. 938-946. Zie de bijdrage van Marcel ten Hooven aan dit *Jaarboek*.
- 2 Naar analogie van de ‘geconstrueerde historische werkelijkheid’.
- 3 Vgl. Remieg Aerts, *Het aanzien van de politiek. Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009) en de reflectie hierop in het artikel van Joris Oddens en Jouke Turpijn in dit *Jaarboek*, en het artikel van Marcel ten Hooven over het gevaar van ontsporing van de claim op politieke waarheid.

Artikelen

Bevrijd van de onverbloemde waarheid

Het is oppassen geblazen met politici die de waarheid als doel van politiek zien

Marcel ten Hooven

De rekkelijke grenzen van een berekenend machiavellisme

De politiek is een nooit eindigend debat over een reeks van voorstellen om op een bepaalde wijze tegen de werkelijkheid aan te kijken. Bij de ene politicus kan diens versie van de werkelijkheid er dan ook onherkenbaar anders uitzien dan bij de andere. Logischerwijze trekt de Groningse geschiedfilosoof Frank Ankersmit daaruit de conclusie: 'Met de waarheid kom je in de politiek niet zo ver.'

Politicoloog Jos de Beus is het met hem eens. 'Het is zinloos om het begrip *waarheid* toe te passen op de democratie,' schrijft hij.² 'Een volksvertegenwoordiger gaat in de politiek om de onzin van anderen aan het licht te brengen en een eigen beeld van de maatschappelijke werkelijkheid te verkondigen. De democratie is een eigensoortige zoektocht naar het algemeen belang die in het teken staat van voortschrijdende controverse over dergelijke beelden.'

Een politicus kan volgens De Beus onkreukbaar, waarachtig zijn, zonder dat hij altijd en overal de onverbloemde waarheid spreekt. Wil hij resultaat boeken, maar zich ook bewust tonen van de verantwoordelijkheid die zijn publieke ambt met zich meebrengt, dan benut hij de rekkelijke grenzen van een berekenend machiavellisme ten volle zonder te vervallen in aperte leugens. Een goede politicus weet dat het effect des te groter zal zijn als hij zijn slinksheid maskeert met charme en een beetje theater. Een hilarisch voorbeeld uit de parlementaire geschiedenis is de manier waarop PVDA-politicus Thijs Wöltgens een debat waarin zijn VVD-collega Frits Bolkestein hem in de hoek had gedreven, toch in zijn voordeel wist te beslechten. 'U rekent op mijn consistentie...', zei Wöltgens met een glimlach. Na een korte pauze vervolgde hij: 'En dat kunt u niet.'

Ook Wöltgens toonde zich met die woorden ervan bewust dat een politicus op legitieme wijze met de waarheid kan spelen, mits hij de feiten recht doet. De Beus onderscheidt daartoe de 'aperte leugen', een doodzonde voor een politicus, van de 'edele leugen', waarin het spel met de waarheid ten dienste van een hoger belang staat.

De Beus wijst op het roemruchte historische voorbeeld van Hendrik Colijns advies aan de radioluisteraars om 'even rustig te gaan slapen als zij dat andere nachten doen'. Colijn zei dat na Hitlers bezetting van het Rijnland in 1936, een agressieve actie waarmee de dictator het volkenrecht aan zijn laars lapte. Hij voegde er nog aan toe: 'Er is voorshands geen enkele reden ongerust te zijn.' Ondertussen wist Colijn dat er met Hitler geen afspraken over de neutraliteit van Nederland mogelijk waren en dat de hulpgaranties van de Engelsen en Fransen bij een eventuele bezetting nihil zouden zijn. Hij verdubbelde geleidelijk het defensiebudget en probeerde intussen met zijn 'edele leugen', aldus De Beus, de bevolking te behoeden voor paniek en verlamming.

Ten dienste van een wat prozaïscher, maar evenzeer legitiem doel stond de reactie van CDA-onderhandelaar Maxime Verhagen op het nieuws dat enkele fractieleden een voorbehoud maakten bij een kabinet met gedoogsteun van de groepering van Geert Wilders. Dat was geen nieuws, zo demonteerde Verhagen dat bericht, want elk fractielid werd geacht dat voorbehoud te hebben gemaakt zo lang er geen formatieakkoord op tafel lag. Formeel juist en toch niet helemaal de waarheid. Verhagen, machtspoliticus pur sang, verschaftte zich met dat handigheidje weer even tijd en ruimte om de onderhandelingen met Mark Rutte (VVD) en Wilders voort te zetten, tot zich met het 'nee' van medeonderhandelaar Ab Klink tegen verdere besprekingen een nieuwe crisis in het formatieproces aandiende.

De scheppende kracht van het woord

Een politicus leeft in zijn vak van de scheppende kracht van het woord, en alleen al daarom is een objectief waarheidsbegrip in de politiek onbestaanbaar. Metaforen, hyperbolen en andere stijlmiddelen uit de retorica zijn de wapens in het debat, met het doel de tegenstanders te overtuigen van de noodzaak van een andere politieke koers. Het ene of het andere woord kan een heel verschil maken in het beeld dat een politicus van de werkelijkheid schetst. In de woorden van Ankersmit: 'Er bestaat een zekere losheid in de relatie tussen taal en werkelijkheid, die retorisch geëxploiteerd kan worden om nieuwe politieke realiteiten te scheppen.'³

Ook de wetenschapsfilosoof Karl Popper onderscheidde wetenschappelijke waarheid van de democratische werkelijkheid, zij het dat hij de methode van de vrije wetenschap wel ten voorbeeld stelde aan politici: 'De zoektocht naar de waarheid vereist op zijn minst voorstellingsvermogen, leren door vallen en opstaan, de geleidelijke ontdekking van eigen vooroordelen en kritisch debat.' Deze principes van de rationele discussie dragen de voorwaarden voor democratisch fatsoen in zich, meende Popper. Hij omschreef deze voorwaarden als: 'Openstaan voor een andere zienswijze, rechtvaardigheidsgevoel en de bereidheid tot compromis.'⁴

Eigenschappen als ontvankelijkheid voor andere denkbelden en compromisbereidheid zullen minder goed tot ontplooiing komen bij politici die weigeren hun waarheid te middelen met de waarheid van andere politici. Zo kan het debat in de greep komen van de mores van de getuigenispolitiek, met politici die zijn verschanst in het eigen gelijk. De politieke arena wordt in dat geval een strijdtoneel waarin de tegenstander hoe dan ook niet deugt. Een open afwijking van het eigen argument tegen dat van de ander maakt dan plaats voor het gevecht om de beste oneliner, slechts bedoeld om de andere partij in de hoek te drijven. Dat kan een destabiliserend effect sorteren op de werking van een politiek bestel als het Nederlandse. Daartoe behoort dat partijen elkaar tegemoet treden in het besef van een gedeelde democratische ruimte. Hoe hartgrondig, in felle bewoordingen zij ook met elkaar van mening verschillen, aan het einde van het debat valt een besluit en respecteren zij elkaar over en weer. Dat is de gepaste houding in een vertegenwoordigende democratie, waarin de een van de ander weet dat hij een deel van de samenleving representeert.

Daarom hechtte de Britse filosoof Isaiah Berlin zoveel waarde aan het besef van diversiteit, tolerantie en relativeringsvermogen. In zijn klassieke tekst over vrijheid uit 1958, in Nederland uitgegeven als *Twee opvattingen van vrijheid*, vraagt Berlin zich af waarom we in de natuur- of wiskunde geen vrije gedachten toestaan en in de politiek of de moraal wel.⁵ Het antwoord is dat mensen verschillend zijn en, anders dan de exacte wetenschap, allemaal hun eigen levens-

beschouwelijke waarheid hebben. De erkenning van dat pluralisme is volgens Berlin de levensvoorwaarde voor een democratie. Want zelfs als er wel één waarheid in de politiek mocht bestaan, wie beslist dan welke waarheid dat is? Zodra een machthebber zich die bevoegdheid toeëigent, zal het leven van andersdenkenden benauwd en onvrij zijn, waarschuwt hij.⁶

De filosoof uit Oxford onderkende tegelijkertijd dat mensen ertoe neigen de eigen levensovertuiging als waar en onbetwistbaar te beschouwen. Dat geeft hun het houvast waaraan ze van nature behoefte hebben. Een politicus kan eigenlijk niet zonder die zekerheid van het eigen gelijk, wil hij de overtuigingskracht ontplooien die zijn vak vereist. Aan de hand van deze waarnemingen formuleerde Berlin wat vrijheid in een democratie waarlijk inhoudt. Die vrijheid stoelt op het besef dat eenieder vrij moet zijn z'n diepste overtuiging onversaagd uit te dragen, zolang hij anderen maar niet dwingt te doen en laten wat hij zelf juist acht. Want dan beslist hij voor hen dat zij hun vrijheid niet waard zijn.

In een democratie kan niemand dus volledig zijn zin krijgen. Een politicus die zich daarvan bewust is, streeft daar ook niet naar. Hij weet dat schipperen en inschikken tot de hogere kwaliteiten van een democratie behoren.

Er is, kortom, alle reden attent te zijn op signalen dat het Nederlandse bestel in een klimaat belandt waarin het schipperen en inschikken in een slecht daglicht staan. Die signalen zijn er. De consensusdemocratie van weleer, gericht op compromissen waarin ieder zijn deel krijgt, lijdt onder de destructieve kracht die het populisme van de pvv uitoefent. Daar is in de politieke strijd bijna geen kruid tegen gewassen. Het wapen van de groepering van Wilders is dat die alles wat onvermijdelijk traag en complex is in de democratie, juist als een nodeloze zwakte neersabelt. Het kost andere partijen tot dusver moeite zich daartegen te verweren. Proberen ze zorgvuldigheid te betrachten in een weerbarstige kwestie met allerlei tegenstrijdige belangen? De populisten zullen roepen dat 'ze' het moeilijker maken dan het is en geen knopen durven door te hakken. Zijn de anderen aan het schikken en plooiën, wikken en wegen in een poging eenieder recht te doen? De populisten zullen zeggen dat er niet naar het volk wordt geluisterd.

In zijn tijd heeft Berlin (1909-1997) meer dan genoeg voorbeelden gezien van de wreedheden en intolerantie die inherent zijn aan politieke systemen gestoeld op de idee van het eigen gelijk. 'Alle gesol met mensen, alle bemoeizucht, alle manieren om hen tegen hun wil naar ons patroon te vormen, om hun gedachten te beheersen en hen te conditioneren, komen neer op een ontkenning van datgene wat mensen tot mensen en hun waarden tot ultieme waarden maakt', noteerde hij.⁷

De stelling in dit artikel is dan ook dat een afscheid van de waarheid als doel van de politiek bevrijdend kan werken. Zo'n afscheid maakt meer ruimte voor wat politiek in de kern is: een vreedzame wijze van omgaan met verschillen.

Nodeloos eerlijk

Soms kan het ook gewoon dom zijn als een politicus nodeloos de waarheid spreekt. Zo luidde Jan Peter Balkenende zelf het einde van zijn tweede kabinet in door in het nachtelijke debat over de 'Ayaan-crisis' een pijnlijke waarheid uit de achterkamer te onthullen. Het debat, eind juni 2006, ging over de handelwijze van vvd-minister Verdonk (Vreemdelingenzaken) in de kwestie rond het paspoort van het vvd-Kamerlid Ayaan Hirsi Ali. Verdonk dreigde dat in te trekken

Het Kamerlid Ayaan Hirsi Ali (vvd) feliciteert minister Rita Verdonk na het spoeddebat over uitzettingen van asielzoekers naar Congo. De minister overleefde een motie van wantrouwen, 14 december 2005.

[Foto: Hollandse Hoogte – Martijn Beekman]

omdat zij gereede twijfel had of het Kamerlid bij haar komst naar Nederland de waarheid over haar naam had gesproken. De kwestie werd bijgelegd, zij het niet nadat Hirsi Ali in een publieke schuldverklaring zei te betreuren dat zij de minister op het verkeerde been had gezet.

De angel leek uit het debat, tot Balkenende zich versprak. Openlijk erkende hij dat, hoewel hijzelf de verontschuldiging van het vvd-Kamerlid aan Verdonk niet per se nodig vond, 'de minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie met de verklaring moest kunnen leven'.⁸ Daarmee versterkte hij de indruk dat Verdonk misbruik had gemaakt van haar machtspositie door Hirsi Ali, in ruil voor het behoud van haar paspoort, tot excuus te dwingen. Voor de coalitiefractie van D66 was dat de druppel die de emmer deed overlopen. Zij brak met Balkenende II. Het is verre van ondenkbaar dat het kabinet in ieder geval deze kwestie zou hebben overleefd als de premier de waarheid over de schuldverklaring niet zou hebben uitgesproken.

Nodeloos eerlijk was ook CDA-fractieleider Pieter van Geel in het debat over de maatregelen van Balkenende III om de economische crisis te bestrijden, op 26 maart 2009. Op een vraag van GroenLinks-fractievoorzitter Femke Halsema liet Van Geel zich al bij aanvang van het debat ontvallen dat de ruimte voor de Tweede Kamer nog iets aan het crisispakket te wijzigen 'buitengewoon beperkt' was. De altijd rustige en begripvolle fractieleider van de SGP, Bas van der Vlies, reageerde als door een hond gebeten: 'We gaan ons toch niet laten degraderen tot het afgeven van opgetuigde regeringsverklaringen?'⁹ De fractie van Wilders hield het debat zelfs meteen voor gezien en verliet demonstratief de vergaderzaal.

Hoezeer deze actie ook uit effectbejag voortkwam, onbegrijpelijk was de woede van Wilders geenszins. Met zijn machtsarrogante opmerking toonde Van Geel lak te hebben aan de informele regel in de vertegenwoordigende democratie dat de meerderheid rekening houdt met opvattingen van de minderheid, zeker bij zwaarwegende, ingrijpende gebeurtenissen die ieders lot kunnen beïnvloeden, zoals een economische crisis. En ook al gaf de coalitie de voorkeur aan een volledig dichtgetimmerd akkoord, dan nog verstoorde Van Geel het democratische proces met zijn openhartigheid daarover. Een parlementair debat behoort tot de rituelen waarin de volksvertegenwoordiging zich tegenover de kiezers als het ware verantwoordt voor haar keuzes. Van Geel deed afbreuk aan dat ritueel door vooraf eerlijk te zeggen dat het debat zinloos was.

Het theater van de wereld

Deugden als 'altijd en overal de waarheid spreken' behoren tot de ethiek van de privésfeer. In die sfeer is het een onmisbaar uitgangspunt bij de opvoeding van kinderen en bij de omgang tussen partners en vrienden, hoewel men ook daarbij soms de toevlucht moet nemen tot een 'edele leugen' om de verhoudingen goed te houden. In de publieke sfeer geldt evenwel een andere ethisch register. Daar laat de regel 'altijd en overal de waarheid spreken' geen ruimte voor de praktijk van beredderen, schikken en plooien, die niet voor niets vanouds met de Nederlandse bestuurscultuur is verbonden. In de complexe realiteit van een land als Nederland is, zoals gezegd, buigzaamheid soms geboden om groepen burgers met uiteenlopende belangen fatsoenlijk met elkaar te laten samenleven.

Omwille van het vreedzaam samenleven in de maatschappij beklemtoont rechtsfilosofe Dorien Pessers de noodzaak van een onderscheid tussen de ethiek van de privésfeer en die van het publieke domein. Pessers: 'Zodra de burger zijn huis verlaat en in de openbaarheid treedt, behoort hij een acteur te worden en zich aan te passen aan de formele rollen die hij in

de publieke sfeer speelt. Deze inauthenticiteit is geen kwestie van misleiding of een valse voorstelling van de eigen persoon. Integendeel, in het theater van de wereld verschijnen mensen met maskers op, in hun rollen van werknemer, docent, arts, ambtenaar, politicus of burger.¹⁰

Pim Fortuyn is met zijn motto 'zeggen wat je denkt en doen wat je zegt' in de politiek de katalysator geweest van het proces waarin de mores van de privé sfeer het publieke domein zijn binnengedrongen. Pessers citeert de Tsjechische schrijver Milan Kundera om te laten zien welke bedreiging voor het openbare leven deze tendens vormt: 'Iedereen die in het publieke leven dezelfde is als in het intieme leven kan een monster zonder zin voor verantwoordelijkheid zijn. Privé kan ik bijvoorbeeld over een gezamenlijke vriend die iets stoms heeft gedaan zeggen dat hij een idioot is, dat zijn oren moeten worden afgesneden, dat hij ondersteboven moet worden gehangen met een muis in zijn mond. Dezelfde tekst uitgesproken voor de radio zou geen grapje maar onverdraagbare ernst zijn.'¹¹

Daarom gelden volgens Pessers buitenshuis de wetten van het *theatrum mundi*, het theater van de wereld, een geheel van gedragscodes dat mensen in staat stelt in het sociale leven te verkeren met medeburgers die zij privé niet zouden kunnen luchten of zien. Een politicus die onder alle omstandigheden onbekommerd zijn eigen waarheid wil ventileren kan een destructief effect uitoefenen, zowel op de maatschappelijke verhoudingen als op het politieke proces. Een voorbeeld van dat laatste boden de wilde taferelen rond het CDA, in de eerste week van september 2010, toen CDA-onderhandelaar Ab Klink tegen de zin van fractieleider Verhagen de formatiebesprekingen met Wilders wilde afkappen, wegens diens wens alles te kunnen blijven zeggen wat hem voor de mond kwam. 'Voluit zou hij gaan', verwoordde Klink die wens. 'Op zijn eigen manier. Op zijn pvv's. Voluit op het orgel. De bekende retoriek, zoals weergegeven in het verkiezingsprogramma, zal ons niet bespaard blijven, integendeel.' Klink schreef hoe Wilders zijn gedoogsteun aan een coalitie van CDA en VVD als het begin van de victorie aan zijn kiezers zou presenteren: 'De opmars van de pvv is dankzij het akkoord begonnen. De de-islamisering is aangebroken, hier en nu.'¹²

De scherven vlogen in het rond tijdens de formatie van 2010, niet in de laatste plaats door Wilders' weigering zich iets gelegen te laten liggen aan de subtiliteiten van het Nederlandse consensusbestel. Vooralsnog waren de christendemocraten deze keer het zwaarst getroffen slachtoffer. Na zijn onaangename lotgevallen met Wilders stond het CDA, ooit de stabiele factor in de Nederlandse politiek, erbij als een geslagen hond wiens levenskansen onzeker waren. De formatie had ondertussen nieuwe vertraging opgelopen, hoewel de urgentie van het aantreden van een daadkrachtige regering in deze economische crisistijd onverminderd groot was.

In breder perspectief gezien staat de politieke ordening onder druk, waarbij de verscheidenheid van de Nederlandse samenleving tot uitdrukking komt. Die ordening wordt belichaamd in de subtiliteiten en ongeschreven regels, de normen, procedures en tradities van het bestel. Gaandeweg ontstaat een klimaat dat het publieke vertrouwen in dat geheel ondergraaft, waarbij het optreden van de populisten als katalysator werkt.

De politicoloog André Krouwel en de Belgische socioloog Koen Abts spreken van een groeiend gebrek aan 'systeemvertrouwen' bij de kiezers.¹³ 'Naast hun bovenmatige invloed op inhoud en stijl van de andere partijen, zit het gevaar van populisten in hun ondermijnende effect op het denken over representatieve democratie,' zegt Krouwel.¹⁴ 'Ze stellen alle vertegenwoordigende organen in een democratie voor als deel van de elite die zichzelf bevoordeelt. Politieke partijen, maatschappelijke organisaties, vakbonden, werkgeversorganisaties, allemaal

foute boel. Ze maken alles onnodig ingewikkeld. Ook parlementen zijn eigenlijk overbodig. Al dat gepraat, dat duurt maar en dat duurt maar. Moeilijk doen terwijl het makkelijk kan.’

Krouwel en Abts signaleren dat de traditionele partijen de populistische retoriek over het falende Den Haag in afgezwakte vorm overnemen, waardoor ze bijdragen aan de negatieve spiraal van het politieke ongenoegen. De auteurs zijn somber over het perspectief: ‘We vrezen dat de populistische besmetting van de massa én van de elite eerder dreigt uit te draaien in de ondermijning van de rechtsstaat en van het systeemvertrouwen dan dat deze politiek het volk daadwerkelijk perspectief en macht teruggeeft. (...) Op lange termijn lijkt zulke populistische politiek de boemerang van nog meer politieke wanhoop, cynisme én vervreemding.’¹⁵

Waarheid als middel en de waarheid als doel

Een kenmerk van totalitaire politieke systemen is dat zij pretenderen de waarheid in pacht te hebben. Navrant is dat het communisme, het politieke systeem dat in naam van zijn eigen waarheid miljoenen slachtoffers heeft gemaakt, zijn officiële orgaan *Pravda*, ‘waarheid’, doopte. Ook in Nederland gaf de communistische partij haar krant deze naam. Volgens Frank Ankersmit zijn wij ‘nette mensen’ geworden dankzij het besef dat we met de waarheid voorzichtig moeten omspringen. ‘Veel ellende in de geschiedenis van de wereld is voortgekomen uit waarheidszoekerij, uit grote speculatieve systemen als het nazisme en communisme. Als de waarheid op dat niveau haar intrede doet in de politiek, is het uitkijken geblazen.’¹⁶

Jos de Beus maakt daarom een onderscheid tussen de waarheid als middel en de waarheid als doel van politiek. De waarheid is in een democratie het onmisbare middel waarmee politici kunnen fungeren als controleurs van de machthebbers. De Beus citeert met instemming de voormalige Tsjechische president Václav Havel, een van de slachtoffers van het regime ten tijde van de communistische dictatuur. Ook Havel meent, met De Beus, dat een politicus weliswaar niet op elk moment de onverbloemde waarheid hoeft te zeggen, maar wel wordt hij geacht integer en onkreukbaar gebruik te maken van de grote verantwoordelijkheden en bevoegdheden die hem voor een bepaalde tijd worden toegekend.¹⁷ Daarop moeten zijn controleurs hem beoordelen.

Een machthebber die zijn verantwoordelijkheid voor integer handelen al te licht neemt, loopt het risico de legitimatie van zijn eigen beleid te ondergraven. Zo bezien is het ook in zijn eigen belang politiek in waarheid te leven. Hoe gerechtvaardigd de inval in Irak destijds wellicht ook was omwille van de veiligheid van de wereld, de Amerikaanse president George Bush verspeelde veel van zijn politieke krediet door de minister van Buitenlandse Zaken, Colin Powell, voor de Verenigde Naties te laten liegen over de aanwezigheid van massavernietigingswapens in dat land.

Een politicus moet dus integer en onkreukbaar handelen gezien zijn verantwoordelijkheid voor het publieke belang. Tegelijkertijd is datzelfde publieke belang erbij gebaat dat geen politicus zijn eigen doel met de ‘waarheid’ vereenzelvigt, laat staan dat doel beschouwt als de scheidslijn tussen goed en kwaad. Het blijft hoe dan ook zijn beeld van de werkelijkheid, waarmee hij van opvatting zal verschillen met anderen. Een democratie heeft er een probleem bij als zich een politicus meldt die een absolute claim op de waarheid legt en zich aan het debat over beelden van de werkelijkheid onttrekt door anderen ‘flauwekul’ of ‘onzin’ te verwijten.

‘Een doorslaggevend verschil tussen autocratie en democratie betreft de omgang met waarheid. In een autocratie is onwrikbare waarheid het met koeienletters geschreven doel van de macht. Vorsten, militairen en dictators baseren hun dadendrang op goddelijke openbaring, natuurwetenschappelijk inzicht in de geschiedenis van de mensheid of absolute moraal en partijdigheid’, schrijft De Beus. ‘Daarom wordt in een democratische samenleving resoluut afscheid genomen van de aanspraak op waarheid door een staat.’¹⁸

En zelfs als een politicus de waarheid aan zijn zijde mocht hebben, dan nog kan het in een democratie ongewenst zijn naar die waarheid te handelen. Stel dat Wilders gelijk heeft met zijn beeld van de islam als een gewelddadige ideologie. Wat moet Nederland dan met die waarheid aan? De consequentie die Wilders eraan verbindt, is dat hij de moslims in Nederland tot tweederangsburgers wil degraderen, met minder rechten dan andere Nederlanders. Daarmee tornt hij aan het uitgangspunt dat alle burgers voor de wet gelijk zijn. Dat is het funderend beginsel van de democratische rechtsstaat en een onmisbare voorwaarde voor vreedzaam samenleven. Wilders betreft bovendien het standpunt dat de internationale rechtsorde als kernpunt van het buitenlands beleid moet wijken voor de strijd tegen de islam. Daarin kan een pleidooi voor een nieuwe godsdienstoorlog worden gelezen, of Wilders het nu zo bedoelt of niet.

‘Politiek is iets heel anders dan wetenschap of strafrecht’, concludeert De Beus. ‘Zij draait niet om waarheidsvinding maar om voortgaande meerderheidsvorming inzake de vraag wat het algemeen belang van vrije en gelijke burgers inhoudt en wat dit betekent voor de praktische doelen en prioriteiten van de overheid.’¹⁹

Hoe ik heet? U weet nu hoe ik heet

In het eerder gememoreerde debat over het paspoort van Hirsi Ali bleek dat de waarheid in de politiek niet altijd het hoogste recht hoeft te zijn. Dat realiseerde de Kamer zich destijds met een schok, toen de asielzoeker het gezicht had van het medelid Ayaan Hirsi Ali. Door de regel dat wie geen juiste naam opgeeft in Nederland automatisch ongewenst vreemdeling is, raakte de Kamer verzeild in absurdistische taferelen over de vraag of de vrouw die iedereen kende als Hirsi Ali was wie zij zei dat ze was. Dat absurdisme was tegelijkertijd de winst van het debat. Het bracht, in ieder geval voor dat moment, de Kamer tot het besef dat de eigen logica van een ‘restrictief vreemdelingenbeleid’ bizarre uitkomsten kan hebben. Die logica verhief de bureaucratische waarheid over de juiste naam en het juiste geboortjaar boven het echte verhaal van asielzoekers die, zoals Hirsi Ali, naar Nederland waren gekomen omdat zij hun leven in eigen hand wilden nemen.

Het Kamerlid verzorgde politiek theater van het hoogste niveau naar aanleiding van de verwarring die over de onzekerheid over haar naam was ontstaan. ‘U wilt weten hoe ik heet?’ vroeg zij in een bomvol zaaltje aan persvertegenwoordigers. ‘Ik ben Ayaan, de dochter van Hirsi, die de zoon is van Magan, de zoon van Isse, de zoon van Guleid, die de zoon was van Ali, die de zoon was van Wai’ays, die de zoon was van Muhammad, van Ali, van Umar, van het geslacht Osman, de zoon van Mahamud. Ik ben van deze clan. Mijn oervader is Darod, die achthonderd jaar geleden vanuit Arabië naar Somalië kwam en de grote stam van de Darod stichtte. Ik ben een Darod, een Macherten, een Osman Mahamud en een Magan. Hoe ik heet? U weet nu hoe ik heet.’

Het ‘Ayaandebat’ maakte duidelijk dat rechtvaardigheid in het asielbeleid ten prooi kan vallen aan rigiditeit in de toepassing van de regels. Dan doet de waarheid van het vluchtver-

haal van een asielzoeker er niet toe en ontstaat een eigen uitleg van de werkelijkheid, waarin elke afgewezen vluchteling een fraudeur en gelukszoeker is. In het debat omarmde Verdonk de bureaucratische waarheid. De vrouw die ook zij al jaren kende als Hirsi Ali bestond voor haar niet meer als Nederlander: 'Iemand komt in dit land, geeft een naam op en meldt na enige tijd dat zij in werkelijkheid anders heet. Dat kan toch niet!'

In de barre jaren dertig in Duitsland zag de journalist en jurist Sebastian Haffner (1907-1999) hoe allerlei instituties van de rechtsstaat lange tijd van buiten dezelfde gedaante behielden en onderwijl van binnen sluipend van karakter veranderden. Hij beschrijft de dag dat de vechtjassen van Hitler het gebouw van het gerechtshof in Berlijn binnenvielen, waar Haffner als jurist werkte. Die dag zag eruit als alle andere dagen bij het hof. Haffner zat in de bibliotheek met een dossier, net als zijn collega's: 'In het ruime vertrek heerste, als alle dagen, de onhoorbaar krakende stilte van veelvoudige, geconcentreerde geestelijke arbeid. Terwijl men met het potlood over het papier ging, haalde men de onzichtbaar fijne schaaft en vijl van de juridische procedure over een zaak, bracht rangschikking aan, vergeleek, woog de betekenis van een woord in het een of andere contract, onderzocht welke portee het hoogste gerechtshof toekende aan een bepaald artikel.'¹⁰ Dat schouwspel liet zich ook schetsen nadat de sa het gebouw was binnengedrongen om Haffners joodse collega's weg te voeren. 'Toen ik het gerechtshof verliet, stond het er grauwt, koel en onbewogen bij als altijd, statig, wat achteraf, weg van de straat, achter de bodem van het park', schreef Haffner. 'Men zag het er niet aan af dat het zojuist als instituut ineen was gestort.'

Haffner voerde het ijzingwekkende tafereel op om zijn verhaal over de 'verborgen essenties' van een democratie kracht bij te zetten. In deze bijdrage aan het *Jaarboek* gaat het om de essentie dat de politiek een nooit eindigend debat is over een reeks van voorstellen om op een bepaalde wijze tegen de werkelijkheid aan te kijken. Wat een goede politicus onderscheidt van een slechte politicus is dat deze essentie voor hem niet verborgen blijft.

Noten

- 1 Ankersmit aangehaald in: Johan van de Werken, 'Politiek: retorica of rechtvaardigheid', <www.filosofiemagazine.nl/00/fm/nl/121/artikel/5178/index.html> (geraadpleegd op 1 september 2010).
- 2 Jos de Beus, 'Het glazen huis van gezag – de averechtse werking van transparantie in de democratie', *De Gids* 169 (2006) p. 938-946.
- 3 *Filosofie Magazine*. Zie noot 1.
- 4 Karl Popper, *Conjectures and Refutations* (Londen 1982) p. 352.
- 5 Isaiah Berlin, *Twee opvattingen van vrijheid* (Amsterdam 1996) p. 76.
- 6 *Idem*, p. 101.
- 7 *Idem*, p. 60.
- 8 ИТК 2005-2006, p. 5976-6025.
- 9 ИТК 2008-2009, p. 5387-5446.
- 10 Dorien Pessers, *Big Mother. Over de personalisering van de publieke sfeer. Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarschap 'juridische grondslagen van de persoonlijke levenssfeer' aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, 26 september 2002* (Amsterdam 2003) p. 44-45. Zie ook: *Trouw*, 28 september 2002.
- 11 Pessers, *Big Mother*, p. 41.

- 12 Ab Klink in een brief aan fracticleider Maxime Verhagen en partijvoorzitter Henk Bleker. *NRC Handelsblad*, 2 september 2010; *Trouw*, 3 september 2010.
- 13 Koen Abts en André Krouwel, 'Politiek cynisme: voedingsbodem of creatuur van populistten?' in: Paul Dekker (red.), *Politiek cynisme* (Driebergen 2006) p. 99-118.
- 14 *Nederlands Dagblad*, 31 juli 2010.
- 15 Abts en Krouwel, 'Politiek cynisme'.
- 16 Zie noot 1.
- 17 *De Gids*, zie noot 2.
- 18 *Ibidem*.
- 19 *Ibidem*.
- 20 Sebastian Haffner, *Het verhaal van een Duitser* (Amsterdam 2001) p. 146.

Waarheid en gezond verstand in het Nederlandse parlement rondom 1798 en 1848

Joris Oddens en Jouke Turpijn

‘Ik zeg: *waarheid* en *gezond verstand*, en hier blijf ik bij.’ Nog in 1860 was er een Bataaf voor wie *waarheid* simpelweg een kwestie was van *gezond verstand*. Zijn naam was Batavus Droogstoppel en hij maakte zijn entree op de eerste pagina van *Max Havelaar*.¹ Droogstoppels verabsolutering van *waarheid* en *gezond verstand* was begrijpelijke ironie voor lezers uit het midden van de negentiende eeuw. Multatuli’s beroemde aanval op de koloniale politiek was tegelijkertijd een commentaar op de parlementaire cultuur. Geen systeem was zo huichelachtig als het parlement in de nieuwe stijl van Thorbecke dat na 1848 vorm kreeg, aldus Multatuli. Bij ‘de liberale praatjesmakers’ in de Kamer leefde het ideaal dat *waarheid* en goede politiek verkregen werden door rationeel debat en *gezond verstand*, maar Eduard Douwes Dekker meende dat het land beter bestuurd kon worden door een verlichte vorst die buiten het parlementaire debat bleef.²

De wortels van dit spanningsveld tussen waarheidsvinding binnen, dan wel buiten het parlementair debat liggen bij de ‘echte’ Bataven. Deze inwoners van de Bataafse Republiek stichtten eind achttiende eeuw het eerste moderne parlement van Nederland. Dit eerste parlement is in de Nederlandse parlementaire geschiedschrijving een *strangely neglected topic*.³ Waar de revolutionaire parlementen in Frankrijk uitvoerig zijn bestudeerd, zijn de hier centraal gestelde eerste Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek (zittingsperiode 1 maart 1796 – 31 augustus 1797) en haar opvolgers lang gebukt gegaan onder het stigma ‘Franse Tijd’. De valse implicatie dat alles wat gebeurde achter de schermen door de Fransen werd bepaald, heeft ervoor gezorgd dat Nederlandse parlementair historici hun geschiedenissen doorgaans lieten beginnen in de negentiende eeuw.⁴ Door het eerste parlement van Nederland te betrekken in diachroon onderzoek naar de ontwikkeling van parlementaire begrippen en instrumenten, kunnen de keuzes die in latere periodes gemaakt werden vaak beter worden begrepen.

In de gepubliceerde verhandelingen van de Nationale Vergadering werden ‘*waarheid*’ en ‘*gezond verstand*’ vaak in één adem genoemd.⁵ Het grote verschil met Multatuli is echter dat de Bataven de begrippen zonder enig spoor van ironie gebruikten. Wie in het parlement goed nadacht, zou vanzelf wel op de *waarheid* komen. Prikte Multatuli deze illusie zestig jaar later definitief door? Vreemd genoeg bleven de verguisde Thorbecke, zijn collega’s en zijn opvolgers in hun *waarheid* en de weg daar naartoe geloven. Dergelijk geloof in eigen politiek handelen is onlangs omschreven als een ‘functionele fictie’. Het geloof vormt de aandrijving van het vliegwielt van ieder politiek stelsel: het aanzien van en vertrouwen in de politiek van het gerepresenteerde publiek.⁶

Om de werking van deze functionele fictie in de parlementaire wittebroodsweken te begrijpen, wordt in dit artikel twee keer de perceptie van de *waarheid* in de jaren na het uur van de *waarheid* vergeleken. Na het weggan van stadhouder Willem v in 1795 en het opjagen

van koning Willem II in 1848 kon het met de nieuwe parlementaire orde alle kanten op, maar het welslagen ervan stond of viel wel met het geloof in de waarheid.

De waarheid na 1795

De conceptuele koppeling van de begrippen waarheid en gezond verstand reikte tijdens de Bataafse Republiek verder dan de muren van de pas ingerichte vergaderzaal aan het Binnenhof. Ook in de contemporaine politieke pers behoorde de combinatie tot het gangbare begrippenapparaat: er bestonden zelfs bladen met titels als *Courant voor waarheid en gezond verstand*.⁷ De nadruk op het gezond verstand als instrument om de waarheid te ontsluiten en zo de wereld te veranderen werd in het revolutietijdperk van de late achttiende eeuw breed omarmd.⁸

In het parlement was het begrippenpaar vooral populair bij de behandeling van thema's die nog niet zo lang op de politieke agenda stonden, en die de parlementariërs daarom beschouwden als typische verworvenheden van de voortschrijdende Verlichting. Zo debatteerde de Vergadering meerdere malen over de vraag in hoeverre het voor een wetgevend lichaam geoorloofd was om ook rechtsprekende bevoegdheden naar zich toe te trekken.⁹ Een

Eerste zitting van de Nationale Vergadering in Den Haag, 1796
[Atlas van Stolk, Rotterdam]

meerderheid van de leden schaarde zich achter het principe van de machtscheiding zoals dat was geformuleerd door de Franse verlichtingsauteur Montesquieu.¹⁰ Velen wezen erop dat de vermenging van wetgevende en rechterlijke macht kon leiden tot verschrikkelijke toestanden, zoals de politieke rechtbanken die waren opgericht tijdens de nog vers in het geheugen liggende Franse Terreur nog maar eens hadden aangetoond. De Amsterdamse advocaat Rutger Jan Schimmelpenninck, die gold als een van de meest gezaghebbende leden van de Vergadering, noemde dit in een van deze debatten 'een stelling, aan welks waarheid het gezond verstand niet kan twyfen'.¹¹

Een ander typisch verlichtingsdebat was dat over de scheiding van kerk en staat. Een kleine meerderheid van de Vergadering was van mening dat de 'voortgang van verlichting' en de wens te leven in een samenleving van 'waarheid, gezond verstand, deugd, goede zeden, en waren godsdienst'¹² een volledige scheiding vereisten, maar dit standpunt stuitte op veel weerstand bij collega's die vreesden dat het staken van alle overheidsbemoeienis met de kerk zou leiden tot de teloorgang van de godsdienst. Vooral het stopzetten van de tot dat moment van staatswege betaalde salarissen voor de predikanten van de gereformeerde kerk zorgde voor uiterst heftige debatten, zeker toen aan de orde was wat hierover moest worden opgenomen in de door het parlement te ontwerpen grondwet.¹³

Volgens de Rotterdamse katholiek Johan Midderigh, in een vorig leven wijnkoopman, was de predikantensalariering strijdig met de beginselen van 'regtvaardigheid, gezondheid, verstand en waarheid' waarop de toekomstige constitutie gegrondvest moest worden. Midderigh vond het onbegrijpelijk dat dit standpunt nog voorstanders kon vinden in de 'eeuw der verlichting'.¹⁴ Die voorstanders vonden zichzelf wel degelijk verlicht, maar gaven aan het concept een andere invulling. Ook zij benadrukten de waarheid aan hun zijde te hebben: het idee dat godsdienst voor het welzijn van de staat volstrekt noodzakelijk was, stelde de lutherse literator Johan Lublink de Jonge, behoorde tot de 'eeuwigen onwrikbare beginselen van recht en waarheid'. Lublink zei niet van plan te zijn zijn zaak verder te bepleiten, want de waarheid van het door hem gestelde was zo onomstotelijk dat verdere argumentatie overbodig was.¹⁵

Omdat waarheden voor de eerste parlementsleden behoorden tot het domein van het gezonde verstand, werden ze vrijwel altijd gepresenteerd als onwrikbaar, onbetwistbaar en onweersprekelijk. Waarheid werd zo buiten het domein van de politiek geplaatst. Dit was méér dan een goedkope retorische truc. In een van de debatten stelde de Leidse jurist Jacob Hahn dat een zaak van twee kanten kon worden bekeken: enerzijds de kant van de 'naakte waarheid en van het gezond verstand', die hij ook wel de redkundige zijde noemde, en anderzijds de politieke zijde, waarin de waarheid ondergeschikt werd gemaakt aan de strategie.¹⁶

Waarheid werd in de eerste Nationale Vergadering doorgaans niet gezien als iets wat door overeenstemming kon worden bereikt. De gevallen waarin dit toch noodzakelijk bleek, markeerden in het parlement de momenten van crisis. Misschien wel het heftigste crisismoment beleefde de Vergadering als gevolg van een conflict over de interpretatie van het *Reglement* dat bij het ontbreken van een geschreven grondwet haar taken en bevoegdheden bepaalde.¹⁷ Eind december 1795 was dit semiconstitutionele document na uiterst moeizaam verlopen onderhandelingen goedgekeurd door een meerderheid van de provinciale delegaties in de Staten-Generaal. De Bataven in dit hoogste regeringsorgaan, dat zichzelf met de komst van de Nationale Vergadering had opgeheven, waren vooral verdeeld geweest over de vragen of en

in hoeverre de federatieve machtsstructuur van de oude Republiek na de regimewisseling van januari 1795 moest worden gehandhaafd.¹⁸

De hevige strijd die hierover in de aanloop naar de Nationale Vergadering was geleverd, had haar sporen achtergelaten in de tekst van het *Reglement*. Uiteindelijk had in de Staten-Generaal slechts overeenstemming kunnen worden bereikt door formuleringen op te nemen die ruimte lieten voor meerdere interpretaties.¹⁹ Dat het probleem hiermee slechts was verplaatst, werd pijnlijk duidelijk in maart 1797, toen de Vergadering sprak over de wijze waarop het inmiddels bijna gereedgekomen grondwetsontwerp aan het volk zou worden aangeboden.

Artikel 8 van het *Reglement* bepaalde dat de Nationale Vergadering het door haar opgestelde grondwetsontwerp ter goed- of afkeuring aan de bevolking moest voorleggen, en dat zij het hiervoor moest verzenden naar de verschillende provincies, 'om in ieder van dezelve afzonderlyk door het Volk te worden onderzocht'.²⁰ In het parlement ontstond op 10 maart een heftige discussie over de betekenis van het woord 'afzonderlyk': moest dit zo worden opgevat dat het grondwetsontwerp in iedere provincie door een meerderheid moest worden goedgekeurd, of betekende het slechts dat ieder gewest zijn eigen verkiezingen moest organiseren, waarna alle stemmen bij elkaar zouden worden opgeteld en een landelijke meerderheid doorslaggevend was?²¹

Uiteindelijk werd een dag later besloten dat de stemming per provincie zou plaatshebben, waarna werd gespecificeerd dat de grondwet in ieder gewest 'afzonderlyk' door de bevolking moest worden goedgekeurd.²² Dit besluit, dat ratificatie van het grondwetsontwerp vrijwel onmogelijk maakte, bracht het hele land in rep en roer. Overal in de Bataafse Republiek bleef het decreet van 11 maart in de weken die volgden het gesprek van de dag, en de vergadering ontving vele honderden rekesten voor en tegen het besluit, die door vele duizenden burgers waren ondertekend.²³

Ook de gewesten mengden zich in de kwestie. Op 12 april vroeg en kreeg een deputatie van het Provinciaal Bestuur van Holland toestemming om de Nationale Vergadering persoonlijk toe te spreken, een stap die sinds de Vergadering ruim een jaar eerder bijeen was gekomen zijn weerga niet kende. In een emotionele redevoering betuigden de Hollanders hun ontzetting over het genomen besluit. Zij verklaarden dat, wanneer het gewest het woord 'afzonderlyk' in de onderhandelingen over de totstandkoming van het *Reglement* net zo had begrepen als de Nationale Vergadering het nu had uitgelegd, het nooit zijn goedkeuring aan dit document zou hebben gegeven.²⁴ Deze verklaring lokte de reactie uit van de Provinciale Vergadering van Overijssel, die in een missive de uitleg van Holland scherp veroordeelde en plechtig verklaarde dat zij juist was togetreden tot de Nationale Vergadering op voorwaarde dat het grondwetsontwerp aan ieder gewest afzonderlyk ter goed- of afkeuring zou worden voorgelegd. Het draaide erop uit dat Overijssel dreigde het grondwetsontwerp niet aan zijn inwoners voor te leggen wanneer niet aan het besluit van 11 maart werd vastgehouden, terwijl Holland hetzelfde dreigde te doen als dit wel gebeurde.²⁵

Alle rekesten en missives over het besluit van 11 maart werden door de Vergadering in handen gesteld van een hiertoe in het leven geroepen commissie, die voor de onmogelijke opgave stond het onverenigbare te verenigen. Op 17 mei bracht deze commissie rapport uit bij monde van Cornelis van Lennep.²⁶ Deze Amsterdamse letterkundige poogde de zaak te red- den met een vernuftige politieke manoeuvre. In het decreet van 11 maart, stelde de commissie, was bepaald dat de gewesten niet bij meerderheid tot aanneming of verwerping mochten besluiten. Er was echter niet bepaald dat het volk dit evenmin mocht doen. Om de impasse die was ontstaan door de dreigementen van verschillende gewesten te doorbreken, adviseerde

de commissie daarom het decreet zo uit te leggen dat de stemmen gewestelijk zouden worden geteld, maar dat de stemmen van alle burgers alsnog bij elkaar zouden worden opgeteld wanneer er onder de gewesten geen unanimiteit bestond.²⁷ Iedereen die de kwestie enigszins had gevolgd, wist dat deze uitleg volstrekt tegenovergesteld was aan de wijze waarop de vergadering het decreet op het moment van stemming had bedoeld. Hoewel veel parlementsleden bij de lezing van het rapport een glimlach niet hadden kunnen onderdrukken, waren verontwaardiging en woede in de discussie die volgde de overheersende sentimenten.²⁸

Het was de vooraanstaande Gelderse jurist Herman Vitringa die het best verwoordde hoe ernstig de gevolgen van het rapport konden zijn voor het vertrouwen in de verkieslijkheid van een democratisch gekozen parlement boven de oligarchische regeringsvorm waarmee de Bataven hadden gebroken. De nieuwe uitleg van het decreet van 11 maart had de vergadering teruggeworpen in het tijdperk waarin 'de waare en gezonde zin' van wetten en besluiten uitsluitend werd geïnterpreteerd door enkele geprivilegieerden, terwijl deze verborgen bleef voor de rest van de bevolking – die zo geen toegang kreeg tot het 'heilendom der waarheid'. Dit was precies het noodlottige tijdperk, stelde Vitringa, dat men aan het eind van de achttiende eeuw eindelijk achter zich dacht te hebben gelaten.²⁹

Zelfs verklaarde tegenstanders van het besluit van 11 maart vonden dat de commissie te ver was gegaan. Jacob Hahn gaf toe in tweestrijd te hebben verkeerd tussen zijn persoonlijke opinie en het besef van de plicht om als lid van de Nationale Vergadering gestand te doen aan de 'waaren, duidelyken en letterlyken zin' van een door de Vergadering genomen besluit. Als het rapport zou worden goedgekeurd, vond Hahn, zouden daarmee alle besluiten op losse schroeven komen te staan.³⁰ De Vergadering was dit met hem eens en verwierp het rapport met een grote meerderheid.³¹

Om de ontstane impasse te doorbreken, werd het besluit van 11 maart vervolgens alsnog teruggedraaid, maar nu met een beroep op een argument dat minder schadelijk werd geacht voor het vertrouwen in de politiek: de Vergadering had het woord 'afzonderlijk' in het *Reglement* nooit zelf mogen interpreteren. Zij had dit moeten overlaten aan de gewesten, die immers de opstellers van het document waren geweest. Het besluit van 11 maart, oordeelde de Vergadering nu, was daarom nooit geldig geweest. Het is echter de vraag of het kwaad niet al geschied was, zeker toen de Vergadering vervolgens een brevet van onvermogen afgaf met het besluit dat de wijze waarop de stemmen geteld zouden worden pas weer onderwerp van discussie zou worden nádat de uitslag van de stemming bekend was gemaakt.³²

Toen het referendum over het grondwetsontwerp op 8 augustus 1797 plaatsvond, werd het met zo'n overweldigende meerderheid verworpen dat het er allemaal weinig meer toe deed. De tegenstemmers waren talrijker in ieder afzonderlijk gewest.³³ Het is hier niet de plaats om in te gaan op de redenen voor deze verwerping, maar de poging alleen al om het in het hele land fel bediscussieerde besluit van 11 maart te interpreteren op een manier die volgens velen apert strijdig was met de waarheid, had zeker in belangrijke mate bijgedragen aan de stemming van wantrouwen waarvan deze uitslag het gevolg was.

De leden van het eerste parlement van Nederland waren door de bevolking uitverkoren om de door de Verlichting reeds ontsluitte waarheid in wetten vast te leggen en hiervoor hoefden zij slechts hun gezonde verstand te gebruiken. In plaats daarvan beschaamden parlementsleden het in hen gestelde vertrouwen, en maakten zij zelfs de ware betekenis van decreten schaamteloos tot inzet van politieke spelletjes. In de ogen van velen was het parlement

door de mand gevallen: waarheidsvinding was in de parlementaire democratie net zo min een verheven proces als in de stadhoudelijke oligarchie, en dat was de enige waarheid waarop men kon vertrouwen. Het parlement verdween dan ook, en het zou tot na de grondwetsherziening van 1848 duren voordat er weer fatsoenlijke discussies over de waarheid gevoerd werden.

De waarheid na 1848

Op 1 december 1848 bevestigden 55.000 stemgerechtigden het idee dat er wederom een nieuw tijdperk geboren was. In 68 districten kozen zij 45 vertegenwoordigers die nog nooit in de Kamer hadden gezeten.³⁴ Deze vertegenwoordigers van 1848 waren voor het eerst sinds het hierboven beschreven parlement direct gekozen. Met vergelijkbaar enthousiasme en de overtuiging dat 'onze handelingen op de toekomst een grooten invloed zullen uit oefenen' ging de generatie van 1848 aan het werk.³⁵

Toch waren er ook verschillen met het eerste parlement. Zo was waarheid in de Kamer na 1848 juist bij uitstek een begrip dat door parlementaire discussies bereikt kon worden. Dit idee lag verankerd in Thorbeckes visie op bestuur en parlement. Thorbecke vond dat het land en zijn burgers zich alleen konden ontwikkelen als bestuurders minder hindernissen opwierpen. Daarom controleerden de inwoners in een vertegenwoordiging hun bestuurders, waarvan de Tweede Kamer de belangrijkste moest zijn. Het ideale parlement had wel wat weg van een juridisch onderzoeksinstituut. Goede controle was hier goede waarheidsvinding en goede wetten kwamen voort uit het vertalen van een ontwikkelde publieke opinie. In het parlement spraken men dan ook de taal van de waarheidsvinding bij uitstek: die van juristen. Uiteraard hoefden zij het bij het vinden van de waarheid niet altijd met elkaar eens te zijn. Sterker nog, juist door een beschaafde uitwisseling van rationele argumenten kwamen parlement en ministers in de vergaderzaal tot *de* waarheid: de beste wetten en de beste controle. Deze beste wetten waren goed voor alle Nederlanders: ze dienden het algemene en niet het particulier belang.³⁶

Om het parlement te veranderen van een machteloze groep jaknikkers in een debathuis waarin men samen tot de waarheid kwam, zochten de nieuwkomers in eerste instantie naar nieuwe regels en instrumenten. Dat botste soms met de eigen idealen over waarheidsvinding. Zo stelden de liberalen rond Thorbecke in de lente van 1849 voor om een stelsel met zelfstandige rapporteurs in te voeren. Bij wetsvoorstellen functioneerden deze rapporteurs als experts met meer inhoudelijke kennis dan de andere Kamerleden en in het debat zouden zij daarom vaker het woord mogen voeren. Met dit rapporteurschap probeerden de liberalen het accent bij wetgeving meer naar de openbare vergaderzaal te verschuiven. Alle wetsvoorstellen werden immers ook in de afdelingen besproken, die in beslotenheid vergaderden.³⁷

Deze verschuiving lag echter zeer gevoelig. Zwijgzame leden hadden onder zelfstandige rapporteurs nog minder te zeggen en konden dan niet meedoen met de zoektocht naar de waarheid. In de besloten kring van de afdeling spraken zij gemakkelijker dan in de openbare vergaderzaal.³⁸ Omdat besloten werd dat alle leden mochten meepraten zou het tot in de jaren 1880 duren voordat er regels voor rapporteurs werden ingevoerd die het parlementaire werk efficiënter en meer gericht op expertise maakten.

Iets gelijksoortigs als bij het rapporteurschap gebeurde bij alle nieuwe of vernieuwde parlementaire instrumenten die in de grondwet genoemd stonden. De discussies over het gebruik van moties waren hierbij de meest verstrekkende. Op 21 mei 1849 vonden de thorbeckianen dat

de minister van Koloniën schimmige contracten met de Nederlandse Handelsmaatschappij afsloot. De thorbeckianen wilden daarover meepraten. Om dit te bereiken stelde de Nijmeegse liberaal M.J. de Man een motie voor. Dit was de eerste keer in de geschiedenis van de Kamer dat een motie een inhoudelijke betekenis had. Tot dan toe werden moties vooral gebruikt als een Kamerlid het tijd vond om een beraadslaging te sluiten. Omdat nergens geschreven stond waar moties over moesten gaan, kon dit instrument na 1848 een andere betekenis krijgen. Moties leken bovendien geschikt om machtige wapens te worden. De parlementaire tijd staat namelijk even stil als iemand een motie voorstelt. Zij gaat pas weer verder zodra er over de uitspraken gestemd is. Wordt een motie bevestigd, dan geldt dit 'ja' als de waarheid voor de hele Kamer.

De nieuwe interpretatie schiep verwarring en boosheid bij Kamerlid F.A. van Hall. Volgens hem was de motie 'hoogst gevaarlijk', want 'het zou de deur openzetten, om allerlei verklaringen [...] bij surprise van de Kamer te verkrijgen.' Minister Donker Curtius was even huiverig. De motie lag op 'den weg [...] dien men tegenwoordig in andere constitutionerende vergaderingen, die het volle gezag in handen hebben, ziet bewandelen'. Daarmee bedoelde de tegenstander de vergaderingen in Frankfurt en Parijs, waar 'surprise', 'usurpatie' en 'omnipotence' troef waren.³⁹

Deze woorden laten zien dat politici naar parlementen uit andere landen keken als zij naar de ware vorm van politiek bedrijven zochten. Was dat voor de tegenstanders een schrikbeeld, voor Thorbecke was het buitenland minder angstaanjagend en hij was voorstander van de motie: 'Hetgeen wij [...] verlangen is wat men in het Engelschen Lagerhuis eene "resolution" zou noemen.' Het Britse parlement had wel een goede naam. In zijn status, betrekking met het koningshuis en het niveau van de debatten zag iedere Nederlandse politiek geïnteresseerde wel iets voorbeeldigs.⁴⁰

De discussie over de vraag of de motie van De Man nou een motie was, duurde uiteindelijk een hele dag en ging zo ver dat leden zelfs een motie over deze vraag opstelden. 'Nee', antwoordden de tegenstanders, 'ja' zeiden de thorbeckianen, en de laatsten kregen gelijk. Dit creëerde een precedent: vanaf dat moment mochten moties een inhoudelijke strekking hebben, en daarmee hadden zij een grotere reikwijdte, zelfs al werd de motie zelf uiteindelijk verworpen.⁴¹

De omslachtige discussies over de nieuwigheden laten vooral zien dat regels in het parlement pas in de praktijk gestalte kregen. Deze nam soms heel vreemde vormen aan. Zo staakten de stemmen (32:32) bij het begrotingshoofdstuk 'onvoorzien' op Financiën in 1856. Journalist Iz. Lion had beweerd dat minister Van Hall in 1855 dit potje had gebruikt om zijn krant *De Constitutioneel* mee te financieren. Toen was de begroting goedgekeurd, maar de krant stond niet op de kostenposten vermeld. De oppositie rook corruptie en vroeg herhaaldelijk om uitleg van A. Vrolik, de opvolger van Van Hall. Vrolik beweerde het betreffende stuk in zijn tas te hebben en speelde een bijzonder spel met de waarheid: 'ik behoef het [stuk] er maar uit te halen om 32 stemmen voor de wet te bekomen', want de aantijging was onjuist. 'Maar... ik zal het niet doen.' Vrolik was namelijk 'dienaar der Kroon', en de verdeling van het potje onvoorzien was een zaak van de Kroon alleen. Vroliks provocatie maakte indruk in de zaal en op de publieke tribune. Voor- en tegenstanders – onder wie Lion zelf – schreeuwden door elkaar heen en de voorzitter zette zelfs zijn grenadiers in om de tribune te ontruimen. Tijdens een kalmerende pauze van een kwartier werden eerder afwezige leden opgetrommeld. De begroting werd uiteindelijk met 35 tegen 33 stemmen goedgekeurd, maar het blijft tot de dag van vandaag onduidelijk of Vrolik inderdaad dat stuk in zijn tas had zitten.⁴²

Het debat rond *De Constitutioneel* was een vertrouwenskwestie die perfect aangeeft waar het in de eerste jaren na 1848 om draaide: moesten de ministers de waarheid vertellen en verantwoording afleggen aan de Kamer of aan de Kroon? Het ontbreken van kostenposten bij begrotingshoofdstukken was eerder regel dan uitzondering, en dat bemoeilijkte de waarheidsvinding. Zo was de rekening van Koloniën niet veel meer dan 'de kosten van het departement [...] op het plein'.⁴³ Dat wil zeggen: loon voor Haagse ambtenaren, stookkosten en heel veel kantoorspullen. Natuurlijk viel er veel meer geld onder Koloniën, maar het batig slot stond in de jaren 1850 maar voor een klein deel op de begroting.⁴⁴ Wantrouwende liberalen stemden niet tegen deze begrotingen vanwege financiële inhoudelijke bezwaren op de kostenpost, maar tegen het idee dat zij bij gebrek aan informatie de waarheid niet konden achterhalen en niet mee mochten praten. Stemmingen draaiden om vertrouwen, en daar kon uiteindelijk geen enkele waarheid of hoeveelheid inlichtingen tegen op. De ministers konden de prozaïsche leer van het geld niet laten winnen van de praktijk van vertrouwen en dienden steeds vaker hun ontslag in nadat een wet of begroting om vertrouwensredenen was afgestemd.

Deze vertrouwenskwestie laat zien hoe broos rationele waarheidsvinding in het parlement van de jaren 1850 was. Blijkbaar speelden er zaken waar een rationeel debat geen grip op had. De roep om rationaliteit in waarheidsvinding leek dan ook eerder een politiek ideaal *as such*, dat kracht won als het ideaal verbaal herhaald werd, maar dat in de praktijk heel anders kon uitpakken. Uiteindelijk stond of viel het parlement met de mensen die erin zaten, dus was het enerzijds zaak om beginnende Kamerleden goed te kneden, maar anderzijds van belang om de deur dicht te houden voor ongewenste figuren. Zo haalde de Limburgse seperatist J.L.Th.A.L. van Scherpenzeel Heusch de Kamer niet hoewel hij rechtmatig gekozen was. Hij was ook lid van het in 1848 opgerichte parlement van Frankfurt. Daar waren veel afgevaardigden radicale liberalen en dat leverde een slechte naam op onder de Nederlanders.⁴⁵

De Kamerleden bedachten echter snel een nieuwe waarheid. Op 15 februari concludeerde de commissie die de geloofsbrieven onderzocht dat Van Scherpenzeel Belg was en volgens de grondwet geen parlementariër in Nederland kon zijn. Dat was onzin, want Van Scherpenzeel woonde al jaren op Nederlands grondgebied en de grens tussen de landen was zeer onduidelijk. Maar de zaak was beslecht, waarop de landelijke dagbladen hun werk deden en Van Scherpenzeel afdeden als 'boerenbedriegertje', juist omdat hij zijn protestbrieven als Kamerlid ondertekende.⁴⁶

Het tegenovergestelde van een waarheid is een leugen. In het parlement van de jaren 1850 draaide het steeds meer om het retorisch ontmaskeren van leugens en het tackelen van tegenstanders, dan om het samen bouwen aan de waarheid. Het negentiende-eeuwse parlementaire woord voor liegen was 'mystificatie'. Maar dat was geen beschuldiging die licht in de mond mocht worden genomen. Zo beschuldigde J.P.P. van Zuylen van Nijvelt de minister van Oorlog in november 1854 van 'mystificatie'. Deze, generaal H.F.Ch. Forstner, betrad in de jaren 1850 de vergaderzaal het liefst in vol militair ornaat en behandelde de Kamerleden als een troep muitende soldaten. Dit bleek rampzalig zodra de zoektocht naar de waarheid in het geding was. De aanleiding van Van Zuylen's beschuldiging was het gerucht dat Willem III de macht over het leger had verloren. De koning zou tijdens zijn inspectie van een garnizoen in Zeist geen toestemming van de commandant hebben gekregen om met een groep huzaren te paraderen. Van Zuylen had dit gerucht niet bij zijn beschuldiging vermeld en Forstner deed alsof hij van niets wist en eiste uitleg 'van hem als *man van eer*'.⁴⁷

Na een korte schorsing gaf Van Zuylen alsnog de gevraagde uitleg. Forstner stond weer op en declameerde: 'Alzoo, Mijnheer de Voorzitter *rumor it.*' Van Zuylen's gerucht was 'laster, laster, en niets dan laster!' en voor Forstner was dit gelieg 'gelijk aan eene beschuldiging van meened en van hoogverraad!' Daar kreeg een militair de doodstraf voor. Het gerucht bleek inderdaad onwaar, maar dat doet er hier niet toe. Want hoewel de affaire met deze kennis inhoudelijk was afgerond, maakte dat voor de ruziemakers niets uit: de strijd om de waarheid was een zaak van eer geworden, waarop de waarheid van het woord veranderde in de waarheid van de duelleerkogel. Hoewel de heren bereid waren voor hun waarheid te sterven, kwam het niet tot schieten. Hun secondanten onderhandelden vier dagen lang totdat beide kemphanen met het meningsverschil konden leven.⁴⁸

Na afloop bracht Thorbecke het incident direct terug naar het parlementaire niveau. Hij stelde dat de parlementaire omgangsregels 'in het algemeen geen andere zijn dan die [...] welke – mag ik nu een Engelsch woord gebruiken? – de *gentleman* jegens den ander in het gewone onderhoud betracht.' Natuurlijk mocht Thorbecke een Engels woord gebruiken, want iedereen wilde een *gentleman* zijn: fatsoenlijk, rationeel, respectabel, beschaafd en waardig. Toch was de parlementaire *gentleman* anders dan de echte. Een parlementaire heer mocht dingen zeggen die voor de echte heer uit den boze waren. Parlementaire 'woorden' hadden namelijk 'een andere betekenis [...] dan die zelfde woorden in de gewone zamenleving'. Als een willekeurige *gentleman* op straat tegen een andere *gentleman* zou zeggen dat hij 'niet te vertrouwen' was, dan had de ander een goede reden om dat persoonlijk op te vatten en eventueel iets terug te zeggen. Maar parlementaire *gentlemen* verlaagden zich nooit tot zulke duels. In het parlement stonden classificaties als 'onoprecht' voor wantrouwen jegens beleid of plannen. Volgens Thorbecke was dat noch persoonlijk, noch een zaak van eer of fatsoen.⁴⁹

Maar het was wel een zaak van waardigheid. In de jaren 1850 leerde de Kamer met vallen en opstaan dat het bewaken van waardigheid eigenlijk veel belangrijker was dan het bouwen aan de waarheid. De waarheid kon paradoxaal genoeg slechts met gelijkgestemden worden vastgelegd en opgedrongen. Waardigheid was het middel waarmee gelijkgestemdheid bereikt kon worden. En toch lijkt Thorbeckes les over de waardige *gentleman* op zichzelf ook weer een retorische truc. Door te doen alsof niets in het parlement persoonlijk was, nodigde hij Kamerleden uit om in verzet te komen tegen types als Forstner, die uiteindelijk in 1856 ziek en overspannen het parlement verliet. Zo'n treurig geforceerd vertrek, dat ook beroemde andersdenkenden als Guillaume Groen van Prinsterer, Floris Adriaan van Hall of Abraham Kuyper ten deel viel, bewijst eens te meer dat emoties parlementaire levens konden breken dan wel maken. Thorbecke moet dit ook geweten hebben.

Conclusie

Cornelis van Lennep, wiens naam in de Bataafse Tijd onlosmakelijk verbonden raakte met een rapport dat speelde met de waarheid, vormde in 1861 met zijn zoon David het onderwerp van een omvangrijke dubbelbiografie.⁵⁰ De biograaf was zoon en kleinzoon Jacob van Lennep, die vlak daarvoor ook de redacteur was geweest van *Max Havelaar*. Eduard Douwes Dekker had de wijzigingen die Jacob van Lennep in zijn geesteskind had aangebracht pas na de publicatie te zien gekregen en vond dat deze zijn koloniale waarheid had verminkt. De twee raakten gebrouilleerd, maar Dekker bleef de carrière van zijn collega op afstand volgen.⁵¹ In 1873 las hij 'met groot

genoegen' het boek over Cornelis en David van Lennep. Hij schreef zijn leesplezier echter niet zozeer toe aan de kwaliteiten van de auteur, als wel aan het tijdperk dat in de biografie aan bod kwam. 'Onze tijd,' vertrouwde Dekker zijn uitgever toe, 'staat tot de periode 1770-1830 als... Willem III tot Willem I. Deze was inderdaad 'n individualiteit. Er leefden toen "personen" met eigenaardig cachet. Thans is alles opgelost in 't parlementarisme, in 't samendoen, in 't collectieve, zoo zelfs dat geen individu bruikbaar is zonder niemendal te wezen.'⁵²

Niet alleen is het bijzonder dat de negentiende-eeuwer Multatuli onomwonden zijn waardering uitsprak voor de tijdgeest van het revolutionaire tijdvak, maar ook dat hij onbedoeld hielp om de ontwikkeling van de parlementaire waarheidsbeleving te duiden. In de Nationale Vergadering hadden 126 individuen elk hun eigen waarheid. Dat deze persoonlijke waarheid in het belang van de politiek soms op de tweede plaats moest komen, ging voorlopig hun gezonde verstand te boven. In de Tweede Kamer was dit na 1848 aanvankelijk niet veel anders, maar de nieuwe Kamerleden was meer tijd gegeven dan hun pionierende voorgangers. Toen Douwes Dekker de brief schreef, was het parlement min of meer klaar.

Parlementen die klaar zijn, zijn echter ook vaak klaar voor nieuwe veranderingen. Na de oprichting van de ARP in 1879 betraden steeds meer politieke partijen de parlementaire arena op grond van beginselen en idealen die wezenlijk van elkaar verschilden en elkaar soms uitsloten. Vanaf dat moment maakten politici hun waarheid ondergeschikt aan die van hun partij. Tegelijkertijd accepteerden zij dat verschillende partijen verschillende versies van de waarheid uitdroegen. De waarheid maakte voortaan deel uit van het politieke spel, en behalve een communistisch dagblad was er niemand meer die haar in pacht had.

Noten

- 1 Multatuli, *Max Havelaar, of de koffieveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*, Annemarie Kets-Vrees (red.) (Amsterdam 1998, eerste druk 1860) p. 45.
- 2 Multatuli wilde bovendien zelf graag als Kamerlid 'lawaaï' komen maken in Den Haag. Helaas kreeg hij bij de verkiezingen van 1859 slechts 9 van de 945 stemmen in het district Tiel en 10 van de 1656 in Leeuwarden. Dik van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Nijmegen 2002) p. 418-424 en 539-548.
- 3 Een uitzondering is een gedateerd hoofdstuk over de Nationale Vergadering in een parlementair-historische studie waarin ook de Staten-Generaal ten tijde van de Republiek worden betrokken: S.J. Fockema Andreae en H. Hardenberg (red.), *500 jaren Staten-Generaal in de Nederlanden. Van Statenvergadering tot volksvertegenwoordiging* (Assen 1964). Onlangs is een opening geboden door Henk te Velde, die de 'cruciale periode rond 1800' betreft in zijn introductie op een parlementair themanummer van de *BMGN*: 'Parlementen in de Nederlanden', *BMGN* 120 (2005) p. 333-337.
- 4 Zie over de 'Franse Tijd': E.O.G. Haitsma Mulier, 'De geschiedschrijving over de Patriottentijd en de Bataafse Tijd', in: W.W. Mijnhardt (red.), *Kantelend geschiedbeeld: Nederlandse historiografie sinds 1945* (Utrecht 1983) p. 206-227; Wyger R.E. Velema, 'Rethinking the Batavian Revolution', in: Margriet Bruijn Lacy (red.), *Dutch studies in a globalized world* (Münster 2009) p. 12-14.
- 5 De verhandelingen van de eerste Nationale Vergadering en haar opvolgers zijn integraal gepubliceerd: *Dagverhaal der handelingen van de Nationaale Vergadering representeerende het Volk van Nederland*, negen delen (Den Haag 1796-98) en *Dagverhaal der handelingen van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen volks*, dertien delen (Den Haag 1798-1801). In het vervolg van dit artikel zal met

- Dagverhaal* worden verwezen naar de eerste serie, die ook online beschikbaar is: < www.dagverhaal.nl >.
- 6 Remieg Aerts, *Het aanzien van de politiek. Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009) p. 7-18 en 108-112.
  - 7 *Courant voor waarheid en gezond verstand* was de naam die door tijdgenoten doorgaans werd gegeven aan zowel de *Zaterdagse Haagsche Courant, toegewyd aan waarheid en gezond verstand* (1795-1811) en de *Donderdagsche Bataafsche Courant, toegewyd aan waarheid en gezond verstand* (1797-1798). Met dank aan Erik Jacobs, die een proefschrift voorbereidt over de politieke pers ten tijde van de Bataafse Republiek.
  - 8 Exemplarisch is de titel van het pamflet *Common sense* (Philadelphia 1776) van de Amerikaanse en later Franse revolutionair Thomas Paine. Dit pamflet, dat aanvankelijk *Plain truth* zou heten, is wel 'the most incendiary and popular pamphlet of the entire revolutionary era' genoemd: Gordon Wood, *The American Revolution. A history* (New York 2002) p. 55. Ook onder Nederlandse revolutionairen werd Paine gretig gelezen. In 1794, een jaar voor het uitbreken van de Bataafse Revolutie, verscheen zijn eersteling in Dordrecht als *Gezond verstand*.
  - 9 Zie hierover Maarten van Boven, *De rechterlijke instellingen ter discussie. De geschiedenis van de wetgeving op de rechterlijke organisatie in de periode 1795-1811* (Nijmegen 1990) p. 84-88; M.T. Oosterhagen, *Machtenscheiding. Een onderzoek naar de rol van machtenscheidingstheorieën in oudere Nederlandse constituties (1798-1848)* (Deventer 2000) p. 113-154; Annie Jourdan, *La Révolution batave entre la France et l'Amerique* (Rennes 2008) p. 169-176.
  - 10 Charles-Louis de Montesquieu, *De l'esprit des lois* (Genève 1748) boek xi.
  - 11 *Dagverhaal* III, nr. 229 (zitting 26 oktober 1796) p. 478.
  - 12 *Dagverhaal* V, nr. 469 (zitting 21 maart 1797) p. 539.
  - 13 Zie over deze kwestie onder meer C. Rogge, *Volledige verzameling van alle stukken, betreffende de afscheiding der kerk van den staat, door de Nationaale Vergadering, representeerende het volk van Nederland* (Leiden 1796); *idem*, *Geschiedenis der Staatsregeling voor het Bataafsche volk* (Amsterdam 1799) 112-139; P. Noordeloos, *De restitutie der kerken in den Franschen tijd* (Nijmegen [etc.] 1937) p. 40-79.
  - 14 *Dagverhaal* V, nr. 453 (zitting 23 maart 1797) p. 409-410.
  - 15 *Dagverhaal* II, nr. 126 (zitting 19 juli 1796) p. 388.
  - 16 *Dagverhaal* IV, nr. 288 (zitting 29 november 1796) p. 156-157. Vergelijk ook Aerts, *Het aanzien van de politiek*, p. 37.
  - 17 Voluit heette dit document: *Reglement, volgens het welk eene algemeene Nationaale Vergadering door het volk van Nederland zal worden byeen geroepen en werkzaam zyn*. Het is opgenomen in G.W. Bannier, *Grondwetten van Nederland: teksten der achtereenvolgende staatsregelingen en grondwetten sedert 1795, met verschillende andere staatsstukken, historische toelichtingen en eenige tabellen* (Zwolle 1937) bijlage B, p. 17-35.
  - 18 De beste reconstructie van de eerste fase van de Bataafse Revolutie blijft voorlopig Pieter Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* VI (Amsterdam 1961, eerste druk 1930-1937) p. 1517-1606.
  - 19 Zie over de noodzaak tot historisering van de betekenis van constitutionele documenten: Jack N. Rakove, *Original meanings. Politics and ideas in the making of the constitution* (New York 1997, eerste druk 1996) p. 7-11.
  - 20 'Reglement', in: Bannier, *Grondwetten*, bijlage B, p. 31.
  - 21 *Dagverhaal* V, nr. 425 (zitting 10 maart 1797) p. 185-91; nr. 426 (zitting 10 en 11 maart) p. 193-98; nr. 427 (zitting 11 maart) p. 201-08; nr. 428 (zitting 11 maart) p. 209-212.

- 22 *Dagverhaal* v, nr. 428 (zitting 11 maart 1797) p. 210-211.
- 23 Zie bijvoorbeeld *Dagverhaal* v, nr. 470 (zitting 5 april 1797) p. 552; nr. 483 (zitting 19 april) p. 656; nr. 499 (zitting 25 april) p. 778. Zie ook de op 22 mei 1797 gehouden toespraken van Coert van Beyma en Albert de Sitter: nr. 544, p. 1138-1139 en nr. 545, p. 1145.
- 24 *Dagverhaal* v, nr. 479 (zitting 12 april 1797) p. 622-24; nr. 480 (zitting 12 april) p. 625-626.
- 25 *Idem*, nr. 486 (zitting 20 april 1797) p. 674; nr. 530 (zitting 10 mei) p. 1030-1031.
- 26 *Idem*, nr. 540 (zitting 17 mei 1797) p. 1105.
- 27 *Idem*, nr. 543 (zitting 22 mei 1797) p. 1135-1136; nr. 544 (zitting 22 mei) p. 1137-1138.
- 28 *Idem*, nr. 544 (zitting 22 mei 1797) p. 1138.
- 29 *Idem*, nr. 544 (zitting 22 mei 1797) p. 1143-1144.
- 30 *Idem*, nr. 545 (zitting 22 mei 1797) p. 1148-1149.
- 31 *Idem*, nr. 545 (zitting 22 mei 1797) p. 1151.
- 32 *Idem*, nr. 546 (zitting 22 mei 1797) p. 1157-1158.
- 33 Zie voor de uitslagen: L. de Gou (red.), *Het ontwerp van constitutie van 1797. De behandeling van het Plan van Constitutie in de Nationale Vergadering* 11 (Den Haag 1984) p. 580.
- 34 Ron de Jong, *Van standspolitiek naar partijloyaliteit. Verkiezingen voor de Tweede Kamer 1848-1887* (Hilversum 2001) p. 14-16 en 24; J.Th.J. van den Berg, *De toegang tot het Binnenhof. De maatschappelijke herkomst van de Tweede-Kamerleden tussen 1849 en 1970* (Meppel 1983) p. 220-221; W.J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland* 1 (derde druk; Den Haag 1916) p. 3-4. De Eerste Kamer telde verhoudingsgewijs zelfs nog meer debutanten. 35 van de 39 leden hadden geen ervaring met parlementen.
- 35 *HTK* 1848-1849 (zitting 14 februari), p. 1.
- 36 Deze beschrijving is ontleend aan onder andere Ido de Haan, *Het beginsel van leven en wasdom. De constitutie van de Nederlandse politiek in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2003) en Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2003).
- 37 J.G. Pippel, *Het Reglement van orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Zijn geschiedenis en toepassing* (derde druk; Den Haag 1950) p. 24-26.
- 38 *HTK* 1848-1849 II, p. 357-359. Veertig jaar later refereerden de leden nog steeds aan het conflict over zelfstandige rapporteurs in 1849 (*HTK* 1887-1888, Bijlagen, 10, p. 7).
- 39 *HTK* 1848-1849 II, p. 513-514.
- 40 Kamerleden lazen bijvoorbeeld Britse parlementaire regelboeken en burgers verenigden zich in *debating societies*, religieuze gezelschappen en/of *single issue*-bewegingen naar Engels voorbeeld. Maartje Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland* (Amsterdam 2007); Annemarie Houkes, *Christelijke vaderlanders. Godsdienst, burgerschap en de Nederlandse natie 1850-1900* (Amsterdam 2009); Jaap van Rijn, *De eeuw van het debat. De ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland 1800-1920* (Amsterdam 2010) p. 9-20; Jouke Turpijn, *Mannen van Gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer* (Amsterdam 2008) p. 64.
- 41 *HTK* 1848-1849 II, p. 516-517. De motie-De Man werd met 31 tegen 27 stemmen verworpen.
- 42 *HTK* 1856-1857, p. 471-473. Zie ook N. Cramer, *Wandelingen door de Handelingen* (Den Haag z.j.) p. 16-17.
- 43 G.F.J. Douwes, *Beknopte staatkundige en parlementaire geschiedenis van Nederland, 1849-1898. Chronologisch overzicht met aant. en toelichting* (Amsterdam 1899) p. 11-24.
- 44 De Tweede Kamer kreeg pas nadat de Indische comptabiliteitswet in 1867 van kracht was geworden controle over het batig slot. J. de Jong, *Van batig slot naar ereschuld. De discussie over financiële verhouding tussen Nederland en Indië en de hervorming van de Nederlandse koloniale politiek, 1860-1900* (Den Haag 1989) p. 12-20.

- 45 E. Lemmens, *Aan vorst en vaderland gehecht, doch tevreden zijn zij niet. Limburgse politici in Den Haag 1839-1918* (Amsterdam 2004) p. 122-124; J.C. Boogman, *Rondom 1848. De politieke ontwikkeling van Nederland 1840-1856* (Amsterdam 1978) p. 67.
- 46 *Algemeen Handelsblad*, 22 februari 1849. Overigens komt de website *Parlement & Politiek* met de niet verifieerbare mededeling dat Van Scherpenzeel zijn zetel geweigerd zou hebben omdat hij hiermee aandacht wilde vestigen op de Limburgse wens tot onafhankelijkheid. J.L.Th.A.L. van Scherpenzeel Heusch op *Parlement & Politiek*, 4 augustus 2010, <<http://www.parlement.com>>.
- 47 A. Ising, *In de kamers der Staten-Generaal. Herinneringen en indrukken 1850-1886* (Den Haag 1892) p. 50-51; B. Blok, *Veertig jaar op de tribune. Parlementaire indrukken en herinneringen* (Den Haag 1901) p. 20; *HTK* 1854-1855, p. 135-138.
- 48 *HTK* 1854-1855, p. 135-138 en 179. Forstner had overigens in de jaren 1830 al de nodige ervaring opgedaan met de duelleerkunst. NA, Collectie Forstner van Dambenoy, 5.
- 49 *HTK* 1854-1855, p. 115 en 145. Over het belang van waardigheid zie ook: M. Beijen en R. Röttger, 'Het streven naar waardigheid. Zelfbeelden en gedragscodes van de volksvertegenwoordigers', in: E. Gerard e.a. (red.), *Geschiedenis van de Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers, 1830-2002* (Brussel 2003) p. 337-383; H. te Velde, 'Spelers en Spelbrekers. Het belang van beschaving in de Kamer', in: *De Negentiende Eeuw* 20-1 (2006) p. 35-39.
- 50 J. van Lennep, *Het leven van Mr. Cornelis van Lennep en Mr. David Jacob van Lennep. Beschreven en toegel. uit hun gedichten en andere oorspr. bescheiden en in verband met hun t d beschouwd*, vier delen (Amsterdam 1861-1862).
- 51 Marita Mathijssen, 'De Januskop van Jacob van Lennep' in: Ika Sorgdrager en Dik van der Meulen (red.), *'Ik heb u den Havelaar niet verkocht'. Multatuli contra Van Lennep* (z.p. 2010) p. 23-38, aldaar p. 25. Overigens had Jacob van Lennep ook nog tevergeefs geprobeerd om in de jaren 1850 als Kamerlid het parlement naar zijn wensen te hervormen.
- 52 Geciteerd in Dik van der Meulen, 'Myn Jacob. Douwes Dekker, Van Lennep en het recht' in: Sorgdrager en Van der Meulen (red.), *'Ik heb u den Havelaar niet verkocht'*, p. 11-21, aldaar p. 16.

Verbeelding en werkelijkheid

Nederland en de ‘internationale waarheid’

Joop van Rijswijk

Inleiding

Wat is de internationale waarheid? In de vaderlandse politiek en in de publieke opinie in Nederland gaat het vooral om waarheidsbeleving, het beeld dat wordt gevormd door wat men als waarheid wil geloven, vaak sterk beïnvloed door selectieve voorlichting en *wishful thinking*. Tot waarheidsvinding komt het pas, als regering en Staten-Generaal worden geconfronteerd met de harde realiteit van de internationale politieke verhoudingen. Er is vaak sprake van grote spanning tussen het nationale beeld en de internationale werkelijkheid. De waarheid ligt niet in het midden, maar wordt gevonden aan het eind, met pijn en moeite.

Hoe ging Nederland daarmee om in het recente verleden? Op welke wijze werd onze neus – de waarheidsbeleving van regering en parlement – op de internationale feiten gedrukt? In deze bijdrage wordt getracht deze vragen te beantwoorden aan de hand van vier voorbeelden: de soevereiniteitsoverdracht aan de Verenigde Staten van Indonesië (1949), de overdracht van Nieuw-Guinea aan de Republiek Indonesië (1962), het proces naar onafhankelijkheid van Suriname (1975) en het drama van de enclave Srebrenica, een ‘veilig’ gebied (1995).

1949 – De soevereiniteitsoverdracht aan de Verenigde Staten van Indonesië

Veel Nederlanders waren er na de Tweede Wereldoorlog van overtuigd dat Nederland een wereldrijk was en behoorde te blijven. Het Koninkrijk der Nederlanden was samengesteld uit het Rijk in Europa, Nederlands-Indië, Suriname en de Nederlandse Antillen. Kroon en Staten-Generaal voerden hun beleid ook vlak na de Tweede Wereldoorlog nog geheel in het teken van de vooroorlogse internationale verhoudingen.

Het was dan ook voor Nederland een volslagen verrassing toen nationalistische onderleiders van Soekarno in 1945 de onafhankelijke Republiek Indonesië uitriepen. Weliswaar had koningin Wilhelmina op 7 december 1942 in een radiorede verklaard dat ‘Indië’ na de Tweede Wereldoorlog een aan Nederland gelijkwaardige plaats *binnen het Koninkrijk* diende te krijgen, maar een eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring was voor Nederland onaanvaardbaar.

Het Indonesische nationalisme werd hier gezien als een tegennatuurlijke ontwikkeling, waartegen de Indonesische bevolking geen weerstand kon bieden. Het was dus aan Nederland om het rijksverband te handhaven. Soekarno had samengewerkt met de Japanse bezetter en hij werd dus gelijkgesteld met Mussert, de leider van de NSB, het prototype van de landverrader. Over de invoeging van de Republiek Indonesië in het Koninkrijksverband zou te praten zijn, maar overleg met Soekarno daarover was uitgesloten.¹ Politiek Den Haag vroeg zich des-

tijds niet af of men van de Indonesiër Soekarno tegenover het Koninkrijk dezelfde mate van loyaliteit mocht eisen als van de Nederlander Mussert.

Kroon en Staten-Generaal hadden in de eerste naoorlogse jaren nauwelijks oog voor de internationale realiteit. Zij beseften onvoldoende dat het zich ontworstelen aan de koloniale heerschappij en het verwerven van politieke onafhankelijkheid in de Aziatische regio een stempel drukte op de internationale verhoudingen. Van 1946 af streefden de Verenigde Staten ernaar de invloed van de Sovjet-Unie in Azië in te dammen. Bovendien voerden zij een principieel antikolonialistisch beleid. De grootste Britse kolonie, Brits-Indië (India), was bezig zijn onafhankelijkheid te verwerven. India steunde het streven van de Indonesische nationalisten naar onafhankelijkheid van Nederland krachtig. De Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk wilden, gelet op hun internationale belangen, India te vriend houden alsook Indonesië, waarbinnen de communisten een niet te onderschatten invloed hadden.

Washington zag Indonesië, als het eenmaal in het bezit zou zijn van de volledige soevereiniteit over zijn grondgebied, als een stabiele, tegen de Sovjet-Unie gekante en voor buitenlands kapitaal toegankelijke staat in Zuid-Oost-Azië. Dat bleek Amerikaans *wishful thinking* te zijn, maar niettemin was deze overweging een sterke stimulans voor de Verenigde Staten om op Nederland, rechtstreeks en via de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, zware druk uit te oefenen om zijn soevereiniteit over Indonesië over te dragen.

Tijdens de formatie van zijn eerste naoorlogse parlementair meerderheidskabinet van KVP en PVDA had L.J.M. Beel in juni 1946 een gesprek met E.N. van Kleffens, oud-minister van Buitenlandse Zaken en destijds ambassadeur bij de Verenigde Naties. Van Kleffens kende en doorgrondde de positie van Nederland in de internationale politieke krachtsverhoudingen veel beter dan de sterk 'nationaal' denkende Beel, die destijds niet beschikte over enige internationale ervaring. De ambassadeur verwachtte dat de Verenigde Naties in het conflict tussen Nederland en Indonesië zouden ingrijpen. Hij waarschuwde Beel dat 'wij als Nederlanders in troebele omstandigheden een trek hebben welke zou kunnen worden aangeduid met het woord "constitutionalisme". [...] Wij zien voorbij dat levende krachten aan het werk zijn welke sterker zijn dan de constitutie. De wijze van behandeling van de Indonesische kwestie herinnert zeer sterk aan 1830. Koning Willem I had steeds gelijk, zuiver staatsrechtelijk gezien, maar toch verloor hij België. [...] Wij mogen de fout van 1830 niet herhalen.' Daarom bepleitte Van Kleffens dat Nederland op eigen initiatief, in overleg met de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, de zaak aan de Verenigde Naties zou voorleggen. In zijn formatiedagboeken meldt Beel niet zijn reactie op dat betoog, maar uit het vervolg van de ontwikkelingen blijkt dat hij de raad van de ambassadeur in de wind sloeg.³

Voorals bleef in het kabinet en in de Tweede Kamer een streng 'constitutionalistisch' standpunt innemen. Daarin werd zij gesteund door de rechtse oppositiepartijen. Coalitiepartner PVDA was intern verdeeld. Voor haar was het wel aanvaardbaar dat Indonesië een losser verband met Nederland zou aangaan in de vorm van een gemenebest, bijvoorbeeld naar het model van een Brits *dominion*.

De luitenant-gouverneur-generaal Van Mook was zich van de internationale dimensie van het probleem terdege bewust. Hij begreep dat de Republiek Indonesië als een realiteit aanvaard moest worden. Tegen het uitdrukkelijke verbod van het kabinet-Schermerhorn in had hij eind 1945 in het geheim een gesprek met vooraanstaande republikeinen, onder wie Soekarno. Toen dit gesprek uitlekte, waren kabinet en Tweede Kamer diep verontwaardigd

over dit eigenmachtige optreden. Van Mook kreeg de bindende instructie de gesprekken met de republikeinen af te breken. Het kabinet overwoog ook om hem te ontslaan, maar het liet dat na omdat er voor hem geen geschikte opvolger te vinden was. Maar hij had sindsdien bij de regering en de Tweede Kamer het vertrouwen verloren; in augustus 1948 werd hij ontslagen.³

Onder de toenemende internationale druk zond het kabinet-Beel een 'commissie-generaal' naar Indonesië, onder voorzitterschap van oud-premier Schermerhorn. Die commissie kreeg onder andere de opdracht de hervatting van besprekingen te bevorderen 'met vertegenwoordigers van de nieuw gevormde staatkundige organisatie, welke zich aandient als de Republiek Indonesia'. De commissie-generaal bereikte de overeenkomst van Linggadjati, waarbij Nederland de Republiek erkende als het de facto uitoefenende gezag over Java en andere delen van Indonesië. Die overeenkomst paste bij de opdracht aan de commissie-generaal. Toch was de Nederlandse politiek daar niet rijp voor. De overeenkomst werd weliswaar met weerzin door de Tweede Kamer aanvaard, maar dat geschiedde vooral omdat de coalitiepartners KVP en PVDA terugschreden voor een kabinetscrisis.

Tegen 'Linggadjati' richtte oud-premier Gerbrandy samen met andere vooraanstaande Nederlanders het Nationaal Comité Handhaving Rijkseenheid op. Door middel van protestvergaderingen en perscampagnes voerde het felle oppositie. Het de facto erkennen van het gezag van de Republiek impliceerde immers het loslaten van de archipel uit het rijksverband. In dit verband werd zelfs gesproken van 'strafbare grondwetschennis'. Voor de verhitte politieke sfeer is het typerend dat Gerbrandy, toen hij premier Beel toevallig in een Haags restaurant aantrof, hem luidkeels voor landverrader uitmaakte.⁴ Als gevolg van 'Linggadjati' was Schermerhorn voor de KVP politiek onaanvaardbaar geworden; met steun van zijn partijgenoten van de PVDA werd hij op een zijspoor gerangeerd.⁵

Het proces naar de soevereiniteitsoverdracht duurde vier jaar en kende vele tussenstations. Maar in de kern bleven de perimeters dezelfde. Onder internationale druk moest Nederland met de Republiek Indonesië onderhandelen. Tegelijkertijd probeerden de kabinetten-Beel en -Drees I, gesteund door een grote meerderheid van de Staten-Generaal, het Nederlandse gezag in de archipel te herstellen. In 1948 stonden er 120.000 militairen, overwegend dienstplichtigen, in Indonesië. Er werd een wrede guerrillaoorlog gevoerd met voortdurende Indonesische bestandsschendingen en harde represailles van Nederlandse kant. Tot tweemaal toe (juli 1947 en december 1948) beval de regering een 'politieele actie'. In beide gevallen waren die in militair opzicht een succes, maar waren ze politiek contraproductief. Op instigatie van de Verenigde Staten eiste de Veiligheidsraad deze acties te staken en dwong deze ons land uiteindelijk met de soevereiniteitsoverdracht aan het Indonesië van Soekarno in te stemmen. Nederland stond internationaal vrijwel alleen.

In augustus 1947 dreigden de Verenigde Staten zelfs de Marshallhulp op te schorten als Nederland niet bereid zou zijn de resoluties van de Veiligheidsraad op te volgen. Zij voerden dat dreigement weliswaar niet uit, maar regering en Staten-Generaal beseften wat een ramp die maatregel had kunnen betekenen. Het argument van het kabinet-Beel dat de Veiligheidsraad onbevoegd was zich te mengen in een zuivere rijksaangelegenheid⁶ maakte in Washington geen indruk.

Het Amerikaanse beleid wekte in Nederland grote verbittering. In totaal sneuvelden zesduizend Nederlandse soldaten in hun strijd voor de handhaving van de rijkseenheid. Het was een onverdraaglijke gedachte dat hun offer tevergeefs was geweest. Daarom was voor de

regering en de Staten-Generaal vrijwel tot het einde toe het 'constitutionalisme', waartegen Van Kleffens zo indringend had gewaarschuwd, uitgangspunt van het beleid.

Uiteindelijk kwam het dan, onder Amerikaanse supervisie, tot een rondetafelconferentie waarbij de soevereiniteitsoverdracht werd geregeld. De goedkeuring van het verdrag vereiste in de beide Kamers der Staten-Generaal een tweederdemeerderheid. De KVP-fractie eiste van de regering dat zij Nieuw-Guinea een soort van *status aparte* gaf, als prijs voor haar steun. Op de Rondetafelconferentie kwamen de partijen overeen dat binnen een jaar na de soevereiniteitsoverdracht de status van Nieuw-Guinea zou worden bepaald door onderhandelingen tussen de Verenigde Staten van Indonesië en het Koninkrijk. Deze regeling zou de relatie tussen Nederland en Indonesië dertien jaar lang vertroebelen.

1962 – de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië

In augustus 1950 hief president Soekarno de Verenigde Staten van Indonesië op en riep hij de Republiek Indonesië als eenheidsstaat uit. Daarmee verviel volgens Nederland de basis van de onderhandelingen die bij de rondetafelconferentie was afgesproken. De anti-Indonesische stemming in ons land werd nog aangescherpt doordat Indonesië met geweld een eind maakte aan de afscheiding van de Molukse republiek. Binnen de PVDa ontstond er diepe teleurstelling over het autoritaire en instabiele regime in Indonesië, zodat voorvechters van de Republiek verkeerden in geharnaste tegenstanders. De Nederlandse politiek werd in die dagen beheerst door subjectieve factoren: het ressentiment over de als smadelijk ervaren soevereiniteitsoverdracht, de ambitie om iets van het oude koloniale rijk te behouden en de heftige afkeer van de Republiek en in het bijzonder van Soekarno. De fractievoorzitter van de KVP in de Tweede Kamer, C.P.M. Romme, formuleerde haarfijn het standpunt van de overgrote meerderheid in de Staten-Generaal: de positie van Nieuw-Guinea wordt niet veranderd, 'totdat de bevolking zelf uitspraak kan doen omtrent haar politieke status'. Het zelfbeschikkingsrecht bleef jarenlang een politiek dogma. Kortom: 'Nederland was verbitterd eensgezind.'⁷

In januari 1951 verklaarde de fractievoorzitter van de PVDa in de Tweede Kamer, M. van der Goes van Naters, dat hij – anders dan het kabinet – bereid was met Indonesië over de overdracht van Nieuw-Guinea te onderhandelen. Hij werd prompt door zijn fractie als voorzitter afgezet.⁸ Diezelfde maand zegde de fractie van de VVD het vertrouwen op in haar partijgenoot minister D.U. Stikker, omdat die er geen geheim van maakte dat hij geen voorstander was van het behoud van Nieuw-Guinea.⁹ Bij grondwetswijziging in 1956 werd het gebied als 'Nederlands Nieuw-Guinea' deel van het Koninkrijk. Kenmerkend was dat het gebied zou gaan ressorteren onder de minister van Binnenlandse Zaken, alsof er geen internationale aspecten aan het probleem waren verbonden.

Ondertussen stelde Indonesië zich op het standpunt dat Nieuw-Guinea een integraal bestanddeel van de Republiek was. Eind jaren vijftig begon het met een confrontatiepolitiek, bestaande uit economische sancties en beperkte infiltraties in het gebied. De voorzitter van de PVDa-Eerste Kamerfractie, J. in 't Veld, constateerde dat men de Indonesische maatregelen niet kon losmaken van de kwestie-Nieuw-Guinea. Om de relatie uit het slop te halen, pleitte hij voor een open gesprek met Indonesië onder leiding van een derde. De PVDa-Tweede Kamerfractie distantieerde zich furieus daarvan. Volgens haar was iedere poging tot een gesprek 'schandelijk'.¹⁰ De voorzitter van de antirevolutionaire fractie in de Tweede Kamer,

J. Bruins Slot, doorbrak het front van de coalitie waarop het kabinet-De Quay was gevormd, en bepleitte in oktober 1961 een gesprek met Soekarno over de positie van Nieuw-Guinea. Zijn collega van de PvdA, J.A.W. Burger, riep vervolgens in de Kamer uit: 'Nooit heb ik als oppositieleider het kabinet zo'n stoot onder de gordel toegebracht!' De ARP, diep verontwaardigd over deze 'omzwaai', dwong Bruins Slot de actieve politiek te verlaten.¹²

Ondertussen kreeg de kwestie-Nieuw-Guinea steeds meer een internationaal-politieke dimensie. De Verenigde Staten stelden zich aanvankelijk gereserveerd op, maar onder invloed van de communistische opmars in Vietnam, en het dekolonisatieproces waarbij tal van Afrikaanse en Aziatische landen onafhankelijk werden en zich schaarden achter de Indonesische politiek tegenover Nederland, wilden de Verenigde Staten verhinderen dat Indonesië in communistisch vaarwater terechtkwam. Bovendien begon de top van het Nederlandse bedrijfsleven zich te roeren. Ter wille van goede economische betrekkingen met Indonesië bepleitte deze een voorlopige overdracht van Nieuw-Guinea aan een multinational trustschap. Die variant was voor Indonesië onaanvaardbaar.

De Verenigde Staten stelden daarna alles in het werk om de impasse te doorbreken. Voor president J.F. Kennedy had de oorlog in Vietnam tegen de communistische Vietcong prioriteit. Daarom wilden de Verenigde Staten Indonesië te vriend houden. Nederland moest dus onmiddellijk met Soekarno gaan praten, eventueel in aanwezigheid van een Amerikaanse bemiddelaar. Soekarno bleek alleen tot een gesprek bereid als Nederland overdracht van het bestuur zou aanvaarden. In het voorjaar van 1962 kwamen de Verenigde Staten met een plan, eigenlijk een dictaat (het plan-Bunker), dat neerkwam op een gebiedsoverdracht aan Indonesië via de Verenigde Naties. In een brief aan premier De Quay van 2 april 1962 beval president Kennedy het plan sterk aan. Na moeizame onderhandelingen stemden regering en Staten-Generaal met de soevereiniteitsoverdracht in. Zij moesten zwichten voor de toenemende militaire druk van Indonesië, afnemende steun van de Amerikanen en groeiende binnenlandse (vooral buitenparlementaire) kritiek. J.M.A.H. Luns, de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken, formuleerde het destijds treffend: 'Nieuw-Guinea lag aan de rand van onze belangen, maar het lag in het centrum van onze beginselen.'¹³

1975 – Suriname onafhankelijk

Suriname was van 1954 tot 1975 krachtens het Statuut een verzelfstandigd deel van het Koninkrijk. In 1974 bepleitte de toenmalige premier H. Arron een snelle onafhankelijkheid van zijn land in de loop van 1975. Zijn pleidooi werd door het kabinet-Den Uyl positief beantwoord. Het kabinet en het overgrote deel van de Staten-Generaal waren van mening dat het kolonialisme achterhaald was en dat een proces naar onafhankelijkheid van Suriname niet mocht verlopen zoals het met Indonesië was gegaan.

De vrijwel direct daarna begonnen onderhandelingen draaiden om twee punten: de omvang van het bedrag voor ontwikkelingshulp en maatregelen om de bij het naderen van de onafhankelijkheid op gang komende uittocht van Surinamers naar Nederland af te remmen.

Het belangrijkste probleem was evenwel het verzet van de Verenigde Hindoestaanse Partij (VHP), aangevoerd door J. Lachmon. Hij voerde in de Surinaamse Staten oppositie tegen het kabinet-Arron, dat steunde op Creoolse partijen. Lachmon vreesde Creoolse overheersing en etnische onlusten; hij was bang dat de prille democratische instituties van Suriname de

Koningin Juliana ondertekent in Den Haag de akte waarin de Republiek Suriname door Nederland wordt erkend als onafhankelijke, soevereine staat, 25 november 1975

[Foto: Spaarnestad Fotoarchief]

onafhankelijkheid niet zouden overleven. Daarom vond hij het jaartal '1975' te ambitieus. Hij wilde een overgangstermijn van tien jaar en een referendum over de onafhankelijkheid. Een minderheid binnen de Creoolse gemeenschap onderschreef de argumenten van de VHP.¹⁴

Het kabinet-Den Uyl had begrip voor de positie van de VHP, maar oordeelde dat aan haar wensen op zijn best op de lange termijn kon worden voldaan. Daarop wilde het niet wachten. Het kocht als het ware Suriname af met een 'gouden handdruk' van ongeveer 3700 miljoen gulden (ca. 1600 miljoen euro) aan ontwikkelingshulp en met een ruime migratieregeling. Vervolgens gingen de Staten van Suriname en de beide Kamers van de Staten-Generaal akkoord met de soevereiniteitsoverdracht aan Suriname.

De vrees van Lachmon voor het voortbestaan van de prille democratische instituties was niet ongegrond, gezien de staatsgreep van Desi Bouterse en de decembermoorden op een aantal van zijn tegenstanders in respectievelijk 1980 en 1982. Die staatsgreep was een reactie op falend bestuur en 'schrikbarende corruptie'. Die schokkende gebeurtenissen leidden achteraf in de politiek tot een kritische nabeschuiving over het onafhankelijkheidsproces. De schrijver Anil Ramdas sprak van een 'dramatische beslissing, genomen in een sfeer van volstrekte gelatenheid, onmacht en berusting' en 'een snelle, slordige afhandeling'. Andere critici wezen erop dat een proces naar onafhankelijkheid, dat nau-

welijks twintig maanden had geduurd, 'veel te krap bemeten' en 'buitengewoon hectisch' was geweest.

De soevereiniteitsoverdracht vond plaats op democratische wijze en overeenkomstig de regelgeving in het Statuut voor het Koninkrijk. Het kabinet-Den Uyl streefde een 'modeldekolonisatie' na, maar voorbereiding, uitwerking en resultaat waren, achteraf gezien, niet optimaal.

1993 – De uitzending van Dutchbat naar de *safe area* Srebrenica

In de zomer van 1991 brak in het voormalige Joegoslavië een burgeroorlog uit. De buitenwereld was verrast. De Federatieve Republiek Joegoslavië was opgebouwd uit zes autonome republieken en twee (onder Servië ressorterende) 'autonome gebieden'. Federaal regeringsleider was maarschalk Tito, een buitengewoon krachtige bestuurder, die bij de handhaving van zijn gezag repressie niet schuwde. Zijn ideaal was een evenwichtige multi-etnische samenleving, waarin het communisme het samenbindende element zou zijn. Elke etniciteit kreeg haar eigen republiek met een vergaande autonomie. Serven, Kroaten en moslims leefden tussen 1945 en 1989 uiterlijk vreedzaam naast elkaar, ook in de Republiek Bosnië-Herzegovina, waar deze bevolkingsgroepen samenwoonden in een zeer broos evenwicht. De historische vijandschappen en nationalistische (res)sentimenten werden onder Tito onderdrukt, maar ze waren niet verdwenen.

Dat bleek na het overlijden van Tito in 1980, toen de federatieve republiek geleidelijk ontbindingsverschijnselen ging vertonen. Toen in 1989 het communisme als samenbindende ideologie verdween, kregen nationalistische en chauvinistische elementen de overhand en viel de federatieve republiek uiteen. De autonome republieken Slovenië en Kroatië riepen de onafhankelijkheid uit, en dat leidde tot een burgeroorlog met de Serven, die niet konden verkroppen dat zij hun leidende positie onder de federatieve republiek moesten verliezen. Die wrede burgeroorlog concentreerde zich vooral in Bosnië-Herzegovina, waar de aldaar wonende Serven, Kroaten en moslims zich tegenover elkaar aan etnische zuivering en andere gruwelen te buiten gingen. Zo beleefde dit landsdeel een herhaling van de toestanden tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen vooral Kroatische fascistische milities systematisch Serven en moslims trachtten uit te roeien. Kabinet en Tweede Kamer waren onvoldoende doordrongen geweest van de intense haat waarvan de bevolkingsgroepen in Bosnië jegens elkaar vervuld waren.

In de zomer van 1992 filmde een cameraploeg bij het concentratiekamp Trnopolje, waar een uitgemergelde gevangene de ploeg te woord stond. De filmbeelden riepen herinneringen op aan de verschrikkelijke toestanden die de geallieerden in 1945 aantroffen bij de bevrijding van Dachau en Bergen-Belsen. De Bosnisch-Servische autoriteiten werden daarvoor verantwoordelijk gehouden.

Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOO), dat in opdracht van het eerste kabinet-Kok een onderzoek instelde naar de oorzaken van de val van de *safe area* Srebrenica, heeft vastgesteld dat de berichtgeving over het kamp Trnopolje niet vrij was van desinformatie. Het constateerde dat de moslims en de Kroaten in Bosnië hun public relations effectiever hadden verzorgd dan de Serven daar. Het lijdt geen twijfel dat de Bosnisch-Servische autoriteiten in hoge mate verantwoordelijk waren voor de oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid die in die regio werden begaan, maar ook Kroaten en moslims waren

daarvan niet vrij te pleiten.¹⁵ De leider van de Bosnische moslims, Izetbegovic, wist echter de buitenstaanders ervan te overtuigen dat zijn etnische groep het onschuldige slachtoffer van de Bosnische Serven was.

De lidstaten van de Verenigde Naties waren aanvankelijk in het algemeen zeer terughoudend ten aanzien van de vraag of zij in het gebied moesten optreden. De Verenigde Staten beschouwden de toestand daar als niet oplosbaar; daarvoor waren de strijdende partijen te recalcitrant. Elk vanuit hun eigen positie meenden zij dat voortzetting van het geweld voor hen voordeliger was dan het sluiten van een compromis. Bovendien werden ze politiek aangestuurd vanuit Zagreb (Tudjman) en Belgrado (Milosevic). De Amerikaanse oud-minister Eagleburger meende: 'Zolang moslims, Kroaten en Serven niet ophouden elkaar uit te roeien, kan de buitenwereld daar niets tegen doen.'¹⁶

Het kabinet-Lubbers III en een vrijwel eensgezinde Tweede Kamer ergerden zich aan de naar hun oordeel te passieve opstelling van de 'internationale gemeenschap'. Zij konden niet aanvaarden dat de mensheid, bijna vijftig jaar na de Tweede Wereldoorlog, opnieuw getuige was van de gruwelen van de concentratiekampen. Daarom wilden zij dat de Verenigde Naties uit humanitaire overwegingen met militaire middelen in Bosnië zouden ingrijpen om aan die gruwelen een eind te maken. 'We moeten iets doen!'¹⁷

Na zeer moeizaam internationaal overleg werd de United Nations Protection Force (UNPROFOR) opgericht. Door die organisatie werd het concept van de *safe areas* ontwikkeld. Maar de 'internationale gemeenschap' slaagde er niet in een nauwkeurige definitie van de betekenis van die term te geven. Zo was het voor het kabinet niet duidelijk of de troepen die in het kader van UNPROFOR werden ingeschakeld mensen, grondgebied of een combinatie van beide moesten beschermen. Kabinet en Tweede Kamer gingen ervan uit dat de Bosnisch-Servische autoriteiten het niet zouden wagen een door de Verenigde Naties beschermd gebied gewapenderhand aan te vallen. Wel erkende de minister van Buitenlandse Zaken, P.H. Kooijmans, in een informeel gesprek dat de VN-troepen binnen de *safe areas* weinig meer zouden kunnen doen dan het bieden van 'politiek-psychologische bescherming'; daarom hechtte hij ook zo sterk aan steun voor de grondtroepen vanuit de lucht.¹⁸

In december 1994 preciseerde de secretaris-generaal van de VN de betekenis van *safe areas*: primair het beschermen van mensen en niet het verdedigen van het territorium. Maar dat was meer dan een jaar na het besluit van de Tweede Kamer om een bataljon van de Luchtmobiele Brigade (Dutchbat) naar Srebrenica, een 'veilig' gebied, te zenden.

Terugziende op dat besluit, dat op 16 november 1993 werd genomen, constateerde een Kamerlid: 'We waren heel erg één in de Kamer. Ik vind dat nog steeds het slechtst in de hele besluitvorming. We vonden allemaal dat er iets moest gebeuren. Er was dus ook geen oppositie in de Kamer.'¹⁹ Die oppositie was er wel, namelijk van de kant van de SP. Deze waarschuwde dat de Nederlandse militairen bekneeld zouden kunnen raken tussen de diverse partijen, 'die zich geen van allen hadden onderscheiden door terughoudendheid en compassie'. Maar aan het beslissende parlementaire debat nam de SP niet deel.²⁰

De Tweede Kamer nam haar besluit niet na een plenair debat waaraan fractievoorzitters deelnamen. Zij endosseerde dit aan een 'algemeen overleg' van de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Defensie. Eenzelfde procedure paste de Kamer toe toen ze op 22 december 2001 instemde met het besluit van het kabinet-Kok II om Nederlandse troepen te laten deelnemen aan de International Security Assistance Force (ISAF) in Afghanistan. De

grote meerderheid in de Kamer was het met dat kabinetsbesluit eens en ze vond het daarom niet nodig van kerstreces terug te komen. Zij liet haar goedkeuring over aan een 'algemeen overleg' van de betrokken vaste commissies.

Samenvatting en conclusies

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt dat regering en Staten-Generaal nauw voeling hadden met de publieke opinie en dat zij daarnaar handelden. Even sterk blijkt echter dat Nederland bij de discussies over het beleid ten aanzien van Indonesië en Nieuw-Guinea in de jaren 1945 tot 1962 sterk door binnenlands-politieke overwegingen werd beheerst. Voor internationale verhoudingen was er nauwelijks een antenne. In de strijd om de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië bleef Nederland hameren op het 'constitutionalistische' argument dat Indonesië in feite een 'binnenlandse aangelegenheid' van het Koninkrijk der Nederlanden was en dat de Veiligheidsraad onbevoegd was zich in deze kwestie te mengen. Groot was dan ook de woede toen de Verenigde Staten Nederland dwongen zich aan de besluiten van de Veiligheidsraad te onderwerpen. Men voelde zich 'door de Amerikanen verraden'.

Het conflict over de overdracht van Nieuw-Guinea was van eenzelfde laken een pak. Te lang werd het Nederlandse beleid overheerst door de afkeer van het Indonesië 'van Soekarno' en door de overtuiging dat de Verenigde Staten die afkeer deelden. Er was weinig begrip voor de Amerikaanse internationaal-strategische overwegingen in het kader van de Koude Oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie, die de Amerikanen ertoe brachten Indonesië zijn zin te geven. Daarom maakten de Nederlandse argumenten voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's op de Verenigde Staten geen indruk. Ook nu waren het de Amerikanen die Nederland dwongen afstand te doen van Nieuw-Guinea.

Het proces naar de onafhankelijkheid van Suriname vond in een geheel andere sfeer plaats. In 1975 was Nederland veel internationaler georiënteerd dan in de jaren vijftig. Het kabinet-Den Uyl voerde een sterk proactief buitenlands beleid. Daarom verzette het zich niet tegen een, eigenlijk voortijdige, onafhankelijkheid van Suriname en preste het de tegenstanders daarvan min of meer zich bij het onvermijdelijke neer te leggen. Het kabinet werd hierin gesteund door een grote meerderheid van de Staten-Generaal en de publieke opinie, die zich ten aanzien van deze kwestie gematigd onverschillig opstelde.

De burgeroorlog in het voormalige Joegoslavië met haar misdrijven tegen de menselijkheid leidde in ons land bij regering, Staten-Generaal en publieke opinie tot diepe emoties. Daarbij kozen zij partij voor de Bosnische moslims, zonder zich goed bewust te zijn van de historisch gegroeide intense wederzijdse haat tussen Serven, Kroaten en moslims met hun stelselmatige praktijken van intriges en moorden. Ook onderschatten zij het effect van het gebrek aan eenheid van beleid en besluitvaardigheid van de 'internationale gemeenschap', en het effect van de langdurige strijd over de definitie van het begrip *safe area*, die de strijdende partijen slechts stimuleerden hun misdadige praktijken voort te zetten. Zo kon het gebeuren dat het kabinet-Lubbers III en de Tweede Kamer, met de beste bedoelingen, Dutchbat als onderdeel van UNPROFOR naar Srebrenica uitzonden op een missie met een onhelder mandaat; naar een gebied dat als *safe area* werd omschreven, zonder dat daar een duidelijke definitie van bestond; om vrede te handhaven waar geen vrede was; met onvoldoende gefundeerd vertrouwen in de bereidheid van de leiding van de VN het luchtwapen in te zetten voor het geval de *safe area* werd bedreigd.¹⁴

Noten

- 1 Arnout Molenaar, *Bakens verzetten. Topdiplomaat Van Roijen van schadebeperker tot conflictoplosser in de kwestie Indonesië, 1945-1949* (Amsterdam 2002) p. 63.
- 2 R.J.J.Stevens, L.J. Giebels en P.F. Maas, *De formatiedagboeken van Beel 1945-1973. Handboek voor formatie* (Nijmegen en 's-Gravenhage 1994) p. 24-25.
- 3 C. Smit, *Het dagboek van Schermerhorn. Geheim verslag van Prof. Dr. Ir. W. Schermerhorn als voorzitter der Commissie-Generaal voor Nederlands-Indië, 20 september 1946-7 oktober 1947* (Groningen 1970) p. 253; Stevens e.a., *De formatiedagboeken*, p. 36; Hans Daalder, *Willem Drees 1886-1988. De Indonesische kwestie. Vier jaar nachtmerrie* (Amsterdam 2004) p. 205-214.
- 4 Lambert J. Giebels, *Beel. Van vazal tot onderkoning. Biografie 1902-1977* (Den Haag 1995) p. 225.
- 5 Stevens e.a., *De formatiedagboeken*, p. 29-31 en 37.
- 6 Daalder, *Willem Drees*, p. 137; Stevens e.a., *De formatiedagboeken*, p. 48.
- 7 Jan Willem Brouwer en Jan Ramakers, *Regeren zonder rood. Het kabinet-De Quay 1959-1963. Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945, deel 7* (Amsterdam 2007) p. 152-154.
- 8 Chris van Esterik en Joop van Tijn, *Juap Burger. Een leven lang dwars. Een politieke biografie* (Amsterdam 1984) p. 107.
- 9 D.U. Stikker, *Memoires. Herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis* (z.p. 1966) p. 192-210.
- 10 Brouwer en Ramakers, *Regeren zonder rood*, p. 161.
- 11 *Idem*, p. 191; Van Esterik en Van Tijn, *Burger*, p. 176.
- 12 Brouwer en Ramakers, *Regeren zonder rood*, p. 244.
- 13 *Idem*, p. 236.
- 14 Willem Breedveld en John Jansen van Galen, *Gaius. De onverstoorbare gang van W.F. de Gaay Fortman* (Utrecht 1996).
- 15 J.C.H. Blom e.a., *Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, gevolgen, achtergronden en analyses van de val van een Safe Area* (Amsterdam 2002) p. 695-696 (noot 758 en 759).
- 16 *Idem*, p. 714 (noot 891).
- 17 *Idem*, p. 666-671.
- 18 *Idem*, p. 1000.
- 19 *Idem*, p. 1081.
- 20 *Idem*, p. 1085.
- 21 *Idem*, p. 3136.

Politieke waarheid en dynamiek van de agenda in coalitiekabinetten

Arco Timmermans en Gerard Breeman

Inleiding

In het voorjaar van 2010 viel het vierde kabinet-Balkenende over de vraag of de Nederlandse missie in Afghanistan nu wel of niet moest worden voortgezet. Achter dit conflict schuilden allerlei diepere meningsverschillen tussen de coalitiepartijen over de prioriteiten van het kabinet. Die meningsverschillen over visies en beleid brachten de partners in een spiraal van wantrouwen, rivaliteit en inertie totdat het breekpunt was bereikt. In de verkiezingscampagne voor 9 juni twijfelden de politieke partijen openlijk aan elkaars vermogen tot politiek leiderschap. En in de daaropvolgende kabinetsformatie hielp zelfs een radiostilte niet om de uiteenlopende standpunten van de gesprekspartners binnenskamers te houden.

Politieke partijen die een coalitie vormen, zitten voortdurend in een spanningsveld tussen samenhang en solidariteit aan de ene kant en de eigen profilering aan de andere. Die spanning is behalve in het kabinet zelf ook zichtbaar in de parlementaire arena en wordt bovendien beeldend uitvergroot door de media die politieke kwesties aan het publiek presenteren. Parlementaire oppositiepartijen en Kamerleden uit de achterste rangen van de coalitie grijpen zulke kansen aan om in de politieke belangstelling te komen.

In dit glazen huis van de 'dramademocratie' beginnen potentiële coalitiepartijen elke keer weer aan hun avontuur door eerst op alle mogelijke terreinen uitspraken te doen, dan te onderhandelen over een regeerakkoord en vervolgens te proberen de vinger aan de pols te houden bij de uitvoering ervan. Fractiediscipline moet beletten dat Kamerleden uit de band springen; iedereen krijgt instructies. Zo wordt een coalitiemachinerie opgetuigd om lastige beslissingen te stroomlijnen, angels uit conflicten te halen en zaken veilig in politieke doofpotten te stoppen. Behendige premiers organiseren torentjesoverleg of zetten zondige collega's in de biechtstoel. Soms willen partijen het anders doen en stellen ze de 'oude politiek' ter discussie, laten het schrijven van een verkiezingsprogramma over aan een *captain of industry* of een intellectueel uit het publieke debat. In uitzonderlijke omstandigheden proberen ze een minderheidskabinet te vormen dat door gedoogsteun uit het parlement op koers moet blijven.

Maar al die varianten blijken toch vaak onvoldoende om uitspraken in verkiezingscampagnes en onderlinge afspraken te realiseren. Kabinetten vertillen zich telkens weer aan de programma's die ze presenteren. Na de *manifesto moonshine* van verkiezingen en een bereikt regeerakkoord met of zonder gedoogclausules blijkt de werkelijkheid weerbarstig. Agenda's en besluitvorming zijn niet helemaal vooraf te plannen en beheersen. Ongeplande zaken en problemen die plotseling opdoemen, zijn op zich niet verrassend, maar coalitiepartijen laten zich er wel door overvallen. Ze zetten elkaar dan op het verkeerde been en brengen het kabinet aan het wankelen.

De crux van dit probleem zit hem in het verschil tussen al die papieren stellingnames en beloften van coalitiepartijen, en de selectie van zaken waar ze écht aandacht aan besteden tijdens de rit en bovenaan de prioriteitenlijst zetten. Met andere woorden: het gaat om de selectie van onderwerpen waar in de politiek aandacht voor is. Die aandacht is schaars. Minder prominente of spraakmakende onderwerpen kunnen uitgroeien tot grote kwesties en dan de agenda gaan domineren; en zaken die eerst als speerpunten van kabinetsbeleid werden gepresenteerd, kunnen worden verdrongen door nieuwe problemen. Zo kan de aandacht zich verplaatsen, dwars tegen verkiezingsprogramma's in, tegen adviezen van deskundigen en afspraken tussen kabinetsonderhandelaars over waar ze zich later gedurende het proces wel en niet mee bezig zullen houden.

Deze bijdrage gaat over de verhouding tussen de agenda die tijdens de kabinetsformatie door coalitiepartijen wordt opgesteld als de te verkondigden politieke waarheid die hen allen bindt, en politieke agenda's die tijdens de rit tot stand komen en druk op het regeerakkoord uitoefenen. Zulke latere agenda's doen aanspraak op het vermogen van een kabinet in onderlinge overeenstemming te reageren. Wij presenteren gegevens uit empirisch onderzoek met als doel de onderliggende dynamiek in de politieke agenda te verduidelijken. Het onderzoek laat het patroon van schommelingen in de aandacht zien voor de hele waaier aan onderwerpen die op de politieke agenda terecht kunnen komen. Hoe robuust en houdbaar zijn de plannen van een kabinet als het aantreedt? Wanneer vinden er grote aandachtswisselingen plaats, welk effect hebben andere agenda's die in een verschillende politieke setting worden gevormd, waarin de politieke waarheid anders wordt belicht en reacties worden uitgelokt?

Dynamiek van de politieke agenda

Politiek is strijd om beleid en daarbij draait het voortdurend om aandacht op de agenda. Die strijd is voor een deel institutioneel gereguleerd, maar in hoofdzaak toch een moeilijk voorspelbaar en vaak grillig proces. De politieke agenda van een kabinet kan worden opgevat als verzamelplaats voor voornemens en beloften die partijen aandragen, als planningsmiddel met bijbehorende politieke inspectiediensten van de coalitie en ook als aanknopingspunt voor verantwoording van geleverde beleidsprestaties. Maar in de eerste plaats is de politieke agenda een mechanisme om de aandacht te richten op problemen en daarbij prioriteiten te stellen.

Agenda's draaien om prioriteiten

Er is veel onderzoek gedaan naar standpunten van politieke partijen en de betekenis daarvan voor de onderlinge en interne verhoudingen, de mogelijkheid een coalitiekabinet te smeden en het vervolgens met elkaar vol te houden.¹ Maar de analyse van standpunten op zich is niet genoeg om de dynamiek van politieke agendavorming en besluitvorming en het lot van kabinetten te begrijpen. Ontwikkelingen, 'nieuwe feiten' en nadere inzichten rond problemen doen niet alleen standpunten veranderen, maar beïnvloeden allereerst de aandacht die elk van die problemen krijgt. Sommige zaken zijn te voorzien en te programmeren, andere komen onverwacht en leiden nogal eens tot politieke schrikreacties en gebrek aan onderlinge afstemming. Kabinetsinformatuur Tjeenk Willink sprak aan het einde van zijn informatiepoging op

5 juli 2010 over drie ‘onloochenbare feiten’ als uitgangspunten voor het te vormen kabinet (dat zoals bekend niet direct volgde). Aan dat stukje kaderstelling voegde hij een boodschap van politieke prudentie toe: ‘De voornaamste eis die aan het nieuwe kabinet wordt gesteld, is het vermogen om met nieuwe onzekerheden adequaat om te gaan, in te spelen op nieuwe, thans nog onvoorzienbare, ontwikkelingen en daarover de bevolking tijdig uitleg te geven.’²

De politieke agenda is dynamisch vanwege de omgeving die voortdurend signalen afstuurt op regering, parlement en onderhandelende partijen in een kabinetsformatie, maar ook omdat beleidsproblemen en oplossingen niet allemaal tegelijk centraal in de politieke aandacht kunnen staan. Dit gegeven hangt samen met de beperkte rationaliteit van individuen en organisaties, en met institutionele spelregels en knelpunten die de capaciteit van de agenda afgrenzen. Sommige agenda’s kunnen langer of korter worden, al naar gelang het de spelers uitkomt, maar zoveel keuzeruimte is er niet in alle gevallen. Zo varieerde in de afgelopen decennia de lengte van regeerakkoorden sterk van coalitie tot coalitie met het niveau van wantrouwen en de behoefte zaken vooraf vast te leggen, terwijl jaarlijkse troonredes vol kabinetsboodschappen veel minder flexibel zijn; de spreektijd van de koningin is immers beperkt. Ook in het parlement gelden beperkende regels en gewoonten. Zo is het vragen uur in de Tweede Kamer intern streng gereguleerd.

Parallelwerk en seriewerk bij agendavorming

Tijdens de opbouw van de moderne staat is het overheidsbestuur ingedeeld in departementale organisaties met hun eigen taken en jurisdicties om veel zaken parallel te kunnen verwerken. De departementen tonen de kenmerken uit het klassieke model van bureaucratie van de socioloog Max Weber: ze zijn hiërarchisch georganiseerd, ingedeeld op basis van taakspecialisatie en het personeel wordt geworven op deskundigheid.³ Vergeleken met het parlement en de commissies die in de Tweede en Eerste Kamer het meeste werk verrichten, heeft het regeringsapparaat een veel grotere capaciteit voor informatieverwerking; het kan de aandacht over een hele reeks aan onderwerpen tegelijk verdelen. Departementen hebben directies rond grote beleidsthema’s en beschikken over afdelingen voor kennis en onderzoek, voorbereiding van beleid, formulering van wetgeving en behandeling van juridische zaken, en, zij het minder dan enkele decennia geleden, uitvoering en toezicht.

Nieuwe vraagstukken of onderwerpen die van gedaante verwisselen, leiden nog wel eens tot departementale stammenstrijd, maar ook daarvoor worden remedies bedacht, zoals projectministers en ministeriële *taskforces*. Ook in de coalitietop van kabinetten zijn er informele arena’s om interdepartementale ruzies tussen ministers niet in partijpolitieke strijd te laten escaleren. In de ministerraad is het principe van de non-interventie in elkaars portefeuilles bedoeld om de efficiëntie van het parallelle proces van agendering en besluitvorming te bewaken. Al met al heeft de agenda van het kabinet en de departementale organisaties dus een grote draagcapaciteit.

Maar deze *multitasking* is alleen mogelijk onder de voorwaarde dat problemen niet al sterk geprofileerd als strijdpunten op de agenda staan. Politiek als strijd om beleid betekent ook drama; en dramatisering en politisering zijn juist strategieën van spelers die de agenda willen beïnvloeden. Deze spelers op de markt voor beleidsproblemen en oplossingen richten zich op onderwerpen waarmee ze het kabinet in de verdediging kunnen dringen; ze dragen thema’s

aan die partijen met regeringsverantwoordelijkheid eigenlijk liever vermijden.⁴ Een van de kenmerken van dramatisering is dat steeds meer informatiesignalen over een probleem bij het kabinet terechtkomen. Die stuwdruk is nog versterkt doordat het indammen van problemen via wetenschappelijke experts en kennisorganisaties steeds moeilijker is geworden. De afgelopen jaren bleek dit uit de politieke reacties op wetenschappelijke adviezen rond gevoelige thema's zoals integratie, de arbeidsmarkt, de klimaatverandering, de sociale zekerheid en Europa. Kortom, de politieke agenda staat open voor *policy entrepreneurs* die uit zijn op expansie van conflict en de politieke waarheid laat zich minder gemakkelijk objectiveren. We zijn voorbij de tijd van 'speaking truth to power'.⁵

De politieke agenda kent dus niet alleen een logica van nevenschikking van problemen die routinematig in oplossingsmachines worden gestopt, maar ook een van boven- en onder-schikking waarbij dramatisering tot grote pieken en dalen in de aandacht leidt. Er worden prioriteiten gesteld, maar voor hoe lang? Als dossiers politiek zijn beklonken, is een plek in de luwte voor de meeste spelers niet zo erg en als geen enkele partij belang heeft bij politisering evenmin. Maar als belangrijke zaken nog niet politiek zijn afgehandeld en in de wachtkamer terechtkomen, is er geduld nodig, vaak voor een van de coalitiepartijen. Dan komt de coalitie onder druk te staan en wordt het voor regeringspartijen buigen of barsten.

Drie typen agenda's en politieke aandacht

Tot dusver spraken we over de politieke agenda in het algemeen. Maar er zijn verschillende typen agenda's die te maken hebben met de institutionele kenmerken van de politieke besluitvormingsorganen. Deze variatie heeft consequenties voor het verloop van de aandacht van kabinetten en voor eerder gestelde prioriteiten. In deze bijdrage analyseren wij drie soorten politieke agenda's over een lange tijdsperiode: regeerakkoorden, troonredes en mondelinge Kamervragen. Deze agenda's verschillen institutioneel van elkaar, in de mate waarin ze gebruikt worden voor programmering dan wel voor reageren en voor depolitisering of juist dramatisering van problemen. Analyse van deze drie typen agenda's levert meer inzicht in de druk op de agenda van kabinetten die het regeerakkoord als vertrekpunt van de coalitie zien.

Het regeerakkoord dat tijdens de kabinetsformatie wordt gesloten, is uitgegroeid tot de agenda voor de coalitie.⁶ Rond het regeerakkoord zijn politieke mores van coalitiediscipline ontstaan. In informele arena's wordt de vinger aan de pols van de uitvoering gehouden. Ondanks toegenomen kritiek op het regeerakkoord als een te krampachtig gehanteerd politiek bindmiddel dat het parlementaire debat over het regeringsbeleid verlamt, blijkt het in de praktijk voor betrokken partijen toch lastig te zijn om met deze uiting van 'oude politiek' af te rekenen.

Met de verwachtingen rond het regeerakkoord als agenda van een nieuwe coalitie ontstaat de vraag hoe stabiel deze eerste en soms bijna heilig verklaarde verdeling van aandacht voor problemen en afspraken is tijdens de rit van kabinetten. Er zit natuurlijk ook voor de regeringspartners zelf wel nuance in de waarheid rond punten in het akkoord, maar de rek in afspraken en commitments wordt voortdurend van buitenaf op de proef gesteld door ontwikkelingen en gebeurtenissen. Van de coalitie wordt reactievermogen verwacht, ministers moeten zich staatslieden tonen. Oppositiepartijen zoeken de zwakke en gevoelige plekken in het akkoord en proberen onderwerpen te agenderen waardoor het kabinet in verlegenheid wordt gebracht.

Spotprent Fritz Behrendt, Het Parool, 14 juli 1981
[Atlas van Stolk, Rotterdam]

De twee andere agenda's die wij analyseren, hebben een ratio en institutionele omgeving die verschilt van het regeerakkoord, en daarmee kunnen ze de aandacht voor problemen van het kabinet beïnvloeden en in een richting duwen die het kabinet misschien zelf liever zou vermijden. Troonredes bevatten symboliek en zijn omgeven door ceremonie, maar het zijn ook de jaarlijks gepresenteerde regeringsplannen die, met enkele uitzonderingen, voor meer dan negentig procent substantiële boodschappen bevatten.⁷ Ondanks evidente institutionele verschillen met het regeerakkoord zijn troonredes zo een aanwijzing voor het verloop van de aandacht voor problemen van kabinetten tijdens de rit. Het is een publieke agenda met consequenties voor de geloofwaardigheid van het kabinet; het is ook een interne agenda in die zin dat het kabinet de verhouding van de inhoud ten opzichte van het regeerakkoord zelf in de hand heeft.

Dit laatste is veel minder het geval bij mondelinge Kamervragen, die bedoeld zijn om reacties uit te lokken. Kamervragen kunnen fungeren als controlemiddel om de waarheid rond beleidsdossiers of de handel en wandel van bewindslieden boven tafel te halen, maar ook om nieuwe onderwerpen op de agenda te plaatsen. Daarbij gaat het vaak om zaken waar het kabinet zelf minder geneigd is om er aandacht aan te besteden.

De vergelijking en het perspectief van de lange termijn waarin we de drie agenda's analyseren, geeft inzicht in de verschillen in nadruk bij de aandacht voor beleidsproblemen en de druk die er zo op het regeerakkoord ontstaat.

Dataverzameling

Ons onderzoek maakt deel uit van een internationaal programma waarin politicologen de agendadynamiek van politiek, beleid en de media over lange tijdsperiodes analyseren.⁸ Daarbij staat de vraag centraal hoe onderwerpen hoog op de maatschappelijk en politieke agenda komen en daar ook weer van verdwijnen, wat de logica hiervan is en wat de drijfveren zijn. Zowel de hoeveelheid aandacht voor problemen als de inhoud ervan wordt geanalyseerd. Voor de bijdrage aan dit *Jaarboek* analyseren wij regeerakkoorden, troonredes en mondelinge Kamervragen en hun onderlinge verhoudingen.

De aandacht voor politieke en bestuurlijke thema's is in beeld gebracht door een systematische onderwerpcodering. Hiervoor is een Nederlandse versie van een internationaal codeboek ontwikkeld.⁹ Dit codeboek bestaat uit negentien hoofdcategorieën van beleid en bestuur, en meer dan tweehonderd subcategorieën. Hoofdcategorieën zijn onder andere gezondheid, macro-economie, milieu, burgerrechten en integratie, en het functioneren van openbaar bestuur en democratie.

Alle regeerakkoorden sinds 1963 (het eerste openbare regeerakkoord) zijn per alinea op onderwerp gecodeerd, resulterend in een dataset van ruim 4500 gecodeerde uitspraken en voornemens. Daarbij is aangegeven of alinea's beleidsinhoudelijk waren of niet. De troonredes zijn gecodeerd op het niveau van zinnen of deelzinnen. De beschikbare dataset loopt van 1945 tot 2009 en bevat ruim 9000 gecodeerde uitspraken en voornemens over problemen en beleid. Met uitzondering van enkele jaren (zoals in 1981, Van Agt II) waarin de koningin in de Ridderzaal weinig te melden had, bevatten troonredes voor meer dan negentig procent inhoudelijke uitspraken.¹⁰

De mondelinge Kamervragen zijn voor de periode 1984-2008 per vraag gecodeerd. Deze dataset bevat bijna 1500 Kamervragen uit het 'vragenuurtje'. Wanneer een vraag meerdere onderwerpen bevatte (Kamerleden plegen nog wel eens uit te weiden), is gekozen voor het meest dominante onderwerp. Deze vuistregel is ook toegepast bij beide andere datasets.

Analyse van de politieke agenda: programmeren en reageren

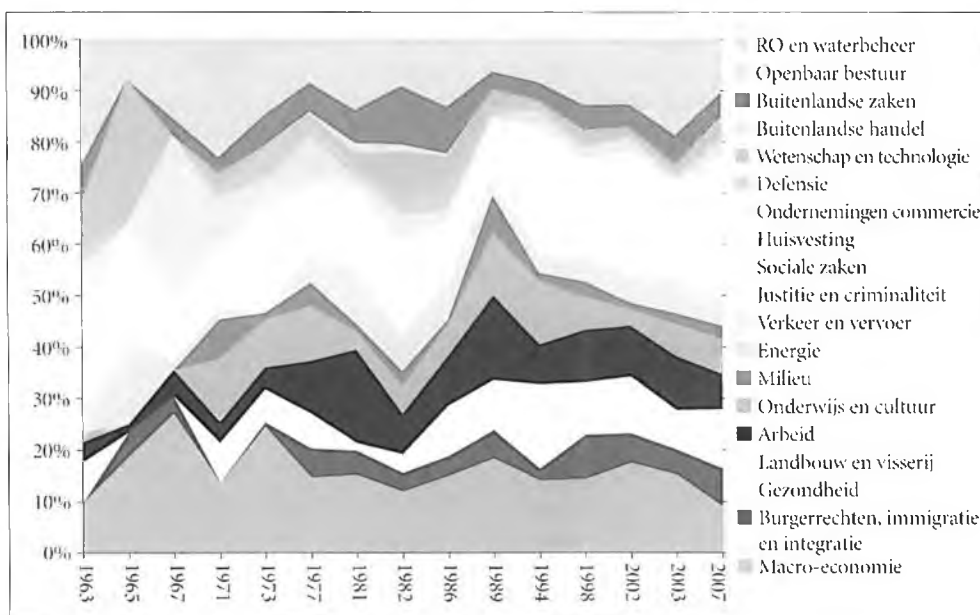
Het regeerakkoord als programma

In regeerakkoorden leggen de coalitiepartijen hun beloftes voor de komende vier jaar vast. Deze zijn uit de verkiezingsprogramma's en campagnes gehaald en zijn vooral bedoeld voor de interne samenhang van de coalitie. Vanaf 1971 hebben regeerakkoorden een officiële status gekregen en worden ze ook als een formeel parlementair document gepubliceerd. De lengte van regeerakkoorden is door de jaren heen toegenomen maar na de eeuwwisseling weer afgenomen. Hoogtepunt was 1998 met Paars II, en na een daling van de omvang had Balkenende III, met de meteen al zichtbare interne spanningsverhouding tussen CDA en PVDA, toch weer meer woorden nodig voor de politieke waarheid van beleidsvoornemens. De toename werd veroorzaakt

door groeiend wantrouwen tussen de coalitiepartijen; elk detail moest worden vastgelegd. Daarnaast werd het ook gewoonte: een kabinet met een beetje ambities hoorde die aan het begin van de rit te etaleren. De afname werd niet zozeer veroorzaakt door een vermindering van het wantrouwen, maar omdat er kritiek kwam op lange en gedetailleerde regeerakkoorden die elk politiek debat met de Tweede Kamer in de kiem smoorden.

Figuur 1 laat de relatieve aandachtsverdeling zien voor alle regeerakkoorden in de hele periode. Hierin is goed te zien dat, met de opbouw van de verzorgingsstaat en de problemen rond het functioneren daarvan, nieuwe thema's opkwamen. Die kregen steeds meer hun eigen portie aandacht, waarbij oude thema's relatief minder prominent voor het voetlicht kwamen. Na een periode van aandachtswisselingen in de 'gewenningsfase' van het werken met regeerakkoorden in de jaren zestig, werd de aandachtsverdeling steeds evenrediger, vooral vanaf halverwege de jaren negentig.

Figuur 1: relatieve aandacht voor thema's in regeerakkoorden

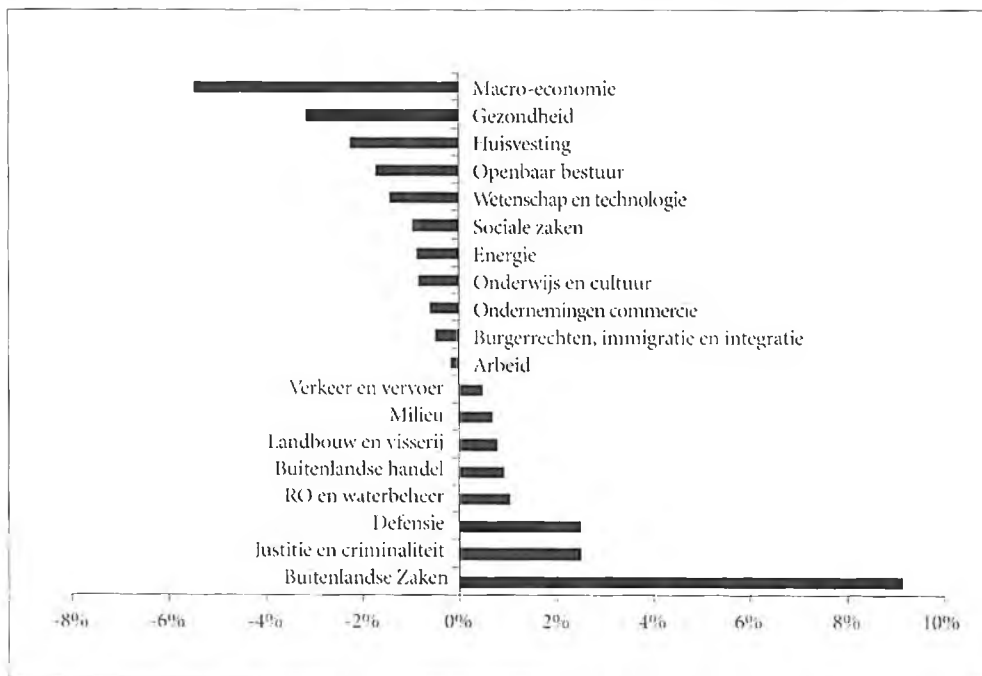
Er bestaat een opvallend sterk verband tussen de verdeling van aandacht voor onderwerpen die opeenvolgende kabinetten aan het begin van de rit maakten. Over de hele periode is de gemiddelde correlatie, het statistische verband tussen beide, 0,7. Dit betekent dat de aandachtsverdeling voor problemen door opeenvolgende kabinetten voor zeventig procent gelijk is geweest en nieuwe kabinetten dus, gemiddeld genomen, maar voor een klein deel de nadruk op grote beleidsthema's verschoven. Anders dan zou mogen worden verwacht, is er praktisch geen verschil in de verandering in de relatieve aandachtsverdeling voor beleidsthema's tussen heel nieuwe coalities en kabinetten die aan een tweede zittingstermijn beginnen. Nieuwe coalities veranderen de hoeveelheid aandacht voor grote thema's lang niet zo duidelijk als ze

vaak aankondigen. Het eerste Paarse kabinet van Kok in 1994 verschoof nog wel de aandacht voor grote thema's ten opzichte van het kabinet-Lubbers III ervoor. Maar het eerste kabinet-Balkenende met de LPF bouwde in 2002 in de aandachtsverdeling in het regeerakkoord meer voort op 'de puinhopen van Paars' dan enig ander kabinet dat in de onderzochte periode aansloot bij zijn voorganger, met een correlatie van 0.94. Let wel, het gaat hier om de relatieve aandacht voor grote beleidsthema's; daarbij kan de richting van de voornemens van kabinet op kabinet verschillen. Kabinetten hebben vaak juist ook de intentie tot bijstelling van beleid of zelfs koerswijzigingen rond dezelfde thema's als die uit de vorige kabinetsperiode, al is dat beleid vaak sterk institutioneel ingebakken en zijn er veel obstakels voor verandering in het Nederlandse systeem.

Anticiperen, reageren, bijstellen van de agenda

De vraag is nu wat er wordt waargemaakt van de verdeling van aandacht over problemen zoals afgesproken in het regeerakkoord. Blijven de coalitiepartijen bij hun vertrekpunt of verschuiven zij, al dan niet gedwongen door omstandigheden en partijen buiten de coalitie, de aandacht meer naar andere onderwerpen? Op deze vraag gaan we in door zowel troonredes en Kamervragen als agenda's met het regeerakkoord te vergelijken. Wij beschouwen troonredes als jaarlijkse updates van de plannen in het regeerakkoord. Problemen worden erin genoemd, de uitwerking van voornemens aangekondigd en er wordt ook op ontwikkelingen gereageerd.

Figuur 2: gemiddelde afwijking in aandacht tussen regeerakkoorden en troonredes 1984-2008

Uit een eerdere analyse bleek dat er in de afgelopen decennia een steeds evenrediger verdeling van onderwerpen in de troonrede is gemaakt.¹¹ Tegenwoordig krijgt 'elke minister zijn vijf minuten' in de tekst.

Zoals gezegd, verschillen regeerakkoorden en troonredes in status, vorm en functie. Regeerakkoorden zijn vooral voor intern gebruik, troonredes zijn meer voor de externe communicatie, met een element van public relations. Deze functiever verschillen komen ook naar voren in het totaalbeeld van de rangorde van aandacht voor problemen. Figuur 2 laat duidelijke verschillen in prioriteiten in de aandacht zien voor de periode vanaf 1984.¹² Macroeconomie en gezondheidszorg zijn typisch onderwerpen voor een regeerakkoord en het thema buitenlandse zaken heeft prioriteit in de troonrede.

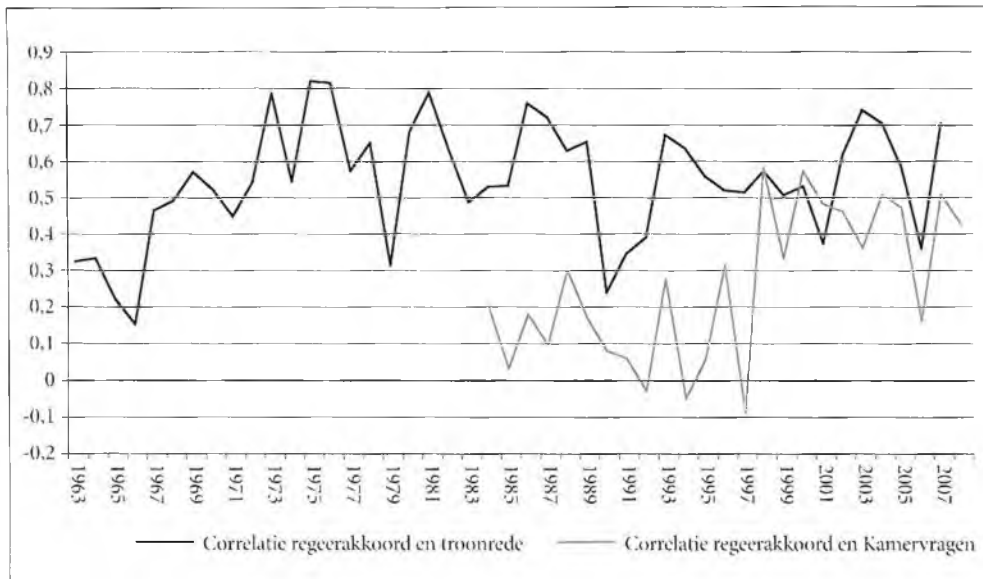
De gemiddelde correlatie tussen de beide typen agenda's over de hele periode is 0.55. Bij de grotere aandacht voor de internationale omgeving in voor het publiek bedoelde troonredes tekenen wij wel aan dat Europa daarin juist minimaal zichtbaar is, ook minder dan in regeerakkoorden. In de periode van de kabinetten-Balkenende is deze zichtbaarheid nog verder afgenomen.¹³

Ondanks de verschillende regels en fora voor deze twee agenda's, is het interessant na te gaan of de verdeling van thema's in opeenvolgende troonredes verschilt van het regeerakkoord van hetzelfde kabinet. In zo'n tijdreeksanalyse zou het effect van functiever verschillen tussen de agenda's vrij constant moeten zijn en kan dus worden bekeken of de agenda in de loop van een zittingstermijn van een kabinet dichter naar het regeerakkoord toe komt of er juist van wegdrijft. We hebben dit eerst voor alle kabinetten samen bekeken. Voor alle regeerakkoorden hebben we de correlatie met de daarop aansluitende troonredes berekend. Het aantal troonredes per kabinet verschilde uiteraard met de zittingsduur van elk van de kabinetten. In het eerste zittingsjaar was de correlatie 0.56, in het tweede jaar 0.47 en in het derde en vierde jaar respectievelijk 0.58 en 0.57. Uit deze cijfers valt op te maken dat de verdeling van de aandacht voor onderwerpen alleen in het tweede jaar van een kabinet in de troonrede meer afwijkt van het regeerakkoord; in de andere jaren ligt het verschil ongeveer op hetzelfde niveau. Kennelijk durven regeringen, gemiddeld genomen, alleen na een jaar van gewinning een enigszins afwijkend geluid te laten horen. Maar na het tweede jaar komt de aandachtsverdeling op de agenda dan toch weer meer op de oude lijn te liggen in verhouding tot het regeerakkoord. Dit duidt op een coalitiecultuur waarbij stabiliteit en continuïteit centraal staan. Er zit rek in de kabinetsagenda ten opzichte van het regeerakkoord, maar die rek lijkt een duidelijke grens te hebben.

Aandachtsverschillen hebben dus voor een deel institutionele redenen, en gemiddeld genomen is de drift van de kabinetsagenda ten opzichte van het regeerakkoord alleen in het tweede jaar van een zittingstermijn groter dan tijdens de rest van de rit. Deze resultaten verhullen wel grote verschillen tussen coalities. Figuur 3 laat het patroon over de hele periode zien.

Lubbers III bijvoorbeeld begon met zijn eerste troonrede op grote afstand van het net gesloten regeerakkoord, maar bewoog zich er geleidelijk aan dichter naartoe. Dit kabinet had tijdens de formatie de nadruk sterk gelegd op typische onderwerpen van partijpolitieke spanning, terwijl het aan het begin van de rit veel aandacht moest besteden aan internationale ontwikkelingen en de groei van de aandacht voor het milieu. De andere coalities die de rit helemaal of bijna uitzaten, vertoonden een minder drastisch verloop van de ontwikkeling van de agenda in opeenvolgende jaren. Nogal opvallend liet het kabinet-Den Uyl, dat eigenlijk geen echt regeerakkoord had, de meeste trouw aan het uitgangspunt zien; geen enkel ander

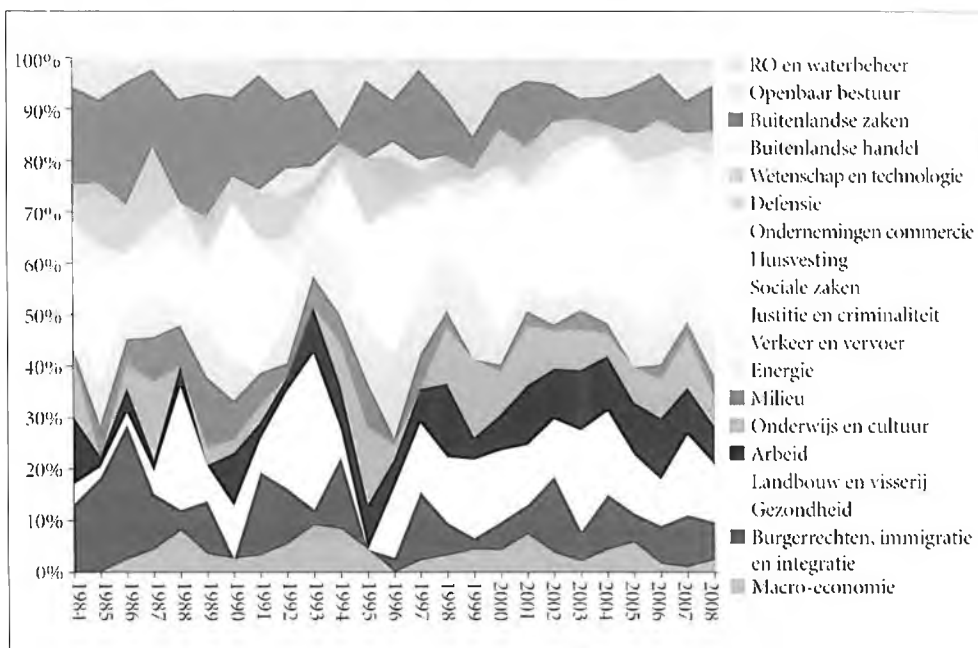
Figuur 3: correlaties van regeerakkoorden met troonredes en Kamervragen

kabinet bleef zo dicht bij de aandachtsverdeling voor thema's zoals besproken tijdens de kabinetsformatie. Dit lijkt ons vooral te duiden op de volharding van enkele van de coalitiepartners in dit kabinet om ambities en beloften in elk geval op papier vast te houden. Van kort zittende kabinetten uit de onderzochte periode zou kunnen worden verwacht dat ze al snel van het regeerakkoord wegdreven, maar onze gegevens wijzen daar niet op. De rampspoedcoalities van Van Agt II en Balkenende I lieten in de troonrede geen sterk afwijkend beeld zien. Gezien het gebrek aan interne samenhang versnelde het niet bijstellen van de aandacht waarschijnlijk ook de kabinetscrisis, een kwestie van ongenoegen en onvermogen. Verder blijken de eerste kabinetten met een regeerakkoord in de jaren zestig het verst afgedreven te zijn van hun troonredes. Dit kan te maken hebben met onwennigheid over de betekenis van een regeerakkoord, maar de aandachtswisselingen vonden plaats in een tijd waarin de reikwijdte van de agenda beperkter was; met minder thema's was er ook minder zware interdepartementale en politieke strijd nodig om de bakens tijdens de rit wat te verzetten en op omstandigheden te reageren.

Kamervragen werken in het politieke spel anders; dit middel is bedoeld om reacties uit het kabinet uit te lokken en, vooral voor oppositiepartijen, andere thema's naar voren te brengen waardoor de coalitie in de verdediging wordt gedrongen. Het zelfsturend vermogen van coalitiekabinetten bij de agendavorming staat hierbij dan ook al gauw nog meer onder druk dan bij troonredes. Een kabinet kan mondelinge vragen proberen te negeren of een symbolisch antwoord geven, maar Kamervragen kunnen onderdeel zijn van een cascade van aandacht voor een probleem waar het kabinet toch niet omheen kan. Kamervragen volgen vaak op incidenten en nationale of internationale gebeurtenissen waarbij Nederlandse bewindslieden of de functionarissen voor wie zij verantwoordelijk zijn, betrokken worden. In een eerdere analyse van de politieke aandacht voor milieuproblemen vonden wij dat Kamervragen meestal

Figuur 4: relatieve aandacht voor thema's in mondelinge Kamervragen

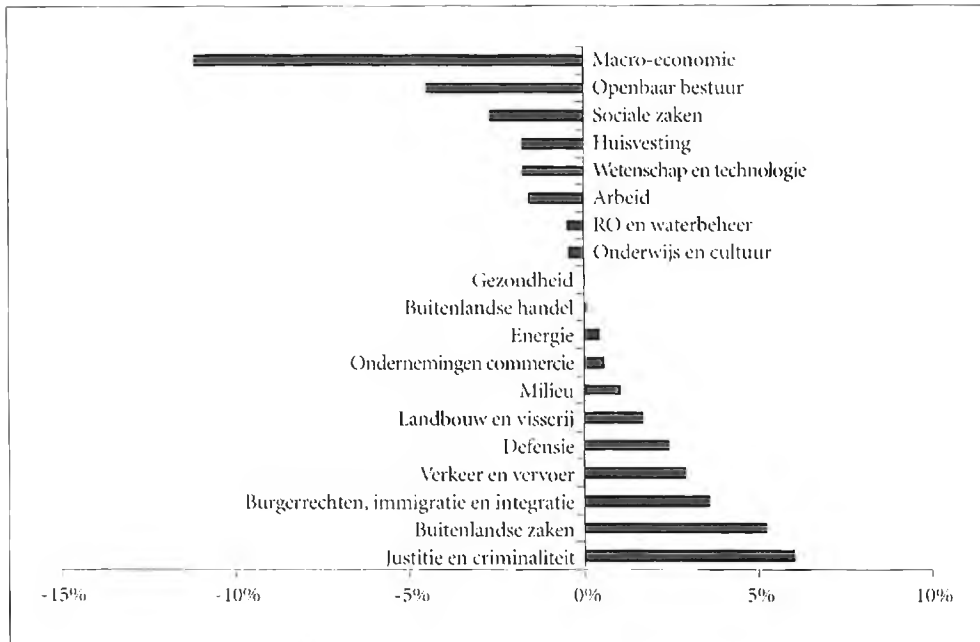

incidentgedreven zijn.¹⁴ In de periode sinds 1984 bleef het aantal mondelinge Kamervragen de eerste tien jaar vrij stabiel (rond de veertig per jaar) maar daarna verdubbelde deze vorm van activisme van Kamerleden zich en tijdens het kabinet-Balkenende III nam deze nog verder toe tot boven de honderd.

Figuur 4 toont de ontwikkeling tussen 1984 en 2008 in de relatieve aandacht voor problemen in mondelinge Kamervragen. Daarin is te zien dat het om een vrij grillig verloop van de aandacht gaat. Dit is opvallend omdat de analyseperiode korter is dan die van regeerakkoorden en troonredes die in de afgelopen twintig jaar juist een gelijkmatiger patroon lieten zien. De gemiddelde aandachtsverschillen tussen regeerakkoorden en Kamervragen sinds 1984 zijn af te lezen uit figuur 5.

In vergelijking met regeerakkoorden en ook met troonredes snijden Kamervragen meer andere thema's aan. Hierbij gaat het niet alleen om populisme, maar het zijn vaak wel thema's die zich lenen voor snelle dramatisering en confrontatie met het kabinet; het zijn hardnekkige problemen waarbij het uiterst lastig is voor partijen met regeringsverantwoordelijkheid om ze snel op te lossen. Zaken rond de rechten van burgers, integratie, justitie en criminaliteit scoren hoog, terwijl voor files en het openbaar vervoer ook veel aandacht bestaat.¹⁵ De economie trekt veel minder animo in deze arena voor agendavorming. Buitenlandse kwesties komen ook aan de orde, maar minder dan in troonredes die dit thema het prominentst op de kabinetsagenda plaatsen.

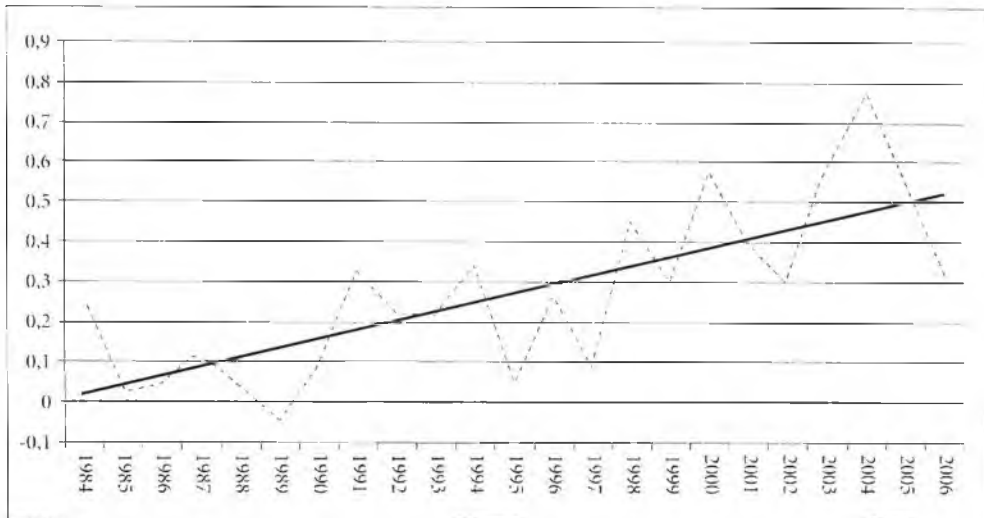
Figuur 5: gemiddelde afwijking in aandacht tussen regeerakkoorden en Kamervragen 1984-2008

In de periode vanaf 1984 tot heden blijkt de verhouding tussen Kamervragen en regeerakkoorden als twee typen politieke agenda veel schever te zijn dan die tussen akkoorden en troonredes. De gemiddelde correlatie is 0.26. De hoogste score doet zich meestal voor in het eerste zittingsjaar van het kabinet (gemiddeld 0.30) en de laagste correspondentie tussen deze agenda's in het laatste zittingsjaar (0.22). Dit lage niveau van correspondentie van de twee agenda's kan niet verbazen gezien de functie van Kamervragen en de rol van de oppositie daarbij, maar het tijdsverloop laat wel opvallende pieken en dalen zien. Uit de eerder gepresenteerde figuur 3 komt naar voren dat in de jaren tachtig en vroege jaren negentig de mondelinge Kamervragen amper spoorden met de verdeling van thema's in het regeerakkoord. Enkele jaren, vooral tijdens het eerste Paarse kabinet, laten zelfs een negatieve correlatie zien: Kamervragen gingen in vergelijking tot het regeerakkoord disproportioneel veel meer over enkele thema's, zoals burgerrechten en integratie, alsmede over problemen rond het overheidsfunctioneren, en disproportioneel minder dan enkele andere thema's. Tijdens Kok 1 tussen 1994 en 1998 was er in het kabinet zelf ook opvallend weinig aandacht voor het functioneren van het openbaar bestuur, ondanks de deelname van D66 en de ambities van die partij op dit terrein.¹⁶

De jaren sinds het begin van het tweede kabinet-Kok in 1998 laten een sterker verband zien, tot dichterbij het niveau van de verhouding tussen regeerakkoorden en troonredes die directer door de coalitiepartijen zelf wordt bepaald. Tijdens Paars II, het kabinet met de omvangrijkste programmering van de agenda door een regeerakkoord, richtten Kamerleden hun vragen op thema's uit het akkoord. Het was het kabinet dat veel nadruk legde op coalitiediscipline, en de oppositiepartijen zochten daar de zwakke plekken in, overigens met weinig

Figuur 6: correlatie tussen regeerakkoord en Kamervragen in voorgaande kabinetsperiode met trendlijn

resultaat. Na 2002 bleef de verhouding tussen de aandacht voor problemen in het regeerakkoord en de parlementaire agenda van de mondelinge Kamervragen ongeveer op hetzelfde peil, met uitzondering van 2006, toen het kabinet-Balkenende II viel. Onze conclusie hieruit is dat Kamerleden meer rond thema's uit het regeerakkoord zijn gaan vragen dan voorheen, maar dat zij voor een groot deel toch onderwerpen aansnijden die door het kabinet zelf minder op de voorgrond worden geplaatst. De correspondentie van het regeerakkoord met jaarlijkse troonredes blijft groter dan die met Kamervragen.

Deze conclusie volgt uit een analyse van Kamervragen in de jaren nadat het regeerakkoord is gesloten. Maar er zou ook een omgekeerd verband kunnen zijn: een aandachtsverdeling voor problemen in het regeerakkoord die volgt op de agenda van de Kamervragen in de jaren ervoor. Deze analyse werpt ook meer licht op het effect van Kamervragen op de politieke agenda van het kabinet.

Figuur 6 laat de correspondentie van de twee agenda's zien waarbij het regeerakkoord is gerelateerd aan de Kamervragen uit de voorgaande kabinetsperiode.

Er is duidelijk een trend te zien. In de jaren tachtig correleerde het regeerakkoord niet of zelfs negatief met de thematiek in voorafgestelde Kamervragen – men leek zich er in de formatie eerder tegen af te zetten. Maar in de loop van de tijd nam de correspondentie in de aandacht voor problemen in Kamervragen en het regeerakkoord toe. We zien hierbij wel pieken en dalen, en de dalen dan vaak juist in het jaar dat het dichtst ligt op de volgende kabinetsformatie. Dit betekent, dat de aandacht in een regeerakkoord de meest recente Kamervragen niet direct weerspiegelt, maar we zagen eerder al dat deze parlementaire agenda van jaar op jaar ook sterk fluctueert. Enkele thema's kunnen kort voor de formatie breed zijn uitgemeten, maar voor de nieuwe coalitiepartners niet wezenlijk zijn, of zelfs uiterst pijnlijk. Niettemin lijken regeerakkoorden in de nadruk op grote beleidsthema's nu meer aan te sluiten bij de agenda van Kamervragen uit de voorafgaande jaren; in die zin spelen ze een rol als 'politiek

geheugen' van de onderhandelaars, ongeacht de partijsamenstelling. Ook zagen we al dat tijdens de afgelopen kabinetten-Balkenende de aandachtsverdeling in regeerakkoorden zelf wat variabel is geworden.

Hoewel er geen sprake is van een determinering van de kabinetsagenda door Kamervragen, is dit toch een interessante en ook belangrijke ontwikkeling. Los van het antwoord van ministers op Kamervragen is de functie hiervan signalerend en indicatief voor zaken die het publiek bezighouden en uiteindelijk op het bord van een coalitiekabinet terechtkomen. Dat gebeurt in toenemende mate als er al een regeerakkoord is gesloten, maar blijkbaar dus ook steeds meer als zo'n akkoord nog tot stand moet komen.

Discussie en conclusie

Deze bijdrage ging over de verdeling van aandacht voor problemen op de agenda van het kabinet aan het begin van de rit en de druk die er van buitenaf, en vaak ook van binnenuit, op de coalitie wordt uitgeoefend. Bij regeren als vooruitzien hoort programmeren van de aandacht voor problemen. Maar adequaat reageren en bijstellen hoort er ook bij. Er wordt responsiviteit van het politieke bestuur verwacht. Troonredes en Kamervragen zijn agenda's die daartoe gelegenheid geven, de een directer onder kabinetscontrole dan de andere. Onze analyse wijst erop dat de agenda van coalitiekabinetten in Nederland een stuk gevoeliger is geworden voor informatie uit de omgeving en dat de politieke waarheid in het regeerakkoord al snel voor de helft wordt vergeten bij de verdeling van de aandacht voor problemen, en soms voor nog meer. Het beeld van wat kiezende burgers allemaal willen, is ook veel troebeler geworden.

De aandacht voor problemen op de drie agenda's die wij hebben onderzocht, golfde jarenlang heen en weer. De afgelopen tien jaar is de druk op de interne agenda van het kabinet enorm toegenomen, vooral op het regeerakkoord en de wijze waarop er met deze agenda wordt omgegaan. Kabinetten plegen liever geen onderwerpen op hun bord te hebben waarbij ze de dramatisering niet zelf in de hand hebben. Dat leidt dan gauw tot het vermijden van die onderwerpen. Zo was er in kabinetsplannen aanvankelijk minder aandacht voor zaken rond de prestaties van het openbaar bestuur, de democratie, immigranten en buitenlandse kwesties dan in het publieke debat aan de orde waren.

Kabinetten zoeken naar balans op de agenda en de beslissingen die eruit voortvloeien. Het patroon van dynamiek van de politieke agenda laat drukopbouw zien, waarbij niet alleen geleidelijke aanpassingen volgen (troonredes) maar ook meer schoksgewijze veranderingen. De kabinetsagenda blijkt dus maar voor een deel, soms zelfs een klein deel, te programmeren. Troonredes zijn meer dan symboliek: ze laten door de jaren heen duidelijke aanpassingen van de aandacht voor problemen op de kabinetsagenda zien. Regeerakkoorden worden vaker dan voorheen gekleurd door de prioriteiten in Kamervragen, ondanks het soms nogal vluchtige karakter daarvan. Dit levert een dynamiek op waarin verschillende soorten politieke agenda's elkaar beïnvloeden en er van tijd tot tijd aandachtsverschuivingen optreden. Dit patroon past in de lijn van de uitkomsten van internationaal onderzoek, waarin kleine veranderingen en schoksgewijze verschuivingen elkaar afwisselen (het model van 'onderbroken evenwicht').¹⁷ De stabiliteit in Nederland wordt verklaard door de hoge drempels voor verandering, door de hoeveelheid vetospelers en door de interne mores en discipline in coalities. Grotere verschui-

vingen treden niet alleen op door externe gebeurtenissen maar ook doordat mechanismen voor depolitisering minder goed werken en het politieke forum voor dramatisering van problemen is verbreed. Het parlement is daar een arena voor geworden.

Welke lessen kunnen coalitiepartijen in een nieuw kabinet uit deze analyse trekken? De trend is dat de kabinetsagenda met het regeerakkoord als beginpunt gevoeliger is geworden voor de onderwerpen die door Kamervragen naar voren worden gebracht. Daar zit natuurlijk een element van responsiviteit in. Maar het brengt ook het gevaar met zich mee dat 'Den Haag' alleen naar de eigen arena's voor agendavorming blijft kijken. Over de inbreng en invloed van andere agendavormende instituties op het regeerakkoord is verder nog niet zoveel bekend. Voor de democratische responsiviteit zou het goed zijn ook andere fora erbij te betrekken, wat meer inhoudt dan een rondje van honderd dagen langs de burgers en zeker meer dan de beslotenheid van de kabinetsformatie van 2010. Een tweede risico is dat de samenhang van het beleid in het geding komt. Alleen responsief zijn is niet voldoende, want dit kan leiden tot meer hapsnap agendavorming en instabiel beleid. Een kabinet is geen doorgeefluik van vluchtige aandacht, maar moet zelf in staat zijn om te reageren vanuit een eigen samenhangende visie op informatie en gebeurtenissen. Kabinetten die daarvoor intern te zwak zijn en te kwetsbaar zijn voor steun van buitenaf, hebben weinig overlevingskansen.

Noten

- 1 Voor een goed overzicht van dit onderzoek, zie: Michael Laver en Norman Schofield, *Multiparty government. The politics of coalition in Europe* (tweede druk; Ann Arbor 1998); Kaare Strøm, Wolfgang C. Müller en T. Bergman (red.), *Cabinets and coalition bargaining. The democratic life cycle in Western Europe* (tweede druk; Oxford 2010).
- 2 Bijlage bij het eindrapport van informateur H.D. Tjeenk Willink, 5 juli 2010, p. 2.
- 3 Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen 1922).
- 4 Zie bijvoorbeeld: Edward G. Carmines, 'The logic of party alignments', *Journal of Theoretical Politics* (1991) vol. 3, p. 65-80; en William H. Riker, *The strategy of rhetoric* (New Haven 1996).
- 5 Aaron Wildavsky, *Speaking truth to power. The art and craft of policy analysis* (Boston 1979).
- 6 Het eerste geschreven regeerakkoord dateert uit 1963. In de jaren zestig werd het nog beknopte akkoord door het kabinet opgenomen in het regeringsprogramma. In eerdere jaren werd het regeringsprogramma niet openbaar gemaakt.
- 7 Gerard Breeman, David Lowery, Caelesta Poppelaars, Sandra L. Resodihardjo, Arco Timmermans en Jouke de Vries, 'Political attention in a coalition system. Analyzing Queen's speeches in the Netherlands 1945-2007', *Acta Politica* 44-1 (2009) p. 1-27.
- 8 Zie hiervoor de website: < www.comparativeagendas.com >.
- 9 Gerard Breeman en Arco Timmermans, *Codeboek Nederlands Policy agendas project* (Wageningen en Leiden 2007).
- 10 Zie voor een uitgebreide analyse van de troonredes: Breeman e.a., 'Political attention in a coalition system.'
- 11 Zie Breeman e.a., 'Political attention in a coalition system.'
- 12 In deze figuur is de periode vanaf 1984 genomen omwille van de vergelijkbaarheid met mondelinge Kamervragen, verderop in de analyse.
- 13 Arco Timmermans en Gerard Breeman, 'The Europeanization of laws, Queen's speeches and coal-

tion agreements in The Netherlands.' Paper presented at the *Council for European Studies*, Montreal, 15-17 april 2010.

- 14 Gerard Breeman en Arco Timmermans, *Politiek van de aandacht voor milieubeleid*. WOT-rapport 77 (Wageningen 2008).
- 15 Een analyse van spoeddebatten tussen 2004 en 2009 volgens dezelfde onderzoeksmethode levert een soortgelijk beeld op. Zie voor enkele resultaten: 'Het gaat beter met de vluchtigheid dan met de degelijkheid', *Trouw*, ('Plein 2'), 27 mei 2009.
- 16 Zie Gerard Breeman, Arco Timmermans, David Lowery, Caclesta Poppelaars en Sandra Resodihardjo, 'De politieke aandachtscyclus voor openbaar bestuur en democratie', *Beleid en Maatschappij* 2008, 35-3 (2008) p. 172-189.
- 17 Zie voor een toepassing op Nederland o.a.: Breeman e.a., 'De politieke aandachtscyclus voor openbaar bestuur en democratie'; Peter Scholten en Arco Timmermans, 'Doorbraken en zachte landingen in het Nederlandse immigrantenbeleid. Een theoretische analyse van beleidsdynamiek', *Beleidswetenschap* 19-1 (2004) p. 3-30.

Witte pakken en integraalhelmen

Waarheidsvinding in de tweede golf van parlementaire enquêtes, 1983-2003

Dirk Jan Wolffram

De enquête als wapen

In 2001 constateerden de Leidse politicoloog Paul 't Hart en de Utrechtse bestuurskundige Mark Bovens dat de Nederlandse politiek dreigde te ontaarden in een inquisitiedemocratie. Elke ambtelijke en ministeriële misstap werd onder het vergrootglas van de media gelegd en vervolgens publiekelijk afgestraft. Waar in de jaren negentig falende bewindslieden weg leken te kunnen komen met een publieke schuldbekentenis, door Ed van Thijn de 'sorrydemocratie' gedoopt, heerste aan het begin van het nieuwe millennium een ware afrekenencultuur. Althans volgens 't Hart en Bovens.¹ Nu we een kleine tien jaar verder zijn, kunnen we constateren dat er na 2001 weliswaar bewindslieden zijn opgestapt, maar dat dat veelal werd veroorzaakt door politieke onenigheid. Zelfs aan het geruchtmakende aftreden in 2008 van minister van Wonen, Wijken en Integratie Ella Vogelaar ging geen bestuurlijk falen vooraf. Ze deed het slecht in de media en was daarom een risico geworden in de ogen van de partijleiding van de PvdA. Opmerkelijk is dat in die gelaakte 'sorrydemocratie' juist wel harde afrekeningen plaatsvonden, met nota bene Ed van Thijn als een van de prominente slachtoffers.² Maar volgens Bovens en 't Hart had Van Thijn gewoon pech gehad en is hij later gerehabiliteerd.

Als we kijken naar de geschiedenis van het zwaarste controle- en evaluatiemiddel van de politiek, de parlementaire enquête, dan valt één ding onmiddellijk op. Tussen maart 1983 en januari 2003 werden acht parlementaire enquêtes gehouden, daarna niet één meer. Op het moment van schrijven van dit artikel (in juli 2010) hangt een mogelijke enquête naar de kredietcrisis boven de markt, maar of die er komt is ongewis. De hoogtijjaren van de parlementaire enquête vielen dus samen met het tijdvak van de sorry- en de inquisitiedemocratie.

Nu is de parlementaire enquête niet in de eerste plaats bedoeld als afrekeninstrument. Het enquêterecht biedt de volksvertegenwoordiging bovenal de mogelijkheid zich optimaal te informeren om de controle op de uitvoerende macht zo goed mogelijk te kunnen uitoefenen en teneinde zelf met deugdelijke en efficiënte wetgeving te kunnen komen. Laatstgenoemde factor was vooral van betekenis voor de enquêtes in de negentiende eeuw, toen de Kamer via enquêtes concrete knelpunten in kaart bracht. Het ging toen dus zelfs niet in de eerste plaats om controle op de uitvoering van beleid, zoals dat in de enquêtes van de afgelopen decennia wel centraal stond.³

Tijd voor een terugblik op een tijdvak waarin de Tweede Kamer met regelmaat greep naar het ultieme middel voor 'waarheidsvinding' en waarin volgens de ene beschouwer een schuldbekentenis volstond voor het verkrijgen van absolutie terwijl de ander een klimaat van genadeloze politieke executies signaleerde. In deze bijdrage probeer ik te verklaren waarom tussen 1983 en 2003 de enquête het belangrijkste instrument voor parlementaire waarheidsvinding

was. Ik kijk daarbij naar het prestige van de enquête zelf, de gevolgen van de enquête voor onderzoekers (met name de voorzitters van de enquêtecommissies) en verantwoordelijken (met name bewindslieden), en de wijzigingen in beleid als gevolg van de enquête.

Start en herstart

Besluitvorming behelst een zorgvuldige afweging van alle mogelijke relevante feiten en een zo volledig mogelijke inschatting van de consequenties van het voorgenomen besluit. Dat met de inrichting van het moderne politieke bestel na 1848 de Staten-Generaal het grondwettelijke recht op enquête toebedeeld kreeg, is dus tamelijk vanzelfsprekend. De enquête bleek echter een traag en weerbarstig instrument, dat weliswaar beoogde de kwaliteit van besluitvorming te vergroten, maar dat evengoed ingezet kon worden om een lastig besluit op de lange baan te schuiven. Bovendien legde het enquêtetwerk een onevenredig groot beslag op de tijd van de parlementariërs die lid waren van een enquêtecommissie. Andere onderzoeksmogelijkheden kwamen meer in zwang, met name de instelling van een staatscommissie, waarin ook niet-Kamerleden, bijvoorbeeld wetenschappers of vertegenwoordigers van bepaalde maatschappelijke belangen, zitting konden hebben. Dientengevolge was de parlementaire enquête naar de omstandigheden in werkplaatsen en fabrieken van 1885-1887 de beroemdste, maar ook de laatste in een niet al te omvangrijke eerste golf van enquêtes. Pas na 1945 zou de parlementaire enquête weer van stal worden gehaald, bij wijze van controle achteraf op het beleid van de regering in ballingschap gedurende de Tweede Wereldoorlog. En na dit zeer omvangrijke, maar spoedig vergeten onderzoek werd het stil.⁴

De parlementaire enquête is een uiterst middel, toe te passen als andere bevoegdheden van de Kamer niet het gewenste effect hebben gehad. In 1910 bleek dat de Kamer het niet opportuun achtte om de enquête in te zetten tegen een oud-bewindsmans.⁵ De socialistische voorman Pieter Jelles Troelstra poogde een parlementaire enquête in het leven te roepen naar de handel en wandel van oud-regeringsleider Abraham Kuyper inzake de 'lintjesaffaire', een treurige aangelegenheid waarin Kuyper eerst verleid werd tot het verlenen van een koninklijke onderscheiding in ruil voor steun aan de partijkas van de ARP en vervolgens jarenlang werd gechantecerd.⁶

Het bijzondere van het enquêterecht ligt niet zozeer in de bevoegdheid om onderzoek te doen, als wel in de mogelijkheid informatie af te dwingen, door het opvragen van documenten en het onder ede horen van personen, vanaf 1977 inclusief topambtenaren en ministers. Een enquête veronderstelt dus in laatste instantie de mogelijke inzet van juridische middelen. Daarom is het een zwaar instrument dat de Kamer niet lichtvaardig zal inzetten. Daarom ook is het recht van enquête in Nederland voorbehouden aan een meerderheid van de Kamer. Een poging, in 1982, om ook aan een minderheid in de Tweede Kamer de mogelijkheid te bieden een enquête te starten, werd verworpen. Daardoor kan de enquête niet worden gezien als een politiek instrument dat kan worden ingezet tegen de regering. Het initiatief voor een enquête kan uiteraard worden genomen door een oppositiepartij, maar deze zal toch ten minste een deel van de coalitiegenoten moeten paaien. En die zullen normaliter het voortbestaan van het kabinet niet in gevaar willen brengen, zoals bleek uit het verzet van regeringspartijen tegen enquêtes naar politiek uiterst gevoelige kwesties als het Srebrenicadrama (1995) en de deelname aan de oorlog in Irak (2003).

Het opfrissen van de Enquêtewet in 1977 leidde aanvankelijk niet tot nieuw elan. Vanaf 1977 kregen ook Kamercommissies het recht een enquête voor te stellen, mochten zittende bewindslieden worden gehoord, konden ambtenaren zich niet langer onttrekken aan verhoor met een beroep op de ministeriële verantwoordelijkheid voor hun daden, en waren de verhooren onder ede in principe openbaar. Toch had het parlement in de roerige jaren tot 1982, met achtereenvolgens een coalitie met een minimale meerderheid in de Tweede Kamer (Van Agt I, 1977-1981) en een vechtkabinet waarin CDA en PVDA elkaar de tent uitknokten (Van Agt II, 1981-1982), kennelijk geen behoefte aan diepgravend onderzoek met ongewisse resultaten.

Maar in 1983 was het raak. Duidelijk werd dat het regeringsbeleid inzake de ondersteuning van de scheepsbouw in Nederland rampzalig had uitgepakt. Ondanks miljardensteun en gigantische overheidsopdrachten ging het Rijn-Schelde-Verolme-concern (RSV) roemloos ten onder. De Kamer stemde in met een parlementaire enquête naar RSV, ongetwijfeld omdat op voorhand duidelijk was dat de last van de verantwoordelijkheid voor het drama niet alleen diende te worden gedragen door het zittende kabinet. De steun aan Rijn-Schelde-Verolme was al begin jaren zeventig ingezet en was ook ondersteund door het centrumlinkse kabinet Den Uyl. Toch bleek de uitkomst van het onderzoek onvoorspelbaar. Onder leiding van het onverstoerbare CDA-Kamerlid Cees van Dijk, geflankeerd door de venijnige ondervragers Marcel van Dam (PVDA) en Theo Joekes (VVD), legde de enquêtecommissie een beerput van incompetentie en zelfoverschatting bloot aan de kant van de concernleiding, en een ontstellend gebrek aan inzicht in de aard van de problematiek aan de kant van bestuur en politiek.⁷ Nadat was gebleken dat minister van Economische Zaken Gijs van Aardenne (VVD) in 1978 de Kamer onvolledig had ingelicht over de omvang van de staatssteun aan RSV, kon een crisis ternauwernood voorkomen worden. Wel ging Van Aardenne als 'aangeschoten wild' het einde van zijn politieke carrière tegemoet.

De Kamer bleek te beschikken over een buitengewoon krachtig instrument voor 'waarheidsvinding'. Tegelijkertijd was gebleken dat dit instrument in potentie gevaarlijk was voor blunderende bewindslieden. Toch was met de RSV-enquête de weg vrijgemaakt voor nieuwe enquêtes. De RSV-enquête had onmiskenbaar bijgedragen aan het prestige van het parlementaire werk. Duidelijk was geworden dat de Tweede Kamer in staat was haar tanden te laten zien. Met name de voorzitter van de enquêtecommissie won in hoge mate aan politiek aanzien. Van Dijk stond tot zijn aantreden als commissievoorzitter vooral bekend als CDA'er van de behoudende CHU-bloedgroep. Hij was in 1982 een kleine twee maanden minister van Ontwikkelingssamenwerking geweest in het rompkabinet-Van Agt III van CDA en D66, de meest onaanzienlijke post in een machteloos kabinetje. In 1986 kreeg hij echter het prestigieuze ministerschap van Binnenlandse Zaken toebedeeld.

Geëngageerde Kamerleden die zich hadden vastgebeten in een bepaald dossier, zagen ongekende mogelijkheden om hun 'zaak' tot op de bodem uitgezocht te krijgen en hun eigen politieke prestige aanzienlijk te vergroten. Tegenwicht tegen eventueel politiek opportunisme werd geboden door de formele procedure voor instelling van een enquête. Als gezegd: een meerderheid van de Kamer, dus inclusief minstens één coalitiefractie, moest ervan overtuigd worden dat een parlementaire enquête noodzakelijk en onvermijdelijk was. Daarbij dient opgemerkt te worden dat de commissievoorzitters in het algemeen bekendstonden als bekwame en ter zake deskundige Kamerleden, die ook zonder het voorzitterschap naar alle waarschijnlijkheid wel carrière zouden hebben gemaakt.

*Spotprent Teo Gootjes
[Atlas van Stolk, Rotterdam]*

Vallende bewindslieden en beleidswijzigingen

Nadat het stof over de rsv-enquête was neergedaald, duurde het even voordat de volgende enquête zich aandiende. Het veronderstelde misbruik van bouwsubsidies in de volkshuisvesting, in 1986, leek geknipt voor een enquête. Grote beleggers, waaronder het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds, hadden geprofitteerd van het ontbreken van controle op de relatie tussen huurprijzen en kwaliteit van de sociale woningbouw. Uit de enquête bleek dat er niet echt onrechtmatig was gehandeld met bouwsubsidies, al was het systeem verre van doorzichtig, waardoor controle van de subsidiëring van sociale woningbouw goeddeels onmogelijk was.⁸ Uiteindelijk zouden de gevolgtrekkingen van de enquêtecommissie mede leiden tot een geheel nieuwe grondslag voor de volkshuisvesting, zonder bouwsubsidies, met meer marktwerking en vergaande zelfstandiging van woningbouwcoöperaties, in de zogeheten Bruteringswet van 1995.

Nog vóór de parlementaire enquête begon, zag staatssecretaris Gerrit Brokx zich al genoodzaakt af te treden. Het CDA vond zijn aanblijven een te groot risico, zo bleek uit een uitgelekte vertrouwelijke brief van de fractievoorzitter aan minister-president Ruud Lubbers. Brokx zou in 1988 worden gecompenseerd met het burgemeesterschap van Tilburg. Voorzitter

van de enquêtecommissie was Klaas de Vries, wiens politieke carrière in een stroomversnelling kwam na zijn voorzitterschap. Hij werd achtereenvolgens hoofddirecteur van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, voorzitter van de Sociaal-Economische Raad en minister van Binnenlandse Zaken. De Vries is momenteel een van de éminences grises van de Nederlandse politiek, die vanuit de Eerste Kamer soeverein de dagelijkse gang van zaken in de politiek overziet. De Vries was in 1977 een van de initiatiefnemers geweest van de nieuwe enquêtewet, geldt sindsdien als absolute autoriteit op dit deel van het staatsrecht en was ook weer nauw betrokken bij de herziening van de Enquêtewet in 2006.

Het aanschietsen van Van Aardenne en het onverhoedse aftreden van Brokx hadden al aange-toond dat een bewindsman kwetsbaar is als hij in verband wordt gebracht met een enquête. Dat bleek in volle omvang bij de volgende enquête, die zich ontwikkelde tot een klassiek drama. Een ogenschijnlijk onbeduidende aanleiding, problemen met de productie van een fraudebestendig paspoort, leidde in 1988 tot de harde val van twee bewindslieden. De vvd'er Wim van Eekelen moest aftreden als minister van Defensie omdat hij in zijn vorige functie als staatssecretaris van Binnenlandse Zaken verantwoordelijk was geweest voor het falende paspoortbeleid. Ook zijn opvolger op Binnenlandse Zaken, de cda'er René van der Linden, door velen gezien als een aanstormend politiek talent, moest het veld ruimen en zijn carrière elders voortzetten. Enquêtecommissievoorzitter Loek Hermans (vvd) koos in 1990 voor een bestuurlijke carrière als burgemeester van Zwolle en Commissaris van de Koningin in Friesland, maar kwam in 1998 sterk terug in de landspolitiek. Als minister van Onderwijs was hij onder andere verantwoordelijk voor de invoering van het persoonsgebonden budget voor zorgleerlingen en de bachelor-masterstructuur in het hoger onderwijs.

De paspoortenenquête betrof een betrekkelijk marginaal onderwerp, maar had uitzonderlijk zware consequenties voor de verantwoordelijke bewindslieden. De kwestie bracht het kabinet zelfs op de rand van een crisis. Het zou uiteindelijk een jaar later struikelen op een ogenschijnlijk ook tamelijk perifeer onderwerp: het reiskostenforfait, belastingaftrek voor forenzen. Met de paspoortenenquête was definitief duidelijk geworden dat parlementair onderzoek kon leiden tot de val van ministers, ook als gevolg van hun optreden in een eerdere functie. De enquête naar de uitvoering van de sociale zekerheid (1992-1993) leidde echter niet direct tot het aftreden van bewindslieden. Deze enquête was onvermijdelijk geworden na Kamerbrede kritiek op het ontbreken van toezicht op de uitvoering van de sociale verzekeringswetten door de werkgevers en werknemers. De enquête stond onder leiding van pvda'er Flip Buurmeijer, die vooral op zoek was naar een betere grondslag voor de sociale zekerheid.⁹ Indirect kostte de enquête één bewindsman toch de kop. vvd-staatssecretaris Robin Linschoten moest in 1996 aftreden na kritiek op zijn beleid inzake de benoeming van een bestuur voor de nieuwe toezichthouder op de sociale zekerheid en de privatisering van de Ziektewet.

Linschoten valt te beschouwen als een verlaat slachtoffer van een parlementaire enquête. Bij wellicht de meest geruchtmakende enquête gold het omgekeerde. Het onderzoek naar de irt-affaire (1994-1995), de omstreden opsporingsmethoden van een Interregionaal Recherche-team (IRT) van politie en het Openbaar Ministerie in Noord-Holland, kostte nog voordat formeel tot een enquête was besloten de kop van de ministers Ed van Thijn (pvda) en Ernst Hirsch Ballin (cda). Dit onderzoek kwam op gang in een regelrechte crisissfeer in het voorjaar van 1994, in de nadagen van het laatste kabinet-Lubbers. Voor Van Thijn was het aftreden bijzonder zuur. Hij

was nog maar net aangetreden na het overlijden van Ien Dales en werd in feite geslachtofferd vanwege zijn betrokkenheid bij de affaire als burgemeester van Amsterdam.

Tragiek kleeft de hoofdrolspelers sowieso aan. Commissievoorzitter Maarten van Traa (PVDA) verongelukte ruim een jaar na het afsluiten van de enquête. Hij had groot respect afgedwongen door de heldere en volhardende wijze waarop hij de politie en het Openbaar Ministerie tot openheid had gedwongen. Van Traa bleek bovendien de aangewezen persoonlijkheid te bezitten om de wereld van de criminaliteitsbestrijding tegemoet te treden, met zijn harde en directe wijze van ondervragen en zijn onorthodoxe methoden. Daarbij had hij het voordeel dat het onderwerp van deze enquête veel meer tot de publieke verbeelding sprak dan dat van de vorige. De openbare verhoren van de twee voorafgaande enquêtes waren nog bedaaide gebeurtenissen, vooral gevolgd door betrokkenen. De IRT-enquête groeide uit tot een regelrecht *media event*, net zoals de rsv-enquête een televisiegenieke gebeurtenis was geweest. Van Traa was zich daar zeer van bewust, sprak heldere taal en orkestreerde de dramatiek in de verhoren. Zo liet hij toe dat twee undercover rechercheurs onherkenbaar konden getuigen door het dragen van een integraalhelm, waarmee zij onbedoeld bijdroegen aan de indruk dat hun opsporingsmethoden het daglicht niet konden velen.¹⁰

Enquêtes zijn krachtige hulpmiddelen, zo bleek ook uit de uitkomsten van de enquêtes naar de sociale zekerheid en naar de IRT-affaire. Beide leidden tot ingrijpende hervorming van het beleid. De rol van de sociale partners in de uitvoering van de sociale zekerheid werd teruggedrongen, terwijl een onafhankelijke controlerende instantie in het leven werd geroepen. Opsporingsmethoden zoals het gecontroleerd doorvoeren van drugs en het werken met undercoveragenten werden aan banden gelegd. In feite werd de complete structuur van het opsporingsapparaat op de schop genomen na de IRT-enquête.

Als er één enquête in de publieke beleving voortleeft, dan is het wel die naar de nasleep van de Bijlmerramp, het neerstorten van een vrachtvliegtuig op twee flatgebouwen in Amsterdam Zuid-Oost. De enquête vond meer dan zes jaar na de tragedie plaats, en was het resultaat van een niet aflatende kruistocht van PVDA'er Rob van Gijzel, de huidige burgemeester van Eindhoven. Tegen de stroom in bleef hij pleiten voor meer openheid over de toedracht van de vliegcrash, en met name over de lading van het neergestorte vliegtuig en de gevolgen van de ramp voor de gezondheid van hulpverleners en omwonenden. Meer dan bij de eerdere enquêtes draaide het bij de Bijlmerenquête letterlijk om 'waarheidsvinding', om het naar boven halen van informatie. Rond de ramp bleef een waas van mysteries hangen omdat ministeries geen duidelijkheid konden of wilden verschaffen over de aard van de lading van het vliegtuig van de Israëlische luchtvaartmaatschappij El Al, over eventuele gezondheidsrisico's en over hardnekkige geruchten over mannen in beschermende witte pakken die kort na de crash op de rampplek waren gesignaleerd en wier aanwezigheid in verband werd gebracht met het spoorloos verdwijnen van de zwarte doos met vluchtgegevens. In navolging van Van Gijzel ging ook de enquêtecommissie op zoek naar de feiten. Bij vorige enquêtes was het bewijsmateriaal in overvloed aanwezig geweest, maar nu leek van alles te ontbreken, van vrachtbrieven tot medische gegevens.

Ook de enquêtecommissie slaagde er aanvankelijk niet in sluitend bewijsmateriaal te verzamelen, presenteerde ten onrechte alarmerende documenten en moest uiteindelijk constateren dat er niets bijzonders in het vliegtuig had gezeten.¹¹ Dat was uiteindelijk nog aanleiding voor een kleine rel. Commissielid Theo van den Doel (vvd) trok na de presentatie van het

rapport flink van leer tegen zijn medecommissieleden. De commissie had zijns inziens rommelig en ad hoc gehandeld en de commissieleden hadden zich al te gemakkelijk laten verleiden tot optredens in de media die zijn inziens geen enkel doel dienden.

Verscheidene ministers voelden zich na publicatie van het eindrapport kennelijk ten onrechte in de hoek gezet, waardoor het Kamerdebat het karakter kreeg van een felle confrontatie tussen enerzijds de enquêtecommissie, een deel van de oppositie en Van Gijzel (die geen deel had uitgemaakt van de commissie), en anderzijds de verantwoordelijke ministers. De politieke stemming werd mede bepaald door de gelijktijdige politieke crisis rond de invoering van een referendum speelde. Na de 'nacht van Wiegel' was het kabinet weer gelijmd, maar de wonden waren nog niet geheeld.

Het rumoer van de Bijlmerenquête was groot, maar het resultaat was voor velen teleurstellend. Er was zonder meer sprake geweest van waarheidsvinding, en in dit opzicht is deze enquête uiteindelijk exemplarisch, maar de consequenties bleven beperkt tot aanbevelingen tot grotere openheid en betere informatievoorziening vanuit de ministeries aan de Tweede Kamer. Dat is niet niks; uit de enquête was duidelijk geworden dat de betrokken ministeries al dan niet moedwillig wel erg slordig met de informatievoorziening waren omgegaan, maar toch viel de Bijlmerenquête wat uit de toon.¹² Uiteindelijk was er sprake van veel geblaat (de mediabelangstelling was overweldigend) maar weinig wol. Was het daarom dat commissievoorzitter Theo Meijer in tegenstelling tot de meeste van zijn voorgangers geen perspectief had op een nieuwe fase in zijn politiek carrière? Hij bleef milieu- en landbouwwoordvoerder voor het CDA, vertrok in 2002 uit de Kamer en werd voorzitter van de Productschappen Akkerbouw.

Het (voorlopige) heftige einde

Het leek alsof de Kamer de bittere nasmaak van de Bijlmerenquête wilde wegspoelen met de volgende enquête, die naar prijsopdrijving en corruptie inzake de aanbesteding van grote infrastructuurle werken. Opmerkelijk was dat het opnieuw (mede) Van Gijzel was geweest die het onderwerp op de politieke agenda bracht nadat de legendarische en tragische klokkenluider Jan Bos een boekje had opengedaan over de gang van zaken bij zijn werkgever, aannemer Koop Tjuchem. Het bracht Van Gijzel in heftige botsing met zijn eigen fractie en leidde er uiteindelijk toe dat hij de Kamer verliet. De genoegdoening moet groot geweest zijn toen de Kamer in 2001, met name op initiatief van CDA-Kamerlid Gerd Leers – de latere burgemeester van Maastricht – alsnog besloot een enquête te houden, onder leiding van GroenLinks-Kamerlid Marijke Vos, de latere wethouder van Amsterdam. Haar commissie toonde aan dat de staat door de jaren heen honderden miljoenen te veel had betaald voor wegen, bruggen en tunnels door geheime afspraken tussen grote aannemers in de weg- en waterbouw. Het leidde tot vervolging van aannemers, die veroordeeld werden tot het betalen van megaboetes, en het aanscherpen van aanbestedingsprocedures. Een in alle opzichten voorbeeldige enquête: de waarheid werd gevonden, zondebokken werden aangewezen en het overheidsbeleid werd verbeterd.¹³

De impact van deze enquête was echter nog veel groter omdat de politieke situatie in Nederland inmiddels zeer gespannen en onevenwichtig was geworden. De Paarse kabinetten waren opgevolgd door het dramatisch zwakke eerste kabinet-Balkenende, terwijl in de maatschappij de weerklank van de kritiek van de vermoorde Pim Fortuyn luid bleef doorklinken. Openheid en daadkracht werden verlangd van een overheid wier ambtenarenapparaat als veel

te groot en te weinig competent werd beschouwd. De inquisitiedemocratie leek werkelijkheid te zijn geworden. Minister Benk Korthals (vvd), inmiddels op Defensie, werd verweten in zijn vorige hoedanigheid als minister van Justitie de Kamer onjuist te hebben geïnformeerd. Hij trad enkele uren na publicatie van het eindrapport af. De voormalige ministers van Verkeer en Waterstaat, Annemarie Jorritsma (vvd) en Tineke Netelenbos (pvda), kregen harde verwijten te verduren omdat zij de zaak op zijn beloop hadden gelaten.

In deze crisissstemming was de volgende enquête alweer gestart. Zeven jaar na de val van de Bosnische enclave Srebrenica en de moord aldaar op ongeveer 8000 Bosnische moslims boog een enquêtecommissie zich over de Nederlandse verantwoordelijkheid voor dit drama. Al spoedig na de val van Srebrenica was aangedrongen op onderzoek naar de besluitvorming, maar de toenmalige regeringspartijen wensten geen parlementair onderzoek, en het kabinet gaf het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOO) opdracht voor een historische reconstructie van de gang van zaken.¹⁴ Toen in 2002 het NIOO-rapport verscheen, nam regeringsleider Wim Kok alsnog zijn verantwoordelijkheid en trad af, ongewild het Fortuynse beeld bevestigend dat Paars er een puinhoop van had gemaakt. En hoewel de waarheidsvinding in het NIOO-rapport uit politiek oogpunt uitputtend leek te zijn, vond de Kamer een parlementaire enquête toch op zijn plaats. De behoefte bestond om de hoofdrolspelers onder ede te horen en een beperkt aantal onderwerpen nog nader onder de loep te nemen. De Kamer wenste er aldus alsnog blijk van te geven zijn verantwoordelijkheid te nemen inzake de genocide in Srebrenica. De parlementaire enquête stond onder leiding van D66'er Bert Bakker, die eerder al als voorzitter van een parlementaire commissie het uitzendbeleid van Nederlandse militairen kritisch had geëvalueerd. De enquêtecommissie-Bakker accentueerde nog eens de chaos en het onvermogen tot effectief ingrijpen bij de legertop en binnen het ministerie van Defensie.¹⁵ De enquête droeg in dat opzicht bepaald niet bij aan het stabiliseren van de politieke verhoudingen en was olie op het anti-Paarse vuur.

Onderzoek, maar voorlopig geen enquêtes meer

Met het onderzoek naar Srebrenica kwam een einde aan de inzet van het enquête-instrument, waarbij de twee laatste, naar de bouwfraude en naar het Srebrenicadrama, goeddeels samenvielen. Intussen is veel geruchtmakend onderzoek naar bestuur en beleid verricht door parlementaire commissies en door deskundigen. De parlementaire enquête was echter wellicht een te zwaar en log middel geworden. Zwaarwegende maatschappelijke knelpunten als de integratie van immigranten en de ernstig bekritiseerde opeenvolging van hervormingen in het onderwijs leken rijp voor een enquête. Maar het onderzoek naar het integratiebeleid (commissie-Blok), het beleid inzake grote infrastructurele werken (commissie-Duivesteijn), en het onderwijsbeleid (commissie-Dijsselbloem) waren geen enquêtes. Van uitputtende waarheidsvinding was geen sprake, getuigen werden niet onder ede gehoord.

In de praktijk deden ze minstens zoveel stof opwaaien als de eerdere parlementaire enquêtes, al rolden er geen koppen. Het integratiebeleidonderzoek onder leiding van vvd'er Stef Blok kwam in opspraak vanwege zijn conclusie dat het niet zo slecht gesteld was geweest met dat beleid, in een politiek klimaat waarin dit soort uitspraken gezien werd als 'politiek correct' en daarmee als vergoelijkend en versluisend. Adri Duivesteijn (pvda) vestigde de aandacht op zich omdat zijn commissie opnieuw harde noten kraakte over de uitvoering van grote infrastructurele

werken zoals de omstreden Betuwelijn en de hogesnelheidslijn van Amsterdam naar België, en met name de aanleg van een dure Zuiderzeelijn van Lelystad naar Groningen krachtig ontraadde. De impact van het onderzoek onder leiding van PVDA'er Jeroen Dijsselbloem op het onderwijsveld was enorm, omdat dit liet zien dat decennia van onderwijsvernieuwingen niet hadden bijgedragen aan de kwaliteit van het onderwijs. Onderwijsvernieuwing lijkt inmiddels taboe.

Toen de Tweede Kamer in maart 2005 debatteerde over het rapport van de commissie-Duivesteijn bleek dat in de Kamer tevredenheid heerste over de effectiviteit van dit onderzoek. Met name de vraag in hoeverre een parlementaire enquête meer had kunnen bijdragen aan de waarheidsvinding werd besproken. Daarbij bleek dat de Kamer weliswaar waarde hechtte aan de mogelijkheid van het onder ede horen van getuigen, een recht dat is voorbehouden aan een enquêtecommissie, maar dat het tegelijkertijd vond dat enquêtecommissies nodeloos traag opereerden. Het vooronderzoek vergde veel tijd, en de Kamer was ongelukkig met de maandenlange schrijffase, waarin Kamerleden als het ware ondergedoken waren om te komen met een zeer lijvig, veelal meerdelig en uitputtend eindrapport.¹⁶

Deze terughoudendheid kwam ook aan het licht bij de behandeling van het ontwerp van een nieuwe enquêtewet in 2006. Het PVDA-Kamerlid Boelhouwer stelde weliswaar nog voor het enquêtewapen in overweging te nemen, volgens hem 'een vlijmscherp zwaard' dat ook te gebruiken is voor informatiewinning in concrete enkelvoudige kwesties.¹⁷ Maar de VVD'er Van Beek bepleitte juist grote terughoudendheid: 'Tot het houden van een enquête dient pas te worden besloten, als alle andere mogelijkheden door de Kamer zijn benut en niet of onvolgende hebben geleid tot het beoogde resultaat.'¹⁸

De Tweede Kamer stemde vervolgens unaniem in met de vernieuwing van de Enquêtewet, die was voorbereid onder leiding van Klaas de Vries, inmiddels weer lid van de Tweede Kamer. Een belangrijke overweging om tot herziening over te gaan was dat bij de bouwfraude-enquête strafbare feiten aan het licht waren gekomen (met name prijsafspraken). Gevreesd werd dat in voorkomende gevallen het optreden van een enquêtecommissie het strafrecht in de wielen zou kunnen rijden, vooral omdat de rechten van onder ede gehoorde verdachten niet goed gewaarborgd zouden zijn. De Vries c.s. concludeerde echter dat rechtspraak een eigen verantwoordelijkheid diende te houden en dat een enquêtecommissie geen bijzondere opsporingsbevoegdheden (bijvoorbeeld telefoons afluisteren) nodig had.¹⁹ Wel kreeg de enquêtecommissie in de nieuwe Wet op de parlementaire enquête, die vanaf 2008 van kracht is, meer bevoegdheden voor het doen van onderzoek en voor het afdwingen van getuigenverklaringen. Tegelijkertijd biedt de wet getuigen betere bescherming van hun privacy en bescherming tegen ontslag als gevolg van afgelegde verklaringen.

Conclusie

De 'moderne' parlementaire enquêtes, zoals die vanaf 1983 tot 2003 zijn gehouden, hebben onmiskenbaar hun stempel gedrukt op de parlementaire cultuur. Openbare verhoren gingen spoedig functioneren als een soort credienst van de politieke openbaarheid, en vormden op hun best politiek vuurwerk. De commissievoorzitters wisten zich zonder uitzondering te onderscheiden en gingen gaandeweg 'hun' enquête personifiëren.

Minder zichtbaar, maar op de lange termijn veel belangrijker, is dat een aantal enquêtes aanleiding heeft gegeven tot vergaande beleidswijzigingen. Ongetwijfeld zouden er ook zon-

der de enquêtes inzake de opsporingsmethoden en de organisatie van de sociale zekerheid ingrijpende maatregelen zijn genomen. De enquêtes hebben echter de urgentie en het grote belang van de onderzochte problematiek onderstreept en daarmee bijgedragen aan de legitimatie van de genomen maatregelen. Met name de parlementaire enquête Uitvoeringsorganen Sociale Verzekeringen kan worden aangemerkt als exemplarisch. Na deze enquête werd de uitvoering van de sociale zekerheid van onder tot boven opnieuw georganiseerd. Hieraan werd langlopend overheidsbeleid gekoppeld waarbij in de sociale zekerheid het verkrijgen en behouden van betaald werk centraal kwam te staan. Profiterend van een snelle groei van de werkgelegenheid en onder de niet aflatende begeleiding van voormalig enquêtecommissievoorzitter Buurmeijer bleek het mogelijk de instroom in de sociale zekerheid te beheersen.

Waar Buurmeijer voor en na de enquête onverstoorbaar voortbouwde aan zijn levenswerk, modernisering van een rechtvaardig stelsel van sociale zekerheid, vonden de meeste commissievoorzitters zich spoedig terug op prestigieuze posities elders in het openbaar bestuur, als minister, Commissaris van de Koningin of burgemeester (of als alle drie in het geval van Loek Hermans). Ook de tragisch verongelukte Van Traa leek aan het begin te staan van een komeetachtige politieke carrière. Bescheidener is de loopbaan van de laatste drie commissievoorzitters. Theo Meijer verdween na de Bijlmerenquête in de betrekkelijke anonimiteit van de landbouw, Marijke Vos, die op onomstreden wijze leiding gaf aan de bouwfraude-enquête, werd wethouder in Amsterdam en Bert Bakker, voorzitter van de Srebrenicacommissie, zag in 2006 onverwacht zijn Kamerlidmaatschap beëindigd worden door de dramatische verkiezingsnederlaag van D66.

Dat het enquêtewapen na 2003 niet meer werd gehanteerd, valt vooral te verklaren uit het feit dat de Tweede Kamer het een te log instrument vond. In een aantal succesvolle parlementaire onderzoeken slaagde de Kamer erin voldoende materiaal bijeen te brengen voor wijzigingen in beleid, zonder dat mensen onder ede gehoord hoefden te worden en alle conclusies op goudschaaltjes werden gewogen in veel te lijvige rapporten. Het vinden van de volledige waarheid (zo die al bestaat) over gevoerd beleid maakt plaats voor een meer pragmatische zoektocht naar degelijke grondslagen voor toekomstig beleid. En daarmee is het parlementaire onderzoek in feite weer dicht bij de voornaamste doelstelling van de negentiende-eeuwse enquêtes gekomen.

Noten

- 1 Mark Bovens en Paul 't Hart, 'Het verleden als strijdperk' in: Paul 't Hart, *Verbroken verbanden. Over de politisering van het verleden en de dreiging van een inquisitiedemocratie* (Amsterdam 2001) p. 66-83.
- 2 Zie verderop in deze bijdrage.
- 3 Zie voor een helder overzicht: Gerard Visscher, 'Geen onderzoek met "eene tegen het gouvernement vijandige strekking"? De parlementaire enquête in verleden en heden', *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* 1 (1999) p. 12-26.
- 4 *Enquêtecommissie overheidsbeleid 1940-1945. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek*, 8 delen ('s-Gravenhage 1949-1956).
- 5 A.H.M. Dölle, *Het recht van parlementaire enquête. Nederlands Parlementsrecht Monografie* 3 (Groningen 1985) p. 24-25.

- 6 Jan de Bruijn, *Het boetekleed ontsiert de man niet. Abraham Kuyper en de Lintjesaffaire (1909-1910)* (Amsterdam 2005).
- 7 C.P. van Dijk, *Enquête Rijn-Schelde-Verolme (RSV). Verslag van de Enquêtecommissie Rijn-Schelde-Verolme (RSV)*, 16 delen ('s-Gravenhage 1984).
- 8 K.G. de Vries, *Parlementaire enquête bouwsubsidies*, 7 delen ('s-Gravenhage 1988).
- 9 *Enquête naar het functioneren van de organen belast met de uitvoering van de sociale-verzekeringswetten*, 3 delen ('s-Gravenhage 1993).
- 10 Maarten van Traa, *Inzake opsporing*, 12 delen ('s-Gravenhage 1996).
- 11 Theo A.M. Meijer, *Een beladen vlucht. Waarheidsvinding en lessen voor de toekomst*, 3 delen ('s-Gravenhage 1999).
- 12 Willem Breedveld, 'Van tragedie tot klucht. De rol van de media in de nasleep van de Bijlmerramp', *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* 1 (1999) p. 27-34.
- 13 M.B. Vos, *De bouw uit de schaduw. Parlementaire enquête bouwnijverheid*, 7 delen ('s-Gravenhage 2002).
- 14 J.C.H. Bom en P. Romijn (red.), *Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area*, 7 delen (Amsterdam 2002).
- 15 A.D. Bakker, *Missie zonder vrede. Parlementaire enquête Srebrenica*, 3 delen ('s-Gravenhage 2003).
- 16 HTK 2004-2005, p. 3502. Voor een overzicht van de omvang van de rapporten zie de bijlage bij dit artikel.
- 17 HTK 2006-2007, p. 830
- 18 *Idem*, p. 831
- 19 HTK 2005-2006, B 30 415. Voorstel van wet van de leden De Vries, Van de Camp, Luchtenveld en Van der Staaij houdende regels over de parlementaire enquête (Wet op de parlementaire enquête), nr. 3, Memorie van Toelichting, p. 7.

Bijlage

Parlementaire enquêtes 1983-2003

Onderwerp	Voorzitter	Omvang hoofd- rapport	Totale omvang rapport	Datum	Duur
RSV	C.P. van Dijk, CDA	497	5507	24 maart 1983 – 10 december 1984	9 maanden
Bouwsubsidies	K.G. de Vries, PvdA	500	3136	26 november 1986 – 8 maart 1988	15 maanden
Paspoortproject	L.M.L.H.A. Hermans, VVD	139	672	11 mei 1988 - medio augustus 1988	4 maanden
Uitvoering sociale verzekeringswetten	J.F. Buurmeijer, PvdA	425	1376	3 september 1992 – 7 september 1993	12 maanden
Opsporings- methoden (IRT)	M. van Traa, PvdA	484	4880	6 december 1994 – 1 maart 1996	15 maanden
Vliegkamp Bijlmermeer	Th.A.M. Meijer, CDA	414	2129	14 oktober 1998 - 15 april 1999	6 maanden
Bouwnijverheid	M.B. Vos, GroenLinks	308	3224	31 januari 2002 - 12 december 2002	11 maanden
Srebrenica	A.D. Bakker, D66	467	1565	15 mei 2002 - 27 januari 2003	8 maanden

Doen de media nog aan waarheidsvinding?

Philip van Praag

De media vormen al geruime tijd een bron van grote ergernis voor veel politici. Ze zouden te veel macht hebben, op de stoel van de politiek zijn gaan zitten, een linkse afwijking vertonen, populistische partijen in de kaart spelen, een negatief beeld van de politiek geven en het cynisme onder Nederlandse burgers stimuleren.

Minister Donner verwoordde ongetwijfeld de gevoelens van veel politici toen hij in 2004 bij de Nederlandse Vereniging van Journalisten stevige kritiek leverde op de media: 'Een toenemend deel van het werk van de overheid bestaat in het recht zetten van wat verslaggevers eerder uit hun verband hebben gerukt; in het uitleggen waar de klepel hangt bij krantenberichten die de klok hebben horen luiden.'¹ Voor de minister is het overduidelijk. Menig journalist neemt het niet meer zo nauw met de waarheid. De politiek krijgt daarbij soms steun uit onverdachte hoek: de koninklijke uitspraak 'de leugen regeert' dateert al uit 1999. Enige relativisering van deze kritiek is wel op zijn plaats, getuige het volgende citaat uit 1954:

'De lectuur van kranten heeft mij, vooral na de oorlog, geleerd, dat de gewone berichtgeving bijna altijd zeer overdreven is. In artikelen enz. komt de zucht naar sensatie naar voren. (...) Als de een als bewijs van waarheid van zijn verhaal zegt: 't staat in de courant, dan kan het commentaar tegenwoordig best zijn: nou, dan is het gelogen, of schromelijk overdreven.'²

De uitspraak is afkomstig uit een enquête over 'pers en politieke elite' onder leden van de Nederlandse politieke elite. Ook in de jaren vijftig meenden sommige politici al dat de kwaliteit van de kranten hard achteruitging. Mediahistoricus Huub Wijfjes wijst op een nog eerdere golf van kritiek. Rond 1900 klonken al de eerste klachten van parlementariërs 'dat het de pers blijkbaar niet meer ging om de inhoud van de beraadslagingen, maar om de personen, om hun uiterlijk, hun gedrag, hun hebbelijk- en onhebbelijkheden.'³

Een belangrijk verschil met het verleden is wel dat de kritiek in politieke kring thans zeer breed gedragen wordt, van de vicevoorzitter van de Raad van State tot talloze burgemeesters, van ministers tot gemeenteraadsleden. Het cynisme over het functioneren van de media bleek in 2006 bij een enquête onder leden van de Tweede Kamer behoorlijk hoog te zijn.⁴ Zo was driekwart van de ondervraagde Kamerleden van mening dat de politieke verslaggeving gekenmerkt werd door incidentenjournalistiek en dat er te weinig aandacht werd besteed aan de inhoud en te veel aan het politiek bedrijf. Ruim zestig percent vond ook dat de politieke journalistiek te cynisch was en bijdroeg tot het wantrouwen in de politiek. Dat roept de vraag op of dit sombere beeld terecht is. Is het echt zo slecht gesteld met de kwaliteit en het waarheidsgehalte van de journalistiek?

Politiek-publicitair complex

Het Haagse politiek-publicitair complex zoals wij dat thans kennen is in Nederland in de jaren zestig ontstaan, toen de media zich losmaakten uit de knellende banden van de verzuiling. In die tijd waren de meeste dagbladen en omroepen sterk gebonden aan een zuil en de daarbij behorende politieke partij. Journalisten onderhielden in de eerste plaats contact met de politici van de verwante partij en niet of nauwelijks daarbuiten, en zij toonden daarbij een grote gezagsgetrouwheid. Het belang van de zuil en de partij stond centraal in de berichtgeving. Mede gebaseerd op de wijze waarop de Nederlandse media in 1956 de Greet Hofmans-affaire hadden gevolgd, gaf Henk Hofland in 1964 al de volgende karakterisering van de Nederlandse media:

‘De Nederlandse pers is namelijk een van de meest serieuze, bedaardste en gematigdste ter wereld. [...] Het meeste nieuws, vooral het politieke, komt – natuurlijk via de journalist – direct van de politieke elite, waarvan elk woord, hoe wezenloos ook, trouw wordt genoteerd.’⁵

De oprichting van het perscentrum Nieuwspoort in 1962 symboliseert de groeiende behoefte aan professionele autonomie aan de kant van de media.⁶ Met het perscentrum ontstond een ontmoetingsplaats die losstond van de oude verzuilde netwerken. Journalisten kregen de mogelijkheid om in informele sfeer politici van verschillende partijen te spreken, en politici om buiten de eigen zuil perscontacten op te bouwen. De Nieuwspoortcode, die nooit op papier is gezet, garandeert politici en voorlichters daarbij dat bij gebruik van de besproken informatie deze niet herleidbaar is tot de bron. Bovendien is het verboden in de sociëteit te filmen, te fotograferen of audio-opnames te maken.⁷

De nieuw ontstane relaties tussen media en politiek werden in 1975 door parlementair journalist, staatsrechtgeleerde en latere D66-senator Jan Vis gekarakteriseerd als een politiek-publicitair complex, een complex dat gekenmerkt wordt door gedeelde belangen en wederzijdse afhankelijkheid.⁸ Politici hebben in een ontzuilde maatschappij de media nodig om de burgers op de hoogte te houden van de zaken waarmee ze bezig zijn terwijl journalisten op hun beurt de politici nodig hebben als bron van nieuws en achtergrondinformatie. De symbiotische relatie tussen media en politiek was vanaf de jaren zestig nooit volledig probleem- en spanningloos, maar werd in de eerste decennia na de verzuiling gezien als een geslaagd verstandshuwelijk (zo men wil, een latrelatie) waarin wederzijds respect en vertrouwen overheersten. De media lieten zich in deze periode niet of veel minder leiden door politieke belangen maar werden sterk gedreven door de wens vanuit een autonome positie de burgers te voorzien van de relevant geachte politieke informatie. Een bijdrage leveren aan het goed functioneren van de Nederlandse parlementaire democratie was daarbij een belangrijk motief voor veel journalisten

Functionies

In een goed functionerend democratisch stelsel dienen de media drie essentiële functies te vervullen.⁹ In de eerste plaats gaat het om de *informatiefunctie*. Willen burgers zinvol kunnen deelnemen aan de politiek, al is het maar door te stemmen bij verkiezingen, dan dienen zij te beschikken over minimale kennis van en inzicht in politiek en bestuur van hun land en gemeente. Media hebben daarbij, vanuit een *top-down*-perspectief, de functie burgers op

pluriforme wijze te informeren over voor hun burgerschap relevante gebeurtenissen en ontwikkelingen in de politiek en de maatschappij.

Ten tweede hebben de media een *platform- of expressiefunctie*. Media behoren vorm te geven aan, en integraal onderdeel te zijn van de publieke sfeer. Daarin worden, meer vanuit een *bottom-up*-perspectief, wensen en eisen gearticuleerd, wordt over de samenleving en haar (wan)orde gedebatteerd, worden publieke opinies van burgers gevormd en overgedragen naar de sfeer van overheid, politieke partijen en wetgever.

Ten derde hebben media een *kritische of controlefunctie*. Als een spreekwoordelijke waakhond volgen ze macht en machtsuitoefening en slaan indien nodig aan. Ze roepen politieke leiders en overheidsinstanties ter verantwoording voor de nakoming van hun beloften en de kwaliteit van hun beleidsvoornemens, en volgen kritisch de parlementaire vertegenwoordigers in hun functioneren en de invulling van hun controlerende rol. Er zijn nog andere functies van de media, zoals de agenderingsfunctie en een ontspanning biedende functie, maar deze zijn voor een analyse van de huidige praktijk van politieke communicatie minder relevant. Het zijn ook deze drie genoemde functies, en dan met name de eerste en de derde, waarbij het vraagstuk van waarheid en waarheidsvinding cruciaal is.

Feiten

Waarheidsvinding betekent voor journalisten van oudsher dat zij zich op feiten dienen te baseren. In verschillende journalistieke codes, resultaat van toenemende professionalisering en zelfregulering, wordt verwezen naar het respect voor de feiten. In de Code van Bordeaux, die in 1954 werd opgesteld tijdens een congres van The International Federation of Journalists (aangepast in 1986), luidt het eerste artikel 'Eerbied voor de waarheid en voor het recht van het publiek op waarheid is de eerste plicht van de journalist' en de Code voor de Journalistiek uit 1995 (aangepast in 2008) van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren stelt onder het kopje 'Waarheidsvinding' onder andere: 'De verificatie van feiten en de weergave van uiteenlopende meningen belichamen het journalistieke streven naar objectiviteit.'¹⁰

De journalist wordt verder geacht de feiten in zijn berichtgeving te controleren en die feiten waar mogelijk controleerbaar te maken.¹¹ De nadruk op het controleren van feiten is begrijpelijk maar opmerkelijk is dat in de verschillende codes zonder enige relativisering gesproken wordt over waarheid en waarheidsvinding. De algemeen geaccepteerde notie dat er geen objectief vast te stellen waarheid is, maar dat het altijd gaat om een reconstructie van de waarheid ontbreekt.

Het genootschap legt verder een aantal zaken vast over de werkwijze van de journalist; zo hoort die fair en open te zijn, met respect voor privacy. Het zoeken naar hoor en wederhoor wordt aangeduid als een journalistiek basisprincipe. Een journalist hoort verder niet te betalen voor gestolen informatie, steelt zelf geen informatie en maakt geen gebruik van onrechtmatig verkregen informatie. Wel geldt in veel gevallen de uitzonderingsclausule 'tenzij met de publicatie een groot maatschappelijk belang is gediend'.

De wijze waarop de journalist aan waarheidsvinding dient te doen lijkt goed geregeld, maar M. Haenen komt op basis van bestudering van de jurisprudentie, waaronder de uitspraken van de Raad voor de Journalistiek, tot de conclusie dat 'bijna alles mag'. Het gebruikmaken van onrechtmatig verkregen informatie, mits er geen strafbaar feit is uitgelokt of een tegen-

prestatie of betaling is toegezegd en onderzoek is verricht naar de herkomst en de betrouwbaarheid van de informatie, stuit niet op bezwaren van de Raad.¹²

De vrijheid van de (onderzoeks)journalist kent in Nederland één grote beperking. Een journalist kan zich wel op het verschoningsrecht beroepen ter bescherming van zijn bron, maar dit recht is niet wettelijk geregeld. Lange tijd vond de wetgever dit niet nodig, maar na een veroordeling door het Europese Hof voor de Rechten van de Mens van de gijzeling van een Nederlandse journalist door het Openbaar Ministerie stuurde minister van Justitie Hirsch Ballin in 2008 een wetsvoorstel naar de Tweede Kamer om het verschoningsrecht voor journalisten alsnog te regelen.

Veranderingen

Journalisten zijn thans gedwongen op een sterk veranderde mediamarkt naar feiten te zoeken, ze te beoordelen en te controleren. Tot eind jaren tachtig functioneerden de media op een aanbodmarkt.¹³ De redacties bepaalden het nieuwsaanbod, concurreerden slechts in geringe mate met elkaar en vooral de televisie bood de kijkers weinig alternatieven. Zeker als het om politiek nieuws ging, bepaalden de media, vanuit hun visie op het algemeen belang, wat de burgers dienden te weten. De komst van commerciële televisie brak eind jaren tachtig het Nederlandse omroepbestel open, maakte een einde aan de dominante positie van de publieke omroep en gaf het startschot voor de snelle transformatie van de mediamarkt in een vragersmarkt. Met de komst van gratis kranten, de snelle groei van het gebruik van internet en het sterk veranderde mediagedrag van jongere generaties is er sprake van een heftig concurrerende markt, waarop de keuzevrijheid voor de consument zeer groot is en elk medium en elk programma doorlopend dient te letten op zijn marktaandeel, kijkcijfers en bereik onder relevante doelgroepen. Journalisten staan daarbij veelal onder druk van directies en aandeelhouders, zeker als het om grote mediaconcerns gaat, om rekening te houden met de wensen en behoeften van lezers en kijkers, die niet alleen kunnen wegzappen of hun abonnement opzeggen maar ook gemakkelijk online kunnen reageren en commentaar leveren.

Politici ergeren zich vooral aan de gevolgen van deze ontwikkeling. Het is onmiskenbaar dat de eisen en behoeften van de media op een vragersmarkt grote invloed hebben op de vorm en de inhoud van de politieke berichtgeving, een situatie die vaak wordt aangeduid als het dominant worden van de medialogica.¹⁴ In de politieke berichtgeving wordt hierdoor meer dan voorheen prioriteit gegeven aan onderhoudende en vlot gebrachte verhalen waarin drama en conflicten, grote en kleine schandalen en de strategische motieven van politieke actoren centraal staan.

Een tweede belangrijke ontwikkeling is dat politici en bestuurders zich veel meer dan in het verleden afhankelijk voelen van de berichtgeving in de media. Dit heeft in de eerste plaats te maken met het functieverlies van politieke partijen, de sterk afgenomen kiezerstrouw aan partijen en de zeer grote fluctuaties in de verkiezingsuitslagen. Veelal tot verdriet van de politiek wordt de beeldvorming rond partijen en politici sterk bepaald door onafhankelijk opererende media, met name door de televisie.

Aan de kant van de politiek wordt op meerdere manieren gereageerd op deze afhankelijkheid. Ondanks hun scepsis over de journalistiek kiezen veel Kamerleden voor intensief contact met journalisten, veertig procent geeft aan bijna dagelijks contact te hebben en der-

tig procent houdt het bij enkele keren per week. Bijna alle Kamerleden geven hun mobiele nummer aan journalisten, zodat ze altijd bereikbaar zijn voor een snelle reactie.¹⁵

Op institutioneel niveau reageren politieke partijen, departementen en de Rijksvoorlichtingsdienst op deze ongewenste afhankelijkheid met het aantrekken van een groeiend aantal professioneel opgeleide voorlichters en communicatiedeskundigen, die geen spindoctor mogen heten, en met de ontwikkeling van een strategie van nieuwsmanagement. Daartoe behoren niet alleen het *framen* van belangrijke boodschappen en pogingen het gewenste interpretatiekader in de media te krijgen, maar ook het streven om ongewenst nieuws uit de media te houden of het belang ervan sterk te relativeren. Instrumenten van nieuwsmanagement zijn ook het organiseren van *pseudo events*, het weggeven van primeurs, het werken met geautoriseerde interviews en het eisen stellen ten aanzien van tafelgenoten en te bespreken onderwerpen in talkshows.

Journalisten ervaren dit uitdijende voorlichtingsapparaat en de professionalisering van het nieuwsmanagement vooral als een belemmering van hun werk en zijn bevreesd het slachtoffer te worden van beïnvloeding en manipulatie van de kant van de politiek. Het voedt aan de kant van de parlementaire journalistiek het wantrouwen in de politiek en haar voorlichters. Volgens sommigen kan door deze ontwikkeling de strijd tussen journalistiek en voorlichting gekarakteriseerd worden als een 'communicatieoorlog', waarbij de journalistiek volgens verschillende journalisten aan de verliezende hand is.¹⁶

Een pessimistische waarnemer als de Engelse journalist Nick Davies heeft een geruchtmakend boek geschreven over de teloorgang van de kwaliteitsjournalistiek. Hij richt zijn pijlen op de grote mediaconcerns en op de kwalijke invloed van spindoctors en public relationsbureaus op het nieuws.¹⁷ Vooral de bezuinigingen die de mediaconcerns systematisch doorvoeren op de redacties biedt voorlichters en spindoctors veel ruimte voor het kant-en-klaar aanleveren van berichten en nieuwsitems.

Politici én journalisten menen dat de kwaliteit van de journalistiek (en daarmee het waarheidsgehalte) onder druk staat, maar wijzen wel op andere oorzaken en zien ook andere aanwijzingen als bewijs voor hun ongerustheid. Beide groepen gaan er daarbij stilzwijgend van uit dat het vroeger beter was. Daar kunnen echter grote vraagtekens bij worden gezet. Zonder systematisch longitudinaal onderzoek naar de politieke berichtgeving van de laatste veertig jaar is dat moeilijk aan te tonen. Op basis van bestaand onderzoek en heersende inzichten kan hoogstens beredeneerd en geanalyseerd worden wat er aan de hand is. Hieronder zullen we dat kort doen waarbij we onderscheid maken tussen twee vormen van politieke journalistiek; enerzijds de dagelijkse verslaggeving en anderzijds de onderzoeksjournalistiek.

Dagelijkse verslaggeving

De toegenomen concurrentie op de mediamarkt leidt ertoe dat de politieke verslaggeving veel aandacht besteedt aan incidenten, kleine en grote onthullingen, opiniepeilingen en analyses van de strategische motieven van politieke actoren. De keerzijde is dat er minder aandacht overblijft voor inhoudelijke beleidsonderwerpen. De politiek wordt op de televisie bovendien niet alleen gevolgd door de traditionele nieuws- en actualiteitenrubrieken, maar ook door verschillende talkshows die graag een kort sfeerbeeld geven of de hoofdrolspelers aan het woord laten, op voorwaarde dat het wel onderhoudende televisie oplevert.

Kenmerkend voor de huidige situatie is ook dat journalisten over elkaar heen buitelen om hetzelfde incident of voorval te verslaan. De berichtgeving over geruchtmakende zaken krijgt daarbij vaak het karakter van een hype.¹⁸ Elk medium besteedt op zijn eigen manier aandacht aan het voorval en wil er wat nieuws aan toevoegen waardoor een eigen dynamiek ontstaat. Deze ontwikkeling laat zien dat de nieuwswaardecriteria van de media veranderd zijn. Falend beleid, een conflict tussen twee ministers, persoonlijk drama in het leven van een politicus of verspilde miljoenen aan belastinggeld zijn voor de media interessanter dan een Kamerdebat. In het algemeen is de aandacht verschoven van de Tweede Kamer naar het doen en laten van de uitvoerende macht. Het gevolg is dat wat Kamerleden en ministers graag in het nieuws willen hebben, en wat in het verleden ook vaak in het nieuws kwam, nu niet verder komt dan een klein berichtje op de binnenlandpagina, of het haalt de media helemaal niet. Journalisten zijn nog steeds zeer geïnteresseerd in feiten, alleen vaak in andere feiten dan in het verleden. Bovendien gaan ze tegenwoordig anders om met deze feiten.

In samenhang met de steeds dominanter wordende medialogica vindt er een verschuiving plaats van een beschrijvende naar een interpretatieve stijl, waarbij de journalist het nieuws interpreteert vanuit zijn kennis en inzicht in de motieven van politici.¹⁹ De feiten staan daarbij niet centraal maar worden slechts relevant gevonden zolang ze in de interpretatie van de journalist passen. Het mooie of spannende verhaal is belangrijk; feiten die daar niet in passen worden weggelaten.

Politici stellen zich graag op als slachtoffer van deze ontwikkelingen, maar ze maken er ook driftig gebruik van. Kamerleden stellen met grote regelmaat schriftelijke en mondelinge vragen over falend beleid op basis van mediaberichten om media-aandacht te genereren, soms in overleg met een journalist. Politici en voorlichters spelen in op de behoefte aan scoops bij de media door informatie te lekken, waarschijnlijk aanzienlijk meer dan in het verleden, variërend van vertrouwelijke interne notities en beleidsstukken tot de namen van kandidaten voor belangrijke benoemingen en persoonlijke roddels. Daar zitten veel ruis en halve waarheden bij, gelekt vanuit strategische overwegingen, maar dat gelekt leidt ook tot de nodige relevante onthullingen. De intensieve contacten tussen politiek en journalistiek, onder andere in Nieuwspoort, zijn daarbij functioneel voor beide kanten. Herman van Gunsteren en Cox Habbema wijzen er daarnaast op dat juist de intensieve onderlinge communicatie, zoals die bijvoorbeeld in Nieuwspoort plaatsvindt, bijdraagt aan de toetsing van geruchten en daarmee aan waarheidsvinding.²⁰

Het dagelijkse 'feitelijke' nieuws kent door de moderne communicatietechniek verder een zeer hoge omloopsnelheid; zo leggen televisie en kranten het regelmatig af tegen internet en twitter. De voorkeur voor interpretatieve achtergrondverhalen is daardoor vaak onvermijdelijk. Het ontbreken van een journalistieke cultuur of journalistieke normen bij veel bloggers maakt het extra gecompliceerd. Politici en journalisten kijken daarbij met afschuw naar de weblog *GeenStijl*. De werkwijze die daarop wordt gehanteerd, wordt gezien als een bedreiging voor de werkwijze van de traditionele media. Veel journalisten willen graag vasthouden aan hun oude professionele normen van feitencontrole en hoor en wederhoor maar zijn ook bang daardoor primeurs te verliezen. *GeenStijl* zal op termijn waarschijnlijk niet het probleem vormen. Hoofdredacteur Dominique Weesie van de weblog *GeenStijl* vindt dat zijn medium in 2009 in vergelijking met 2003 'heel netjes' heeft geopereerd en sluit niet uit dat *GeenStijl* over tien jaar niet meer bestaat: 'Laten we eerlijk zijn, op een gegeven moment is de nieuwigheid er

telesport • **ROBBEN SCHIET BAYERN NAAR HALVE FINALE CL**

lotto Jackpot 22,5 miljoen Allerhoogste Jackpot van Nederland! **lotto**

De Telegraaf Nederland • 145
Dagelijks meer dan 2 miljoen lezers! 36 pagina's donderdag 8 april 2010

Symboolpolitiek: nieuw toptarief hoge inkomens

60%

PvdA PAKT GEWONE MAN

Keiharde ingreep bij aftrek van hypotheeklasten

Zorgpremie gaat met verdiensten mee omhoog

Alleen beperkte studieheers voor lagere inkomens

Vader en zoon doodgeschoten

Twee emmertjes water halen...

Record dreigt aan de pomp

VERZAMELAARS JAARBEURS

De Telegraaf 1 SPAAZEGH

MOEZEL

TPS VOOR WISTAPKES

HOTEL LELLMANN

KRAS.NL

Statiegeld op flesjes

brother

makro

Voorpagina De Telegraaf, 8 april 2010

wel van af.²¹ Er zullen echter steeds nieuwe weblogs ontstaan en tweets worden rondgestuurd met ‘sensationeel’ politiek nieuws waar de oude media iets mee moeten.

De kritiek van een journalist als Davies gaat primair over de dagelijkse verslaggeving, die onder invloed van politici en voorlichters vol onjuistheden, fouten en leugens zou zitten. Daar zijn inderdaad veel voorbeelden van te vinden, zowel in Engeland als in Nederland, variërend van vrij onschuldige tot politiek zeer kwalijke onjuistheden. Zo wijst Davies erop hoe de media na de inval van de Iraakse troepen in Koeweit het verhaal van een vijftienjarig Koeweits meisje publiceerden dat op een persconferentie in Washington angstig vertelde dat zij er toevallig getuige van was geweest hoe Iraakse soldaten in een ziekenhuis baby's uit couveuses hadden gehaald en op de grond smeten. Veel media namen het gruwelijke verhaal over. Een jaar later bleek dat het meisje de dochter van de ambassadeur van Koeweit in Washington was en op het moment van de inval niet in Koeweit was.²² Het ging in dit geval om beïnvloeding van de publieke opinie door een publicrelationsbureau in opdracht van de koninklijke familie van Koeweit.

Vergelijkbare kwalijke voorbeelden zijn er niet voor Nederland, maar onderzoek laat soms wel verrassende resultaten zien. Bij twee journalistieke opleidingen in Nederland volgen studenten sinds enkele jaren een project waarbij de feiten achter ‘verdachte’ mediaberichten worden gecheckt.²³ Zo meldden verschillende landelijke en regionale media in 2008 op gezag van de Goudse politie dat jonge Marokkanen werden opgeleid tot tasjesdief. Het nieuws bleek boterzacht, gebaseerd op één observatie terwijl de politie de betrokken jongens niet had gesproken. De politie kon dan ook niet met zekerheid zeggen wat de jongens aan het doen waren. Het persbericht was door geen enkel medium gecontroleerd. Zo zijn er meer voorbeelden. Vaak gaat het om voorverpakte informatie die nagenoeg ongewijzigd wordt gepubliceerd.

Het onderzoek betreft niet specifiek de politieke journalistiek, maar de constatering van de onderzoekers dat het op redacties vaak ontbreekt aan kennis van onderzoeksmethoden en statistiek is zeker ook van toepassing op de wijze waarop media met politieke opiniepeilingen omgaan. Er is altijd wel een journalist die een stijging of daling van een of twee zetels voor een partij weet te verklaren uit een voorval dat kort tevoren aandacht heeft gekregen in de media. Onderzoekers om uitleg vragen of kritische kanttekeningen plaatsen, gebeurt al helemaal nooit door journalisten.

Het is toe te juichen dat *fact checking* aandacht krijgt bij deze journalistieke opleidingen. Het leert studenten kritisch te kijken naar persberichten en het houdt de journalistiek een spiegel voor. Er kan bovendien een zekere preventieve werking van uitgaan. Het blijft echter moeilijk op basis van deze onderzoeken en voorbeelden een algemeen oordeel te geven over de dagelijkse politieke verslaggeving. Het is onduidelijk hoe representatief voor de huidige journalistiek deze voorbeelden van onzorgvuldige of feitelijk onjuiste berichtgeving zijn, en of het enkele decennia geleden beter gesteld was met het controleren van feiten.

Onderzoeksjournalistiek

Het nauwgezet reconstrueren welke gebeurtenissen precies hebben plaatsgevonden, hoe de besluitvorming is verlopen, welke overwegingen daarbij een rol hebben gespeeld en welke actoren daarbij waren betrokken is bij uitstek het terrein van onderzoekjournalisten. Het is dit onderdeel van de journalistiek dat, meer dan de dagelijkse verslaggeving, onbekende feiten

boven water probeert te krijgen. De waakhondfunctie van de media, het kritisch volgen van de politieke autoriteiten, komt hier bij uitstek naar voren.

Vanaf het einde van de jaren zestig, en gestimuleerd door de rol van journalisten bij het Watergateschandaal, ontwikkelde de onderzoeksjournalistiek zich ook in Nederland, aanvankelijk vooral in weekbladen als *Vrij Nederland* en *Haagse Post*, later ook bij actualiteitenrubrieken en kranten. Op basis van uitgebreide research in archieven van overheden en grote aantallen gesprekken met (anonieme) informanten, rapporteerden onderzoeksjournalisten over onderwerpen die vaak te maken hadden met de nauwe contacten tussen politici en ondernemers, en misbruik van macht, maar soms ook over een item als het oorlogsverleden van de miljonair Pieter Menten (bij *Tros Aktua*). In de jaren tachtig ontstonden verschillende aparte onderzoeksrubrieken op televisie.²⁴ Bekend is de onthulling van KRO-rubriek *Reporter* uit 1994 dat CDA-lijsttrekker Brinkman commissaris was bij het van belastingfraude verdachte bedrijf van zijn oom. De informatie was juist, maar de uitzending was omstreden door de zeer suggestieve beelden en toonzetting.

De onderzoeksjournalistiek heeft minder te maken met de veranderingen op de mediamarkt dan de dagelijkse politieke verslaggeving. Men heeft minder last van tijdsdruk en concurrentie, en men bedrijft geen interpretatieve journalistiek. Wel kan men soms de verleiding niet weerstaan om de resultaten wat sensationeler voor te stellen dan gerechtvaardigd is. Bij bezuinigingen op redacties, zowel bij kranten als bij de televisie, dreigen de onderzoekredacties wel vaak het slachtoffer te worden, maar de gevolgen zijn tot nu toe beperkt. Zowel het *RTL-nieuws*, het *NOS-journaal* als veel landelijke kranten maken nog steeds veel middelen vrij voor onderzoeksjournalistiek. Met grote regelmaat stellen de media op basis van eigen onderzoek misstanden aan de kaak in bijvoorbeeld ziekenhuizen en verzorgingstehuizen, bij veiligheidsdiensten en bij grote investeringsprojecten. Ook het Koninklijk Huis kan zich meer dan in het verleden verheugen in de belangstelling van de onderzoeksjournalistiek. In veel gevallen wordt daarbij, ondanks soms ambtelijke of politieke tegenwerking, een beroep gedaan op de Wet Openbaarheid van Bestuur. De Nederlandse onderzoeksjournalistiek verkeert in redelijk goede staat.

Slotopmerking

De dagelijkse politieke verslaggeving is de laatste vijftien jaar ingrijpend veranderd. Zaken als een kabinetscrisis, Prinsjesdag of een ingrijpend beleidsvoorstel krijgen nog steeds de nodige aandacht, maar daarnaast geeft de politieke journalistiek tegenwoordig vaak aandacht aan onderwerpen die vroeger niet de moeite waard werden gevonden, bijvoorbeeld *human interest*-beschouwingen over politici of onderwerpen over de strategie of tactiek van politieke partijen. Daaruit kan echter niet geconcludeerd worden dat de waarheidsvinding minder belangrijk is geworden. Wel is het onvermijdelijk dat in de interpreterende journalistiek, bijvoorbeeld een analyse waarom een politieke partij iets doet of juist niet doet, de feiten niet altijd gecontroleerd kunnen worden of niet beschikbaar zijn. Het nieuwsmanagement vanuit politieke partijen en overheidsinstituties maakt het journalisten daarbij vaak niet gemakkelijk om de relevante feiten over een onderwerp te achterhalen.

De belangrijkste conclusie is dat waarheidsvinding door de media niet langer in het teken staat van het algemeen belang of het belang van de burger, maar vooral in het teken van het eigen belang van het medium. De journalistieke scoop is vaak belangrijker dan de controle van de fei-

ten. Er is echter geen onderzoek dat aantoonst dat de media vroeger minder fouten maakten en meer zaken blootlegden dan tegenwoordig. Het idee dat de journalistiek enkele decennia geleden beter functioneerde, is een mythe, vooral gebaseerd op een idealisering van het verleden.

Noten

- 1 P. H. Donner, *Toespraak op de dag voor de persvrijheid van de Nederlandse Vereniging van Journalisten, 10 november 2005* (Den Haag 2005).
- 2 H. J. Prakke, *Pers en politieke elite* (Assen 1954) p. 54-55.
- 3 H. Wijffes, 'Haagse kringen, Haagse vormen. Stijlveranderingen in politieke journalistiek' in: Jo Bardoel e.a. (red.) *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002) p. 21-22.
- 4 Op een zevenpunts mediacynismeschaal scoren de journalisten gemiddeld 2.8 en de Kamerleden 3.7. Zie verder Ph. van Praag, K. Brants en C. de Vreese, 'Het wantrouwen tussen politici en journalisten', *Tijdschrift Bestuurskunde* 19-1 (2010) p. 17.
- 5 H. J. A. Hofland, *Opmerkingen over de chaos* (Amsterdam 1964) p. 113-114.
- 6 Zie Frank van Vree, 'De vuile was van het gezag. Dagbladpers en journalistieke cultuur in de jaren vijftig en zestig' in: *Jaarboek Mediageschiedenis* 3 (1991) p. 233-235, voor een beschouwing over het toenemende zelfbewustzijn van journalisten.
- 7 L. Bomers, 'De Nieuwspoortcode. Dienaar of doem van de democratie?' (masterscriptie Politicologie, Universiteit van Amsterdam 2009).
- 8 J. Vis, 'Parlementaire pretenties, praktijken en problemen' in: H. Daalder (red.), *Parlement en politieke besluitvorming in Nederland* (Alphen aan den Rijn 1975) p. 24-46.
- 9 R. Wildenmann en W. Kaltefleiter, *Funktionen der Massenmedien* (Frankfurt am Main 1965); M. Gurevitch en J. Blumler, 'Political communication systems and democratic values' in: J. Lichtenberg (red.) *Democracy and the mass media* (Cambridge 1990) p. 269-289.
- 10 Peter Burger, Theo Dersjant en Alexander Pleijter, 'Fact checkers lopen achter de feiten aan. Hoe de luis in de pels luizen in de pels kreeg' in: B. Ummelen (red.), *Journalistiek in diskrediet* (Amsterdam 2009) p. 84.
- 11 Code voor de Journalistiek, zie de website van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteurs: < genootschapvanhoofdredacteurs.nl/het_genootschap/code-voor-de-journalistiek/ >.
- 12 M. Haenen, 'Waarheidsvinding en journalistiek', *Justitiële Verkenningen* 28-2 (2002) p. 96.
- 13 J. J. van Cuilenburg, P. Neijens en O. Scholten (red.), *Media in overvloed* (Amsterdam 1999).
- 14 Het begrip *media logic* werd in 1979 voor het eerst gebruikt door Altheid en Snow. Bij deze auteurs ging het vooral om het *format* van de media en de technische vereisten die dat aan berichten stelde. Mazzoleni gebruikt het begrip in 1987 om de veranderingen in de campagneverslaggeving in Italië te analyseren. In Nederland is het begrip onder andere gebruikt om de verkiezingscampagnes van 1998 en later te analyseren. Zie onder andere Philip van Praag en Kees Brants (red.), *Tussen beeld en inhoud. Politiek en media in de verkiezingen van 1998* (Amsterdam 2000) en in het rapport van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkelingen, *Medialogica. Over het krachtenveld tussen media, burgers en politiek* (Den Haag 2003).
- 15 Ph. van Praag, K. Brants en C. de Vreese, 'Het wantrouwen tussen politici en journalisten', *Tijdschrift Bestuurskunde* 19-1 (2010) p. 14.
- 16 Frits Bloemendaal, *De communicatieoorlog. Hoe de politiek de pers in zijn greep probeert te krijgen* (Amsterdam 2009).

- 17 Nick Davies, *Flat earth news. An award-winning reporter exposes falsehood, distortion and propaganda in the global media* (Londen 2008).
- 18 P.L.M. Vasterman, *Mediahype* (Amsterdam 2004).
- 19 Thomas Patterson, 'Bad news, bad governance', *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, vol. 546 (1996) p. 99-108. Voor Nederland; Kees Brants en Philip van Praag, 'Politieke strijd: in of met de media?' in: Van Praag en Brandts, *Tussen beeld en inhoud*, p. 1-15.
- 20 Herman van Gunsteren en Cox Habbema, *Perspectief op het politiek-publicitair complex in 2009* (Amsterdam 2009) p. 22-23.
- 21 Dominique Weesie, Henk Blanken en Francine Wildenborg, 'Debat. De journalistieke normen voor een website kunnen veel ruimer zijn dan voor een gedrukte krant. De fuck-you generatie bepaalt de normen zelf' in: Tony van der Meulen (red.), *Storm in de media* (Amsterdam, 2009) p. 127.
- 22 Nick Davies, 'Er dreigt een tijdperk van informatiechaos. Waarom journalisten niet meer kunnen doen wat ze behoren te doen' in: Ummelen, *Journalistiek in diskrediet*, p. 13.
- 23 Burger, Dersjant en Pleijter, 'Fact checkers lopen achter de feiten aan', p 13
- 24 Huub Wijffjes, *Journalistiek in Nederland 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie* (Amsterdam 2004) p. 343.

In een achterkamertje zoeken naar de waarheid

Terugblik op het Irakonderzoek door een lid van de commissie-Davids

Marjan Schwegman

In februari 2009 bevond ik mij aan de andere kant van de wereld, in Auckland, Nieuw-Zeeland. Enkele minuten voordat ik een lezing zou houden over de politieke betekenis van Giuseppe Mazzini's liefdesleven voor het ontstaan van de moderne Italiaanse natie, kreeg ik een telefoontje van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOO) met het verzoek de heer Willibrord Davids te bellen. Dat leidde tot een gesprek waarin Davids mij vroeg toe te treden tot zijn commissie in wording. Mijn besluit 'ja' te zeggen tegen zijn verzoek werd waarschijnlijk makkelijker gemaakt door de grote afstand die mij op dat moment van het Nederlandse politieke toneel scheidde. Die afstand was een fraaie voortzetting van de situatie waarin ik tussen 2003 en 2007 de Nederlandse politieke besluitvorming inzake de inval in Irak en de nasleep daarvan had beleefd: vanuit Rome, waar ik in die jaren directeur was van het Koninklijk Nederlands Instituut aldaar.

Dat er sprake was van afstand, besepte ik misschien wel het scherpst op het moment waarop de oorlog in Irak daadwerkelijk begon, toen ik me in New York bevond. Nooit zal ik vergeten hoe vijandig de deelnemers aan een antioorlogsdemonstratie door omstanders werden bejegend. Komende uit landen (Nederland en Italië) waar een grote meerderheid van de bevolking zich had uitgesproken tegen een eenzijdige militaire actie van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, was het alsof ik in New York op een andere planeet was geland. Door in de commissie-Davids te participeren, zo dacht ik in Auckland, zou ik met nieuwe ogen naar die verschillende realiteiten kunnen kijken. Vóór alles werd ik aangetrokken door de mogelijkheid een kijkje te kunnen nemen achter de schermen van het Nederlandse politieke bedrijf. Het lidmaatschap van de commissie leek me een unieke kans om van binnenuit te bestuderen hoe politieke besluitvormingsprocessen rond kwesties van oorlog en vrede zich voltrekken.

Afgezien van mijn persoonlijke belangstelling voor het onderwerp, was de oorlog in Irak voor een historicus als ik een ver-van-mijn-bedshow, aangezien ik gespecialiseerd ben in de geschiedenis van het moderne Italië, met een bijzondere belangstelling voor kwesties die te maken hebben met sekse. Ook als directeur van het NIOO had ik geen rechtstreekse ervaring met een onderzoek als dat van de commissie-Davids. Wel beschikte ik intussen over inside-kennis van de manier waarop het NIOO het Srebrenica-onderzoek had uitgevoerd. Ook had ik door het werk als directeur van dat instituut van nabij meegemaakt wat het betekent om leiding te geven aan historisch onderzoek dat zich beweegt op het grensvlak van wetenschap en samenleving. Bovendien houdt de vraag hoe pijnlijke episodes uit een nationaal verleden doorwerken in de maatschappelijke en politieke realiteit van het heden mij al heel lang bezig. Genoeg redenen dus om met beide handen de kans aan te grijpen nu eens heel direct een onderzoek naar een maatschappelijk gevoelig onderwerp in de praktijk mee te maken en er mede vorm aan te geven.

Ik verwachtte en hoopte dat het onderzoek een groot en spannend avontuur zou worden. In die verwachting ben ik niet teleurgesteld. Wat mij wel teleurgesteld heeft, is hoe weinig debat het rapport na zijn verschijning heeft uitgelokt.¹ Voor zo'n debat, bijvoorbeeld over de rol van de top van het ministerie van Buitenlandse Zaken in besluitvormingsprocessen, bood (en biedt!) het rapport voldoende aanknopingspunten. Maar na de persconferentie van de minister-president op 12 januari 2010 leek de enige vraag die van belang was, of het rapport het einde van het tijdperk-Balkenende had ingeluid. Een cynicus zou op de gedachte kunnen komen dat degenen die al jaren zo hard geijverd hadden voor een onafhankelijk onderzoek, uit waren op iets anders dan de 'waarheid' over de Nederlandse rol in de Irakoerlog.

Terug naar het avontuur. Avontuurlijk was zeker het werken met staatsgeheime en vertrouwelijke informatie, en de daaruit voortvloeiende noodzaak om een *screening* door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) te ondergaan. Voor een historicus als ik was dat een ongewone ervaring die mij dwong mijn leven vanuit een nieuw perspectief te bezien: waren er zaken voorgevallen die mij chantabel maakten? En: welke schendingen van de privacy moet een onderzoeker voor lief nemen om te kunnen deelnemen aan zo'n spannend onderzoek? Ook de maatregelen die tijdens de eerste maanden van het onderzoek werden genomen om te garanderen dat de commissie haar werk kon verrichten zonder dat de vereiste geheimhouding werd geschonden, versterkten het gevoel dat een spannend jongensboekenavontuur was begonnen.

Kenmerkend voor een jongensboekenavontuur is dat degenen die het avontuur aangaan een verbond sluiten. Geheimhouding en de rituelen die daarmee gepaard gaan, horen bij zo'n verbond. De eis van geheimhouding heeft dit onderzoek voor mij anders gemaakt dan welk ander onderzoek ook dat ik daarvoor had gedaan. Door die eis werd de zevenkoppige commissie op zichzelf teruggeworpen, en daarmee werden de leden, of zij dat nu wilden of niet, een groep, verenigd door een speciale gedragscode. De samensteller van de commissie, oud-president van de Hoge Raad Willibrord Davids, was de enige die alle leden van de commissie kende.² Voor de anderen gold dat hij of zij tevoren hooguit enkele van de andere leden kende. Dit droeg bij tot het spannende karakter van het onderzoek, omdat het resultaat stond of viel bij een goede samenwerking met deels onbekenden.

Die onbekendheid verdween snel dankzij het frequente onderlinge contact dat nodig was om het rapport tot stand te brengen. Van de leden werd verwacht dat zij minstens twintig uur per week aan het werk voor de commissie zouden besteden. Die inzet was werkelijk nodig, evenals die van de vier aan de commissie toegevoegde fulltime onderzoekers. De commissie kwam wekelijks bij elkaar op een geheim gehouden locatie in Den Haag. De eerste maanden werden besteed aan de operationalisering van de onderzoeksopdracht, de eerste selectie van het archiefmateriaal en een voorlopige hoofdstukindeling, die gaande het onderzoek voortdurend veranderd en verfijnd zou worden.³ Ook werd in een vroeg stadium een onderlinge taakverdeling opgesteld, waarbij commissieleden en onderzoekers werden gekoppeld aan specifieke hoofdstukken. Uitgangspunt voor die verdeling waren persoonlijke expertise en inhoudelijke voorkeuren. Ik werd, vanwege mijn ervaring als directeur van het NIOD, benoemd tot vicevoorzitter, teneinde Willibrord Davids bij afwezigheid te kunnen vervangen. Ook maakte ik samen met Davids en de secretaris van de commissie, Koos van der Bruggen, deel uit van het groepje dat zich bezighield met de communicatie naar buiten toe over het onderzoek. De zomermaanden van 2009 werden besteed aan het houden van interviews met

een flink aantal personen die een rol leken te hebben gespeeld in het besluitvormingsproces. In die maanden zagen de commissieleden elkaar verschillende keren per week. Datzelfde geldt voor de maanden november 2009 tot en met januari 2010, toen de productie van het rapport in de eindfase verkeerde.

Al met al heeft de commissie in een klein jaar een intensieve zoektocht naar de 'waarheid inzake Irak' voltooid. Ten opzichte van de streefdatum die de minister-president in februari 2009 bij zijn aankondiging van het onderzoek had genoemd, heeft de commissie dus een kleine vertraging van twee maanden opgelopen. Die kan voor het grootste deel op het conto van de AIVD worden geschreven. Nadat de commissie op 1 maart begonnen was met haar werkzaamheden, duurde het nog een kleine twee maanden vóórdat de screening van leden en medewerkers voltooid was. Pas in juni functioneerde de beveiligde werkomgeving naar behoren. Tot die tijd werd de commissie ernstig gehinderd in de bestudering en verwerking van staatsgeheime informatie. Vooral in de eerste twee maanden konden de leden van de commissie niet veel meer doen dan zich oriënteren in vakliteratuur en openbare bronnen. Het is opmerkelijk dat het ministerie van Algemene Zaken kennelijk niet bij machte is geweest de AIVD te doordringen van de urgentie van het Irakonderzoek.

Spoorzoeken in een achterkamertje

Hoe vindt men 'de waarheid' over zo'n complex onderwerp als de politieke besluitvorming over het Nederlandse standpunt inzake de inval in Irak? In de discussies zoals die in maart en april 2009 in het parlement en de media werden gevoerd over het 'Informatieprotocol' voor de commissie-Davids werd het 'vinden' van de waarheid sterk verbonden met de noodzaak onbelemmerd toegang te hebben tot al het benodigde archiefmateriaal.⁴ Zonder zo'n vrije toegang zou het niet mogelijk zijn de waarheid op het spoor te komen. Ook de commissie zelf achtte het zeer belangrijk om vrij toegang te hebben tot de bronnen en zij heeft die toegang ook gekregen. Tegelijkertijd was van begin af aan duidelijk dat het door de zogenaamde *third party rule* moeilijk zou zijn om nog niet openbaargemaakte rapporten van buitenlandse inlichtingendiensten te raadplegen.⁵ In de commissie is om die reden al in een vroeg stadium gesproken over de consequenties van dit type beperkingen voor de kwaliteit van het onderzoek. Ons leek dat het belangrijk zou zijn om die beperkingen duidelijk aan te geven, zodat iedereen zou weten dat de bevindingen van de commissie op dit punt binnen een begrensde kader tot stand waren gekomen. Wij gingen ervan uit dat die bevindingen desalniettemin waardevol zouden kunnen zijn en dat zij, ondanks de beperkingen, toch nieuw licht zouden kunnen werpen op reeds bekende zaken.

Hoe de commissie is omgesprongen met bovengenoemde beperkingen is, denk ik, illustratief voor de manier waarop zij het begrip 'waarheidsvinding' heeft opgevat. Ik heb geen van de leden er ooit op kunnen betrappen te denken dat de waarheid slechts gevonden zou kunnen worden als de commissie de beschikking zou hebben over alle relevante bronnen. Wel onderschreef ieder commissielid het belang van een goede selectie van gevarieerde bronnen. Het begrip 'selectie' geeft echter al aan dat de commissie niet zo naïef was te denken dat het bij 'de waarheid' slechts ging om zoeken en vinden. Om voor mezelf te spreken: mijn uitgangspunt was niet dat de waarheid inzake de totstandkoming van het Nederlandse politieke standpunt over Irak een soort schat was die ergens verborgen lag en slechts door de onder-

zoekers behoefde te worden opgespoord en blootgelegd. Hoe aantrekkelijk dat beeld ook is, omdat zoveel in deze kwestie zich in het verborgene heeft afgespeeld, toch dekt het voor mij de lading van de onderzoekspraktijk van de commissie niet. Daarbij past veel beter het woord 'reconstructie', een begrip dat meer recht doet aan de scheppende, interpreterende inbreng van de commissie zelf bij de totstandkoming van het relaas zoals dat in het eindrapport is verschenen. Tegelijkertijd geeft het begrip 'reconstructie' ook aan dat de commissie ervan uitging dat het politieke besluitvormingsproces zoals dat in het verleden had plaatsgevonden, op hoofdlijnen te reconstrueren viel. Ook al waren er tussen de commissieleden verschillen waar het ging om het vertrouwen in de mogelijkheid van een volkomen objectieve en volledige weergave van het politieke besluitvormingsproces, allen waren het erover eens dat het rapport niet tot doel had een politiek oordeel te vellen over het besluit van de toenmalige Nederlandse regering. Het rapport zou, door een zo evenwichtig mogelijk weergegeven reconstructie van de totstandkoming van dit besluit, parlement en regering een stevige basis moeten bieden voor een politiek oordeel.

Het reconstructiewerk van de commissie voltrok zich in een afgeschermd situatie. De commissie kwam, zoals gezegd, bijeen op een geheim gehouden (en geheim gebleven) locatie. De kantoren die ons ter beschikking stonden, waren afgesloten van de rest van het gebouwcomplex en slechts voor ingewijden toegankelijk met behulp van speciale pasjes. De kantoren en het daar gebruikte communicatienetwerk waren 'afluisterproof' gemaakt. Voor alle zekerheid bleven tijdens de vergaderingen en de interviews ook de ramen hermetisch gesloten om te voorkomen dat op de een of andere manier van buitenaf in de besprekingen zou kunnen worden 'ingebroken'. Thuis werkten de leden van de commissie en de onderzoekers met beveiligde computers. Op feestjes en partijen blonken wij uit in het geven van ontwijkende, nietszeggende antwoorden op nieuwsgierige vragen. De buitenwereld werd ook op andere manieren op een afstand gehouden: de commissie besloot om de interviews met betrokkenen niet in het openbaar af te nemen en zag ook af van periodieke tussentijdse rapportages over het onderzoek. Als buffer tussen de commissie en de buitenwereld fungeerde een communicatiebureau. Met de medewerkers daarvan werd regelmatig overlegd, zodat de commissie goed op de hoogte bleef van de reacties in de samenleving op het onderzoek. Zij stond open voor alle informatie van geïnteresseerde burgers die via de website tot haar kwam, maar wilde zich zo vrij mogelijk voelen in de manier waarop die informatie werd gebruikt in het onderzoek. Op enkele algemene berichten na ging er dan ook geen nieuws van de commissie naar de samenleving. Ook aan de medewerkers van het communicatiebureau werd tot het allerlaatste stadium van het onderzoek niets prijsgegeven over de inhoud van het rapport. Dit alles stond haaks op de inmiddels vertrouwde sociale praktijk, waarin via twitteren en lekken niets afgeschermd lijkt te kunnen en mogen worden. Dat wij aan dat lekken niet meededen, heeft velen verbaasd. Fokke en Sukke stonden niet alleen met hun 'prangende' vraag op de persconferentie van 12 januari 2010: 'Mijnheer Balkenende, nog één vraag: waarom was het rapport niet uitgelekt?!'!

Vanwaar die keuze voor zo'n afgeschermd onderzoekspraktijk? Stond dat werken in zo'n 'achterkamer' niet haaks op het streven naar transparantie waarvan ook het besluit van minister-president Balkenende om opdracht te geven tot een onafhankelijk onderzoek een uiting was? In de door alle leden van de commissie gedeelde visie zou de kwaliteit van het onderzoek en het onafhankelijke karakter ervan worden verhoogd als de commissie zich gaande het

FOKKE & SUKKE

LEGGEN BALKENENDE HET VUUR NA AAN DE SCHENEN

Cartoon John Reid, Bastiaan Geleijnse en Jean-Marc van Tol, NRC Handelsblad, 12 januari 2010

onderzoek zo min mogelijk zou laten beïnvloeden door de opvattingen van derden. Dat gold *mutatis mutandis* ook voor degenen die zij interviewde: het 'showelement' dat onvermijdelijk samengaat met openbare 'verhoren', leek de commissie niet bevorderlijk voor de kwaliteit van de interviews, omdat het risico bestond dat de geïnterviewden in hun getuigenissen te veel rekening zouden houden met de opvattingen en verwachtingen van het publiek. Bovendien zou het niet mogelijk zijn geweest tijdens de interviews vrijelijk te spreken over de uit de schriftelijke bronnen verkregen staatsgeheime informatie.

Hoe vindt controle op de kwaliteit van het onderzoek plaats in zo'n afgeschermd onderzoekspraktijk? Dat is voor mij de hamvraag bij dit type onderzoek. Het collectieve karakter van het onderzoek is mijns inzien een belangrijke en misschien wel de belangrijkste garantie voor de betrouwbaarheid van het onderzoek. Terwijl die betrouwbaarheid in andere onderzoekssituaties tot stand komt doordat de (lopende) onderzoeksresultaten besproken worden met derden, in begeleidings- of beoordelingscommissies, klankbordgroepen, *peer reviews* en allerlei vormen van collegiaal overleg, was het in dit geval – vanwege de noodzaak tot geheimhouding – alleen de commissie zelf die de eigen onderzoeksresultaten kritisch onder de loep nam. Voor elk hoofdstuk was er weliswaar één eerstverantwoordelijke auteur (of waren er in een enkel geval enkele eerstverantwoordelijke auteurs) aangewezen (telkens bijgestaan door een of meer onderzoekers van de ondersteunende staf), maar omdat alle hoofdstukken in concept verscheidene malen door de voltallige commissie intensief zijn besproken, is het rapport als geheel toch een collectief werkstuk geworden. Ook de eindredactie, uitgevoerd door voorzitter Davids en mijzelf als vicevoorzitter, droeg hieraan bij, evenals het gezamenlijk opstellen van de 49 conclusies voor het rapport als geheel. Zowel in de besprekingen over die

conclusies als in die over de afzonderlijke hoofdstukken is in het bijzonder gelet op persoonlijke, al dan niet politiek geladen interpretaties. Steeds is bekeken of dergelijke interpretaties grond vonden in het bronnenmateriaal. Ook is nagegaan in hoeverre dergelijke interpretaties door de commissie als geheel gedragen werden. Als dat niet het geval was, werden ze geschrapt of werd ervoor gekozen om ze een aparte plaats in het rapport te geven, zoals is gebeurd met de kanttekening van commissielid Peter van Walsum.⁷

Achteraf bezien vind ik de onderlinge samenwerking het interessantste element van het onderzoek. Als historicus ben ik gevormd door de gedachte dat de kwaliteit van een onderzoek afhangt van de individuele capaciteiten van een onderzoeker die persoonlijk verantwoordelijk is voor het eindresultaat. Hoewel onderzoeksgroepen die projectmatig onderzoek verrichten, tot de normale praktijk van geesteswetenschappelijk onderzoek zijn gaan behoren, is het ideaal van de onderzoeker als schepper van een origineel kunstwerk toch niet verdwenen. In de commissie-Davids kwamen verschillende onderzoekstradities bij elkaar: juristen, sociale wetenschappers en historici brachten, behalve hun eigen expertise, ieder hun eigen gewoonten en wetenschappelijke normen in. Die verschillen uitte zich zowel in de bespreking van de concepthoofdstukken alsook in de discussies over enkele methodologische aspecten van het onderzoek. Dat bleek bijvoorbeeld bij de besprekingen over de wetenschappelijke waarde van het houden van interviews met directbetrokkenen. De literatuur over *oral history* gaf aanleiding tot reflectie over het 'waarheidsgehalte' van mondelinge bronnen, de werking van het geheugen, het verschil tussen schriftelijke en mondelinge bronnen en de beste methoden om via interviews de 'waarheid' zo dicht mogelijk op de huid te zitten. In al die discussies heeft het mij steeds getroffen hoe groot de bereidheid van de commissieleden was om individuele bevindingen bij te stellen of op te geven. Dat ging niet zonder slag of stoot. Er is menige pittige discussie gevoerd, die soms slechts over een enkel woord ging. Dat de commissie er desalniettemin in is geslaagd een collectief werkstuk af te leveren, hangt mijns inziens onder meer samen met de bijzondere publieke druk om tot een betrouwbaar en onafhankelijk onderzoeksresultaat te komen. Met andere woorden: juist omdat het onderzoek in het teken stond van 'waarheidsvinding' vroeg het van de commissieleden de bereidheid al dan niet politiek geladen opvattingen en interpretaties kritisch te toetsen aan die van anderen met als doel een onpersoonlijker (of misschien beter: bovenpersoonlijke) 'waarheid' te produceren die toch zo veel als mogelijk de inzichten van de afzonderlijke commissieleden in zich droeg.

Zo was het bereiken van een betrouwbaar onderzoeksresultaat uiteindelijk toch in de eerste plaats afhankelijk van menselijke factoren. De rol van de voorzitter was in dat opzicht van cruciaal belang: die moest al die verschillen tussen personen afzonderlijk op de een of andere manier een plaats geven zonder dat ze een krachtig en duidelijk antwoord op de vraag naar de waarheid inzake Irak in de weg stonden. Geduld, vasthoudendheid, onafhankelijkheid, maar vooral humor en relativiseringsvermogen waren instrumenten die voor het onderzoek net zo belangrijk waren als het hanteren van de juiste onderzoeksstrategie. Zo de commissie-Davids een geheim wapen had om de waarheid te vinden, dan was dat wat mij betreft haar voorzitter.

Noten

- 1 *Rapport Commissie van Onderzoek besluitvorming Irak* (Amsterdam 2010).
- 2 Zie voor de overwegingen van Davids ten aanzien van de samenstelling van de commissie en de relatie tussen die samenstelling en de onafhankelijkheid van de commissie: Koos van der Bruggen, 'Met de kennis van nu. Reflecties van een Irak-onderzoeker', *Vrede en Veiligheid* 39-1/2 (2010) p. 1-12, aldaar p. 2-4.
- 3 Zie voor meer gedetailleerde informatie over de onderzoeksmethodiek van de commissie: Van der Bruggen, 'Met de kennis van nu.', p. 4-7.
- 4 Zie voor die discussies behalve het *Rapport Commissie van Onderzoek* ook: Van der Bruggen, 'Met de kennis van nu.', p. 1-2.
- 5 Zie voor meer informatie over de 'Derde partij regel' en de manier waarop hier door de commissie hiermee is omgesprongen: *Rapport Commissie van Onderzoek*, p. 278-279.
- 6 *NRC Handelsblad*, 12 januari 2010.
- 7 *Rapport Commissie van Onderzoek*, p. 270.

Spraakmakend debat

Rauwheid en formalisme

Het spoeddebat over de ‘politieke situatie rondom de besluitvorming Uruzgan’ (18 februari 2010)

Marij Leenders

Het vierde kabinet-Balkenende, waarvan naast het CDA ook de PVDA en de ChristenUnie deel uitmaakten, struikelde in de nacht van 19 op 20 februari 2010 over de vraag of de Nederlandse missie in Uruzgan zou worden verlengd. De kabinetscrisis kwam niet echt als een verrassing. De verslechterde verhoudingen waren al duidelijk zichtbaar bij de presentatie van het rapport van de commissie-Davids inzake de besluitvorming van de Nederlandse regering over de betrokkenheid bij de oorlog in Irak. De minister-president erkende pas onder zware druk van met name de PVDA dat de conclusies van het rapport leidend zouden zijn bij een ‘kritische terugblik op het verleden en het trekken van lessen voor de toekomst’.¹ Ternaauwernood werd een kabinetscrisis voorkomen.

Bij het spoeddebat op 18 februari 2010 over Uruzgan, aangevraagd door SP, D66 en GroenLinks, vond het kabinet dan toch zijn Waterloo. In het debat ging het niet over de vraag wat het verblijf van de militairen in Uruzgan had opgeleverd, maar lag het accent op de gemaakte afspraken en de gevolgde procedures. Het kabinet had met instemming van de Kamer op 2 februari 2006 besloten dat Nederland als leidende natie zou deelnemen aan de International Security Assistance Force (ISAF)-missie in Uruzgan in Zuid-Afghanistan. Dit gebeurde op verzoek van de regering van Afghanistan. De missie had als doel stabiliteit en democratie te brengen, en was gemandateerd door de Verenigde Naties. Zij werd uitgevoerd door de NAVO-landen. Cruciaal in het debat was het besluit van het kabinet-Balkenende IV in december 2007 dat de bijdrage van Nederland als leidende natie hoe dan ook op 1 augustus 2010 zou eindigen. De VS en de NAVO probeerden de Nederlandse regering echter in 2009 over te halen om de missie in afgeslankte vorm voort te zetten.

Vervolgens vond er een aantal politieke incidenten plaats die de kwestie steeds meer op scherp zetten. Op 24 september 2009 verklaarde de minister van Buitenlandse Zaken, Verhagen, via de zender BNR Nieuwsradio dat een verlenging van de missie in Uruzgan niet moest worden uitgesloten: ‘De vraag is of wij alles op anderen kunnen afschuiven.’² PVDA-partijleider, vicepremier en minister van Financiën Bos liet daarop gepikeerd weten dat een verlenging van de missie niet aan de orde was. De minister-president, CDA-leider Balkenende, riep de ministers op niet via de media te discussiëren. Op 30 september volgde een Kamerdebat waarbij het besluit van 2007 via een motie van de ChristenUnie opnieuw werd bevestigd. De rust leek weer hersteld, maar toen kwam het formele verzoek van NAVO-secretaris-generaal Rasmussen om met een kleinere missie nog een jaar langer (dus tot augustus 2011) in Uruzgan te blijven.³ Op 9 februari 2010 werd de Kamer hiervan via een brief op de hoogte gesteld.⁴ Dit verzoek was gedaan nadat minister Verhagen te kennen had gegeven (in de zogenaamde ‘notificatie-brief’) dat Nederland daartoe eventueel bereid was. Op 11 februari deed Bos in het televisie-

*De ministers Wouter Bos, Jan Peter Balkenende en André Rouvoet tijdens het spoeddebat over Uruzgan, 18 februari 2010, daags voor de val van het vierde kabinet Balkenende
[Foto: Hollandse Hoogte – Martijn Beekman]*

programma *Pauw & Witteman* de uitspraak dat hij niet betrokken was geweest bij het afgeven van dit positieve signaal aan de NAVO.

De directe aanleiding voor het spoeddebat op 18 februari was dat Bos publiekelijk en voordat hierover in de ministerraad een besluit was genomen, bij het kabinet had aangedrongen op het afwijzen van dit NAVO-verzoek. Het verzoek was volgens Bos in strijd met de in 2007 gemaakte afspraken. Naast de inhoudelijke afweging over de Afghanistankwestie stond hierbij vooral het prestige van CDA en PVDA op het spel. Geen van de partijen wilde kort voor de gemeenteraadsverkiezingen op 3 maart beticht worden van draaien, en de schuld krijgen van een eventuele val van het kabinet. In het debat spraken Balkenende en Bos elkaar openlijk tegen over de interpretaties van de uitspraken over het al dan niet verlengen van de missie. Het CDA wilde in ieder geval het VN-verzoek bestuderen voordat er een beslissing zou worden genomen en hield alle mogelijkheden nog open. In het debat, dat zich concentreerde op het NAVO-verzoek, werd de motie-Kant (SP) ingediend die vroeg om afwijzing van het NAVO-verzoek. De emoties liepen tijdens het debat hoog op: de oppositiepartijen waren zeer vasthoudend en fel, en de wrevel tussen de ministers Bos en Verhagen was zichtbaar. Het was duidelijk dat het vertrouwen tussen de ministers zoek was. In de ministerraadsvergadering die op het Kamerdebat volgde, bleken de inzichten over de verlenging van de missie te ver uit elkaar te liggen. De breuk tussen de coalitiepartijen bleek onherstelbaar.

De voor dit debat kenmerkende rauwheid van toon ('u zit hier te liegen!') en het formalisme ('afpraak is afspraak') hebben gediend als leidraad bij de selectie van de fragmenten uit het debat.⁵

'Aan de orde is het spoeddebat over de politieke situatie rondom de besluitvorming Uruzgan.'⁶

Mevrouw **Kant** (SP):

[...] De SP was tegen de oorlog in Afghanistan. Deze uitzichtloze oorlog moet stoppen. Meer militairen betekent meer geweld en meer slachtoffers. De Tweede Kamer heeft het kabinet al eerder nadrukkelijk verzocht zich te houden aan het eerdere besluit, namelijk: alle militairen eind dit jaar weg en geen nieuwe militaire missie in Uruzgan. Het verzoek van de NAVO dat er nu ligt staat hier haaks op. Hoe kan dit? Hoe kunnen contacten van de minister van Buitenlandse Zaken met de NAVO leiden tot het verzoek om wel een nieuwe missie in Uruzgan te starten, terwijl duidelijk is dat een Kamermeerderheid daar niets voor voelt? Hoe kan er een verzoek uit rollen waarvan een coalitiepartij en een vicepremier stellen dat het onbespreekbaar is, terwijl er in het kabinet zestien keer over gesproken is?

In de publieke ruzie vorige week stelde minister Verhagen dat vicepremier Bos volledig op de hoogte was van zijn contacten met de NAVO. Minister Bos stelde echter dat het verzoek niet namens hem was. In het vragenuur afgelopen dinsdag zei minister Verhagen weer dat alle contacten in goed overleg met de betrokken bewindspersonen hebben plaatsgevonden en dat die optie dus wel bespreekbaar was. Het kan niet allebei waar zijn. Daarom wil ik nu graag duidelijkheid van beide heren. Wist vicepremier Bos nu wel of niet dat deze optie met de NAVO besproken zou worden? Ja of nee? Het gaat over zo'n zwaarwegende kwestie: vertrekken onze militairen al dan niet uit Uruzgan? Dat het kabinet over zo'n zwaarwegende kwestie rollebolend over straat gaat, is beschamend. Laten wij vandaag duidelijk stellen dat de optie van een nieuwe militaire missie in Uruzgan uitgesloten is.

De heer **Pechtold** (D66):

Mijn vraag aan de minister-president is: wat was zijn rol en hoe vaak gaan we het nog meemaken dat door gebrekkig leiderschap zijn ministers onderling en openlijk verdeeld zijn? Hoe vaak staat hij nog toe dat een verantwoorde internationale politiek ondermijnd wordt door platte partijpolitiek en Nederland de status van *failed state* nastreeft? Tot slot mijn vraag aan alle drie. Is een missie in Afghanistan van welke aard dan ook überhaupt nog aan de orde? Voorzitter. Dit is een wanstaltige vertoning, slecht voor degenen die zich namens ons inzetten in Uruzgan, slecht voor onze internationale positie en ons aanzien, slecht voor onze grondwettelijke procedures. Dit kabinet heeft slechts twee opties: opstappen of stoppen met deze pijnlijke vertoning van onvermogen. Meer smaken zijn er niet.

Mevrouw **Halsema** (GroenLinks):

Wij hebben tegen het verlengingsbesluit gestemd en voor ons geldt dan ook dat de troepen zo snel mogelijk terug moeten komen, waarbij de verwijten van 'leugens' nog nauwelijks bedekt blijven. Sinds gisteren kennen we geen eenheid van kabinetsbeleid meer. Terwijl de premier namelijk zegt dat alle opties serieus op tafel liggen, zeggen de PVDA-ministers dat de NAVO-optie niet meer op tafel ligt. Daarom vraag ik de premier namens wie hij eigenlijk spreekt:

namens het kabinet of enkel namens het CDA en de ChristenUnie? Bedoelt de premier dit met regie? Kan hij omschrijven hoe hij daar de afgelopen twee weken invulling aan heeft gegeven, inclusief het moment dat de ministers Verhagen en Bos openlijk ruzie hadden en hij door Vancouver fietste?

De heer Rutte (VVD):

Voorzitter. Een halfjaar geleden heeft de VVD-fractie een motie van wantrouwen ingediend tegen het gehele kabinet. Het kabinet bewijst iedere dag dat die motie van wantrouwen meer dan terecht was. Vandaag zien wij een nieuw dieptepunt. Terwijl onze militairen onder zeer moeilijke omstandigheden hun werk doen in Afghanistan, vliegen hun politieke bazen elkaar in de haren. Ik verlang van het kabinet dat het een einde maakt aan deze beschamende vertoning. Ik wil een kabinet dat gaat reageren. Ik wil niet dat Uruzgan misbruikt wordt voor campagnedoelinden. Uruzgan verdient zorgvuldige besluitvorming. Onze militairen wagen daar namelijk dagelijks hun leven. Zorgvuldigheid zijn wij aan hen verplicht.

Is er nog een ander besluit mogelijk dan dat de laatste militair eind dit jaar weg is uit Uruzgan? Mijnheer de minister-president, u bent de zelfbenoemde premier van normen en waarden. Het is toch meer dan onfatsoenlijk hoe bewindspersonen in uw kabinet elkaar schofferen en elkaar van leugens betichten? Minister-president, grijp in en ga regeren!

De heer Van Geel (CDA):

Voorzitter. Een besluit om militairen uit te zenden is een besluit dat de Kamer niet lichtvaardig neemt en dat een zorgvuldige afweging vereist. Niet voor niets hebben wij daarom een zorgvuldige procedure afgesproken over de besluitvormingsprocessen inzake missies, waarbij vooropstaat dat de regering regeert en de Kamer controleert. Dat is voor veel partijen in dit parlement deze week weer herbevestigd in het debat over het rapport van de commissie-Davids. Het eindoordeel moet gevormd worden op basis van de inhoud. Ik noem daarbij het nut, de veiligheid van onze militairen, de zorgvuldige overdracht, het feit dat de Afghanen op eigen benen moeten staan, onze opgebouwde resultaten. Uiteindelijk gaat het om de zorgvuldigheid en terughoudendheid die de Kamer dient te betrachten bij de discussies over mogelijke missies.

De heer Wilders (PVV):

Voorzitter. Laten wij ermee ophouden. Wat doen wij hier nog? Al weer moet de hele Kamer zich hiernaartoe slepen om weer een pijnlijk stukje toneel bij te wonen. Het is iedere keer opnieuw hetzelfde. De Partij van de Arbeid noemt zich de Partij van de Aanpak, maar het enige wat zij hard aanpakt is hun eigen kabinet. Kan die schertsvertoning nu eindelijk een keer ophouden? Nederland heeft zelden zo'n zooitje ongeregeld bij elkaar gezien. Het CDA en de Partij van de Arbeid vechten elkaar publiekelijk de tent uit en wantrouwen elkaar tot op het bot. De gezichten van minister Bos en minister Verhagen op televisie spreken boekdelen. Ze kunnen elkaars bloed wel drinken. Hun gezichten tonen afschuw en achterdocht. Heel Nederland ziet het. Heel Nederland ruikt het. En weer heeft de premier geen enkele regie. Hij ziet nu ook al zijn vierde kabinet uit elkaar spatten. Hij is totaal machteloos: Balkenende staat erbij en kijkt ernaar. Voor de PVV is het helder: weg uit Uruzgan, weg uit Afghanistan. Natuurlijk moeten de taliban worden bestreden, maar niet meer – voor zover dat al gebeurde –

door Nederland. Ons land heeft meer dan genoeg gedaan. Het is mooi geweest. Want bij al dit politieke gekrakeel zou je bijna vergeten wat de echte problemen van Nederland zijn.

Mevrouw **Thieme** (PVDD):

[...] De missie in Afghanistan is ten einde en als dat ook het einde van dit kabinet inluidt, dan moet dat maar. De politiek vervreemdt de burger nog verder van zich, door zich uit te putten in woordspelletjes. Vraagstukken van oorlog en vrede kunnen niet gedegradeerd worden tot het niveau van Stratego of Lingo.

Mevrouw **Hamer** (PVDA):

Sinds september is het kabinet in gesprek over de toekomst van de Nederlandse bijdrage in Afghanistan. Het standpunt van de PVDA is daarbij altijd helder geweest. Wij gaan ervan uit dat het kabinet zal vasthouden aan het besluit dat twee jaar geleden is genomen, om uiterlijk 1 december 2010 alle Nederlandse militairen terug te trekken uit Uruzgan. [...] Dat weet het kabinet ook. Het kabinet zal nu zo snel mogelijk een besluit moeten nemen.

De heer **Van der Vlies** (SGP):

[...] In de politiek zijn de meningen al geruime tijd zeer verdeeld. Het is campagnetijd, met alle emoties van dien. Internationaal neemt de druk op ons land toe om te blijven omdat juist nu onze missie in gezag en aan effect toeneemt. Mijn fractie begrijpt de moeilijkheidsgraad best. Zij begrijpt dat alle opties zorgvuldig moeten worden gewogen, maar zij begrijpt en accepteert niet dat enkelen van de meest betrokken bewindslieden elkaar in de media opnieuw bruuskeren in plaats van dat zij intern rustig tot afgewogen besluitvorming komen. De uitspraken die over en weer zijn gedaan en de onderlinge kritiek zijn genoegzaam bekend. Zo kan het niet en het kan zo dus ook niet langer. Ik wil alleen dat de minister-president en de beide vicepremiers nauwgezet verantwoording afleggen over de gebeurtenissen in de afgelopen dagen.

De heer **Slob** (ChristenUnie):

[...] Doordat bewindspersonen de afgelopen dagen in de media uitspraken hebben gedaan over het recente NAVO-verzoek, is er inbreuk gemaakt op de zojuist door mij genoemde afspraken tussen de Kamer en de regering. Mijn fractie betreurt dat zeer. Zij ontkent geen enkele minister het recht op een mening, maar het kabinet behoort met één mond te spreken.

Minister **Balkenende**:

Voorzitter. Er zijn vragen gesteld door mevrouw Kant, bijvoorbeeld over mijn opvattingen over de uitspraak van de heer Bos over de missie. Er zijn opmerkingen gemaakt door mevrouw Halsema over de besluitvorming van morgen. Al deze vragen hebben te maken met besluitvormingen die in het kabinet zelf aan de orde zijn. Daar kan ik niet op vooruitlopen en dat wil ik ook niet doen.

Mevrouw **Kant** (SP):

Wat een openingszin! Ongelooflijk, minister-president. Er worden uitingen gedaan door vicepremiers van uw kabinet in de media. Wij roepen u naar de Kamer en vragen daar opheldering over. Dan zegt u hier: dat is een kwestie van het kabinet en daar ga ik hier niets over zeggen, want dat gaat over de inhoud. Dit is onbestaanbaar!

De heer Rutte (vvd):

Het minste wat u [premier Balkenende, *ML*] hier nu kunt doen, is zeggen dat het u spijt dat uw kabinet tot nu toe zo'n rommel heeft gemaakt van de besluitvorming. Dat is het minste wat u zou kunnen doen in dit Kamerdebat. [...] De minister-president tamboereert op normen en waarden, en terecht. Hoe kan hij het voor zichzelf verantwoorden dat dit zich zo uitspeelt in de media en dat hij hier vandaag niets daarover wil zeggen, en dat hij zelfs niet wil zeggen dat de viceminister-president voor zijn beurt heeft gesproken?

Mevrouw Halsema (GroenLinks):

Als een crisis ernstiger wordt, wordt de bereidheid van een kabinet om nog iets met de Kamer te delen, kleiner. Ik geloof dat je daar wel een soort parlementaire wet van zou kunnen maken. Als je afgaat op de gebrekkige bereidheid van de minister-president om nu nog iets te zeggen, is de crisis heel ernstig. Is het navo-verzoek besproken in het kabinetsberaad van 5 februari? Nadien hebt u namelijk wel tegen de pers gezegd dat Afghanistan op de agenda stond in procedurele zin.

Minister Balkenende:

De brief is ontvangen op 4 februari, die is aan de orde geweest in de ministerraad op 5 februari en de kennisgevingsbrief is vastgesteld op 9 februari. Vervolgens is door de ministers van Defensie en Buitenlandse Zaken aanvullende informatie verstrekt aan de Kamer.

Mevrouw Halsema (GroenLinks):

Op 5 februari is er een ministerraad geweest waarin de NAVO-brief is besproken. Was de NAVO-brief daar ook aanwezig?

Minister Balkenende:

De brief was aanwezig bij de minister van Buitenlandse Zaken. Hij heeft er op enig moment ook voor gezorgd dat anderen deze brief kregen. Hij heeft tijdens deze vergadering uiteraard de hoofdzaken van de brief belicht.

Mevrouw Halsema (GroenLinks):

In de kennisgevingsbrief is opgenomen dat het NAVO-verzoek serieus moet worden beoordeeld. Minister Bos had daar dus weet van en hij heeft daarmee ingestemd. Hoe kan het dan dat minister Bos op 11 februari bij *Pauw & Witteman* zegt dat hij geen weet heeft van een NAVO-verzoek?

De heer Pechtold (D66):

Ik zat bij *Pauw & Witteman* die avond, op de 11de. Ik vroeg toen aan de heer Bos: maar u wist dat er een brief kwam? Bos zei: nee, het spijt me; excuus. Ik vervolgde: helemaal niet dat er een brief kwam; überhaupt niet dat er een brief kwam? Bos zei: nee. Minister-president, kunt u dit voor mij verklaren? Als u niet op het gedrag van de heer Bos kunt ingaan, waarom hebt u dan zelf niets laten horen sinds 11 februari, toen een van uw ministers overduidelijk een loopje met de waarheid nam?

Minister **Balkenende**:

Maar op 5 februari is kennisgegeven van de brief van de secretaris-generaal van de NAVO. Dat heeft geleid tot het mandaat; dat heb ik aangegeven. Op 9 februari is dat uitgemond in de kennisgevingsbrief. Zo liggen de feiten. Alles wat daarna is gebeurd, raakt ook de verdere voorbereiding van de besluitvorming. [...]

De heer **Pechtold** (D66):

U kunt het niet maken om te zeggen: daar ga ik niet op in. Het is niet alleen de geloofwaardigheid van uw kabinet die hier voor de zoveelste keer, ik zou bijna zeggen, zelfs deze week, ter sprake is. De internationale gemeenschap zit daar op de tribune; daar zitten ambassadeurs van diverse landen. Een van uw ministers vertelt nu gewoon op tv dat de brief zo snel mogelijk van tafel moet, terwijl u zegt dat hij er nauw bij betrokken was, vele malen, en dat hij twee keer de kans heeft gehad om in het kabinet bezwaar te maken.

Minister **Balkenende**:

In de verklaring van 12 februari wordt gezegd, ik citeer: op basis van deze besprekingen is contact onderhouden met de NAVO teneinde een beeld te krijgen van de prioriteiten en prioriteiten van USAF en van de mate waarin eventueel door Nederland te stellen randvoorwaarden voor bepaalde opties zouden kunnen worden vervuld.

De heer **Pechtold** (D66):

Hoe kan de vicepremier dan op 11 februari zeggen dat hij van niets wist? Op mijn vraag bij *Pauw & Witteman* of hij wist dat er een brief kwam, zei hij neen. Op mijn vraag of hij helemaal niet wist dat er een brief kwam, of hij überhaupt wist dat er een brief kwam, zei hij neen.

Minister **Balkenende**:

Er is lange tijd gesproken over de mogelijkheden ten aanzien van een trainingsmissie in Uruzgan. Dat is aan de orde geweest. Daar is verschillende keren over gesproken. Op basis van die contacten is contact gelegd met de secretaris-generaal van de NAVO door de minister van Buitenlandse Zaken.

Mevrouw **Verdonk** (Verdonk):

Daar wordt de boodschap geformuleerd waarmee de ministers Verhagen en Koenders met Rasmussen moesten gaan praten. Er is dus gewoon gesproken over de trainingsmissie in Uruzgan. Was minister Bos op de hoogte van het feit dat er gesproken zou worden met Rasmussen over een trainingsmissie in Uruzgan?

Minister **Balkenende**:

Ja. Dat is de formulering zoals die hier staat. Dat betekent dat de heer Verhagen na het overleg contact heeft opgenomen met de heer Rasmussen. Ik heb aangegeven dat de laatste bijeenkomst op 2 februari was. Daar was de heer Bos zelf niet bij aanwezig. Ik zeg dat er gelijk bij, maar dat doet niet ter zake want wij hebben het gehad over het algemene kader.

Mevrouw **Hamer** (PVDa):

Ik heb een vraag over de verklaring waaruit de minister-president citeert. In die verklaring staat toch zeker heel nadrukkelijk dat de ministers Koenders en Bos geen commitment hadden gegeven aan de optie waarover de minister-president steeds spreekt.

Minister **Balkenende**:

Mevrouw Hamer heeft gelijk: er zit een balans tussen het hebben van contacten met de secretaris-generaal van de NAVO en het feit dat er niet op voorhand een commitment is gegeven.

De heer **Wilders** (PVV):

De minister-president maakt op mij een heel aangeslagen indruk. Hij probeert zich onder de vragen van al mijn collega's uit te wurmen en dat lukt hem niet. Hij wil niet over de inhoud praten, maar ik wil hem toch vragen: heeft hij er ondertussen niet gewoon schoon genoeg van?

Minister **Balkenende**:

Het antwoord is: nee, want anders had ik hier niet gestaan.

De heer **Wilders** (PVV):

Heeft hij zich er al van verwittigd of morgenmiddag de Majesteit op het paleis aanwezig is?

Minister **Balkenende**:

Voorzitter. Het is niet gebruikelijk om te spreken over de contacten tussen de Koningin en de minister-president!

(gelach)

Minister **Bos**:

In de eerste plaats zal ik ingaan op de vraag wat afstemming van contacten precies heeft ingehouden. In die verklaring wordt duidelijk gemaakt dat bij de vele gesprekken die in het kabinet zijn gevoerd over de vraag hoe Nederland militair of anderszins betrokken wil blijven bij de toekomst van Afghanistan en de Afghanen, er allerlei opties zijn langsgekomen. Al die gesprekken hadden echter een inventariserend en onderzoekend karakter. In geen van deze gesprekken is enigerlei committering aangegaan. Op geen enkele wijze is vooruitgelopen op het Nederlandse kabinetsbesluit.

Verder staat in de verklaring van afgelopen vrijdag: 'De minister van Buitenlandse Zaken heeft in goed overleg met de betrokken bewindslieden contact onderhouden met de secretaris-generaal van de NAVO.' Bij die betrokken bewindslieden behoor ik zelf ook. In dezelfde verklaring staat wat die contacten waren. Wat wil en verwacht de internationale troepenmacht in Afghanistan van Nederland? Over die contacten is afstemming geweest met de secretaris-generaal van de NAVO. De secretaris-generaal van de NAVO heeft in het licht van die contacten het inmiddels bekendgemaakte verzoek aan Nederland gericht.

Het tweede waarover ik iets wil zeggen, is de vraag van mevrouw Halsema of ik aanwezig was bij het kabinetsberaad van 5 februari, toen in procedurele zin over Afghanistan is gesproken. Ja, daar ben ik bij aanwezig geweest. Daar heb ik ook voor het eerst de brief van de heer Rasmussen gezien.

Zij heeft ook gevraagd of de premier en de vicepremiers van tevoren op de hoogte waren gebracht van de notificatiebrief. Ja, de premier en de vicepremiers hadden de collega's Van Middelkoop, Verhagen en Koenders gemandateerd om deze brief te schrijven. Ten slotte heeft mevrouw Halsema iets gezegd wat ik oprecht niet begrijp, dus dat moet ze voor mij verduidelijken. Zij zei dat zij meent af te leiden uit mijn uitslatingen bij *Pauw & Witteman* dat ik zelfs op 11 februari nog niet wist dat er een brief was. Ik heb nergens in de desbetreffende uitzending ook maar bedoeld te beweren dat ik op dat moment niet zou weten van het bestaan van een brief van de heer Rasmussen.

De heer **Pechtold** (D66):

Op de vraag of u wist dat er een brief kwam, zei u: 'Nee, het spijt me, excuus.' Op de vraag: 'Helemaal niet dat er een brief kwam, überhaupt niet dat er een brief kwam?' antwoordde u 'nee'. Dan reken je er niet meer op dat er daarna nog een brief komt die je vraagt waar je toch nee op gaat antwoorden. Zojuist hebben wij het beeld gekregen, dat wij ook van minister Verhagen hebben gekregen, dat u vijf, zes keer in persoon betrokken bent geweest bij de voorbereiding van het verzoek van de NAVO, dat u op de hoogte was, dat de brief de 4de binnenkwam, dat u op de 5de en de 9de wist wat er ging gebeuren. Of dat is allemaal niet waar, of u kunt niet op de 11de zeggen dat u helemaal niet wist dat er een brief kwam. Even voor de goede orde: de NAVO schrijft niet zo maar uitnodiginkjes als voor een partijtje in de trant van 'Kom je ook? Je wordt thuisgebracht'. Het is een verzoek dat pas komt op het moment dat men weet dat het inhoudelijk wordt overwogen. Daarom is de brief ook altijd voorzien van een duidelijke omschrijving van wat er wordt verwacht.

Minister **Bos**:

Die contacten gingen over posterioriteiten en prioriteiten van ISAF en van de mate waarin eventueel door Nederland te stellen randvoorwaarden voor bepaalde opties zouden kunnen worden vervuld. Vervolgens is de verklaring ook duidelijk dat de secretaris-generaal in het licht van die contacten heeft besloten om een brief te sturen.

De heer **Rutte** (VVD):

Voorzitter. Ik heb eerst een vraag aan u als voorzitter van deze vergadering, mede namens de heer Pechtold en mevrouw Halsema. De heer Bos is er nu in geslaagd om voor de precieze gang van zaken rondom het verzoek van de secretaris-generaal van de NAVO een mistgordijn te creëren, waar mijn fractiegenoot Johan Remkes 'u' tegen zou zeggen. U weet, hij rookt hevig. Derhalve heb ik er behoefte aan, u te vragen om de heren Koenders en Verhagen naar de Kamer te halen. Ik wil hun kunnen vragen of zij het eens zijn met de lezing van de heer Bos.

(geroefel op de bankjes)

De **voorzitter**:

Dan moet ik een ordedebat gaan organiseren. [...] Dan wil ik weten wat de andere fractievoorzitters daarvan vinden. Ik vraag de heer Van Geel, de heer Slob en mevrouw Hamer of zij hun mening willen geven.

De heer Rutte (vvd):

Dan is er een meerderheid, voorzitter.

De heer Rutte (vvd):

Ik wil nu graag de minister-president vragen om een reactie op het feit dat de heer Bos ook in de Kamer het standpunt van dat deel van zijn kabinet herhaalt en ik vraag hem wat de betekenis daarvan is voor de eenheid van het kabinetsbeleid.

Minister Balkenende:

Ik heb uiteraard gisteren kennis genomen van de uitlatingen, net als op dit moment. Ik heb eerder in dit debat gezegd dat ik vind dat het moment om over zaken te spreken in de ministerraad zelf is. Ik neem er kennis van, maar ik ga op geen enkele manier een voorschot nemen op de discussies die spelen. Het verzoek van de secretaris-generaal van de NAVO ligt voor. Dat is wat ik eerder heb gezegd en dat herhaal ik nu.

De heer Rutte (vvd):

Wij hebben hier dus met twee kabinetten te maken. De premier leidt een kabinet van ChristenUnie en CDA en de heer Bos leidt het kabinet bestaande uit de PVDA. Ik vraag de minister-president hoe hij duidt dat zijn kabinet hier rollebollend door de Kamer gaat.

Mevrouw Kant (sp):

Wil ik de minister-president daar toch nog één vraag over stellen. Nu kunt u wel heel zuur gaan kijken, zo van daar heb ik helemaal geen zin meer in, maar ik heb mij vandaag meerdere keren gestoord aan de vorm van uw beantwoording, nog los van de inhoud, wat sowieso een probleem is. U begint namelijk elke zin met: ik heb daar geen behoefte aan. Minister-president, uw behoeftes bepalen niet wat hier wel of niet gevraagd wordt en welke antwoorden er verwacht worden.

U hoort verantwoording af te leggen aan de Tweede Kamer. Wat dan uw behoefte is, zal mij eerlijk gezegd worst wezen. Ik wil dat u vandaag in de Kamer reageert op de uitlatingen van de vicepremier, die net naast u zijn gedaan. Mijn tweede vraag is de volgende. De Tweede Kamer heeft zich duidelijk geuit: geen nieuwe militaire missie in Afghanistan. Kunt u uitsluiten dat u de Kamerwens negeert?

Minister Balkenende:

Ik ben heel duidelijk geweest over wat het verschil is tussen een Kamerdebat in dit stadium en wat de rol is van de ministerraad. De motie die is ingediend door de heer Voordewind, was helder. Daarin wordt gevraagd dat het kabinet bij de eigen beraadslagingen rekening houdt met wat de Kamer heeft gedaan aan uitspraken. Wat hier wordt gezegd over besluitvorming is prematuur.

De heer Van der Vlies (SGP):

[Zijn vraag is gericht aan minister Bos en gaat over zijn uitspraak in het televisieprogramma *Pauw & Witteman*, ML]. Maar wat was dan precies de bedoeling ermee?

Minister **Bos**:

Ik heb helderheid geschapen over het standpunt van een aantal bewindslieden.

De heer **Van der Vlies** (SGP):

Maar dat vond de vicepremier kennelijk nodig en nuttig; anders doe je zo iets niet. U zult dit gewogen hebben. Ik ben daar nieuwsgierig naar, niet alleen om oppervlakkige redenen, maar ook om staatsrechtelijke redenen; u begrijpt dan wel waar het over gaat.

Minister **Bos**:

Ik heb gewoon geconstateerd dat het goed was om op dit punt helderheid te verschaffen, gezien het punt dat daar kennelijk veel vragen over leven.

De heer **Van der Vlies** (SGP):

Maar het forum was toch niet de ministerraad? U richtte zich tot de samenleving; zo heb ik u althans begrepen.

Minister **Bos**:

Ik heb mij ook tot collega's gericht. Morgen zullen wij daar gewoon in het kabinet over verder praten.

De heer **Van der Vlies** (SGP):

U gaat een standje tegemoet daar.

(hilariteit en geroffel op bankjes.)

Mevrouw **Halsema** (GroenLinks):

De premier is grondwettelijk verantwoordelijk voor de eenheid van het beleid. Hoe kan de premier die verantwoordelijkheid op zich nemen, als u tegelijkertijd zegt: 'Ik maak andere afwegingen, ik roep in de media dit en dat, de premier zegt wel dat ik geen premature uitspraken moet doen, maar het ligt er een beetje aan hoe mijn pet staat.' Dan is er geen eenheid van beleid meer en dan kan de premier zijn taak niet uitoefenen. Dan aanvaardt u ook niet dat hij zijn taak uitoefent.

De heer **Rutte** (VVD):

De heer Rouvoet zei gisteren in de media naar aanleiding van eerdere uitspraken met dezelfde strekking als de uitspraken die de heer Bos gisteren heeft gedaan op die partijbijeenkomst, dat hij daar met verbazing kennis van had genomen.

Minister **Rouvoet**:

Ik heb gisteren even lucht gegeven aan een emotie, maar ik heb geen inhoudelijke opmerkingen gemaakt over waarover het kabinet spreekt of wat mijn inbreng is.

Minister **Verhagen**:

Ik betreur het ten eerste dat de besluitvorming over de uitzending van militairen en over

de betrokkenheid van Nederland bij Afghanistan na 2010, die op een zorgvuldige en verantwoorde wijze moet plaatsvinden, heeft geleid tot de commotie waarmee wij nu geconfronteerd worden. Ik vind dat onze militairen, onze ontwikkelingswerkers en onze diplomaten die in Uruzgan actief zijn, recht hebben op een zorgvuldige discussie en besluitvorming. [...] En dat er ten gevolge van die contacten een brief van de secretaris-generaal van de NAVO aan het Nederlandse kabinet is gericht. Ik weet niet naar welk tijdstip de heer Bos verwees, maar hij was ervan op de hoogte dat er ten gevolge van de contacten een brief aan het kabinet is gericht. [...] Afgelopen dinsdag heb ik gezegd dat in de overleggen met de meest betrokken bewindslieden is vastgesteld dat een voorwaarde voor verdere discussie was dat er een expliciet verzoek van de NAVO kwam. Op 3 februari heb ik derhalve de secretaris-generaal van de NAVO laten weten dat het expliciete verzoek nodig was om de discussie te kunnen voortzetten. Ik heb de Kamer afgelopen dinsdag tijdens het vragenuurtje – mevrouw Kant stelde mij toen vragen – gezegd dat wij op 5, 19, 25 en 29 januari met elkaar hebben overlegd. Ik heb verder gezegd dat wij op 2 februari een overleg hebben gehad, waarbij de heer Bos niet aanwezig was. Dat is wat ik de Kamer heb gemeld. Datgene wat ik namens het Nederlandse kabinet aan de NAVO heb gemeld, was een gevolg van de gesprekken die plaats hebben gevonden in die reeks van bijeenkomsten. Tegelijkertijd heb ik de secretaris-generaal van de NAVO laten weten dat op geen enkele wijze werd vooruitgelopen op het Nederlandse kabinetsbesluit en dat ik ook geen garanties kon geven over committering ten aanzien van het eindbesluit. Ik ben een minister van de Kroon. Ik ben niet minister van het CDA. [...] Ik heb geschetst dat een van de opties die besproken werd, een optie was die meer in lijn lag met hetgeen op de conferentie in Londen besproken werd, namelijk overdracht van verantwoordelijkheden aan de Afghaanse autoriteiten, en dat een van de elementen was dat er een expliciet verzoek nodig was om de discussie te kunnen voortzetten. [...] Met andere woorden: de secretaris-generaal van de NAVO kon er niet van uitgaan dat hetgeen hij vroeg, q.q. zou worden gehonoreerd. Het was namelijk duidelijk dat er geen committering was. Tegelijkertijd was het wel bespreekbaar. Met alle respect, maar ik ben niet zo naïef dat ik met de secretaris-generaal van de NAVO ga spreken over opties waar een veto op ligt. Ik kan mijn tijd wel beter besteden.

De heer Wilders (PVV):

Heeft de heer Bos, als vicepremier en als leider van de Partij van de Arbeid, maar in uw woorden: als vicepremier, eerlijk gehandeld of heeft hij een politiek spelletje gespeeld? [...] Sprak vicepremier Bos de waarheid toen hij donderdagavond de 11de op televisie zei: dat kan niet, ik wist niet dat er een brief kwam. Wat vindt u daarvan? Speelde de vicepremier een spelletje, sprak hij de waarheid, wat was er aan de hand en wat is uw oordeel daarover? [...] De conclusie kan geen andere zijn dat u de vicepremier gewoon tot op het bot wantrouwt en dat u ontevreden bent over wat hij heeft gezegd op 11 februari. U hebt dat 11 februari 's avonds misschien bij NOVA gezegd.

Minister Verhagen:

Wat ik ervan vond, heb ik gezegd op 11 februari: alle contacten waren van tevoren goed afgestemd, ook met de heer Bos. Dat heeft derhalve op 12 februari geleid tot de ruitelijke erkenning in de verklaring na afloop van de ministerraad en de streep daaronder.

De heer **Wilders** (PVV):

Wat u eigenlijk zegt, is dat vicepremier Bos op donderdagavond niet de waarheid sprak.

De heer **Rutte** (VVD):

Mijnheer Koenders, wat zegt u tegen mensen die u verwijten, die mensen zijn er, dat de Partij van de Arbeid die stellige positie deze week heeft gekozen vanwege het feit dat over twee weken de gemeenteraadsverkiezingen plaatsvinden?

Minister **Koenders**:

Dit heeft niks met verkiezingen te maken. Dit heeft te maken met besluitvorming. Deze Kamer heeft gevraagd om haast te maken met besluitvorming. Er ligt zelfs een motie voor. Is het dan zo vreemd dat de Partij van de Arbeid na die vijftien of zestien keer een bepaalde positie inneemt? [...] Dat kabinetsbesluit is overduidelijk. Daarin wordt gezegd: wij houden op met de leidende verantwoordelijkheid in augustus en de laatste militair van de Task Force Uruzgan is in december vertrokken. Ik heb inderdaad steeds gezegd dat ik het van belang vind, om de Afghanen niet in de steek te laten, dat we met ontwikkelingssamenwerking doorgaan.

Mevrouw **Halsema** (GroenLinks):

Ik moet dus vaststellen dat iedereen, inclusief minister Bos, wist dat die brief eraan kwam en wat de aard en de inhoud van die brief zouden zijn, maar dat minister Bos, geschrokken van de maatschappelijke consternatie die ontstond toen de brief verscheen, daar heel hard van is weggedraaid.

Minister **Koenders**:

Wat u nu verkondigt, is echt de grootst mogelijke onzin. U wilt niet luisteren naar wat ik keurig zeg over de procedure. U probeert nu op de een of andere manier onzekerheden aan de orde te stellen die er niet zijn. In de documenten staat heel duidelijk dat wij in alle gesprekken die wij hebben gehad naar verschillende opties keken en dat wij het nodig vonden om daar constant bij te zeggen dat er geen enkel commitment wordt aangegaan en dat niet wordt vooruitgelopen op een Nederlands kabinetsbesluit. Punt twee is dat het volstrekt logisch is dat je na het ontwikkelen van opties naar de NAVO gaat om daarnaar te laten kijken. Dat is nog heel iets anders dan dat je vervolgens weet: er komt een brief met dit en dat erin, waar je alleen maar 'ja' en 'amen' op kunt zeggen.

Mevrouw **Verdonk** (Verdonk):

Nou, kijkt u dan ook naar mij en geeft u mij gewoon antwoord op mijn vraag! U staat hier net zo te draaien als uw grote PVDA-voorman. U wist heel goed wat er in die brief zou komen te staan. [...] U bent van tevoren op de hoogte gesteld en u bent ook een van degenen die de brief van 9 februari heeft getekend. De minister van Buitenlandse Zaken heeft een mandaat gekregen van de belangrijkste bewindspersonen en dat was ook van u. U wist precies waarover hij ging praten. Waar of niet?

Minister **Koenders**:

De secretaris-generaal van de NAVO heeft vervolgens een brief naar Nederland geschreven. Dat

is uit hoofde van zijn verantwoordelijkheid en dat doet hij op basis van contacten hier. [...] Die brief is een notificatie van het NAVO-verzoek en andere opties.

Mevrouw **Verdonk** (Verdonk):

Voorzitter. Wat een beschamende vertoning van dit rariteitenkabinet! Dit debat zal niet leiden tot meer mensen die gaan stemmen op 3 april. Sorry, ik bedoel natuurlijk 3 maart. Ik zie mijnheer Bos weer lachen. Ik ga daar maar direct op in. U grijpt iedere gelegenheid hier aan om te lachen. Ik zou me schamen als ik u was! Schamen; dat is het enige dat u betaamt, want u zit hier te liegen! U bent een grote draaikont. Ik zie dat u naar de voorzitter kijkt. Kijk maar naar haar! Een motie van wantrouwen? Nee, want dan zou heel Nederland een motie van wantrouwen indienen. Want heel Nederland ziet wat er gebeurt. Heel Nederland ziet dat de burgers gewoon voor de gek worden gehouden de hele avond! Blijft u maar lachen, mijnheer Bos. Ik ben het helemaal eens met de heer Wilders. De hele avond zien wij dat rode hoofd, de hele avond dat teken van bovenmatige temperatuur. Dat zie je vooral bij mensen die liegen, bij draaikonten! Het CDA bestond al uit draaikonten. Waarschijnlijk was dat besmettelijk, want nu heeft de PVDA dat overgenomen. Ja, voorzitter, Balkenende IV is een zinkend roeibootje, waarin de passagiers alleen nog maar bezig zijn met hopen. Het reisdoel wordt nooit bereikt. Ons land is stuurloos ten tijde van een crisis. Het kabinet-Balkenende IV is verstrikt in leugens, roddel en achterklap. U moet zich schamen!

Mevrouw **Hamer** (PVDA):

Voorzitter. Ik dacht dat wij in de Kamer regels hadden over de dingen die wij tegen elkaar kunnen zeggen. Volgens mij zijn die regels zojuist in hoge mate overschreden. Ik had eigenlijk verwacht dat u daarvan iets had gezegd.

Mevrouw **Thieme** (PVDD):

Wie zich erover verbaast dat burgers in dit land zich walgend afkeren van dit soort machts-politieke spelletjes, is wereldvreemd. De arrogantie van de macht heeft lak aan de burger. De burger is nu aan zet en wel zo snel als mogelijk. Misschien kan iemand alvast bellen met hotel Post in Arlberg om Hare Majesteit te verwittigen van een spoedig bezoek van een van de tot voor kort machtigste personen op aarde.

De heer **Van der Vlies** (SGP):

De klemmende vraag is [...] of het herstel van het imago en de daadkracht van dit kabinet, dat wij altijd constructief hebben bejegend, en dat wensen wij eigenlijk te blijven doen, kan worden hersteld. In onze beleving is er eigenlijk sprake van een oranje knipperlicht. U doet er maar mee wat u ermee denkt te moeten doen. Wij wensen u morgen kracht en wijsheid toe. Je vraagt je af of het bij dat ene standje kan blijven. Ik heb nog een ander standje.

(gelach)

Nu even ter zake, en sericus, zelfs bloedserieus. Er kwam zo straks een hele rij krenkende superlatieven voorbij. Wij weten allemaal waar het over gaat. Dat is niet nodig om stevige

kritiek te kunnen hebben. Ik vind dat schandelijk voor het aanzien van dit parlement!

(geroffel op de bankjes)

Mevrouw **Verdonk** (Verdonk):

Er is een oud Nederlands spreekwoord dat zegt: al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt hem wel. Succes morgen!

De **voorzitter**:

Ik zit te aarzelen of ik dit wel of niet zal zeggen, maar ik ga het nu toch doen voordat ik de heer Bos het woord geef. We hebben een goede gewoonte hier in dit huis om parlementair taalgebruik te bezigen. We hebben ook de goede gewoonte om via de voorzitter te spreken. Daar wordt voortdurend, soms opzettelijk maar soms omdat het blijkbaar niet anders kan, niet de hand aan gehouden. De heer Van der Vlies maakte terechte opmerkingen over het niveau van het debat. We hebben ook afgesproken dat wij elkaar daarop aanspreken. Dat neemt niet weg dat ik het ook buitengewoon treurig vind dat op deze manier met elkaar van gedachten wordt gewisseld over een onderwerp dat zo van belang is.

Ik geef het woord aan de heer Bos.

Minister **Bos**:

Voorzitter. Ik heb hier niets meer aan toe te voegen.'

Noten

- 1 Zie: <<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2010/02/20/kabinets-reactie-rapport-commissie-davids.html>>, geraadpleegd op 31 augustus 2010.
- 2 <<http://www.parlement.com>>, geraadpleegd op 31 augustus 2010.
- 3 *HTK* 2009-2010, Bijl. 27925, nr. 384.
- 4 *Idem*, nr. 383.
- 5 Zie hierover ook H.J.A. Hofland, 'Vechtende boekhouders', *NRC Handelsblad*, 24 februari 2010.
- 6 *HTK* 2009-2010, p. 57-5180 - 57-5212 en p. 57-5212 - 57-5234.

Egodocumenten/Bronnen

Koningin Juliana tijdens de kabinetsformatie van 1963

‘Zijn er nog geen jonge staatssecretarissen?’

Alexander van Kessel

Inleiding

Tijdens de kabinetsformatie bezoeken de voorzitters van de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde fracties soms meerdere malen het paleis om het staatshoofd te adviseren over de vorming van een nieuw kabinet. Hoewel sinds 1971 de adviezen van de fractievoorzitters publiek gemaakt worden, behoort de inhoud van de gesprekken met het staatshoofd nog steeds tot ‘het geheim van het paleis’.¹ In het archief van de PVDA-Tweede Kamerfractie op het HSG bevindt zich niettemin het – nagenoeg woordelijk, zo wordt althans door de opmaak van het stuk gesuggereerd – verslag van het gesprek dat Anne Vondeling op 27 juni 1963 op paleis Soestdijk met koningin Juliana voerde over de voortgang van de formatie.²

Op dat moment was de formatiepoging van de KVP'er W.L.P.M. de Kort op een mislukking uitgelopen. Bij de verkiezingen van 15 mei was de KVP-fractie met vijftig zetels de grootste geworden. De Kort, voorzitter van de KVP-fractie, had voortgeborduurd op het informatiewerk van C.P.M. Romme. De vroegere KVP-leider had als informateur met zijn ‘bouwstenen’ voor een regeerprogram vooral geïnventariseerd, maar daarmee nog geen richting gegeven aan de partijpolitieke samenstelling van het te vormen kabinet. Zelfs een vijfpartijencoalitie (KVP-PVDA-VVD-ARP-CHU) behoorde nog tot de mogelijkheden.

Formateur De Kort diende de knoop door te hakken – en wel in de richting van een kabinet met de VVD, aangezien dat de voorkeur had van een meerderheid van de KVP-fractie. De PVDA had zich echter in de programmatische onderhandelingen constructief opgesteld, terwijl VVD-leider E.H. Toxopeus juist had geweigerd mee te werken aan de ‘afvalrace’. Toch koos De Kort uiteindelijk op 24 juni voor voortzetting van de samenwerking met de VVD. Om programmatische redenen, voegde De Kort er verklarend aan toe. Het werd nauwelijks geloofd. ‘Dikkertje, dikkertje, ik sta paf’, reageerde Vondeling met een regel uit een liedje van Annie M.G. Schmidt weinig complimenteus in de richting van de formateur. Volgens de PVDA-fractievoorzitter had hij helemaal geen breekpunt gemaakt van de kwestie van de medefinanciering van de AOW/AWW-uitkeringen uit de algemene middelen, zoals De Kort wilde doen geloven.

Toen vervolgens de VVD heropening van de inhoudelijke onderhandelingen eiste omdat het voorliggende program mede tot stand was gebracht in bespreking met de PVDA, gaf De Kort op 26 juni zijn opdracht terug aan de koningin, die de volgende dag een nieuwe consultatieronde hield.³ De vraag aan de fractievoorzitters was daarbij: hoe nu verder? Tijdens het gesprek tussen koningin en de PVDA-leider ontspan zich blijkens het verslag van Vondeling een levendige dialoog.

*Vergadering van de fractieleiders met informateur Romme. V.l.n.r. H. van Eijsden (ARP), E.H. Toxopeus (VVD), H.K.J. Beernink (CHU), W.L.P.M. de Kort (KVP), C.P.M. Romme en A. Vondeling (Pvda), 4 juni 1963
[Foto: Haags Gemeentearchief – Stokvis]*

Verslag van het gesprek tussen H[are] M[ajesteit] en V[ondeling] op 27 Juni 1963 om 13.30 uur.

- V. (na koetjes en kalfjes) Het lijkt mij voor de hand te liggen aan te knopen bij het punt waar de zaak is vastgelopen. Er was eigenlijk vrijwel volledige overeenstemming over het programma.
- H.M. Nou, de algemene middelen!
- V. Zal ik U mijn lezing geven?
- H.M. Ja.
- V. Heb toen gewezen op de twee stukken (brief van heden van de Koningin aan mij en mijn reactie) en het hele verhaal gedaan. Met name het punt van de algemene middelen uiteengezet.
- H.M. Was die 400 miljoen in Uw brief aan R[omme] op jaarbasis?
- V. Er is niet gezegd op welk moment dit zou ingaan. Later zou het natuurlijk wel op jaarbasis zijn, maar stellig niet voor al deze 4 jaar. Het is niet zo ver gekomen, dat wij dit precies uitgemaakt hebben.
- V. Heb toen mijn visie gegeven op het gehele verloop van de formatieperiode De Kort. Heb mijn indruk vermeld, dat De Kort mijn suggestie ten aanzien van de algemene middelen wel verdienstelijk vond.
- H.M. Maar dat punt van de AKW⁴ had toch een lage prioriteit?

- V. Dat is nu juist het punt, dat wij niet wisten of en zo ja in welke mate er in deze kabinetsperiode een begin mee zou worden gemaakt. Heb er toen op gewezen dat ook in de KVP-fractie verschillende uitleg wordt gegeven. Heb gesteld, dat dit punt verduidelijkt moest worden, en dat er geen andere punten waren overgebleven.
Wees er op dat overigens naar mijn indruk de drie christelijke partijen het nogal eens waren, de moeilijkheden lagen echter speciaal bij de VVD. Ik heb hierbij nadrukkelijk vermeld, dat de Kort dit nog zo juist op zijn persconferentie duidelijk in het licht had gesteld.
- V. Ik heb uiteengezet, dat er m.i. nu twee methoden mogelijk waren:
1°. uitgaan van het program en dan vaststellen wie er op [deze] basis mee willen.
2°. uitgaan van een bepaalde partijencombinatie en dan zien tot welk program die kunnen komen.
Heb gezegd, dat mij de eerste methode [als] de meest logische voorkwam, niet alleen voor de PVDA maar in het algemeen.
Daarom ben ik ook volledig accoord gegaan met de wijze van benadering door informateur Romme en formateur de Kort. Het lijkt mij het meest vruchtbare, misschien ook het vlugst daaraan weer aan te knopen. Dat zou m.i. kunnen door de opdracht als volgt ongeveer te formuleren: "Gestreefd wordt naar een kabinet, dat zich verzekerd weet van een ruime steun in de Kamer."
In dit kader lijkt het mij het meest voor de hand te liggen iemand uit te zoeken uit de kring van de KVP, dat is de grootste politieke groep en eigenlijk is zij ook niet de oorzaak van de breuk?
- H.M. Nou?
- V. Ja, precies weet ik het natuurlijk ook niet. De Kort heeft echter verschillende malen gezegd dat het program voor hem de hoofdzaak was, en in de persconferentie is gebleken, dat de moeilijkheden over het program met de VVD voor hem de doorslag hebben gegeven, bij zijn beslissing U te verzoeken van de opdracht te worden ontheven. De KVP is wel wat mee verantwoordelijk, maar m.i. toch niet getekend door de gang van zaken.
Men zou iemand moeten zoeken, die er goed op staat bij de KVP, die zijn zaken goed kent, die voldoende objectiviteit bezit en die persoonlijk niet belanghebbend is. Dus: Romme, eventueel ook Beel,⁹ maar mijn indruk is dat de laatste op iets grotere afstand staat van de KVP. Bovendien zou de laatste bij de prot.chr. partijen waarschijnlijk meer verzet oproepen, daar men hem zal zien als de exponent van de samenwerking met de PVDA.
- H.M. Denkt U niet, dat deze suggestie het bezwaar oproept, dat de KVP dan het gevoel weer krijgt: de jongeren kunnen het weer niet, de oudjes moeten het weer opknappen!
Ik heb toch al wat critiek op mijn eerste beslissing gekregen, dat ik niet voldoende vertrouwen in de nieuwkomers zou hebben.
- V. Old soldiers never die.
- H.M. They just fade away.
- V. Ik geef U dit toe, maar zou zich dat bezwaar ook niet voordoen als men weer een ander uit de kring van de KVP zou noemen?
- H.M. Zou het niet iemand uit een van de andere confessionele fracties kunnen zijn?
- V. Dat ligt m.i. niet voor de hand, het zijn maar kleine groepen, zij zijn toch ook niet strakker geweest in de afgelopen onderhandelingen dan de KVP.
- H.M. Dacht dat de AR toch weinig bezwaren had gemaakt.

- (kennelijk bedoeld: uitgaande van het program, vermoedelijk ook suggestie in de richting: AR niet zo tegen samenwerking met PVDA.)
- V. De naam is wel genoemd van Zijlstra,⁶ ook voor MP.
Dit zou toch moeilijk zijn voor de KVP. Het is meer de methode de Kort geweest, dan het feit, dat de Kort lid van de KVP-fractie was, wat hem heeft doen mislukken.
- H.M. Bovendien heeft de ARP ook verloren.⁷
- V. Dat is toch niet zo doorslaggevend, al ligt het daarom toch ook weer niet zo voor de hand. Met de CH ligt het net zo.
- H.M. Maar die hebben een beetje gewonnen.⁸
- V. Niet zo veel, het is ook een kleine groep. Bovendien zie ik niet direct een figuur in die kring.
- H.M. En De Quay?⁹
- V. Er zijn verschillende redenen waarom ik niet aan hem denk. In de eerste plaats wil hij niet.
- H.M. Ik bedoel als formateur.
- V. Hij komt naar mijn mening pas in aanmerking als U zoudt uitgaan van een voortzetting der huidige combinatie.
Als U zoudt uitgaan van het program [...] dan zou U dit m.i. niet moeten doen. De Quay wordt gezien als de exponent van het zittende kabinet. Hij zou meer moeite hebben zich los te maken van de huidige constellatie dan anderen.
In het land zou men ook een aanwijzing van De Quay gemakkelijk uitleggen als een keus voor voortzetting van de huidige regeringscombinatie.
Bovendien is De Quay ook niet zo ervaren daar in.
- H.M. Maar de Kort, die U mij hebt geadviseerd, was dat ook niet!
- H.M. De Quay heeft ook helemaal geen bezwaar tegen samenwerking met de PVDA.
- V. Verbazen doet mij dat niet, maar ik geloof toch niet dat hij de man is, die U moet nemen, wanneer U zoudt uitgaan van mijn eerste betoog. Ik zie ook zo direct geen andere namen uit de KVP. De naam Kolfschoten¹⁰ is weleens gevallen. Ik zie hem toch eerder als iemand, die in een later stadium eventueel naar voren zou kunnen komen als een compromis-figuur, wanneer de moeilijkheden b.v. nog lang zouden duren. Er zou ook te denken zijn aan iemand als Veldkamp,¹¹ ik verwacht echter niet dat de bezwaren in de KVP-fractie nog groter zullen zijn dan tegen Romme. In zijn fractie wordt zijn bekwaamheid en ijver algemeen genoemd en geprezen maar men ziet hem (Veldkamp) nog niet direct als iemand, die de fractie representeert.
- H.M. Wie dan verder in het zittende kabinet?
- V. Luns¹² niet.
- H.M. Nee, die is te weinig op de hoogte van de binnenlandse politiek. Marijnen?¹³
- V. Nee, dan denk ik eerder aan Klompé,¹⁴ maar ik heb het gevoel, dat het met haar ten opzichte van de fractie precies zo ligt als met Veldkamp. Er is immers altijd nog spanning tussen de mensen in het kabinet en de fractie.
- H.M. Ja, dat merk ik ook weleens.
Dan Cals,¹⁵ als die fysiek kon, maar dat kan natuurlijk niet.
- V. Als die beschikbaar was, dan waren alle moeilijkheden opgeruimd. Ik geloof echter dat Cals zelfs voor een korte periode van formeren om fysieke redenen niet in aanmerking komt. Ik ben goed met hem bevriend.
- H.M. Zelfs al was U niet goed met hem bevriend, dan zoudt U het hem nu niet mogen aandoen.

- V. Ik heb weleens de naam van Aalberse¹⁶ gehoord, dit lijkt me een wijs man, kent echter de politieke kaart niet zo goed.
- H.M. Zijn er nog geen jonge frisse staatssecretarissen?
- V. Ik zie ze niet.
- V. Als ik alles overweeg, blijf ik bij de twee namen, die ik bij voorkeur heb genoemd (R[omme] en B[eel]).
- In de 3e en 4e plaats zou men ook kunnen denken aan Veldkamp en Klompé.
-

Toen is er gesproken over de 'ruime meerderheid':

- H.M. U denkt eventueel ook aan de mogelijkheid van een combinatie van drie?
- V. Ja, Beernink¹⁷ heeft zich nogal uitgesproken voor een voorkeur voor de VVD. Bovendien voelt hij niet zo veel voor binding.
- H.M. Ik dacht dat dat meer het geval was bij Tilanus.¹⁸
- V. Ja, maar Beernink heeft zich ook wel uitgelaten, dat hij niet te veel binding wil.
- H.M. U acht het dus niet helemaal uitgesloten een combinatie KVP-ARP-PVDA.
- V. Het lijkt mij niet uitsluitend theorie.
- H.M. Ik neem aan, dat U aan de combinatie van uitsluitend KVP-PVDA niet direct denkt.
- V. Nee, dat lijkt mij op het ogenblik uitsluitend theorie.
-

Weer over de formateur:

- V. Als U aan de hand van de adviezen zou moeten uitgaan van een voortzetting van de huidige samenwerking, dan lijkt me dat De Quay het meest voor de hand zou liggen, of een van de andere zittende ministers.
- V. Ik heb nog een paar exemplaren bij mij van de laatste briefwisseling tussen De Kort en mij.
- H.M. Ben daarin geïnteresseerd (aan Roëll¹⁹ gegeven).
- Ik zou graag schriftelijk bevestiging van Uw advies hebben.
- V. Mag ik volstaan met daarin slechts de eerste twee namen te vermelden?
- H.M. Ja. Ik weet niet hoe de adviezen zullen zijn. Ik moet natuurlijk proberen zo objectief mogelijk te handelen.
-

Wat dat vijf-partijen kabinet betreft:

- H.M. Elke keer is er toch weer een andere situatie. Zo'n vijf-partijen kabinet had ik toch wel een interessant experiment gevonden.
- V. Ja, toch waren de omstandigheden nu niet zo, dat het nodig zou zijn. De ontwikkeling (EEG) zou er over een aantal jaren wel toe kunnen leiden.
-

Ergens in het gesprek:

- V. Als men de huidige samenwerking zou willen voortzetten, zouden wij dat op zichzelf volkomen kunnen billijken.

Dat is ook niet het punt, waartegen wij bezwaar hebben gemaakt, maar dat men is uitgegaan van een ander startpunt...

H.M. Ja, dat hoeft U mij nu niet te zeggen!

Tot slot

In 1867 stelde de Britse politiek commentator Walter Bagehot dat de constitutionele monarch in de omgang met zijn ministers beschikte over drie rechten: 'the right to be consulted, the right to encourage, the right to warn'.²⁰ In haar gesprek met Vondeling hield koningin Juliana zich grotendeels aan deze beperking. Niettemin vallen haar pleidooien op voor de demissionaire bewindslieden De Quay, Marijnen of Zijlstra als formateur – dat waren de namen die in eerdere gesprekken met Beel en De Quay zelf aan de orde waren geweest. Vondeling, onwetend van deze eerdere besprekingen ten paleize, wilde er echter niets van weten. Na het echec van De Kort lag een nieuwe (in)formateur uit de KVP-Kamerfractie niet voor de hand, aldus Vondeling in de schriftelijke bevestiging van zijn advies. Een opdracht aan De Quay zou de formatie een al te duidelijke centrumrechtse draai geven. Vondeling noemde daarom de oude KVP-getrouwen Romme en Beel.²¹

Nadat alle fractievoorzitters hun advies hadden uitgebracht, stelde de koningin op 28 juni Beel aan als informateur. Deze koerste vervolgens aan op een programmatisch akkoord tussen KVP, ARP, CHU en VVD. De onderhandelingen werden afgerond in een marathonsessie bij Beel thuis in Wassenaar. Eerst De Quay en ten slotte aspirant-premier Marijnen rondde de formatie vervolgens af. Op 24 juli werden de nieuwe bewindslieden beëdigd en kon het kabinet van start gaan – zonder de PVDA.

Noten

- 1 Het baarde dan ook opzien toen informateur Ruud Lubbers tijdens de kabinetsformatie in 2010 vrijuit de mening weergaf van koningin Beatrix tijdens zijn persconferentie van 22 juli.
- 2 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Archief PVDA-'Iweede Kamerfractie, inv.nr. 1381.
- 3 Alexander van Kessel, 'Confessioneel-liberale samenwerking geprolongerd. Verkiezingen, formatie en samenstelling van het kabinet-Marijnen' in: Peter van der Heiden en Alexander van Kessel (red.), *Rondom de Nacht van Schmelzer. De kabinetten-Marijnen, -Cals en -Zijlstra (1963-1967)* (Amsterdam 2010) p. 32-33.
- 4 Algemene Kinderbijslagwet.
- 5 L.J.M. Beel, vice-president van de Raad van State en minister van Staat, eerder premier (1946-1948 en 1958-1959) en minister van Binnenlandse Zaken (1945-1947 en 1951-1956). Had als belangrijkste vertrouwensman van de koningin invloed op veel formaties.
- 6 J. Zijlstra was op dat moment demissionair minister van Financiën. Bij de Kamerverkiezingen stond hij niet op de ARP-lijst.
- 7 De ARP behaalde bij de Kamerverkiezingen van mei 1963 dertien zetels, één minder dan in 1959.
- 8 De CHU behaalde bij de Kamerverkiezingen eveneens dertien zetels, een winst van één in vergelijking met 1959.

- 9 J.E. de Quay, demissionair premier, had voor de verkiezingen zijn afscheid van de politiek aangekondigd. Vanwege zijn grote populariteit bleef hij voor de KVP desondanks een interessante kandidaat voor het premierschap.
- 10 H.A.M.T. Kolfsohote was van 1945 tot 1946 minister van Justitie en sinds 1957 burgemeester van 's-Gravenhage.
- 11 G.M.J. Veldkamp was demissionair minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid. Een krachtadig minister op de linkervleugel van de partij, begiftigd met een moeilijk karakter.
- 12 J.M.A.H. Luns, demissionair minister van Buitenlandse Zaken.
- 13 V.G.M. Marijnen, demissionair minister van Landbouw en Visserij.
- 14 M.A.M. Klompé, demissionair minister van Maatschappelijk Werk. In 1956 was zij de eerste vrouwelijke minister van Nederland.
- 15 J.M.L.Th. Cals, demissionair minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Gold als een van de 'kroonprinsen' binnen de KVP.
- 16 P.J.M. Aalberse, voorzitter van de KVP. Sinds de verkiezingen van mei 1963 ook Tweede Kamerlid.
- 17 H.K.J. Beernink, voorzitter van de CHU-Tweede Kamerfractie.
- 18 H.W. Tilanus, voormalig leider van de CHU; keerde na de verkiezingen van 1963 niet terug.
- 19 W.F. Roëll, directeur van het Kabinet der Koningin.
- 20 Walter Bagehot, *The English constitution*, ingeleid door Richard Crossman (Londen 1993) p. 113.
- 21 Voor het advies van Vondeling zie: Nationaal Archief, Archief A. Vondeling, inv.nr. 70.

Interview

‘Ik denk dat we de waarheid wel te pakken hebben’

Interview met voorzitter De Wit van de parlementaire onderzoekscommissie financieel stelsel¹

Carla van Baalen en Jan Ramakers

Op 24 juni 2009 ging onder leiding van Jan de Wit (SP) de ‘Tijdelijke commissie onderzoek financieel stelsel’ van start. Deze parlementaire onderzoekscommissie bestond, naast voorzitter De Wit, uit de volgende leden: Jan Schinkelshoek (CDA; vicevoorzitter), Jolande Sap (GroenLinks), Fatma Koser Kaya (D66), Ernst Cramer (ChristenUnie), Dion Graus (PVV), Edith Schippers (VVD) en Luuk Blom (PvdA). Na de verkiezingen van juni 2010 zijn de niet herkozen Kamerleden Schinkelshoek en Blom vervangen door respectievelijk Eddy van Hijum en Roos Vermeij. De plaats van Cramer is niet opgevuld. Met het onderzoek wil de Tweede Kamer een bijdrage leveren aan de verbetering van het financiële stelsel in het algemeen en dat in Nederland in het bijzonder. Het onderzoek bestaat uit twee delen. Het eerste deel richt zich op de oorzaken van de financiële crisis en op maatregelen ter verbetering van het financiële stelsel, waarbij twee casussen speciaal worden belicht: de overname van ABN AMRO en het Icesave-drama. Het tweede deel, dat najaar 2010 wordt gestart, gaat over de ingrepen van het kabinet in de financiële sector vanaf 22 september 2008.

Op 10 mei 2010 heeft de commissie het rapport over het eerste deel, getiteld *Verloren krediet*, aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer. Het doet nauwgezet verslag van het commissieonderzoek en het bevat 27 aanbevelingen. Uitgebreid komen in het rapport de openbare gesprekken aan bod die de commissie in januari en februari hield met verschillende betrokkenen, zoals bankiers, (oud-)bewindslieden en de toezichthouders: De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.²

Het werk en het rapport leverden de commissie-De Wit veel publiciteit op; sommige commentaren waren vrij kritisch. Op 25 augustus keken wij met commissievoorzitter De Wit, in diens werkkamer te Den Haag, terug op wat hijzelf ‘een buitengewoon hectische, maar heel interessante periode’ noemt. Wij waren vooral geïnteresseerd in De Wits opvattingen over het centrale thema van dit *Jaarboek*: waarheidsvinding en waarheidsbeleving. Op een ongenueerde uitspraak was de hoffelijke commissievoorzitter niet te betrappen. Wel bleek hij een gedreven én opmerkelijk optimistische pleitbezorger van het werk van ‘zijn’ commissie, een ‘club met een missie’.

‘Ik vind het enorm belangrijk dat wij een unaniem rapport hebben uitgebracht.’ Over de werkwijze

‘Over de samenstelling van een parlementaire onderzoekscommissie gaan de fracties zelf. Zij bepalen of zij aan het onderzoek willen meedoen en wie zij daarvoor voordragen. De voorzitter van de commissie heeft daar geen invloed op. In de publiciteit is het misverstand ontstaan

dat er geen financieel woordvoerders in de commissie zaten. Maar GroenLinks, D66 en de ChristenUnie hebben wel degelijk hun financieel woordvoerders afgevaardigd: Jolande Sap, Fatma Koşer Kaya en Ernst Cramer. De Kamer vond het overigens verstandig hiermee wel rekening te houden omdat de commissie ook naar de rol van de Kamer zou moeten kijken en de commissieleden dan hun eigen functioneren zouden moeten beoordelen.

Zodra het voorzitterschap van een onderzoekscommissie aan de orde is, begint het grote touwtrekken. Het is altijd weer een strijdpunt omdat alle fracties graag de voorzitter leveren. Deze keer zei Agnes Kant: nog nooit is er een commissievoorzitter van SP-huize geweest, dus nu zijn wij aan de beurt. Zo is het gegaan. Ik werd door mijn fractie volledig vrijgesteld voor het commissiewerk, zonder dat dat overigens betekende dat ik verantwoording aan de fractie moest afleggen. Ik bleef de fractievergaderingen wel bijwonen en ik lichtte mijn collega's natuurlijk wel regelmatig in over de voortgang van het onderzoek.

Inderdaad ontstaat in zo'n onderzoekscommissie al heel snel een clubgevoel van gelijkgestemden met een missie: 'Wij moeten deze klus klaren. Laat maar komen!' Het is ook de bedoeling dat je een soort eenheid wordt. Dat maakt het gemakkelijker om naar de materie te kijken; je zit per slot van rekening maandenlang bij elkaar. Het is ook gelukt. De commissieleden zijn, ondanks het verschil in (politieke) opvattingen, beslist losgekomen van hun fractie. Daardoor is er iets ontstaan wat tegenwoordig zo mooi 'synergie' heet. Ik ben ervan overtuigd dat dat de reden is geweest dat er een unaniem rapport is gekomen, zowel in de conclusies als in de aanbevelingen. Ik vind het enorm belangrijk dat we daarin zijn geslaagd; en ik ben er ook heel erg trots op. In dat opzicht is het jammer dat een paar leden die niet zijn herkozen in de Kamer, vervangen moeten worden, en dat de ChristenUnie vindt het zich na het zetelverlies helemaal niet meer te kunnen veroorloven aan het vervolgonderzoek deel te nemen.

Over het verschil tussen de besloten en openbare gesprekken kan ik helaas niets zeggen. Dan zou ik per definitie het vertrouwelijke karakter van de besloten gesprekken aantasten. Die besloten gesprekken zijn er vooral geweest om erachter te komen welke vragen relevant zijn om te onderzoeken alsook om te achterhalen welke personen geschikt zijn om ook in het openbaar gehoord te worden. Kamerleden kunnen van de inhoud van die gesprekken kennisnemen zolang zij de vertrouwelijkheid respecteren. De openbare gesprekken gingen vooral over het afleggen van verantwoording. Ik vind het persoonlijk frustrerend dat de commissie een aantal personen niet heeft kunnen horen omdat deze niet op de uitnodiging voor een gesprek wilden ingaan, maar de commissie kon hen niet dwingen, ook al niet omdat een paar potentiële gesprekspartners niet in Nederland wonen. Maar ik ben ervan overtuigd dat de waarde van ons rapport daardoor niet in het gedrang is gekomen. De verslagen van de vertrouwelijke gesprekken zijn trouwens gearchiveerd en komen in de toekomst beschikbaar voor historisch onderzoek.

De Kamer moet nog beslissen over de vorm waarin het tweede deel van het onderzoek wordt gegoten. De vaste commissie voor Financiën heeft haar voorkeur uitgesproken voor een parlementaire enquête. Getuigen kunnen dan onder ede worden gehoord en Nederlandse ingezetenen kunnen worden gedwongen voor de enquêtecommissie te verschijnen. Maar nog eens, de onderzoekscommissie heeft in de praktijk geen nadelen ondervonden door de formele beperking van haar mogelijkheden. Als in de besloten gesprekken de waarheid niet zou zijn gesproken, en wij hadden dat gemerkt, dan waren wij onmiddellijk teruggegaan naar de Kamer om te verzoeken er alsnog een parlementaire enquête van te maken. Zo had de com-

missie dat van tevoren afgesproken. Het enige mogelijke voordeel dat een enquête ons in dit geval had kunnen opleveren, was een hogere status.

De materie waar de commissie onderzoek naar deed, was voor mij totaal nieuw. Mijn kennis reikte niet veel verder dan Arnold Heertjes *De kern van de economie*. Ook andere commissieleden hebben zich eerst flink moeten inwerken. De ondersteunende staf die tot onze beschikking stond, was dan ook van groot belang. Die staf bestond uit heel knappe mensen. Zij hebben ons voorzien van uitstekende readers met literatuur, uit binnen- en buitenland, zodat wij ons efficiënt konden inlezen. De staf heeft ook de concepten van de hoofdstukken van het rapport geschreven, waarbij hij/deze een groot compliment verdient voor het feit dat het zo'n toegankelijk stuk is geworden.

Fascinerend vond ik het onderwerp waar wij onderzoek naar deden. Ik was totaal verast door de impact van het thema, door de centrale positie van het geld in de samenleving, wereldwijd, door de betekenis van verschijnselen als bonussen en de handel in risicovolle financiële producten. En bij die handel is echt het enige wat telt: hoe verkopen wij dingen? Ik vond het al met al onthullend.

Ik ben blij dat het parlement heeft besloten zelf het onderzoek te doen en het niet uit te besteden aan deskundigen. Externe deskundigen zouden op basis van hun expertise en van literatuuronderzoek heel zinnige dingen over de financiële crisis hebben kunnen zeggen, maar door het onderzoek zelf te doen, heeft het parlement een signaal aan de burger afgegeven dat het de gevolgen die de crisis voor diezelfde burger heeft, de financiële schade die is aangericht, uiterst serieus neemt. Bovendien heeft het parlement als controleur ook echt een rol te spelen. Bij de twee casussen die wij onderzochten, de overname van ABN AMRO en de ondergang van Icesave, speelden immers De Nederlandsche Bank en de minister van Financiën een cruciale rol. Dan is het goed als de Kamer zelf dat onderzoek doet. En daar komt de vraag naar ons eigen functioneren nog bij; welke rol hebben wij als parlement in de financiële crisis gespeeld? Het moest dus wel een onderzoek door de politiek zijn.

Het is trouwens mijn persoonlijke opvatting dat de Kamer veel meer parlementair onderzoek zou moeten doen, vooral naar de gevolgen van wetgeving. Hoe werken maatregelen in de praktijk uit? Wat brengen ze teweeg in de samenleving? En hoe hangt de ene wet met de andere samen? De verantwoordingsdag op de derde woensdag van mei bijvoorbeeld, schiet op dit vlak aan zijn doel voorbij. Het is in feite alleen maar de financiële verantwoording betreffende het afgelopen jaar. Daar valt voor de Kamer weinig eer aan te behalen, tenzij je een schandaal boven water zou kunnen krijgen omdat er dingen weggemoffeld zijn. Bovendien, de Algemene Rekenkamer heeft ook al onderzoek gedaan. In de praktijk maakt dan ook de actualiteit van het moment de hoofdmoot uit waardoor het verantwoordingsdebat verwordt tot een soort Algemene Beschouwingen achteraf. Maar dat is helemaal niet de bedoeling. Zo'n debat bloedt dan dood. Eigenlijk is die verantwoordingsdag helemaal niks geworden.'

'Zonder twijfel ligt de liberalisering ten grondslag aan de financiële crisis.' Over waarheidsvinding

'Waarheidsvinding betekent voor onze commissie twee dingen. Ten eerste te proberen te achterhalen wat er precies gebeurd is en ten tweede het afleggen van verantwoording aan de burgers om te laten zien dat het parlement deze zaak buitengewoon belangrijk vindt. Want heel

veel burgers hebben flinke schade ondervonden van de kredietcrisis. De crisis had een enorme impact. En er moesten natuurlijk ook lessen worden getrokken. Ik ben ervan overtuigd dat de commissie naar vermogen de waarheid boven tafel heeft weten te krijgen, anders hadden wij de Kamer voorgesteld ons alsnog een enquêtecommissie te laten worden. Natuurlijk ben ik me ervan bewust dat wij niet het ultieme verhaal over de oorzaken van de financiële crisis hebben kunnen vertellen. Maar ik denk dat we de waarheid wel te pakken hebben. Waar het gaat om de vraag hoe dit in godsnaam mogelijk is geweest, hebben we objectiviteit te pakken. Ik herken me dan ook totaal niet in de kritiek die in de media naar voren kwam dat het slappe troep zou zijn, dat wij over te weinig expertise beschikten, dat wij zaten te stuntelen en tijdens de gesprekken te weinig doorvroegen. Die media wezen dan naar de senaat in de Verenigde Staten, die pakten degenen die ze voor zich hadden tenminste aan. Maar wij zijn geen tribunaal! De situatie ligt in de Verenigde Staten heel anders. In Nederland moeten de openbare gesprekken juist niet ontaarden in openbare verhoren. Je moet je tijdens de gesprekken ook niet door emoties laten leiden. Vóór dat de gesprekken plaatsvonden, dus tijdens mijn voorbereiding op het onderzoek, was ik echt woedend over wat er was gebeurd met het financieel systeem, maar tijdens het onderzoek is dat geplooid. Nee, geen Amerikaanse toestanden hier.

Over de oorzaken van de crisis zijn stapels rapporten verschenen met uiteenlopende opvattingen. Maar in al die rapporten zitten ook constanten: over de ruime beschikbaarheid van geld en over de geldstromen over de wereld bijvoorbeeld, over de rol van de rente, over de onverantwoorde manier waarop in de Verenigde Staten kredieten en hypotheeklen zijn verstrekt, over de even onverantwoorde handel in ondoorzichtige financiële producten die van die hypotheeklen waren afgeleid, over het falende toezicht. Daarover bestaat geen verschil van inzicht. Ter linker- en ter rechterzijde is men het daarover eens. Zelfs over de hamvraag, die toch aanleiding zou kunnen geven voor politieke meningsverschillen – hoe is die ruimte voor de financiële wereld ontstaan om zijn gang te gaan? – zijn we het eens. Zonder twijfel liggen de liberalisering van de financiële markten in de vs en het gelijktrekken van de regelgeving op de Europese markt mede ten grondslag aan de crisis. Veel financiële activiteiten kwamen daardoor onder minder effectieve regulering en minder effectief toezicht te vallen. De ruimte voor de financiële wereld is ontstaan door het alsmaar verder terugtrekken van het toezicht op het doen en laten van financiële instellingen en door het expliciet mogelijk maken, via wetgeving, van een nieuw soort financiële transacties. Onder Zalm bijvoorbeeld zijn drie wetten veranderd waardoor onder meer de verkoop van pakketten van bepaalde financiële producten beter mogelijk werd gemaakt. Het parlement heeft daarmee ingestemd.

De discussies spitsten zich toe op het moment waarop de commissie aanbevelingen is gaan doen. Zo is het de vraag hoe je het toezicht het beste inricht: met globale richtlijnen (*principle based*) of met strakke regels (*rule based*). De meest recente tendens is dat financiële toezichthouders in toenemende mate behoefte hebben aan striktere regels omdat zij moeite hebben met de uitleg van globale richtlijnen. Daarmee kunnen zij niet meer goed uit de voeten. Neem bijvoorbeeld de Europese richtlijnen; die zijn zo vaag dat je in feite 27 verschillende interpretaties krijgt! En dus gaan de toezichthouders weer vragen om *rule based* voorschriften. Maar met meer regels, meer wetgeving ligt er weer een ander gevaar op de loer, namelijk dat van een wetgevingscrisis! Daar zijn wij als commissie serieus voor gewaarschuwd.

Wij hebben drie aanbevelingen voor de korte termijn gedaan. Jammer genoeg zitten de Kamer én de commissie nu door de val van het kabinet (in februari), de verkiezingen (in juni)

en de formatie met een onzekere factor en met een behoorlijke vertraging in de afhandeling van de voorstellen. Zo zal een aanscherping van de Code Banken langer op zich laten wachten dan wij wenselijk vinden. En de plenaire behandeling van ons voorstel om de parlementaire controle op de financiële sector te verzwaren, zal pas in september plaatsvinden. Zonder kabinetscrisis was dat, als er stevig was doorgewerkt, nog wel voor het zomerreces gelukt. Het is ook jammer dat door het publicitaire geweld rond de verkiezingen de media-aandacht voor het financiële systeem is afgezwakt.

Maar de brief van 16 augustus van DNB-president Nout Wellink vind ik bijzonder hoopgevend. Zonder dat het parlement over ons rapport heeft gedebatteerd en zonder dat daarover een kabinetsstandpunt is geformuleerd, komt Wellink met voorstellen voor een cultuuromslag binnen de Bank. Hij wil, kort gezegd, een omslag van 'we moeten praten', naar 'we moeten tanden krijgen, punten zetten, interveniëren'. Weliswaar had de Bank ook in het verleden ruimte om in te grijpen, maar die heeft zij eenvoudigweg niet benut. DNB heeft kennelijk goed naar ons rapport gekeken want in de brief komen precies de punten terug die wij ook in ons rapport hebben behandeld. Wellink wil versterking van de governance, een cultuuromslag bij de toezichhouders, meer interventiemogelijkheden, enzovoort. Dat vind ik verstandig. De Bankpresident heeft zich ongetwijfeld gerealiseerd dat de unanieme conclusies van de onderzoekscommissie op een breed draagvlak in de Kamer kunnen rekenen. Het zou natuurlijk ook contraproductief zijn als DNB net zou doen alsof het rapport er niet is. Wellink bevestigt daarmee de juistheid van de opvattingen van de commissie over waarheidsvinding. Wij hebben gezegd: dit is onze analyse van wat er is gebeurd; dat had anders gekund en ontmoeten. Het was niet erg vruchtbaar geweest als wij waren blijven steken bij een veroordeling van de minister van Financiën of de president van De Nederlandsche Bank.'

**'Het is niet aan de commissie om te zeggen: "Wellink moet hangen, Bos moet hangen."'
Over zelfreflectie**

'Als het parlement maar wil, kan het veel veranderen. De Kamer heeft legio instrumenten in handen om er bovenop te zitten: problemen in de financiële wereld agenderen, hoorzittingen houden, parlementaire onderzoeken en enquêtes. Het probleem was dat je vóór de crisis als Kamerlid helemaal niet kon scoren met het aankaarten van problemen in het financieel systeem. Zo heeft mijn fractiegenoot Ewout Irrgang eens vergeefs een spoeddebat aangevraagd over de fusie tussen Fortis en ABN AMRO omdat hij de benodigde dertig handtekeningen niet bij elkaar kreeg. Dat kun je je nu toch niet meer voorstellen.

Overigens vind ik, anders dan vele anderen, dat je wel degelijk een goed Kamerlid kunt zijn zonder dat je prominent in de media optreedt. De kwaliteit van een Kamerlid mag je niet afmeten aan de mate van publiciteit die hij of zij genereert. Ja, het is inderdaad waar dat er bij de kandidaatstelling voor nieuwe verkiezingen stevig op wordt gelet, maar er is meer. Heeft iemand veel voor de partij betekend, bijvoorbeeld door belangrijke woordvoerderschappen goed vervuld te hebben? En dan is er ook de spreiding: er moet een evenwichtige man/vrouw-verdeling zijn alsmede een goede regionale verdeling. Minder belangrijk vinden wij specifieke deskundigheid. Een politicus is een generalist. Er hoeft niet per se een econoom, een jurist, of een andere specialist te zijn. Met gezond verstand kom je ver.

Commissievoorzitter Jan de Wit geeft president Noud Wellink van De Nederlandsche Bank een hand voor aanvang van het gesprek van Wellink met de Tijdelijke commissie onderzoek financieel stelsel, 1 febr 2010.

Rechts commissielid Jan Schinkelshoek.

[Foto: ANP – Valerie Kuypers]

Er is nogal wat kritiek op de onderzoekscommissie geweest omdat die iedereen schuldig zou hebben verklaard aan de crisis, en daarmee eigenlijk niemand. Toen we de openbare verhoren waren gestart, zeiden de media na twee dagen: Wellink is schuldig. Na vijf dagen zeiden ze: iedereen is schuldig. En dat laatste beeld is blijven bestaan. Maar ik onderschrijf de kritiek daarop helemaal niet. Het is namelijk echt waar dat alle bij het financieel stelsel betrokkenen op essentiële punten zijn tekortgeschoten. Echt allemaal: de raden van bestuur van financiële instellingen, de raden van commissarissen, de toezichthouders (De Nederlandsche Bank, de Autoriteit Financiële Markten) maar ook de toezichthouders op de toezichthouders (de Tweede Kamer, de minister) en de aandeelhouders. Men had bijvoorbeeld nooit mogen accepteren dat nuts- en zakenbankactiviteiten de afgelopen tien, twaalf jaar binnen de banken door elkaar zijn gaan lopen. Wij stellen voor die uit elkaar te halen om op die manier te voorkomen dat er met het geld van spaarders risicovol wordt gehandeld. Alle betrokkenen hebben dus gefaald, maar het is niet aan de commissie om te zeggen: 'Wellink moet hangen, Bos moet hangen.' Daar moet de Kamer maar een uitspraak over doen.

Ik ben optimistisch en hoopvol over het vervolg. Ik ben ervan overtuigd dat het rapport op de goede plekken zal belanden en zal beklijven, ook bij de banken zelf. Ondanks het feit dat er internationaal al weer de neiging bestaat terug te keren naar de oude verhoudingen, terug

naar hoe het vroeger was, lijkt een aantal banken in Nederland zelf al maatregelen te treffen. Dat lijkt me erg verstandig, want de aanbevelingen van de commissie zullen toch hun plek moeten krijgen in de Code Banken. Mocht men dit niet uit zichzelf doen, dan heeft de Kamer natuurlijk altijd een stok achter de deur. En dat is wetgeving. Want het parlement kan dit nu niet laten schieten. Idealiter pakken we de kwestie internationaal aan, vanzelfsprekend. Maar het is onzin te zeggen dat er op nationaal niveau niets zou kunnen gebeuren. Dus Nederland zal zelf gewoon maatregelen nemen, als het internationaal allemaal te lang gaat duren. Want dat de financiële wereld moet veranderen, staat buiten kijf.'

Noten

- 1 Dit interview vond plaats op 25 augustus 2010 in Den Haag en werd geautoriseerd op 3 september 2010.
- 2 Zie: < <http://www.tweedekamer.nl/kamerleden/commissies/tcofs/index.jsp> > (geraadpleegd op 27 augustus 2010). Hier zijn ook alle openbare stukken van de commissie te downloaden.

Herinneringen/necrologie

De liberale trendsetter

Edzo Toxopeus (1918-2009)

H.J.L. Vonhoff †

Naar Den Haag

Op Edzo Toxopeus, minister van staat die 23 augustus 2009 overleed, is een citaat van de katholieke historicus L.J. Rogier van toepassing. Sprekend over de opvoeding in domineesgezinnen merkte hij op: 'De gezinnen der bedienaren van de godsdienst kenmerken zich over het algemeen door gunstige erfelijkheids- en milieufactoren; er is intellectuele belangstelling en er heerst meestal een soberheid, die soms zelfs de armoede nabij komt.' Van dit laatste is bij Toxopeus geen sprake, maar zijn gevoel voor ordelijkheid, zijn gehechtheid aan behoorlijke vormen in de omgang en de waarde die hij aan zijn gezinsleven toekende, passen precies in dit beeld. Zijn politieke carrière begint in 1949 als lid van de gemeenteraad van Breda. Hij is in die stad opgegroeid, waar zijn vader Luthers predikant is. Na zijn studie vestigt hij er zich als advocaat.

In Brabantse kring verwerft hij zich al spoedig een uitstekende naam. Zijn intrede in de landelijke politiek is onverwacht. In 1956 zal de Tweede Kamer worden uitgebreid van honderd naar honderdvijftig leden. Dit geeft een zekere mate van ontspanning bij de kandidaatsstellingsprocedure in de vvd. Als een kansrijke kandidaat zich buitenspel zet, wordt Toxopeus onverhoeds naar voren geschoven.

Hij grijpt de kans met beide handen aan. In de door Oud geleide fractie is er op deelterreinen zeer veel speelruimte voor de Kamerleden. Alleen als het om hoofdpunten van beleid gaat of als een Kamerlid tekortschiet grijpt Oud met harde hand in.

Toxopeus, die zijn Kamerlidmaatschap combineert met het raadslidmaatschap van Breda, verwerft zich al snel een goede reputatie. Opvallend is zijn optreden als woordvoerder bij volkshuisvesting. Op dit voor hem nieuwe terrein, spreekt hij in zijn maidenspeech de verwachting uit dat de woningnood nog jaren zal voortduren. 'Als het niet anders kan zal het wel moeten, maar het kan anders.'

Een opmerkelijke actie is het indienen van het volgende amendement op 24 juni 1958: 'Een onderwijzer kan niet worden ontslagen op de enkele grond dat hij in het huwelijk treedt.' De Tweede Kamer en het vierde kabinet-Drees zijn daar nog niet aan toe. Men wil niet verdergaan dan de bevoegdheid van de gemeenten om een huwende onderwijzeres te ontslaan uit de wet te schrappen. Hij smaakt de voldoening dat de Kamer in 1968 wel in meerderheid meegaat met dit vvd-voorstel.

Toxopeus is in betrekkelijk korte tijd ministeriabel geworden. Als de periode-Drees ten einde is, kan de pvda worden afgelost door de vvd. Een ministerspost voor Korthals is een gegeven feit. Voor het ministerschap van Defensie komt Sydney van de Bergh in aanmerking, Witteveen zal de portefeuille Financiën toebedeeld krijgen. Deze uitkomst staat al zo vast

*vvd-fractie leider Edzo Toxopeus in gesprek met zijn collega van de pvdA, Joop den Uyl (staand). Rechts
vvd-Kamerlid Theo Joekes, 6 december 1967.
[Foto: Spaarnestad Fotoarchief]*

dat Oud in vertrouwde kring er onder voorbehoud mededeling van doet. Maar dan krijgt Oud bericht dat de formateur (De Quay) op weg is naar Soestdijk om zijn opdracht terug te geven. In de daaropvolgende periode eist Oud dat het verlangen in AR-kring om de weg naar de PVDA open te houden definitief wordt opgegeven. De formatie slaagt, maar Witteveen blijft er buiten. Toxopeus wordt minister van Binnenlandse Zaken. Tegen die gang van zaken bestaan in de Eerste Kamerfractie, maar ook daarbuiten bezwaren. Die verstommen echter snel, want ook het ministerschap wordt door hem met verve vervuld. Onder zijn leiding wint het departement duidelijk aan invloed. Enige faam krijgt zijn tocht door Zeeland, waar hij zich op onverwachte werkbezoeken oriënteert op de kwaliteit en het aanzien van een aantal burgemeesters. Die *descente sur lieu* leidt tot een aantal vacatures.

Het lukt hem niet in om de expansiedrang van Amsterdam te beteugelen. Hij kan de bebouwing van de Bijlmermeer niet voorkomen, ondanks zijn voorkeur voor sterke randgemeenten. Toxopeus heeft daarin meer gelijk gehad dan hem is gegund.

Succesrijk is zijn werk op het gebied van de Provinciewet. De provincies zijn aan sterke beperkende bepalingen gebonden. Zo moeten de Staten verlof vragen aan de minister van Binnenlandse Zaken als zij meer dan twee maal per jaar willen vergaderen. Toxopeus maakt daar korte metten mee en biedt de provincie de ruimte om zich te ontwikkelen tot een volwaardiger bestuurslaag.

Trendbeleid

De kroon op Toxopeus' werk is de aanzienlijke verbetering van de ambtenarensalarissen en de eerste stappen om het ambtenarenoverleg evenwichtiger te maken. Aanvankelijk stuit hij daarbij op weerstand van sommige ambtenarenbonden, die afkerig zijn van het denivellevende karakter van zijn voorstellen. 'Centen in plaats van procenten.' Voor Toxopeus is het juist essentieel dat er een geleding in het loonegebouw komt, die de positie van hogere ambtenaren verbetert. De acties die onder het motto 'Tox-o-pay-us' worden gevoerd, eindigen als blijkt dat hij dit inderdaad doet. Het doorzetten van het trendbeleid weet hij te realiseren in een subtiel maar ook krachtig onderhandelingsspel met de KVP-minister van Sociale Zaken, Veldkamp. Pensioenen en salarissen in de overheidssfeer zullen de trend volgen. Zeer moeilijk heeft Toxopeus het om te erkennen dat de Nederlandse Nieuw-Guineapolitiek door de internationale verhoudingen is achterhaald. Het is een van de weinige keren dat hij uit de plooi schiet als hij in februari 1962 Robert Kennedy, de broer van de Amerikaanse president, bij een *after dinner*-gesprek laat zitten en opstapt.¹

Als in 1962 Oud terugtreedt als fractievoorzitter en partijvoorzitter, ligt de opvolging voor de hand. Korthals moet de eerste man van de VVD worden, is de algemene opinie. Deze stelt de partij heftig teleur door die positie te weigeren. Nu komt Toxopeus in beeld als de nieuwe liberale aanvoerder. Hij wordt aangezocht, en na enige consultaties in en buiten de eigen kring besluit hij die uitdaging te aanvaarden. Korthals heeft hij geïnformeerd.

Doordat zowel Witteveen, de beoogde partijvoorzitter, als Toxopeus zitting neemt in het dan optredende kabinet-Marijnen verloopt de opvolging anders dan gepland. Van der Pols wordt partijvoorzitter en Geertsema ('Molly') gaat de Tweede Kamerfractie leiden. Tot een nieuw gevecht om het 'leiderschap' komt het niet: Toxopeus' positie is in korte tijd onaantastbaar geworden, ook al is hij geen fractievoorzitter. Dit blijkt als het kabinet-Marijnen valt. Er

komt al snel een vacature in de Tweede Kamerfractie en Toxopeus keert terug in de Kamer en lost Geertsema in maart 1966 af als fractievoorzitter.

Fractievoorzitter

Edzo Toxopeus is een fair teamleider. Nieuw aantredende Kamerleden houdt hij voor dat ze pas echt Kamerlid zijn als ze de hectische kandidaatstelling voor een nieuwe termijn hebben doorstaan. Hij stelt vertrouwelijkheid van de besprekingen in de fractie als absolute eis. 'Je maakt elke club kapot als je daaruit mededelingen aan de pers doet.'

Als politicus verwerft hij een grote reputatie door zijn behendig manoeuvreren. Té behendig vinden sommigen. Bij de herdenking in de Tweede Kamer sprak minister-president Balkenende over de karakteristiek van de vermaarde, antiliberale parlementaire redacteur van *de Volkskrant* H.C. Faas alias 'Wandelganger'. Deze verweet Toxopeus niet verder te komen 'dan het fatsoen van de tennisbaan'. Toxopeus riposteert dat er al veel gewonnen zou zijn als dat gedrag meer algemeen ingang zou vinden.

Het aanzien van de Kamer moet hoog worden gehouden. Toxopeus is zeer afkerig van het stellen van vragen waaraan geen eigen kennis of onderzoek ten grondslag ligt. Vragen als gevolg van een krantenbericht vindt hij maar niks. 'Wanneer je daar een opmerking over hebt, moet je de hoofdredacteur bellen en er niet de Kamer mee lastig vallen.' Binnen de partij bemoeit hij zich intensiever dan menigeen denkt met de onderlinge verhoudingen. Van Riel vergt veel aandacht. Maar veel heftiger wordt de situatie rondom de weigering van het Amsterdamse raadslid Hans Gruyters, die de huwelijksreceptie van prinses Beatrix en prins Claus weigert bij te wonen: 'Ik heb wel wat beters te doen.' De verontwaardiging is algemeen. Toxopeus deelt de mening dat Gruyters ver over de schreef is gegaan en de partij zou moeten verlaten; desondanks trotseert hij die breed gedragen opinie door ruimte te geven aan een oplossing die de afdeling Amsterdam nog wil beproeven. Maar Gruyters is dan al vastbesloten afscheid van de vvd te nemen. D'66 staat op het punt geboren te worden.⁴

Als een hoogtepunt beschouwt Toxopeus de wijze waarop hij met de fractie opereert om de val van het kabinet-Cals in oktober 1966 te bespoedigen. Tegen de zin van sommige fractieleden dient hij een uiterst gematigde motie in. Daar zal ongeveer de helft van de kvp-fractie zijn stem aan geven. Dit wil fractievoorzitter Schmelzer tot elke prijs voorkomen. Hij formuleert op zijn beurt een motie die door zijn fractie in overgrote meerderheid zal worden ondersteund. Als dit voor coalitiegenoot pvda en voor Cals zelf onaanvaardbaar is, valt het kabinet, ondanks alle bemiddelingspogingen in de 'Nacht van Schmelzer'. Toxopeus meent dat de opstelling van de vvd-fractie daar een belangrijke bijdrage aan heeft geleverd.

In de daaropvolgende campagne wordt Toxopeus heftig aangevallen op zijn vermeende gebrek aan economische kennis. Op tal van spreekbeurten staan opposanten op met elementaire lesboeken over de economie, om die als lectuur aan te prijzen. Die geluiden verstommen pas als na de Algemene Beschouwingen Toxopeus krachtig standhoudt tegen de aanvallen uit de fractie van de pvda. 'Ik dacht, er staat een econoom achter je op het spreekgestoelte', is het compliment dat hij van Kamervoorzitter Van Thiel krijgt.

De verkiezingen van 1967 en de vorming van het kabinet-De Jong zijn de laatste grote zaken waarmee hij zich als Kamerlid occupeerde. Daarbij toont Toxopeus zich terughoudend als het gaat om vernieuwingen in het staatkundig bestel, die naar zijn inzicht belemmerend

werken op een ongestoord tot ontwikkeling komen van een uitgewogen besluitvorming. Zo is hij een uitgesproken tegenstander van het openbaar maken van adviezen van de Raad van State. Kritisch gestemd is hij over de vermelding van partijnamen in de ‘witte stukken’, al legt hij zich erbij neer. De aanduidingen ‘zeer vele leden’, ‘enige leden’ en soortgelijke omschrijvingen bieden ruimte bij uitwisseling van gedachten. Duidelijke vastlegging van standpunten zou verstarring tot gevolg hebben.

Als in de loop van deze parlementaire periode de functie van Commissaris van de Koningin in de provincie Groningen binnen zijn bereik komt, aarzelt hij niet. Een nieuwe fase in zijn indrukwekkende loopbaan is aangebroken, maar die speelt zich af op wat grotere afstand van het Binnenhof.

Noten

- 1 L.J. Rogier, ‘Het verschijnsel der culturele inertie bij de Nederlandse katholieken’, in: *Terughlik en uitzicht*, deel 1 (Hilversum en Antwerpen 1964) p. 655.
- 2 *HTK* 1957-1958, p. 2451.
- 3 H.J.L. Vonhoff, *Liberalen onder één dak. vvd 50 jaar liberale vereniging* (Den Haag 1998) p. 78.
- 4 W.J.A. van den Berg, ‘K. Van der Pols. Voorzitter tussen oud en nieuw’, in: *Kopstukken van de vvd. 16 biografische schetsen. 40 jaar liberalisme in Nederland* (Houten 1988) p. 73-82.

De man van Wassenaar

Chris van Veen (1922-2009)

Wim Kok

Het aantreden van Chris van Veen als voorzitter van het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) in 1974 mag gerust een dubbele trendbreuk worden genoemd. In de eerste plaats voor hemzelf, want hij had geen verleden dat logischerwijze in de richting van het voorzitterschap van onze grootste werkgeversorganisatie wees.

Chris van Veen, geboren in Barneveld en opgegroeid op de Zuid-Hollandse eilanden, was een selfmade man. Na de mulo ging hij als administratief medewerker aan de slag als gemeen-

VNO-voorzitter Chris van Veen (links) en NVV-voorzitter Wim Kok tijdens het overleg over de arbeidsvoorwaarden in het SER-gebouw in Den Haag, 30 oktober 1974

[Foto: Spaarnestad Fotoarchief]

teambtenaar, waarna hij zich via zelfstudie verder opwerkte: hij haalde het diploma hbs, werd meester in de rechten en uiteindelijk gemeentesecretaris in de stad Groningen. Daarna volgde een kortstondig verblijf in de landelijke politiek als staatssecretaris van Binnenlandse Zaken in het kabinet-De Jong (1967-1971), lid van de Tweede Kamer voor de CHU en minister van Onderwijs en Wetenschappen in de kabinetten-Biesheuvel I en II (1971-1973).

Zijn overstap naar het Verbond van Nederlandse Ondernemingen (VNO) vrij kort na zijn aftreden als bewindsman kwam voor velen als een grote verrassing, ook voor mijzelf. Ik was een jaar daarvoor gekozen tot voorzitter van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), en het was mij bekend dat het VNO naarstig op zoek was naar een fulltime voorzitter. Dat was de tweede trendbreuk: tot dan toe was deze werkgeversorganisatie steeds geleid geweest door een voorzitter die daarnaast ook veel tijd kwijt was aan de onderneming waarin hij werkzaam was. Dat kwam de professionaliteit niet steeds ten goede, hetgeen merkwaardig genoeg niet alleen schadelijk was voor de belangenbehartiging van de werkgevers, maar ook door ons in de vakbeweging als suboptimaal werd gezien. De zoektocht naar een nieuwe professionele voorzitter was ons dus bekend, de keuze voor en van Chris van Veen kwam geheel onverwacht.

Het waren roerige jaren, zowel politiek als maatschappelijk. De politieke verhoudingen werden gekenmerkt door een scherpe polarisatie tussen links en rechts. In de vakbeweging voltrok zich al sinds eind jaren zestig een proces van radicalisering, waardoor niet alleen de arbeidsverhoudingen maar ook de interne cohesie binnen mijn eigen vakcentrale onder zware druk kwamen te staan. Het plotselinge aftreden van Harry ter Heide in 1972 als voorzitter van het NVV was daarvan het directe gevolg. In de jaren erna werd de basis gelegd voor de vorming van de latere Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV).

Chris van Veen heeft met zijn beschouwende en soms ook wat afstandelijke persoonlijkheid in die periode – onbedoeld wellicht – een dempende invloed gehad op het wat verhitte klimaat in de arbeidsverhoudingen. Hij was diplomatiek, behendig en – heel belangrijk! – hij leverde je geen streken. Onze persoonlijke verhoudingen waren ook in die jaren al goed: zakelijk en respectvol. We tutoyeerden elkaar, maar noemden elkaar niet bij de voornaam, hadden frequent telefonisch contact, maar kwamen niet bij elkaar thuis. Dat zou zo blijven tot eind 1982, maar daarover straks meer.

Een bijzondere karakteristiek van het Nederlandse overlegmodel is dat partijen in goede en in slechte tijden doorgaans met elkaar in gesprek blijven. Instituties als de SER en de Stichting van de Arbeid zijn symbolen van wat in binnen- en buitenland het ‘poldermodel’ is gaan heten. Die bijna aangeboren neiging om elkaar op te zoeken, naar elkaar te luisteren en de dialoog aan te gaan, heeft ons land en onze economie in de loop van de afgelopen decennia bepaald geen windeieren gelegd. Onderlinge verschillen worden erdoor verkleind en begrip voor de argumenten van de ander wordt erdoor bevorderd. Zelfs tijdens de gespannen verhoudingen in de jaren zeventig heeft het sociaaleconomisch overleg in ons land redelijk goed gefunctioneerd. Het aantal arbeidsconflicten en stakingsdagen is ook in die jaren relatief beperkt gebleven.

De twee oliecrises in de jaren zeventig hebben een zwaar stempel gedrukt op onze economie. Aanvankelijk leken de aardgasbaten voldoende om de ergste klappen op te vangen, maar geleidelijk aan werd alsmaar duidelijker dat Nederland boven zijn stand leefde. Het haasje-over van lonen en prijzen voedde de inflatie. In 1977 werden nog met succes nationale sta-

kingsacties gehouden voor behoud van het systeem van automatische prijscompensatie, maar zeker toen de tweede oliecrisis losbarstte, werd meer en meer duidelijk dat dit verworven recht een bovenevenredige prijs ging vragen in termen van werkgelegenheid. De wereldeconomie raakte in een krimp, het financieringstekort van de overheid was tot een recordhoogte opgelopen en de collectieve uitgaven barstten uit hun voegen.

Ook binnen de FNV raakten we er hoe langer hoe meer van overtuigd dat er wat moest gebeuren. Eind 1979 werd er binnen de Stichting van de Arbeid intensief onderhandeld over een gezamenlijk antwoord van sociale partners op de ontstane situatie. Dat het resultaat de annalen is ingegaan onder de naam 'bijna-akkoord' wordt verklaard door het feit dat de bereikte overeenstemming niet op voldoende steun van de Federatieraad van de FNV kon rekenen. Kort daarna besloot het kabinet-Van Agt tot een wettelijke ingreep in de lonen. Massale stakingen en betogingen waren het gevolg, maar de FNV moest bakzeil halen: het kabinet werd door een meerderheid in het parlement gesteund.

De vakbeweging – de FNV voorop – zat met een enorme kater. De verloren acties hadden ledenverlies en een verdere radicalisering onder een deel van de achterban tot gevolg. En de sociaaleconomische situatie verslechterde zienderogen: de werkloosheid nam jaarlijks met 150 tot 200 duizend personen toe, de jeugdwerkloosheid begon spookachtige vormen aan te nemen. Het besef groeide dat het zo niet langer verder kon gaan.

En toen kwam, na de Tweede Kamerverkiezingen van september 1982, het eerste kabinet-Lubbers in de steigers te staan. In voorbereiding was een nieuwe wettelijke ingreep in de lonen, voorafgegaan door een adempauze. Dit vooruitzicht was voor mij onverdraaglijk; er zou een nieuwe stakingsgolf dreigen met opnieuw een bittere nederlaag en een nog grotere kater. En de werkloosheid zou nog dramatischer hoogten bereiken.

Ik heb in die beslissende periode Chris van Veen, met wie ik steeds een goede verstandhouding had gehouden, op zijn best leren kennen: hij was net zo bezorgd als ik over de economische omstandigheden en de sociale vooruitzichten, maar had te maken met een niet onbelangrijke stroming in zijn bestuur die het allemaal wel goed vond zo. Zo van: laat de regering de kooltjes maar voor ons uit het vuur halen, dan wassen wij, werkgevers, onze handen in onschuld. Van Veen vond dat onverantwoord. Op die manier zouden de loonvorming en het arbeidsvoorwaardenoverleg tot in lengte van jaren tot het domein van de overheid gaan behoren, terwijl zijn zienswijze was dat werkgevers en werknemers in de bedrijfstakken en ondernemingen daar zelf hun verantwoordelijkheid voor zouden moeten nemen.

Ik wist dat en was het met hem eens. Dat gaf mij op een cruciaal moment de overtuiging dat er maar één mogelijkheid was om de aangekondigde loonmaatregel af te wenden, namelijk door zelf om de tafel te gaan zitten om tot een vrijwillig akkoord te komen. Het is een hardnekkig misverstand dat ook het kabinet-Lubbers deel had aan dat akkoord. Niets is minder waar. Het akkoord heet het Akkoord van Wassenaar omdat Chris van Veen in Wassenaar woonde en we voor het rondmaken van deze afspraak voor twee opeenvolgende keren hebben gebroken met de ongeschreven regel niet bij elkaar thuis te komen.

Frans Drabbe en Ad Dortland vergezelden ons bij die twee gesprekken, terwijl de regering er geen deel aan nam. Later hebben ook de andere vakcentrales en werkgeversorganisaties de afspraken goedgekeurd, die overwegend neerkwamen op vrijwillige loonmatiging gedurende een reeks van jaren in ruil voor rendementsherstel, werkgelegenheid en arbeidstijdverkorting.

Bloemen heb ik er van mijn eigen leden niet voor gehad, want het Akkoord van Wassenaar

WIM KOK

was, zeker aanvankelijk, niet populair. Maar naar later is gebleken, heeft het er in belangrijke mate toe bijgedragen dat ons land er in de loop van de jaren erna weer bovenop is gekomen. En het heeft geholpen de gezamenlijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers voor belangrijke keuzes op decentraal niveau te verankeren in onze arbeidsverhoudingen.

Succes heeft altijd vele vaders, maar ik prijs mij gelukkig dat Chris van Veen de strategische betekenis hiervan bijtijds heeft ingezien. Nederland kan hem er dankbaar voor zijn.

Van paria tot gerespecteerd parlementariër

Marcus Bakker (1923-2009)

Erwin Dijk en Gerrit Voerman

Op 24 december 2009 overleed Marcus Bakker. In de jaren 1956 tot 1982 maakte hij voor de Communistische Partij van Nederland (CPN) deel uit van de Tweede Kamer. Bij zijn aantreden waren hij en zijn fractiegenoten in het parlement *personae non gratae*, vanwege hun band met de Sovjet-Unie. Toen Bakker na meer dan een kwart eeuw als Kamerlid terugtrad, kreeg hij echter van alle kanten lof toegezwaaid. De paria van weleer was veranderd in een gewaardeerd parlementariër.

Het parlementaire debuut van Bakker had plaats tijdens een van de meest gespannen periodes in de Koude Oorlog. Terwijl hij op 7 november 1956 beëdigd werd, poogde de Sovjet-Unie

*Marcus Bakker krijgt geen verlof van de Kamer om vragen te stellen aan de regering over de
huwelijksvoltrekking van prinses Beatrix, 16 maart 1966
[Foto: Nationaal Archief/Ancfo – Eric Koch]*

de opstand in Hongarije neer te slaan – hetgeen door de CPN onvoorwaardelijk gesteund werd. Zijn maidenspeech in de Kamer ging over de Suezcrisis, het andere majeure internationale conflict in de novemberdagen van 1956. In zijn redevoering gaf hij af op de imperialistische politiek van Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten in het Midden-Oosten, terwijl hij het gewelddadige ingrijpen van Moskou in Hongarije verdedigde. De Kamer liep bijna leeg; achter de groene gordijnen van de toenmalige vergaderzaal maakten de leden hun ongenoegen op luidruchtige wijze kenbaar. Toen een fractiegenoot van Bakker de Kamervoorzitter om orde vroeg 'die zich ook uitstrekt tot achter het gordijn', reageerde Bakker vanaf het spreekgestoelte laconiek: 'Ik roep er wel overheen.'¹

Marcus Bakker werd geboren op 20 juni 1923 in een sociaaldemocratisch gezin in Zaandam. In zijn autobiografie heeft hij beschreven hoe hij als jongen tijdens de Tweede Wereldoorlog in de 'vrijbank', een soort winkel bij het slachthuis, in de gelegenheid was om vleesbonnen achterover te drukken. Hij speelde die door aan communistische arbeiders die in het verzet zaten. Op deze wijze kwam hij in contact met de CPN die, nadat zij door de Duitse bezetters in juli 1940 was verboden, ondergronds was gegaan. In 1943 werd Bakker partijlid en werd hij ook actief in het verzet.

Na de Tweede Wereldoorlog, die een blijvende invloed zou uitoefenen op zijn leven, steeg Bakkers ster snel. Binnen de CPN zou Bakker decennialang een vooraanstaande rol vervullen. Bijna veertig jaar, tot in de jaren tachtig, maakte hij deel uit van de partijleiding. Van 1953 tot 1957 was hij hoofdredacteur van *De Waarheid*.

Bakker gold als een van de vertrouwelingen van partijleider Paul de Groot, die de CPN volledig domineerde. Bakker zou hem in alle conflicten in de partij door dik en dun steunen en zo nodig voor hem vuil werk opknappen. Samen schreven zij in 1952 het nieuwe ontwerp-beginselprogramma van de CPN, waarin de partij 'de hechtst mogelijke solidariteit met de Sovjet-Unie' betoonde en 'met Stalin, de grootste maatschappij-hervormer, geleerde en staatsman, die ooit aan het hoofd der opwaarts strevende mensheid heeft gestaan'.² De sterke band met Moskou werd zwaar beproefd toen Chroesjtsjov in februari 1956 in zijn befaamde geheime rede op het twintigste congres van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie de persoonsverheerlijking van zijn voorganger Stalin en diens misdaden hekeld. De onthullingen kwamen als een grote schok voor de Nederlandse communisten, inclusief Bakker.

Als gevolg van deze 'destalinisatie' kwam er in de CPN verzet tegen de almacht van De Groot. Vier Tweede Kamerleden werden onder meer vanwege hun kritiek op de CPN-leider in april 1958 uit de CPN gezet. In de partijstrijd speelde Bakker een bedenkelijke rol. In opdracht van het partijbestuur schreef hij het rapport *De CPN in de oorlog*, nadat De Groot de voorzet had gegeven.³ Bakker diffameerde het verzetsverleden van de belangrijkste opposanten en noemde hen 'werktuigen van het imperialisme'.⁴ Het 'rode boekje', zoals het rapport werd genoemd vanwege de kleur van de omslag, werd in december 1958 door het partijcongres officieel aanvaard.

De Groot was fractievoorzitter toen Bakker Kamerlid werd. De CPN-leider, die met zijn gezondheid tobde, liet zich niet vaak in de Tweede Kamer zien. Bakker volgde hem in december 1963 als fractievoorzitter op. Hoewel binnen de CPN het parlementaire werk belangrijk werd geacht, mocht het niet leiden tot veronachtzaming van de belangenbehartiging van de arbeidersklasse buiten de vertegenwoordigende lichamen. De partij hield in die tijd haar Kamerleden dan ook in het oog; zij dienden de burgerlijke democratie niet te serieus te nemen of te close te worden met de andere parlementariërs.

In de Tweede Kamer werd Bakker woordvoerder Buitenlandse Zaken. Aan de beraadslagingen in de vaste Kamercommissie voor dat beleidsterrein en die voor Defensie nam hij geen deel, omdat de communisten daar als gevolg van de Koude Oorlog van waren uitgesloten (tot 1966). Zijn opstelling bij internationale aangelegenheden was voorspelbaar: de stationering van Amerikaanse kernwapens op Nederlands grondgebied en de Duitse herbewapening waren aanslagen op de vrede, de Europese integratie leidde tot meer uitbuiting van de arbeiders en ondermijning van de nationale democratie, Nederland stelde zich imperialistisch op in de kwestie-Nieuw-Guinea, het Amerikaanse militaire optreden in Vietnam was een vorm van neokolonialisme, enzovoort.

Bakker beschouwde zichzelf niet als buitenlandspecialist. 'Daarvoor was ik én te antidiplomatiek én te zeer getrouwd met de binnenlandse politiek, met vraagstukken van democratie en economie.'⁵ Dat hij andere onderwerpen erbij deed, kwam ook door de kleine omvang van de CPN-fractie. Al snel na zijn aantreden stond hij voor een 'politieke rijstebrijberg', met als gevolg dat hij 'wel over ongeveer alles (heeft) gepraat in de Kamer wat daar ooit ter sprake komt'.⁶

Een van de belangrijkste thema's voor Bakker was de parlementaire democratie, die naar zijn opvatting de uitkomst was van de zware strijd die de arbeidersklasse had gevoerd. Het eenpartijstelsel dat de communistische wereld kende, achtte hij voor Nederland ongeschikt, zo scheef hij in zijn autobiografie in 1983. De visie dat zo'n systeem ook in het algemeen strijdig is met democratie, vormde zich pas geleidelijk, zo gaf Bakker toe. 'Bij mij zat ze er zeker niet geheid in toen ik in de Kamer kwam.'⁷ In de Kamer heeft Bakker zich altijd fel verzet tegen veranderingen in het parlementaire stelsel, die juist in de jaren zestig opgeld deden. In zijn in 1967 verschenen boekje *Kiezen of knoeien* wees Bakker wijzigingen van het kiesstelsel van de hand (zoals de invoering van een districtenstelsel of een kiesdrempel); ongetwijfeld ook vanwege de risico's voor de positie van de CPN in de Kamer. Daarnaast moest de directe verkiezing van de minister-president het ontgelden, omdat het tot een versterking van de uitvoerende macht zou leiden die naar Bakkers mening ten koste ging van de controlerende positie van het parlement. Vermeldenswaard is verder nog dat door een amendement van Bakker uit 1976 de woorden 'en op welke grond dan ook' zijn toegevoegd aan het discriminatieverbod van artikel 1 van de huidige Grondwet.⁸

Mede door de opkomst van de televisie slaagde Bakker er gaandeweg in het gezicht van de CPN te worden. Hij was een vaardige, welbespraakte debater, scherpzinnig en ad rem. Bakker was een vaste klant bij de interruptiemicrofoon. Over Hans Wiegel zei hij eens dat de vvd-leider 'ons weer eens diep in de ogen heeft aangekeken met die dwingende blik van een koe die over de sloot heen kijkt'.⁹ Met zijn scherpe, niet zelden snerende en sarcastische, maar vaak met humor doorspekte betogen trok hij niet alleen de aandacht van de Kamerleden maar ook van de media – ook omdat hij onparlementair taalgebruik niet schuwde.¹⁰ Hij maakte er een sport van erachter te komen hoever hij kon gaan bij de Kamervoorzitter.¹¹

Met Bakker als lijsttrekker won de CPN in 1967 en bij de achtereenvolgende verkiezingen er telkens een zetel bij, totdat zij er in 1972 zeven had. Bij de Kamerverkiezingen van 1977 ging het mis: de CPN verloor vijf zetels. Een deel van het communistische electoraat zocht zijn heil bij de PVDA. Er kwam een vernieuwingsproces in de CPN op gang waarin Bakker het midden hield tussen de hervormers en de orthodoxe communisten. Als gevolg van deze veranderingen trok het partijcongres van november 1982 het 'rode boekje' weer in. De transformatie van de CPN, waarin het marxisme-leninisme overboord werd gezet, eindigde met de opheffing van

de partij en de oprichting van GroenLinks in 1990-1991. Bakker werd lid van van GroenLinks, maar toen de Tweede Kamerfractie in 1999 de NAVO-bombardementen op Servië en Kosovo steunde, zegde hij zijn lidmaatschap op.

In juli 1982 verliet Bakker de Tweede Kamer. Kort daarvoor, in november 1981, had hij zijn 25-jarig Kamerlidmaatschap gevierd. Dat premier Dries van Agt toen de ministerraad had onderbroken om met enkele ministers Bakker te feliciteren met zijn zilveren jubileum, stond in schril contrast met de behandeling bij zijn debuut in 1956. De voormalige paria had zich ontwikkeld tot een alom gerespecteerd politicus. Dit bleek ook in 1992, toen het nieuwe Tweede Kamergebouw geopend werd. Het Kamerpresidium besloot op voordracht van de GroenLinks-fractie een zaal naar de voormalige CPN-voorman te noemen. Dat besluit viel echter niet bij iedereen in goede aarde.¹² De weerstand viel te begrijpen, want boetedoening was aan Bakker niet besteed. 'Nooit zal ik zeggen dat ik ergens spijt van heb. Aan anderen vraag ik dat ook niet. Ik heb tenminste geleefd.'¹³ Niet voor niets droeg zijn autobiografie de ondertitel *Bespiegelingen zonder berouw*.

Noten

- 1 *de Volkskrant*, 14 november 1981.
- 2 *De weg naar socialistisch Nederland. Ontwerp-beginselprogramma der CPN* (Amsterdam 1952) p. 24.
- 3 Jan Willem Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (Amsterdam 2000) p. 393-394.
- 4 *De Communistische Partij in de oorlog. Rapport van het Dagelijks Bestuur der CPN voor het 19e congres* (z.pl. z.j.) p. 42.
- 5 Marcus Bakker, *Wissels. Bespiegelingen zonder berouw* (Weesp 1983) p. 111.
- 6 *Idem*, p. 179.
- 7 *Idem*, p. 169.
- 8 *HTK 1976-1977*, bijlage 13 872, nr. 18.
- 9 *de Volkskrant*, 14 november 1981.
- 10 Frits van der Molen, *Wie is wie in de 2e Kamer* (Amsterdam 1969) p. 22.
- 11 Peter Bootsma en Carla Hoetink, *Over lijken. Ontoelaatbaar taalgebruik in de Tweede Kamer* (Amsterdam 2006) p. 130.
- 12 *de Volkskrant*, 3 maart 1992.
- 13 *De Groene Amsterdammer*, 5 mei 1999.

Gepassioneerd betrokken bij de publieke zaak

Hans van Mierlo (1931-2010)

Jan Vis

Hans van Mierlo behoort stellig tot die kleine groep Nederlanders die hun faam vrijwel uitsluitend te danken hebben aan hun gepassioneerde betrokkenheid bij de publieke zaak. Net als bij Joan Derk van der Capellen, Thorbecke, Tak van Poortvliet, Aletta Jacobs en Cort van der Linden was het bij Van Mierlo niet allereerst persoonlijke of partijpolitieke ambitie maar een bovenpersoonlijk engagement dat hem kenmerkte. Het filmpje uit 1966 waarin we Van Mierlo, vol ongerustheid over de kwaliteit van ons publieke bestel, zien voortstappen over de Herengracht was als verkiezingspropaganda van ongewone kwaliteit, juist omdat het zijn drijfveren en betrokkenheid zo sterk en subtiel tot uitdrukking bracht. Veel Nederlanders zouden dat ook niet meer vergeten.

Er zijn twee essentiële tijdperken in het publieke bestaan van Van Mierlo. De eerste begint in 1966 met het Appel van een groep ongeruste Nederlanders dat in december 1966 tot de oprichting van de politieke partij Democraten D'66 leidde – op het nippertje want zonder het doelbewust ingrijpen van Van Mierlo zou de oprichtingsbijeenkomst slechts in chaos zijn geëindigd. Na de oprichting volgden de vervroegde verkiezingen van 1967 waarbij D'66 met van Mierlo als lijsttrekker zeven zetels behaalde – een opmerkelijk resultaat in een tijdperk met nog steeds stabiele verhoudingen.

Van Mierlo bleek zich thuis te voelen in de Tweede Kamer: al snel liet hij zich kennen als een getalenteerd spreker. Maar met de partijpolitieke plaatsing van D'66 had hij moeite. Het pragmatisme van D'66 maakt een plaatsing van de partij op de links-rechtsschaal niet mogelijk, althans volgens Van Mierlo en de ideologische inspirator van de partij Hans Gruyters, voormalig Amsterdams gemeenteraadslid voor de vvd. Het was vooral de vvd'er Geertsema die Van Mierlo tot de uitspraak dwong dat hij 'met het pistool op de borst' zou kiezen voor de Partij van de Arbeid (en dus niet voor de vvd). Het kwam er met moeite uit.

Veel meer voelde Van Mierlo zich thuis bij het onderwerp dat niets met traditionele partijpolitiek te maken had: de modernisering van de democratie die de Nederlander het recht moest geven zijn eigen regering te kiezen. Twee stemmen behoorde de kiezer te krijgen: één voor de macht en één voor de controle op de macht. De zogenaamde 'kroonjuwelen', zoals de gekozen burgemeester en het referendum, kwamen in zijn betogen niet voor. Van het referendum moest Van Mierlo net als zijn partij weinig hebben en de burgemeesterskeus zou eerst maar eens moeten beginnen met de aanwijzing door de gemeenteraad. Later zou eventueel de rechtstreekse verkiezing kunnen volgen.

Het kabinet-De Jong besloot na het electorale succes van D'66 al snel tot de instelling van een staatscommissie onder het dubbele voorzitterschap van Cals en Donner. Het is vooral Gruyters die als lid van deze commissie de helft plus één van het aantal leden wist mee te krijgen voor het voorstel om de kiezers de formateur te laten kiezen en een gematigd distric-

Hans van Mierlo tijdens het congres van zijn partij in 1985 waarop hij gekozen werd tot lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1986

[Foto: Spaarnestad Fotoarchief]

tenstelsel in te voeren voor de verkiezing van de Tweede Kamer. De regering moest er niets van hebben, en pogingen in de Tweede Kamer om het advies in wetgeving om te zetten leden schipbreuk.

Inmiddels was de politiek in een stroomversnelling beland. Het kabinet-Biesheuvel kon in 1971 alleen maar worden gevormd met steun van de nieuwkomer D's 70 die weinig stabiel bleek te zijn waardoor het kabinet al na een jaar in een crisis vastliep. Daarvoor al had steeds luider de roep geklonken om 'duidelijkheid voor de verkiezingen'. Partijen zouden zich voor de verkiezingen moeten uitspreken over de meest gewenste coalitie, zodat de kiezers een werkelijke keus zouden hebben. Bij de verkiezingen van 1971 kreeg deze opvatting, op initiatief van Van Mierlo, een originele uitwerking in de vorm van een schaduwkabinet van PVDa, D'66 en PPR met een gemeenschappelijk verkiezingsprogramma. Het was de introductie van de Engelse gewoonte, waar de oppositie in de verkiezingscampagne meestal een schaduwkabinet presenteert dat na gewonnen verkiezingen het echte kabinet wordt. Het novum had enig resultaat maar niet voldoende. De drie verbonden partijen bleven in de oppositie, waar ze intussen stappen zetten in de richting van een brede progressieve volkspartij. Voor D'66's er een groot ideaal, maar bij de twee andere partijen was het enthousiasme een stuk kleiner.

Na een jaar bezweek Biesheuvels vijfpartijkabinet – een buitenkansje voor de linkse oppositie. Bij de daaropvolgende verkiezingen kwamen de drie progressieve partijen weer met een gemeenschappelijk schaduwkabinet plus ontwerp-regeringsprogramma. Vooral voor de PVDa en de PPR was het resultaat gunstig maar niet voor D'66: de partij zakte van elf naar zes zetels. Er gebeurde nog iets rampzaligs: toen met veel pijn en moeite ten slotte het kabinet-Den Uyl was geformeerd, wilde het PVDa-congres niets weten van een Progressieve Volkspartij, waarop velen in progressieve kring hadden gehoopt. Een mooie droom was abrupt geëindigd in diepe teleurstelling en frustratie. De poging tot doorbraak van de gevestigde politieke verhoudingen was jammerlijk mislukt. Van Mierlo trad af als fractievoorzitter, werd gewoon Kamerlid en verdween in 1977 betrekkelijk geruisloos uit de politiek. Aan een korte maar opmerkelijke politieke carrière was een einde gekomen, zo leek het. Bepaald ironisch was dat er wel een andere politieke doorbraak tot stand kwam met de oprichting van het CDA. De protestanten hadden onder de bedreiging van links eindelijk hun eeuwenoude antipapisme achter zich gelaten en de christendemocraten kwamen in 1977 met hun eerste gemeenschappelijke lijsttrekker, Dries van Agt.

Na een moeilijke periode waarin D'66 langs de rand van de afgrond ging (op een rumoerig congres werd de voor opheffing benodigde tweederdemeerderheid net niet gehaald, maar de gewone meerderheid wel...) presenteerde Jan Terlouw D'66 als de partij van het 'redelijk alternatief'. Het pragmatisme uit de beginjaren raakte op de achtergrond en D'66 ontwikkelde zich langzaam tot een progressief liberale partij – met succes. Bij de verkiezingen van 1981 behaalde de partij zeventien zetels. En dat was het moment waarop Van Mierlo terugkwam: als minister van Defensie in het kabinet-Van Agt II. Het was een korte vreugde. Nog binnen een jaar bezweek het kabinet aan de onoverkomelijke tegenstelling tussen Van Agt en Den Uyl, de vicepremier en minister van sociale zaken. Met D'66 (vanaf 1981 verviel de apostrof in de partijnaam) leek het opnieuw afgelopen; slechts zes zetels bij de vervroegde verkiezingen. Jan Terlouw nam afscheid en het was de onvermoeibare Maarten Engwirda die de partij in leven hield.

En Van Mierlo? In 1983 werd hij gekozen tot lid van de Eerste Kamer, en daar in de rustige

senaat moet het voornemen zijn gegroeid om een poging tot revitalisering te wagen. Samen met Aad Nuis schreef hij een meesterstuk, *Een reden van bestaan*. In 1986 haalde hij als lijsttrekker bij de Kamerverkiezingen een score van negen zetels. Drie jaar later ging het nog beter: twaalf zetels. Formateur Lubbers hield D66 nogal opzettelijk buiten de coalitie van CDA en PVDA. Getalsmatig was D66 niet nodig maar Lubbers vergat dat hij door de democraten weg te werken een open coalitie creëerde, en dat is in Nederland-coalitieland levensgevaarlijk. De kiezer die op zichzelf wel sympathiek stond tegenover het rood-confessionele regeringsprogramma, maar kritiek had op de uitvoering, kon bij de volgende verkiezingen terecht bij D66 dat vier jaar lang, zoals Van Mierlo het noemde, oppositie had gevoerd vóór de coalitie.

De verkiezingen van 1994 met Van Mierlo als lijsttrekker leverden een weergaloos succes op: 24 zetels. Er was geen enkele coalitie denkbaar zonder D66, en Van Mierlo kon een unieke doorbraak realiseren: het eerst kabinet sinds de Eerste Wereldoorlog zonder christendemocraten. Een langdurige vanzelfsprekendheid was verdwenen. Liberalen en sociaaldemocraten bleken te kunnen samenwerken, geen vier jaar maar acht jaar. Dit unicum in de vaderlandse parlementaire geschiedenis was tegelijkertijd het einde van Van Mierlo's politieke carrière. Na het verkiezingsverlies in 1998 (van 24 naar 15 zetels) vertrok hij, en nu voorgoed. In datzelfde jaar werd hem een welverdiend ministerschap van Staat verleend. De revolutionair van 1966 was gaan behoren tot de wijze elite van onze politiek.

Van zijn grote democratische idealen is niet veel terechtgekomen. Nog helemaal geen rechtstreekse verkiezing van de premier, wel een soort parodie daarop. Want de politieke goegemeente is vrij algemeen van oordeel dat de hoogst geëindigde lijsttrekker premier moet worden. Veel kiezers aarzelen daardoor in hun stemgedrag tussen de eigen partijpolitieke voorkeur en de partij van de potentiële premier. Ideologisch stemmen contra strategisch stemmen. De verkiezingen van dit jaar, 2010, zijn daar een voorbeeld van.

Ook met de kroonjuwelen (rechtstreeks gekozen burgemeester en het referendum) is het niet zo goed gegaan. Ze zijn vergruisd in de senaat.

Wat is dan de verdienste van Van Mierlo? Dat hij zijn idealen niet realiseerde, heeft hij met veel andere politici gemeen. Om er een paar te noemen: Abraham Kuyper en Troelstra stonden aan de wieg van belangrijke politieke stromingen, maar hun eigen idealen werden geen werkelijkheid.

Achteraf gezien blijken de kwaliteiten van Van Mierlo vooral te liggen in zijn vermogen om de politieke tijdgeest helder en doeltreffend te verwoorden. Dat was zijn kwaliteit als volkstriebun en die combineerde hij met zijn fundamenteel engagement voor de publieke zaak, de *res publica* zoals met oud-Romeinse liefde beschreven door Livius en met moderne nuchterheid door Montesquieu. Macht is belangrijk én gevaarlijk. Daarom moet er controle en machtscheiding zijn.

Het creëren van hernieuwde aandacht voor deze essentialia van ons publieke bestel, dat is de onmiskenbare verdienste van Hans van Mierlo.

In memoriam Hans Dijkstal (1943-2010)

Annemarie Jorritsma

Met het overlijden van Hans Dijkstal op 9 mei jl. op 67-jarige leeftijd hebben we een kleurrijke man in de politiek verloren. Hans Dijkstal was een charmante, toegankelijke en aimabele politicus met een rijke politieke carrière, een politieke carrière die bijna dertig jaar omvatte.

In de jaren zeventig en tachtig was hij eerst raadslid en later wethouder in 'zijn' Wassenaar. In 1982 werden wij allebei, op de golven van het succes van Ed Nijpels, lid van de Tweede Kamer, samen met uiteindelijk zeventien andere nieuwe Kamerleden. Daar werd hij onder andere woordvoerder Onderwijs, Welzijn en Emancipatie. Later werd hij vicevoorzitter van de fractie.

*Hans Dijkstal is gekozen tot lijsttrekker van de vvd, 26 januari 2002. V.l.n.r. Gerrit Zalm, Annemarie Jorritsma, Dijkstal, Monique de Vries en Erica Terpstra.
[Foto: ANP – Toussaint Kluisters]*

Ik had slechts lokale ervaring in Bolsward opgedaan, terwijl Hans in mijn ogen een heel ervaren politicus was. Bovendien zat hij natuurlijk veel dieper in het partijnetwerk. Hans heeft zich de eerste jaren enigszins over mij ontfermd. Komende uit het Friese, verbleef ik een aantal dagen per week in het verre Den Haag en dus ging ik regelmatig een hapje eten bij Hans en Anneke, en speelden we samen met collega's Korthals en De Grave, maar ook met de journalist Kees Lunshof, een spelletje bridge. Dat waren avonden waar we natuurlijk het hele politieke veld bespraken. Eerlijk gezegd was Hans daar dan meer mee bezig dan met het bridgen. Ook met politieke dilemma's, waarmee je als jong en onervaren Kamerlid geconfronteerd werd, kon ik altijd goed bij hem terecht.

Toen we in 1986 zetels verloren, viel ik samen met een paar andere Kamerleden tijdelijk uit de Tweede Kamer. Het was toen wel direct helder dat waarschijnlijk dezelfde coalitie gevormd zou worden. Hans heeft toen een clubje georganiseerd om te zorgen dat wij op de hoogte bleven van de ontwikkelingen in de fractie en de coalitieonderhandelingen. Dat maakte dat, toen we terugkwamen, we eigenlijk het gevoel hadden niets te hebben gemist.

Hans was een warm voorstander van de samenwerking met Partij van de Arbeid en D66. Hij voerde door de jaren heen informele gesprekken met gelijkgestemden uit de drie verschillende partijen in het zogenaamde Des Indes-beraad. En vooral in de laatste fase van onze oppositieperiode tussen 1989 en 1994 werd er op zijn initiatief al behoorlijk veel informeel gesproken over mogelijke alternatieve coalitievorming, waarbij het CDA niet betrokken zou zijn. Toen in 1994 het CDA zijn permanente machtspositie verloor, sprong hij met enthousiasme in het paarse avontuur. Hij werd als bruggenbouwer tussen de VVD en PVDA vicepremier en minister van Binnenlandse Zaken in het eerste kabinet-Kok. Hij fungeerde als het oliemanetje in deze coalitie; daarbij kwamen zijn gevoel voor humor en ontspannen vergadertechniek hem zeker van pas.

Ik heb daar wel van geleerd dat chemie tussen mensen in een kabinet minstens zo belangrijk is als de inhoud van een regeerakkoord. Wim Kok en Hans Dijkstal hadden in die periode een vorm van chemie die maakte dat Hans, vooral met zijn geweldige relativeringsvermogen, regelmatig de spanning wist te doorbreken die er toen af en toe natuurlijk ook was, bijvoorbeeld tussen Gerrit Zalm en Ad Melkert.

In 1998 keerde hij terug in de Tweede Kamer en werd hij als fractievoorzitter de opvolger van Frits Bolkestein. Hij was de politiek leider van de VVD en het zag er lange tijd naar uit dat hij de nieuwe liberale premier van Nederland zou worden. Dat liep met de komst van Pim Fortuyn uiteindelijk anders. Bij de verkiezingen van 2002 verloor de VVD zwaar en vertrok Hans teleurgesteld uit de politiek. Hij had grote moeite met de grote invloed van sterke beelden en met het populisme in de politiek. Hij sprak ook na zijn vertrek uit de actieve politiek daar nog met regelmaat kritisch over, maar hij bleef de VVD trouw en bleef lid van de partij.

Het was ontzettend fijn te zien dat na de verkiezing van Mark Rutte tot lijsttrekker Hans weer meer contacten had met de partijleiding. Mark sprak regelmatig met hem en dat werd door Hans zeer gewaardeerd.

Naast een warme persoonlijkheid was Hans Dijkstal een sportief en zeer muzikaal mens. Zijn liefde voor jazz was groot en hij heeft jarenlang een radioprogramma gehad. Menig VVD-bijeenkomst heeft hij met zijn Liberal Swing Formation opgeluisterd. Wij zijn samen ook lid geweest van het Tweede Kamer-cabaret, waarin we vooral onszelf op vrolijke wijze bekritiseerden en natuurlijk ook de kans grepen om ons bekende parlementaire journalisten eens lik op stuk te geven.

Hij was bij elk North Sea Jazz Festival van de partij: als muzikant, interviewer, criticus en dj. Hij was daarnaast jarenlang voorzitter van Toneelgroep De Appel en bestuurslid van ettelijke commissies, werkgroepen en besturen.

Zijn laatste grote werk voor het openbaar bestuur was natuurlijk het voorzitterschap van de commissie-Dijkstal. Ik kreeg onlangs de brochure *Wat Dijkstal voor u betekent*. Ik moest even slikken, maar het was een werkje waarin aan openbaar bestuurders wordt uitgelegd welke wijzigingen na de commissie-Dijkstal in hun rechtspositie zijn aangebracht. Het is jammer dat niet het hele advies is overgenomen. Vermoedelijk zou er dan inmiddels minder gediscussieerd worden over dat onderwerp.

Voor mij heeft Hans Dijkstal echt veel meer betekend. Hij was een van de aardigste en meest loyale mensen die ik heb gekend. Een geweldige man, vader en opa voor zijn vrouw, kinderen en kleinkinderen, maar voor mij natuurlijk bovenal een geweldige vriend.

Bij Peschar werd het rood nooit roze

Postuum Henri (Harry) Peschar¹

Peter de Waard

Hij woonde in Bloemendaal en was een fanatiek cricketspeler. Maar bij Henri (Harry) Peschar is het rood nooit roze geworden, zoals je daaruit zou vermoeden. 'Hij woonde in een bescheiden huis. Hij was een PVDA'er die veel van zijn vrienden binnen de partij had. Zijn vrouw heeft hij leren kennen toen zij folders uitdeelde voor de SDAP', zegt een nicht.

Peschar, die vorige week zondag op 89-jarige leeftijd overleed en in stilte is gecremeerd, was een bescheiden man die niet graag aandacht wilde. 'Het liefst zat hij thuis op de zolderkamer cijfers te controleren van allerlei stichtingen en verenigingen. Ontelbaar waren de keren dat er rond middernacht nog een lichtje brandde,' aldus de nicht.

De Peschars waren een echte Haarlemse familie. Zijn vader Henri (hij noemde zich Han) werkte in de grafische sector, net als zijn grootvader. Veel familieleden waren in dienst van de beroemde drukkerij Joh. Enschedé. Als bolleboos van de familie mocht Harry gaan studeren. Hij koos voor economie aan de Universiteit van Amsterdam waar hij in 1948 afstudeerde. Hij kreeg een baan als documentalist bij de PVDA, waarna hij ging werken voor het wetenschap-

Harry Peschar tijdens de algemene financiële beschouwingen, 12 oktober 1966

[Foto: Nationaal Archief/Anefo – Eric Koch]

pelijk bureau van de partij, de Wiardi Beckman Stichting. In 1952 werd hij voor de PVDa in de Tweede Kamer gekozen. Hij was op dat moment het jongste Kamerlid. Hij zou tot 1968 in de Kamer blijven. Hij kreeg aanvankelijk de portefeuille middenstandszaken, maar werd later de belangrijkste financieel woordvoerder van de fractie. Zijn moeder vond de politiek maar niets. 'Stap er maar uit, want in de politiek gaat nooit iets eerlijk', zei ze.

In 1965 was hij een van de vier PVDa'ers die tegen de Toestemmingswet voor het huwelijk van Beatrix en Claus stemden. Maar voor de rest bleef hij op de achtergrond, zelfs tijdens de beruchte Nacht van Schmelzer waarin Peschar als secretaris namens de fractie in onderhandeling met mensen als Nederhorst en Vondeling nog een val van het kabinet-Cals trachtte te voorkomen. In 1968 werd hij president van de Algemene Rekenkamer, wat hij tot 1984 bleef.

In die periode veranderde het karakter van de Rekenkamer. Peschar concentreerde zich minder op kleine zaken, zoals de vraag of het kleedje voor de nieuwe ambassadeur in Washington niet goedkoper met de boot dan per vliegtuig kon worden vervoerd. Peschar focuste zich op de miljarden die werden verspild door personeelsgebrek, slecht beheer en administratieve tekortkomingen. Zijn opvolger, oud-marineman Frans Kordes, borduurde daar na 1984 op voort en wilde dat de Rekenkamer naast de rechtvaardigheid van uitgaven ook de doelmatigheid ging controleren.

In 1976 vormde Peschar met André Donner van het Europees Hof voor Justitie en Marius Holtrop van De Nederlandsche Bank de Commissie van Drie, een door het kabinet Den Uyl ingestelde commissie die de rol van prins Bernhard in de Lockheed-affaire onderzocht. Na het onderzoek besloot het kabinet de prins niet strafrechtelijk te vervolgen. Wel moest Bernhard zijn uniform inleveren. In 1985 vroeg Harry Peschar aan prins Bernhard of hij erg boos op hem was geweest. 'Nee', zei Bernhard, 'ik was vooral boos op mijzelf.'

Toen hij in 1984 vertrok als president van de Algemene Rekenkamer was Peschar pas 63 jaar. In de jaren daarop vervulde hij talrijke nevenfuncties in sportraden, ziekenhuisbesturen en VN-instanties waarin hij vooral tot taak had de cijfers te controleren. Daarnaast was hij zes jaar lid van het ambtenarengerecht. In 1986 zou hij een onderzoek doen naar de zorgwekkende financiële toestand bij de VARA. Hij was zeventien jaar lang voorzitter van de Stichting Archeologie te Haarlem.

Noot

- 1 Dit artikel werd met toestemming overgenomen uit *de Volkskrant*, 25 mei 2010.

Overtuigd liberaal, overtuigend redenaar en bestuurder

Henk Vonhoff (1931-2010)

Frits Korthals Altes

Professor Hendrik Johan Lubert Vonhoff, in Amsterdam geboren op 22 juni 1931, overleed op 25 juli 2010 na een kort ziekbed. Henk Vonhoff, tot het laatst actief in zijn partij, de vvd, waarvan hij erelid was, en in een aantal besturen waarin hij nog actief mocht zijn.

Henk Vonhoff gaf zich reeds vroeg met hart en ziel aan zijn politieke overtuiging. Als kind en leerling van de Eerste Vijfjarige hbs te Amsterdam was hij getuige van wat oorlog, bezetting en onderdrukking aan onmenselijkheid teweegbrengen; daardoor werd hij gegrepen door vrijheidszin, respect voor menselijke waarden en eerbiediging van grondrechten. Hij vond kort na de bevrijding dat hij zijn idealen het best kon verwezenlijken in de Partij van

Henk Vonhoff te midden van vvd-Kamerleden in een café in de Jordaan, 13 maart 1970.

Achter de fractieleider Molly Geertsema.

[Foto: Spaarnestad Fotoarchief]

de Vrijheid, waarin de Amsterdamse ondernemer Stikker de liberale gedachte een eigentijds naoorlogse impuls gaf. Hij werd aspirant-lid. Op 24 januari 1948 was hij – op zestienjarige leeftijd – in het Amsterdamse Bellevue aanwezig bij de oprichting van de vvd, waarin de Partij van de Vrijheid met de Groep-Oud samenging om een beter tegenwicht te kunnen bieden aan de confessionele en socialistische stromingen. Henk werd lid van de afdeling Amsterdam en ontwikkelde activiteiten door interventies in de ledenvergadering van de afdeling. In 1952 – het zou nog twee jaar duren alvorens hij de kiesgerechtigde leeftijd van 23 jaar zou bereiken – werd hij lid van het afdelingsbestuur. Hij had geijverd voor kadervorming en mocht zijn denkbeelden nu in de praktijk brengen. Dat lukte hem zeer wel, en in 1959 werd hij secretaris van de afdeling, die tevens Kamercentrale was en die aldus een belangrijke inbreng had bij de kandidaatstelling voor de Tweede Kamer, maar ook – door het grote ledental – in partijvergaderingen.

Het lag voor de hand dat Henk, toen de partij in 1962 bij de Statenverkiezingen een gevoelig verlies had geleden, een belangrijke rol zou gaan spelen bij de reorganisatie die door een aantal verontruste Kamercentrales werd afgedwongen. Ruim een jaar later – op 9 november 1963 – deed Henk Vonhoff op 32-jarige leeftijd zijn intrede in het Dagelijks Bestuur van de vvd. Hij werd, overeenkomstig zijn wens en zijn gaven, belast met de voorlichting en de verkiezingscampagnes, in een functie die secretaris voor de voorlichting zou gaan heten. Het woord propaganda riep bij hem, evenals het woord (partij)leider, de herinnering op aan gestamp van laarzen. Hij vervulde deze functie tot 1971 en dat, gelet op de doorgaans goede verkiezingsuitslagen, met succes.

In 1967 was hij verkozen tot lid van de Tweede Kamer. Dat betekende het einde van zijn leraarschap geschiedenis aan de Tweede Driejarige hbs van de Osdorper Scholengemeenschap te Amsterdam, dat hij tien jaar met verve had vervuld. Het betekende niet het einde van zijn loopbaan als geschiedkundige. Die zou hij in de vorm van tal van publicaties en andere bijdragen voortzetten. Tijdens de crematieplechtigheid bleek dat hij nog op zich had genomen een historische rede te houden tijdens het binnenkort te vieren lustrum van zijn vrijmetse-laarsloge.

Tijdens zijn Kamerlidmaatschap was hij woordvoerder voor Onderwijs en voor Defensie. Onderwijs had zijn hart omdat het bij uitstek bijdraagt tot de ontplooiing van de vrije mens tot zelfstandig en verantwoordelijk lid van de samenleving. Defensie diende hij met zijn verstand omdat de herwonnen vrijheid als kostbaarste goed in een vrije samenleving verdedigd moest worden. De Koude Oorlog hield de vrije wereld nog volledig in zijn greep.

Na de verkiezingen van 1971 werd de vvd opnieuw tot regeringsverantwoordelijkheid geroepen. Het zag er naar uit dat Geertsema, de voorzitter van de Tweede Kamerfractie, minister van Binnenlandse Zaken zou worden en dat dus het voorzitterschap vacant zou komen. Er circuleerden twee namen: Vonhoff en Wiegel, beiden voor de tweede keer gekozen. Voorzitter en Algemeen Secretaris van de vvd, Haya van Someren en de schrijver van deze nagedachtenis, maakten zich op om met Geertsema te overleggen wat de beste keuze was. Maar Geertsema was gewend beslissingen in eigen hand te houden: hij had Henk Vonhoff al voorgedragen als staatssecretaris. Op het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk werd hij belast met jeugd, sport, natuurbehoud en cultuur, terreinen waarop hij zijn verdere maatschappelijke leven actief zou blijven. Het laatste jaar was hij tevens belast met aangelegenheden inzake de directie Maatschappelijke Dienstverlening.

De website Parlement & Politiek vermeldt in de levensbeschrijving van Henk Vonhoff dat hij in zijn functie van staatssecretaris de minister, de kvp'er Engels, overvleugelde.¹ Ik zou het liever anders zeggen: Henk toonde aan dat ook een staatssecretaris een volkomen volwaardig bewindspersoon kan zijn, als hij of zij maar voldoende statuur heeft, weet waar hij of zij voor staat en een herkenbaar beleid voert, dat gebaseerd is op zijn of haar politieke overtuiging en uitgangspunten. En dat heeft Henk gedaan – als lid van het dagelijks betuur van de vvd, als staatssecretaris, als burgemeester en als Commissaris van de Koningin.

Na de vroegtijdige val van het kabinet-Biesheuvel werd Henk opnieuw Tweede Kamerlid. Hij zou dat ruim anderhalf jaar blijven. Zoals ook toen al van tijd tot tijd voorkwam, bleek het moeilijk om na de vervulling van een bestuurlijke functie, zoals het staatssecretariaat, voldoende bevrediging te vinden in het Kamerlidmaatschap: hij werd op 16 augustus 1974 benoemd tot burgemeester van Utrecht, de vierde stad van ons land, en hij verliet de Kamer op 6 september. Hij bleef ruim zes jaar in Utrecht en werd op 18 december 1980 Commissaris van de koningin in Groningen, dat met hem, zoals de minister van Binnenlandse Zaken, Wiegel, het formuleerde, een in alle opzichten gewichtig bestuurder kreeg. Deze functie vervulde Henk tot hij de pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar had bereikt.

Vervolgens was hij nog vijf jaar bijzonder hoogleraar Arbeidsvoorwaardenbeleid op de Albada-leerstoel aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn deskundigheid op dit terrein had hij in de praktijk opgedaan, onder andere als vicevoorzitter van de Advies- en Arbitragecommissie Rijksdienst en voorzitter van het bestuur van het Centrum voor Arbeidsverhoudingen Overheidspersoneel.

Ik vermeldde al dat Henk Vonhoff de terreinen waarvoor hij op het ministerie van CRM verantwoordelijk was, ook later zou blijven dienen. Hij vervulde vele jaren het voorzitterschap van de Stichting Nationaal Park De Hoge Veluwe, van de Natuurbeschermingsraad en van de Raad voor het Landelijk Gebied, maar ook van het Nederlands Olympisch Comité op het moment waarop ons land een gooi deed naar het verkrijgen van de Olympische Spelen in 1992; hij was voorzitter van het Cultureel Jongeren Paspoort en was lid van de Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming. Ook zijn bestuurlijke en organisatorische gaven stelde hij vele malen in dienst van het publieke belang. Zo was hij in 1979 en 1980 voorzitter van de Commissie Hoofdstructuur Rijksdienst, welker eindrapport nog altijd actualiteitswaarde heeft, en lid van de Staatscommissie Dualisme en lokale democratie.

Ook defensie, waarvan hij in de Tweede Kamer woordvoerder was geweest, hield zijn belangstelling. In 1986 werd hij gevraagd voor het ministerschap van Defensie in het tweede kabinet-Lubbers. Hij weigerde, niet uit gebrek aan interesse, maar omdat hij niet de garantie kreeg dat in Groningen wederom een Commissaris van vvd-huize zou worden benoemd. Dat deze functie door zijn ministerschap voor de vvd verloren zou gaan, achtte hij een onaanvaardbaar risico. Hij wist dat tot zijn pensioen inderdaad te voorkomen.

In een aantal aan Henk Vonhoff gewijde artikelen is hij beschreven als een progressieve of linkse liberaal. Vooruitstrevend was hij zeker. En grote bezwaren tegen het stempel dat confessionele partijen en de verzuiling op onze samenleving hadden gedrukt, koesterde hij ook. Maar als geen ander wist hij dat campagnevoeren inhield dat de verschillen met de Partij van de Arbeid en de dreigingen van het socialisme voor onze economische ontwikkeling breed moesten worden uitgemeten want uit die kringen putte de vvd toch niet veel extra aanhang, wel bij hen die, net als de vvd, overheidsinvloed en -betutteling verderfelijk achtten.

Daarnaast hechtte hij zeer aan de kroonbenoeming van burgemeesters en Commissarissen van de Koningin. Binnen de vvd verzette hij zich heftig tegen het voorstel om de burgemeester rechtstreeks door de kiesgerechtigde inwoners van de gemeente te laten kiezen en zette hij dit verzet voort nadat de praktijk zich had ontwikkeld tot die van een praktisch bindende voordracht door de gemeenteraad – een praktijk die hij minstens even verwerpelijk vond als verkiezing door de burgerij. Ook was hij niet alleen gekant tegen de afschaffing van de opkomstplicht bij verkiezingen; hij zou deze het liefst weer ingevoerd zien.

Van zijn vele publicaties noem ik de boeken *De zindelijke burgerheren. Een halve eeuw liberalisme* (1965), *Bewegend verleden. Een biografische visie op prof. mr. P.J. Oud* (1969), *Liberalen onder één dak – vvd: 50 jaar liberale vereniging* (1998) en *Handboek voor de Patriot, voor elke Nederlander en nieuwkomer* (2006). In dit jaartallenboek is hij weer de geschiedenisleraar, ervan overtuigd dat kennis van jaartallen en simpele feiten nodig is om tot de achtergronden door te dringen.

Een zeer werkzaam en welbesteed leven is ten einde gekomen. Een kleurrijk, maar vooral overtuigd liberaal, die zich met hart en ziel voor de publieke zaak en de samenleving heeft ingezet, zal lang in de herinnering blijven voortleven en met respect worden herdacht. Niet alleen door zijn partij, maar door ieder voor wie, net als voor hem, de democratie de beste waarborg is voor een menswaardige en vrije samenleving.

Noot

- 1 <http://www.parlement.com>, 30 augustus 2010

Parlementaire kroniek

Het parlementaire jaar 2009-2010¹

Jan Ramakers²

September 2009

Troonrede

De centrale boodschap op Prinsjesdag 2009 luidt dat er ‘fundamentele politieke heroverwe-
gingen’ nodig zijn om de gevolgen van de financiële en economische crisis het hoofd te kun-
nen bieden. Het kabinet voorziet jarenlange bezuinigingen van in totaal omstreeks dertig
miljard euro en lastenverzwaringen. Een crisis- en herstelwet moet de economie aanjagen en
de werkgelegenheid bevorderen. Overigens liggen de macro-economische verkenningen door
toedoen van de financieel woordvoerder van de PVDA, Tang, voortijdig op straat. Hij excuseert
zich bij Kamervoorzitter en premier, maar hij mag desondanks een maand lang het woord
niet voeren.

Algemene beschouwingen

Als klapstuk van de algemene beschouwingen over de Rijksbegroting zeggen de drie grootste
oppositiepartijen (SP, VVD en PVV) het vertrouwen in de regering op. Belangrijkste reden is
de onbevredigende manier waarop premier Balkenende de vragen over de aanpak van de
economische crisis beantwoordt. Ook de andere oppositiepartijen zijn zeer kritisch, maar
vinden de motie van Rutte (VVD) net te ver gaan. Kritiek is er vooral op het feit dat het kabinet
crisismaatregelen eerst laat onderzoeken door ambtelijke werkgroepen, waardoor kostbare
tijd verloren gaat.

Bij de financiële beschouwingen houden de coalitiepartijen vol dat er niets taboe is bij het
ambtelijke doorlichten van de begroting. De oppositie probeert voortdurend heikele onder-
werpen als niet-bespreekbaar te laten aanmerken, maar de coalitie geeft geen krimp. Tijdens
de algemene beschouwingen staat ook de positie van Balkenende ter discussie door de geruch-
ten over zijn mogelijke vertrek naar Brussel om voorzitter van de Europese Raad te worden.

Missie-Uruzgan

In strijd met eerdere uitspraken zal minister van Defensie Van Middelkoop (ChristenUnie) zich
niet verzetten tegen een afgeslankte voortzetting van de Nederlandse missie in Afghanistan.
Minister Verhagen (CDA) van Buitenlandse Zaken joeg eerder al de Kamer op de kast door een
voorschot te nemen op verlenging van de missie. Binnen de coalitie is alleen de PVDA tegen.
Zonder haar steun is er in de Tweede Kamer geen meerderheid voor steun aan verlenging. De
Tweede Kamer wil hierover zo snel mogelijk in debat met premier Balkenende die de regie
over de kwestie zou moeten nemen.

Balkenende, Verhagen en Van Middelkoop worden voor een spoeddebat over Uruzgan naar de Kamer geroepen om de openlijke discussie tussen de bewindslieden te verhelderen. Verhagen komt in botsing met de PVDA omdat die vindt dat de Nederlandse missie uiterlijk in 2010 definitief moet worden beëindigd. Verhagen stelt dat de situatie is veranderd en dat het denken over de missie niet stil mag staan. De ChristenUnie dient met steun van de PVDA een motie in die stelt dat er geen nieuwe Uruzgan-missie mag komen. Verhagen is woedend en Balkenende ontraadt de motie omdat de Kamer eerst een besluit van de regering zou moeten afwachten. Toch wordt deze aangenomen: CDA, D66 en SGP stemmen tegen. Overigens wordt de motie verschillend geïnterpreteerd: de PVDA wil af van alle missies in Afghanistan, maar de ChristenUnie sluit een missie elders niet uit.

En verder...

- misdraagt PVV-Kamerlid Brinkman zich in perscentrum Nieuwspoort in beschonken toestand tegenover een barmedewerker; na een berisping door het bestuur van Nieuwspoort biedt hij zijn excuses aan;
- lijkt de SER niet uit de impasse te komen voor een alternatief voor de verhoging van de AOW-leeftijd; de coalitiepartijen bezinnen zich op scenario's voor het geval de SER niet met een advies komt;
- vinden de SP en de VVD dat het kabinet moet ingaan op het verzoek van de PVV om inzicht te geven in de kosten van allochtonen;
- steunen PVDA, CDA en ChristenUnie de plannen van minister Terhorst (BZK) om de komende jaren miljoenen te bezuinigen op de politie;
- stemt de Tweede Kamer in met het voorstel om de bewindslieden van Onderwijs de bevoegdheid te geven om de prestaties van een school te gebruiken als argument om de rijksbekostiging geheel of gedeeltelijk in te trekken;
- vraagt Balkenende het om de rijksrecherche te laten uitzoeken wie uit de ministerraad informatie heeft uitgelekt over het uitdiepen van de Westerschelde en geeft Kamervoorzitter Verbeet een commissie de opdracht te bekijken of er een wetswijziging moet komen om het uitlekken van stukken voor Prinsjesdag te voorkomen;
- zijn er geen tegenkandidaten voor René van der Linden (CDA) als opvolger van Timmerman-Buck, de vertrekkende voorzitter van de Eerste Kamer; Van der Linden wordt in oktober de nieuwe voorzitter.

Oktober 2009

Algemene financiële beschouwingen

Anders dan Balkenende bij de algemene politieke beschouwingen, krijgt minister Bos van Financiën (PVDA) complimenten van de oppositie voor zijn verdediging van de voorbereiding van de bezuinigingen door ambtelijke werkgroepen. Vooral D66 en de VVD zijn opvallend mild. De kritische PVV krijgt van veel kanten het verwijt dat zij geen oplossingen voor de crisis aandraagt.

Verdieping van de Westerschelde

Het kabinet gelooft niet meer in de haalbaarheid van het eigen plan om de verdieping van de Westerschelde te compenseren met buitendijkse natuuraanleg. Een week voordat het besluit erover moet vallen, is er nog geen zicht op de extra kosten, de natuurwaarden en de veiligheidsaspecten van het plan. Er dreigt extra oponthoud, wat gevoelig ligt omdat België dreigt met schadeclaims wegens het schenden van de Scheldeverdragen. Coalitiepartijen ChristenUnie en PVDA maken tijdens een Kamerdebat duidelijk dat niet te ontkomen valt aan het onder water zetten van de Hedwigepolder. Het kabinet besluit daar dan ook toe, waardoor het imago van Balkenende wordt geschaad omdat in het verleden vooral het CDA problemen had met deze oplossing.

Perikelen rond het Koninklijk Huis

PVDA en ChristenUnie willen dat Balkenende opheldering geeft over het vakantiepark in Mozambique waar prins Willem-Alexander een villa laat bouwen. Er zou van alles mis zijn met het project. De twee coalitiefracties vinden een brief die Balkenende over de kwestie aan de Kamer schreef te mager. Hij zou de regie onvoldoende in handen hebben. Door een aantal kwesties rond het Koninklijk Huis, de villa en fiscale constructies via paleis Noordeinde van prinses Christina, lijkt zich een meerderheid van PVDA, SP, PvdV, GroenLinks en D66 af te tekenen voor een motie met een voorstel tot bevrozing van de inkomens van het Koninklijk Huis. Dat zou een uniek politiek feit zijn.

Tijdens de behandeling van de begroting van Algemene Zaken pareert de premier de kritiek op de Oranjes fel. Tot een principiële debat over een meer ceremonieel koningschap laat hij zich echter niet verleiden. Wel wordt het aantal privévluchten van het koningshuis beperkt.

Ook komt er een onafhankelijke stichting die afstand moet creëren tussen het Afrikaanse vastgoedproject en de kroonprins. De voorzitter van het stichtingsbestuur blijkt echter zelf in het project te investeren. SP, GroenLinks en PvdV willen een spoeddebat.

Kraakverbod

CDA, VVD en ChristenUnie scherpen een initiatiefvoorstel om te komen tot een kraakverbod aan om de PvdV over de streep te trekken. De strafmaat is verdubbeld naar een jaar gevangenisstraf; wie geweld gebruikt kan twee jaar krijgen. Vooral GroenLinks laakt de 'koehandel' met de PvdV. Boze krakers verstoren de vergadering waarin over het voorstel moet worden gestemd, waarna Kamervoorzitter Verbeet de vergadering onderbreekt. De demonstranten verlaten dan uit eigen beweging de Kamer.

Verhoging van de AOW-leeftijd

De regeringspartijen bereiken een compromis over de verhoging van de AOW-leeftijd. In 2020 gaat de pensioengerechtigde leeftijd naar 66 jaar, vervolgens stapsgewijs tot 67 jaar in 2026; 55-plussers worden ontzien. Werknemers die tussen 40 en 45 jaar hebben gewerkt, mogen wel

op hun 65ste stoppen met werken, maar krijgen dan een lager pensioen. Vooral de PVDA krijgt veel kritiek op de voorstellen. De SP vindt het een 'ontluisterend plan', fractievoorzitter Kant spreekt van 'pensioenroof', de PVV is mordicus tegen een verhoging van de pensioenleeftijd, D66 hekelt het feit dat 55-plussers buiten schot blijven, Blok (VVD) vindt het 'te weinig, te laat, te ingewikkeld' en GroenLinks vindt het voorstel veel te complex.

Balkenende voorzitter Europese raad van regeringsleiders?

Staatssecretaris Timmermans van Buitenlandse Zaken (PVDA) ontkent dat Balkenende kandidaat is voor de functie van voorzitter van de Europese raad van regeringsleiders. De leiders van de coalitiefracties PVDA en ChristenUnie, Hamer en Slob, vinden dat Balkenende niet tussentijds moet vertrekken. Hij heeft volgens hen een gezichtsbepalende rol in het kabinet. Het lijkt erop dat de oppositie aanstuurt op vervroegde verkiezingen als Balkenende wel naar Europa gaat. Doorgaan met een nieuwe premier ziet de oppositie als regentesk. Balkenende houdt zich aanvankelijk op de vlakte, maar geeft uiteindelijk toe dat hij een verzoek van collega-regeringsleiders in overweging zal nemen.

Ondergang van DSB Bank

De oproep tot een 'bankrun' op DSB Bank van financieel onderzoeker Pieter Lakeman, begin oktober, luidt de ondergang van de bank in. Koşer Kaya (D66) verwijt Bos zijn uitlatingen bij de algemene financiële beschouwingen over de winstmarges van 80 tot 90 procent op DSB-producten ('totaal idioot') (de Autoriteit Financiële Markten [AFM] noemt die percentages later heel normaal, maar wil wel dat die worden gemaximeerd tot 25 procent). Dat heeft de onrust over de bank aangewakkerd. Irrgang (SP) meent dat Bos de praktijken die hij 'idioot' vindt had moeten verbieden. Hij verwijt Bos ook dat er sinds de ondergang van de IJslandse bank Icesave nog niets is terechtgekomen van het beloofde nieuwe beleid. Bos is overigens niet bereid de belastingbetaler een risico van 5 miljard euro te laten lopen voor de redding van DSB. Het is immers geen 'systeembank'. CDA en VVD reageren met ongenoegen op het feit dat de resultaten van het onafhankelijk onderzoek naar de ondergang van DSB door de commissie onder leiding van oud-D66-staatssecretaris Scheltema op zijn vroegst aan het eind van het jaar openbaar worden. Daardoor moeten voormalige DSB-bestuurders als Zalm en Nijpels, nu leidende figuren bij respectievelijk staatsbank ABN AMRO en pensioenfonds ABP, nog zeker twee maanden 'bungelen'.

En verder...

- dreigt een nieuw te bouwen 'Huis van de democratie' in Den Haag te verzanden in een discussie over de locatie; volgens minister ter Horst van BZK (PVDA) is het aanleggen van een verbinding tussen het nieuwe gebouw en het Tweede Kamergebouw, zoals SP en VVD willen, te duur;
- vindt de Tweede Kamer dat Ter Horst harder aan de slag moet met de afslankingsoperatie bij de rijksoverheid;
- komt Verhagen met PVDA en ChristenUnie in conflict over een motie van de PVDA die de regering oproept in ontwapeningsbesprekingen het eenzijdig terugtrekken van kernwapens aan te bieden;

- vraagt Arib (PvdA) aan minister Klink van Volksgezondheid (ChristenUnie) een onderzoek te laten instellen naar de hoge babysterfte in Nederland;
- maken de fractievoorzitters in de Tweede Kamer en de Kamervoorzitter een reis naar Suriname; SP en PVV zien af van het 'snoepreisje';
- steunt een Kamermeerderheid van PvdA, CDA en VVD een plan voor een wettelijke verankering van het streven om de top van grote bedrijven voor minimaal 30 procent uit vrouwen te laten bestaan;
- is een grote Kamermeerderheid (132 leden) tegen een onderzoek op verzoek van de PVV naar de handelwijze van Van der Laan die willens en wetens onvoldoende zou hebben geantwoord op vragen naar kosten van de immigratie;
- wil de hele oppositie minus de SGP een parlementair onderzoek instellen naar de jeugdzorg op initiatief van Dibi (GroenLinks);
- kwalificeren drie onderzoekers in een rapport in opdracht van het ministerie van BZK de PVV als een extreemrechtse partij die islamofobie en systeemhaat mobiliseert; Ter Horst vreest dat de aldus 'gedemoniseerde' PVV met de voorlopige conclusies goede sier gaat maken en vraagt de onderzoekers deze af te zwakken, hetgeen zij weigeren.

November 2009

Kilometerheffing

Medio november presenteert minister Eurlings van Verkeer en Waterstaat (CDA) zijn plannen voor een kilometerheffing. De files zullen in 2020 met de helft verminderd zijn, voor de meeste automobilisten gaan de kosten omlaag en de CO₂-uitstoot wordt gereduceerd met 10 procent. De coalitiepartijen steunen de plannen, PVV, VVD en SP zijn fel tegen, GroenLinks vindt dat het te lang duurt voor er een spitstarief komt. Het CDA verzet zich aanvankelijk tegen de spitsheffingen die Eurlings in verschillende regio's bovenop de kilometerheffing wil invoeren, maar trekt zijn bezwaren tijdens de begrotingsbehandeling in. De PvdA vindt de spitsheffing wel belangrijk, maar wil geen wildgroei aan regionale en lokale regelingen. Eurlings hecht vooral aan het fiat van de ANWB dat zou bewijzen dat er draagvlak is voor zijn voorstellen.

Bezoek Tweede Kamerleden aan de koningin

Koningin Beatrix, prins Willem-Alexander en prinses Máxima zullen in drie sessies alle Tweede Kamerleden op paleis Noordeinde ontvangen. Daarmee wordt een oude gewoonte in ere hersteld, die tien jaar geleden werd afgebroken omdat er informatie over uitlekte naar *de Volkskrant*. Het gaat echter bij de eerste sessie al mis als Bokestijn (VVD) na afloop uit de school klappt over de kritiek van de koningin op de hyperige cultuur op het Binnenhof, de vele spoeddebatten en de kloof tussen kiezer en gekozene. Bokestijn biedt zijn excuses aan de koningin en de overige Tweede Kamerleden aan, treedt af en wordt opgevolgd door Harbers. De geplande volgende gesprekken gaan gewoon door.

Vakantieverblijf van Willem-Alexander en Máxima

D66-fractievoorzitter Pechtold wil dat prins Willem-Alexander zijn aandelen in het omstreden vastgoedproject in Mozambique verkoopt. Hij wil een spoeddebat over de kwestie. Het prinselijk paar wil echter een einde maken aan de discussie en de negatieve publiciteit door de vakantievilla te verkopen zodra die gereed is. De meeste Kamerleden zijn tevreden over het besluit. SP, PVV, D66 en GroenLinks vinden echter dat Balkenende te laat heeft ingegrepen. Willem-Alexander en Máxima willen nu een vakantieverblijf bouwen bij een exclusief skioord in Argentinië. In december vragen SP en GroenLinks aan Balkenende zich ook hiermee te bemoeien. De directeur van het park zou betrokken zijn bij corruptie en de woning zou te moeilijk te beveiligen zijn. CDA, ChristenUnie en D66 steunen het verzoek.

Hervorming van de jeugdzorg

Uit een vertrouwelijk rapport dat in opdracht van minister voor Jeugd en Gezin Rouvoet (ChristenUnie) is opgesteld over het functioneren van de Wet op de Jeugdzorg uit 2005 blijkt dat het wettelijk 'recht op jeugdzorg' niet werkt. De zorg is ernstig versnipperd, wachtlijsten zijn lang en het ene loket voor alle zorg is er niet. Rouvoet krijgt het hard te verduren bij de verdediging van zijn begroting in de Kamer. De Tweede Kamer begint een onderzoek naar de probleemjeugd. Tegelijkertijd kan Rouvoet beginnen met de reorganisatie van de jeugdzorg. Om het onderwerp te 'depolitiseren' kiest de Kamer op voorstel van de coalitiefracties CDA en PVDA voor een parlementaire werkgroep om het beleid te onderzoeken. Rouvoet kan zijn visie presenteren en beginnen met de reorganisatie van de meest voor de hand liggende zaken.

Verhoging van de AOW-leeftijd

De meeste oppositiepartijen dreigen het debat over de verhoging van de AOW-leeftijd te boycotten omdat Balkenende verstek laat gaan, terwijl het debat al vanwege zijn agenda is uitgesteld. Na interventie van Verbeet wordt besloten het debat met nog eens een week uit te stellen. De coalitie heeft het tijdens het debat niet moeilijk. SP, PVV en Partij voor de Dieren willen dat er niets verandert, VVD, GroenLinks en D66 hebben elk een eigen plan om naar een leeftijd van 67 jaar te gaan. Alleen de uitzonderingsregeling voor 'zware beroepen' ligt moeilijk. De definitie van het begrip is problematisch en werkgevers zullen er niet op zitten te wachten om werknemers die 28 jaar zwaar werk hebben verricht op een lichtere baan in dienst te houden.

Aanvaring tussen de premier en de nationale ombudsman

De nationale ombudsman, Brenninkmeijer, stelt een onderzoek in naar de navraag die het Kabinet der Koningin in 2001 deed naar de echtgenoot van prinses Margarita, De Roy van Zuydewijn. Balkenende was van dat onderzoek niet op de hoogte gesteld. De premier is ongelukkig met het onderzoek van de ombudsman. Tegenover de Tweede Kamer ontkent hij echter dat hij het onderzoek van de ombudsman heeft willen frustreren. Wel heeft hij Brenninkmeijer laten weten dat die niet bevoegd is onderzoek te doen naar het Kabinet der Koningin. Brenninkmeijer stevent af op een nieuwe confrontatie met de premier als hij Rhodius, de voor-

malige directeur van het Kabinet, onder ede wil verhoren over zijn mogelijke betrokkenheid bij het tegenwerken van De Roy van Zuydwijn. Staatsrechtgeleerden en een groot deel van de Tweede Kamer bekritisieren de premier en vinden dat hij open kaart moet spelen.

Integratiebeleid

Het kabinet presenteert een integrale visie op het integratiebeleid in de 'Integratiebrief' van minister Van der Laan. Het woord 'allochtonen' komt in de brief niet meer voor. Het is niet relevant waar iemand vandaan komt, wel dat hij meedoet. Van der Laan vindt dat Nederland voor migranten moet kiezen, maar dat migranten ook voor Nederland moeten kiezen. Zo zouden zij hun achterstand in eigenwoningbezit in Nederland ten opzichte van 'oude' Nederlanders moeten inlopen in plaats van te sparen voor een huis in het land van herkomst, terwijl zij in een gesubsidieerde huurwoning wonen. 'Nieuwe' Nederlanders moeten ook investeren in hun inburgering en in het leren van de taal. Een selectief immigratiebeleid moet de import van achterstanden in de toekomst voorkomen. De mogelijkheden van de Remigratiewet van 1985 worden beperkt. Van der Laan wil daarmee een signaal afgeven: je kunt niet dit land binnenkomen en het, als het even tegenzit, met een uitkering weer verlaten. De pvv laat weten de integratiebrief 'te nietszeggend voor woorden' te vinden.

Bij de behandeling van zijn begroting blijkt dat verschillende fracties vinden dat Van der Laan te weinig doet aan de segregatie. Zo wil de sp een actief spreidingsbeleid en stelt het cda voor voorrang te verlenen aan 'etnische stijgers' bij de koop van een huis in de eigen wijk. Veel kritiek is er op het gebruik van het begrip 'nieuwe Nederlanders' voor allochtonen.

En verder...

- zet de pvv de plannen voor het invoeren van een belasting op hoofddoekjes, de 'kopvod-dentaks', niet door;
- neemt de Tweede Kamer de Crisis- en herstelwet aan;
- wil de meerderheid van de Tweede Kamer niet tornen aan de norm van 0,8 procent van het nationaal inkomen voor ontwikkelingshulp;
- neemt de Tweede Kamer een nieuwe wet op de erfbelasting aan die alle tarieven verlaagt en het aantal tarieven beperkt; alleen vvd en sp stemmen tegen;
- neemt de Kamer een motie van Vendrik (GroenLinks) aan die een bovengrens stelt aan de co₂-uitstoot van kolencentrales;
- wil een Kamermeerderheid van pvda, sp en cda tegen de zin van staatssecretaris De Vries van Defensie (cda) kostenoverschrijdingen bij de aankoop van materieel tegengaan door het verwervingstraject stil te leggen als de kosten de raming met 30 procent overschrijden;
- schaart een Kamermeerderheid van cda, vvd, pvv, d66, sgp en Verdonk zich achter een motie van Ten Broeke (vvd) en Bosma (pvv) die minister Plasterk van Onderwijs uitnodigt te onderzoeken of en waar er 20 procent valt te bezuinigen op de cultuurbegroting;
- hopen pvda en GroenLinks op een koerswijziging tegenover Israël nu Verhagen zich zeer kritisch heeft uitgelaten over nieuwe Israëlische woningbouw in bezet gebied;
- oogst Balkenende, behalve van de sp, Kamerbreed lof voor de voordracht van Europees commissaris Kroes voor een nieuwe termijn, zij het op de minder zware post ict en Telecom;

- zegt Kamervoorzitter Verbeet bij de presentatie van het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2009* dat Balkenende niet moet klagen dat hij te vaak naar de Kamer moet komen; omdat hij in zijn rol van partijleider uitspraken doet over allerlei actuele ontwikkelingen moet hij zich daarvoor ook willen verantwoorden.

December 2009

Missie-Uruzgan

De Nederlandse inzet in Afghanistan overheerst het debat over de defensiebegroting. De Amerikaanse vicepresident Biden heeft Balkenende gevraagd militair actief te blijven, minister van Buitenlandse Zaken Verhagen is met hetzelfde verzoek benaderd door zijn ambtgenote Clinton. Verhagen heeft zich gevoelig getoond voor dat beroep. CDA en PVDA liggen in het kabinet in de clinch over de kwestie. Van Middelkoop verklaart in de Kamer het 'spuugzat' te zijn dat collega's in de pers daarover uitspraken doen. Tijdens het Kamerdebat blijkt de ChristenUnie te aarzelen. De PVV wil een kleinere internationale strijdmacht en meer politie en marechaussee. De VVD verwijt de PVV de echte strijd tegen de fundamentalistische islam niet aan te durven.

Q-koorts

Het kabinet besluit drachtige schapen en geiten te ruimen bij bedrijven die besmet zijn met Q-koorts, een ziekte die ook overdraagbaar is op mensen. De Tweede Kamer stemt daarmee in grote lijnen in. Wel willen de oppositie en de PVDA een onderzoek naar het beleid van de afgelopen jaren. De vraag is of de ministers Verburg van Landbouw en Klink van Volksgezondheid (beiden CDA) niet te laat hebben ingegrepen. In 2009 zijn al zes mensen aan de ziekte overleden. Steeds meer fracties willen naar aanleiding van de Q-koorts een 'fundamentele herbezinning' op de intensieve veeteelt; het CDA is fel tegen een onderzoek daarnaar.

En verder...

- gaat een reis van een Tweede Kamerdelegatie naar Turkije niet door omdat Wilders daar niet welkom is;
- gaat de Tweede Kamer akkoord met de verkoop van zakenbank HBU, onderdeel van ABN AMRO, aan Deutsche Bank en met de fusie van ABN AMRO en Fortis Nederland;
- beperkt staatssecretaris De Jager van Financiën (CDA) onder druk van de PVDA de fiscale amnestie voor zwartsparenders;
- kraakt de oppositie het Nederlandse klimaatbeleid: te veel goede bedoelingen, vrijwillige convenanten en kolencentrales;
- reageert de Tweede Kamer geërgerd op de forse toelagen en premies die veel hoofdcommissarissen van politie en hun vervangers ontvangen bovenop hun salaris;
- laat minister Hirsch Ballin van Justitie (CDA) op verzoek van de Kamer onderzoek doen naar de afluisterpraktijken van politie en justitie;
- neemt de Tweede Kamer een motie van de SP aan die voorstelt dat bestuurders hooguit vijf commissariaten en toezichthoudende functies mogen hebben;

- spreken CDA, PVDA en VVD minister Van Middelkoop aan op de conclusie van de Algemene Rekenkamer dat het gebrek aan materieel en personeel bij defensie groter is dan het ministerie beweert;
- neemt ook de Eerste Kamer de nieuwe Successiewet aan;
- geeft minister Ter Horst in de Kamer schoorvoetend toe dat zij ongelijk had met het afluisteren van *Telegraaf*-journalisten naar aanleiding van uitgelekte AVD-informatie, maar weigert zij excuses te maken.

Januari 2010

Irakrapport

De onafhankelijke onderzoekscommissie-Davids brengt haar rapport uit over de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog in Irak. Balkenende neemt dezelfde dag nog, tot woede van coalitiegenoot PVDA, afstand van de belangrijkste conclusies van het rapport. De premier probeert een dreigende kabinetscrisis af te wenden door in een brief alsnog de rechtvaardiging voor de Irakoorlog in 2003 in twijfel te trekken. Hij vindt het geen tijd om een crisis te hebben. De brief is een moeizaam compromis tussen de regeringspartijen. Het volkenrechtelijk mandaat wordt ook in andere landen niet langer aanvaard, maar het kabinet-Balkenende I was in 2002 overtuigd dat er een zuivere en integere afweging was gemaakt. De premier benadrukt dat het rapport-Davids leidend is bij het trekken van lessen.

De oppositie is uiterst kritisch over de brief. Kant: 'Een lullig briefje'. Vicepremier Bos (PVDA) houdt er in het tv-programma *Buitenhof* rekening mee dat het kabinet alsnog kan vallen op het rapport-Davids. Hij tilt zwaar aan twee andere bevindingen van de commissie (behalve de volkenrechtelijke): het toenmalige kabinet stelde zich zonder veel discussie achter de vso op en onthield het parlement informatie van inlichtingendiensten. Hij benadrukt ook dat er geen sprake kan zijn van 'uitruil' van de standpunten inzake Aghanistan en Irak tussen CDA en PVDA. Bos deelt de mening van Davids dat het 'niet zuiver' is van de premier om een afwijkend standpunt van één commissielid aan te halen om zijn gelijk te halen. Het rapport-Davids slaat diepe wonden in de coalitieverhoudingen. De ChristenUnie betitelt de harde opstelling van de PVDA als onverantwoord. Zij verwijt de PVDA stunts met regeringsverantwoordelijkheid. Het CDA verwacht impliciet alle medewerking van de PVDA in het Irak-dossier.

De commissie-Davids licht haar rapport voor de vaste Kamercommissie voor Buitenlandse Zaken toe. Zij onthoudt zich van politieke uitspraken, maar plaatst wel vraagtekens bij de wijze waarop de Kamer is geïnformeerd en de selectieve omgang met informatie. De commissie vindt dat de 'kennis van nu' over het ontbreken van een volkenrechtelijk mandaat eerder ook aanwezig was. De juridische grondslag deugde niet en er was geen geweldsmandaat.

Kilometerheffing

Minister Eurlings krijgt veel kritiek op zijn voornemen om de kilometerheffing niet in te voeren als uit een enquête blijkt dat de ANWB tegen is. Hij zegt draagvlak voor zijn voorstellen te willen creëren, maar critici vinden dat de minister zijn verantwoordelijkheid ontloopt, de Kamer buitenspel zet en zich afhankelijk maakt van het oordeel van een willekeurige belan-

gengroep. GroenLinks vermoedt dat Eurlings de wet zelf niet wil of als onuitvoerbaar ziet, en gezichtsverlies wil voorkomen. Eurlings beklemtoont in de Kamer dat de beslissing wel degelijk bij het parlement ligt, maar zonder draagvlak is het systeem nauwelijks in te voeren.

Natura 2000

PVDA en GroenLinks zijn ontstemd over het pleidooi van Balkenende bij voorzitter Barroso van de Europese Commissie om het natuurbeschermingsplan Natura 2000 af te zwakken. De ergernis is des te groter omdat Balkenende ook al in het Westerscheldedossier de natuur op de tweede plaats heeft gezet. De premier verklaart in de Kamer dat hij zijn brief aan Barroso heeft gestuurd op verzoek van collega Verburg. Hij vond het niet nodig met minister Cramer van Milieu (PVDA) te overleggen, omdat de notitie in lijn lag met wat meermalen in het kabinet is besproken. Cramer vond dat geen probleem. Barroso sprak de brief op alle punten tegen. Balkenende beschouwt dat niet als 'een klap voor zijn kop' (Van der Ham; p66) of een 'draai om de oren' (Van Gent; GroenLinks).

En verder...

- start de parlementaire onderzoekscommissie financieel stelsel onder voorzitterschap van het SP-Tweede Kamerlid De Wit haar openbare gesprekken;
- is het proces tegen Wilders wegens haatzaaien begonnen;
- probeert de Tweede Kamer tijdens een hoorzitting een beeld te krijgen van het begrip 'zwaar beroep' in verband met de voorgenomen verhoging van de AOW-leeftijd;
- stuurt Ter Horst het rapport *Polarisatie en radicalisering in Nederland*, waarin de PVV wordt bestempeld als 'nieuw rechts radicaal', naar de Tweede Kamer;
- wil een ruime meerderheid van de Tweede Kamer uitleg van Eurlings over de twee ton die prins Maurits maximaal mag declareren als voorzitter van het Formule E-team dat het rijden met elektrische auto's propageert.

Februari 2010

Commissie-De Wit

De president van De Nederlandsche Bank (DNB), Wellink, verklaart tegenover de commissie-De Wit dat het banktoezicht niets valt te verwijten inzake de financiële crisis. Wel zijn de regels ontoereikend. Wellink kan door de geheimhoudingsplicht niet uitweiden over de stappen die hij heeft gezet. Oud-AFM-voorzitter Docters van Leeuwen waarschuwt voor een herhaling van de bankcrisis. Hij verwijt de overheid te langzaam te zijn met wetgeving. Zijn opvolger Hoogervorst vindt dat te veel handel zich onttrekt aan internationaal toezicht. Ex-topman Groenink van ABN AMRO verklaart tegenover de commissie dat de staat zich de 30 miljard euro van de overname van de bank had kunnen besparen als geen verklaring van geen bezwaar zou zijn afgegeven voor een vijandige overname door Fortis, RBS en Santander. Een fusie met Barclays zou geen problemen hebben opgeleverd. Groenink wijst Bos en DNB als schuldigen aan. Bos en Wellink bestrijden de lezing van Groenink. De commissie-De Wit lijkt tevreden te

zijn over de gesprekken die zij heeft gehad. Toch is de kritiek vrij algemeen dat de commissie te weinig heeft doorgevraagd, ook als de gelegenheid daartoe zich voordeed. Gesuggereerd wordt dat het de commissie aan voldoende kennis van zaken ontbreekt.

Irakrapport

Het kabinet erkent in de definitieve reactie op het rapport-Davids dat de informatievoorziening aan het parlement voor steun aan de oorlog in 2003 is tekortgeschoten. In het compromis wordt niet gerept over het gebrek aan leiderschap dat Balkenende wordt aangewreven. In het kabinet is wekenlang strijd gevoerd over de definitieve formuleringen. In de reactie wordt erkend dat de juridische grondslag voor de steunbetuiging niet deugde. Het rapport wordt in grote lijnen onderschreven. De oppositie slijpt de messen, maar het kabinet lijkt gered omdat de coalitiepartijen uiteindelijk één lijn trekken, zij het dat de PVDA dat schoorvoetend doet. Ook de VVD en SGP steunen het kabinet. De sfeer in het kabinet is echter grondig verziekt.

Overigens verklaart historicus en jurist Fasseur, tevens lid van de commissie-Davids, een dag voor het verschijnen van de reactie van het kabinet dat de beeldvorming rond het rapport ongenueanceerd is. De boodschap is niet dat Nederland blind de oorlog is ingerold, Balkenende alles fout heeft gedaan en de PVDA alsnog gelijk krijgt. De PVDA stond voor 2002 heel wat minder kritisch tegenover politieke steun dan ze nu wil doen geloven. Dat geldt zowel voor Bos als voor De Vries, destijds minister Sociale Zaken, maar nu als PVDA-senator een van de felste critici van het Irakbesluit. De Vries zou machtspolitiek hebben laten prevaleren boven regels van de internationale rechtsorde.

Kabinetscrisis om Afghanistan

De PVDA-fractie in de Tweede Kamer blijft vóór vertrek uit Uruzgan. Ook een verzoek van de NAVO om een kleinere bijdrage te leveren, wil zij niet inwilligen. Het zou specifiek moeten gaan om training van Afghaanse veiligheidstroepen. De Kamer vindt de informatie onduidelijk. In de coalitie ontstaat toenemende irritatie over het NAVO-verzoek voor een kleinere missie. Na een jaar zouden de Nederlandse taken door bondgenoten worden overgenomen. Volgens Verhagen is de zaak duidelijk in het kabinet besproken. Bos zegt aanvankelijk dat hij van niets wist. Overigens is een dag later het misverstand volgens Bos opgelost.

Desondanks zit het overleg over de missie in Afghanistan muurvast. Balkenende wil alle opties onderzoeken, Bos wil zich houden aan de belofte eind 2010 uit Afghanistan weg te zijn. De PVDA-fractie eist dat het kabinet het NAVO-verzoek om langer te blijven afwijst. Bos zegt dat ook openlijk en doorbreekt daarmee volgens Balkenende de eenheid van het kabinetsbeleid. Er heerst een crisissfeer in het kabinet. Het kabinet valt in de vroege ochtend van 20 februari door de harde confrontatie tussen CDA en PVDA. Op 23 februari verleent de koningin op hun verzoek ontslag aan de bewindslieden van PVDA-huize. De Jager wordt demissionair minister van Financiën, Huizinga minister van VROM. Het beheer over het ministerie van BZK zal worden gevoerd door Hirsch Ballin, over het ministerie van OC en W door Rouvoet en over het ministerie van WWI door Van Middelkoop.

En verder...

- laat de Eerste Kamer zich, tegen de zin van Balkenende, niet opjagen en stelt zij met het oog op een gedegen voorbereiding de behandeling van de Crisis- en herstelwet met een maand uit; in maart gaat zij wel akkoord;
- overleeft staatssecretaris Huizinga van Verkeer (ChristenUnie) een motie van de vvd die vraagt het dossier ov-chipkaart over te dragen aan minister Eurlings; de motie die in politiek Den Haag wordt gezien als een motie van wantrouwen krijgt verder alleen de steun van sp, pvv en Verdonk;
- aanvaardt de Eerste Kamer het initiatiefvoorstel van Waalkens (pvda) dat ontucht met dieren verbiedt;
- debatteert de Tweede Kamer met staatssecretaris Van Bijsterveldt over de problemen bij het mbo, en dringen vrijwel alle fracties aan op minder geduld met slecht presterende roc's;
- eist de Tweede Kamer vrijwel unaniem dat de door Nederland gefinancierde jeugdzorg in het buitenland streng wordt gecontroleerd;
- schaart de Tweede kamer zich unaniem achter een motie die stelt dat geen cent belastinggeld naar Griekenland mag om de financiële problemen daar op te lossen; Bos ziet de motie als ondersteuning van zijn beleid.

Maart 2010

Opstappende politici

sp-fractievoorzitter Kant legt op 4 maart, de dag na de voor de sp slecht verlopen gemeenteraadsverkiezingen, haar functie neer omdat de slechte peilingen voor de Kamerverkiezingen worden gekoppeld aan haar optreden. Na de verkiezingen zal zij de politiek verlaten. Zij wordt opgevolgd door Roemer. Ook vooraanstaande Kamerleden als Vendrik (GroenLinks) en Depla (pvda) kondigen aan niet herkiesbaar te zijn. Minister Eurlings maakt op 11 maart bekend dat hij zich terugtrekt uit de politiek omdat hij meer tijd wil besteden aan zijn privéleven. Vicepremier Bos doet een dag later hetzelfde omdat hij meer tijd wil voor zijn gezin. Bos verklaart Job Cohen als zijn opvolger als partijleider te zien. Hij benadrukt dat het niet gemakkelijk is op te stappen 'net nu het weer beter gaat met de pvda en iedereen er weer in gelooft'.

Verhoging aow-leeftijd

De Tweede Kamer schuift de plannen van het kabinet voor de verhoging van de aow-leeftijd naar 67 jaar op de lange baan. De Kamer acht de plannen controversieel en dus ongeschikt om door een demissionair kabinet te laten verdedigen. Daarmee sneuvelt een van de belangrijkste voornemens van het kabinet om de gevolgen van de financiële crisis op te vangen. Overigens krijgen ook voorstellen over pensioenen en ontslagvergoeding het etiket 'controversieel'.

DSB Bank

Van demissionair minister De Jager mag ABN AMRO-topman Zalm aanblijven. DNB heeft positief geoordeeld over het functioneren van Zalm bij de failliete DSB Bank. De AFM is veel kritischer. PVDA-woordvoerder Tang noemt de tegengestelde oordelen 'onbestaanbaar'. GroenLinks, SP en PVV vinden dat Zalm alsnog moet opstappen; CDA en VVD vinden dat Zalms naam voldoende is gezuiverd.

En verder...

- krijgt minister van Landbouw Verburg een motie van treurnis te verwerken naar aanleiding van de publicatie door het ministerie van de glossy *Gerda*, 'persoonsverheerlijking ten koste van de belastingbetaler';
- zegt demissionair minister Verhagen in een speech dat PVV-leider Wilders de belangen van de Nederlandse bevolking en de reputatie van Nederland in het buitenland schaadt;
- verwijten Kamerleden, onder wie Schinkelshoek (CDA), Kamervoorzitter Verbeet dat zij in de fout is gegaan door te pleiten voor een minderheidskabinet aangevuld met vakministers 'van buiten' als een meerderheidskabinet niet mogelijk blijkt; zo'n politieke uitspraak zou de voorzitter niet passen.

April 2010*Demissionair kabinet en verkiezingscampagne*

Het kabinet is demissionair en kan dus geen controversiële onderwerpen behandelen. Uiteraard zaaien de ambtelijke bezuinigingsvoorstellen die zijn gepresenteerd veel verdeeldheid, dit temeer daar het kabinet blijkt te kampen met nieuwe tegenvallers van drie miljard euro in totaal. Eind april beginnen behoedzaam de verkiezingscampagnes. PVDA en VVD, die het goed doen in de peilingen, hekelen vooral elkaars economische keuzes. Drie kandidaten van de PVV-lijst moeten zich terugtrekken omdat de informatie in hun cv niet deugt of onvolledig is.

En verder...

- blokkeren CDA, VVD en PVV een voorstel van D66 en GroenLinks om na de verkiezingen te debatteren over de uitslag en zelf een informateur aan te wijzen; wel wordt het Reglement van Orde zodanig gewijzigd dat het de mogelijkheid van een dergelijk debat creëert;
- steunt een Kamermeerderheid van onder andere VVD en CDA Klink in zijn streven maatregelen tegen kindersterfte te nemen, hoewel de Kamer het onderwerp eerder controversieel had verklaard.
- schrijft Donner twee brieven aan de Tweede Kamer die op kernpunten haaks staan op wat de pensioenfondsen willen: de pensioenen moeten niet langer alleen een zaak zijn van de sociale partners en de fondsen moeten een reëlere dekkingsgraad hanteren;
- schrijft de Hoge Raad in een arrest dat de SGP niet langer vrouwen van de kieslijst mag weren;

- vindt voorzitter Van der Linden dat de premier de Eerste Kamer heeft geschoffeerd omdat hij maar één pakket kreeg met de ambtelijke heroverwegingsrapporten;
- kan de Tweede Kamer een brief van de NAVO met een verzoek om extra militairen in Afghanistan in vertrouwen inzien; volgens Bos had de kabinetscrisis voorkomen kunnen worden als de brief eerder aan het kabinet was bekendgemaakt;
- reageert de Tweede Kamer sceptisch op een voorstel van Balkenende tijdens de nucleaire veiligheidstop in Washington tot het instellen van een nucleair tribunaal in Den Haag;
- zet de Tweede Kamer vraagtekens bij de zakelijke relatie tussen het ministerie van Financiën en de omstreden zakenbank Goldman Sachs;
- blijkt tijdens een spoeddebat over CO₂-opslag de steun voor opslag onder bewoond gebied af te brokkelen;
- maakt de Tweede Kamer korte metten met het voorstel van De Jager om financieel kwetsbare gezinnen te beschermen door de maximale hypotheek afhankelijk te maken van de gezinssamenstelling;
- steunt een Kamermeerderheid een trainingsmissie voor politiemensen in Afghanistan; de PVDA is tegen;
- zeggen PVDA, SP, GroenLinks en D66 in een spoeddebat dat de salarissen van leraren en politiemensen niet bevroren mogen worden als die in de marktsector stijgen;
- kritiseren GroenLinks en SP Balkenende omdat hij bij de Raad van State te rade ging voor argumenten dat de aankoop van percelen in Argentinië door prins Willem Alexander een privékwestie is.

Mei 2010

Lening aan Griekenland

De Tweede Kamer stemt op 4 mei, net als de parlementen van de andere eurolanden, in met een monsterlening van 110 miljard euro aan het in grote financiële nood verkerende Griekenland. Nederland draagt bijna vijf miljard bij. Minister De Jager vindt het pakket zo strikt en overtuigend dat hij erop vertrouwt dat het geld terugkomt. De opvatting overheerst dat de Kamer noodgedwongen heeft ingestemd met de reddingsoperatie. Niets doen is geen optie. PVDA en GroenLinks vinden dat banken en pensioenverzekeraars een deel van de leningen op zich moeten nemen. Een bankroet van Griekenland zou immers ook hen zwaar treffen. Ook De Jager blijkt voorstander van een bankenheffing. Vier dagen later gaat de Kamer akkoord met het veel grotere financiële vangnet voor eurolanden. Alleen Verdonk en de PvdV stemmen tegen.

Commissie-De Wit

Op 10 mei verschijnt het rapport van de commissie-De Wit. Zij ziet geen hoofdschuldige. Oud-minister Bos liet wel te veel aan toezichthouder DNB over. Iedereen heeft schuld en moet lessen trekken. Er is een collectieve blindheid ontstaan; er is dus een collectieve verantwoordelijkheid. Er is weinig ruimte voor een bijtjesdag. De aanbevelingen van de commissie sluiten nauw aan bij de internationale discussie: splitsing van banken in een nuts- en een risicovol bedrijf, aanpak van de beloningen, verhoging van de kapitaalbuffers, versterking van een Europees toezicht-

houder etc. Ook de Tweede Kamer moet lessen trekken. Zij had kritischer moeten zijn bij de liberaliseringstendens. Zij moet kennis en onderzoek beter ontwikkelen en zich minder gelegen laten liggen aan lobby's uit de sector. Ook is de Tweede Kamer te weinig in debat gegaan met het kabinet over de internationale regelgeving.

Verder doet de commissie voorstellen voor nieuwe wetgeving. Zo moet de pot voor het depositogarantiestelsel van tevoren worden gevuld en niet achteraf. De commissie vindt dat de toezichthouder tekort is geschoten. DNB is te veel gericht geweest op individuele instellingen en heeft te veel begrip getoond voor instellingen waarop zij toezicht uitoefende. Zij gebruikte niet alle wettelijke mogelijkheden. Zo had zij Icesave eerder kunnen terugfluiten. DNB en de overheid hadden ook de overname van ABN AMRO door een internationaal consortium kunnen tegengaan door een verklaring van geen bezwaar voor de overname te weigeren omdat de stabiliteit van het Nederlandse financiële stelsel erdoor werd bedreigd. Bos liet te veel aan DNB over om de schijn van politieke inmenging, en daardoor kritiek uit Europa, te vermijden. Voor het toelaten van de IJslandse bank Icesave in Nederland had DNB strengere eisen aan moederbank Landsbanki moeten opleggen.

Een meerderheid bestaande uit CDA, dat aanvankelijk tegen was, VVD, SP en GroenLinks in de Tweede Kamer wil dat het vervolgonderzoek naar de kredietcrisis het karakter krijgt van een parlementaire enquête, zodat betrokkenen onder ede kunnen worden verhoord. Het vervolg, dat na de verkiezingen zal plaatsvinden, gaat over de maatregelen die kabinet en DNB in 2008 hebben genomen om de Nederlandse financiële sector te redden. VVD, SP en GroenLinks willen nog voor het verkiezingsreces een debat over het rapport-De Wit. Daarbij zal het vooral gaan over de kritiek van de commissie op de rol van het ministerie van Financiën en DNB bij de overname van ABN AMRO, en het toelaten van Icesave in Nederland. Wellink onderschrijft een groot deel van de aanbevelingen, onder meer over meer toezicht, maar noemt de redenering 'slordig' waar die gaat over zijn optreden bij ABN AMRO en Icesave.

Affaire-De Vries

Staatssecretaris De Vries wil ondanks zijn buitenechtelijke relatie met een ondergeschikte aanblijven. Wel doet hij een stapje terug in de verkiezingscampagne. Vooralsnog dringen Balkenende en Van Middelkoop niet aan op aftreden. Buiten het Haagse circuit rijzen wel vragen over zijn functioneren. De Vries zou chantabel zijn. Ook zou hij ongeloofwaardig zijn als prominent lid van een christelijke gezinspartij én hij heeft de gedragscode overschreden die defensiepersoneel gebiedt melding te maken van een relatie met een collega. Op 14 mei maakt De Vries alsnog bekend dat hij aftreedt. Zijn positie is onhoudbaar geworden.

Joint Strike Fighter

Een krappe Kamermeerderheid (PvdA, SP, GroenLinks, D66 en Pvv) wil dat het kabinet uit de 'operationele testfase' van het JSF-project stapt. Van Middelkoop weigert de motie uit te voeren omdat volgens hem een demissionair kabinet geen onomkeerbare besluiten kan nemen. PvdA, SP, Pvv, GroenLinks en de Partij voor de Dieren willen Van Middelkoop daarom terugroepen van reces voor een debat. Van Middelkoop volhardt in een brief aan de Kamer in zijn standpunt. De Kamer zegt daar geen genoegen mee te nemen, maar ziet begin juni toch af van het spoedoverleg, ondanks het feit dat de JSF zeker 65 procent duurder wordt dan de eerste raming.

Verkiezingscampagne

Na een vliegcrash in Libië waarbij zeventig Nederlanders omkomen wordt de verkiezingscampagne voor enige dagen stilgelegd. Het CPB heeft de verkiezingsprogramma's doorgerekend en concludeert dat er wat te kiezen valt. Alle partijen zien de noodzaak van bezuinigingen, maar de omvang loopt sterk uiteen, van tien miljard bij de SP tot het dubbele bij de VVD. De PVDA heeft twee dagen vóór het doorrekenen van de programma's alsnog voor tien miljard extra aan bezuinigingen ingevuld om te ontkomen aan het verwijt van potverteren. De koopkracht staat tot 2015 onder druk. Bij GroenLinks blijft die gelijk, bij de PVDA en de SP stijgt hij licht. PVV-leider Wilders beschuldigt het CPB ervan politiek te bedrijven omdat niet alle bezuinigingen van de PVV zijn gehonoreerd. De PVDA zaait verwarring door te stellen dat zij de AOW-leeftijd pas in 2020 wil verhogen, terwijl zij aan het CPB heeft gemeld dat dat in 2015 zou gebeuren. Dat scheelt een miljard aan bezuinigingen.

Het Kamerdebat op Verantwoordingsdag (20 mei) staat geheel in het teken van de verkiezingsstrijd; het is een afrekening met Balkenende IV, terwijl het zou horen te gaan over wat het kabinet sinds Prinsjesdag heeft bereikt. In de verschillende verkiezingsdebatten op radio en tv scoort Rutte in het algemeen het hoogst, terwijl Cohen het minste tot zijn recht komt. Tijdens het laatste debat vergaloppeert Balkenende zich door een vraag van de gespreksleider te ontwijken met de dooddoener: 'U kijkt zo lief.' Hij biedt weliswaar zijn excuses aan, maar het kwaad is geschied.

En verder...

- vindt PVDA-leider Cohen dat een Nederlandse politietrainingsmissie in Afghanistan mogelijk moet zijn, waarmee hij een obstakel voor deelname van zijn partij aan een volgend kabinet wegneemt;
- zijn de SP en de PVDA ontevreden over het pleidooi van Verhagen in New York voor een gefaseerde reductie van het aantal Amerikaanse kernwapens in Europa, omdat de Kamer een motie heeft aangenomen voor volledige ontwapening;
- steunen PVDA, SP, PVV, GroenLinks en ChristenUnie een voorstel van Cohen om van 5 mei een nationale feestdag te maken met een vrije dag voor iedereen;
- pleit PVV-Kamerlid Brinkman op tv voor democratisering van de PVV zonder dat hij partijleider Wilders van tevoren van zijn actie op de hoogte heeft gesteld; deze vindt dat 'niet chic', maar hij vindt de discussie legitiem;
- bereiken de sociale partners een akkoord over de verhoging van de AOW-leeftijd naar 66 in 2020; zij staan erop dat het nieuwe kabinet het akkoord overneemt; alleen de SP is ronduit afwijzend;
- is de Tweede Kamer kritisch over het feit dat de commissie-Scheltema de publicatie van haar eindrapport over de ondergang van DSB andermaal uitstelt, nu op instigatie van DNB; de Kamer vreest dat DNB haar onwelgevallige informatie uit het rapport wil laten verwijderen;
- boekt Kant (SP) in haar laatste week als volksvertegenwoordiger een opmerkelijk succes als haar drie initiatiefvoorstellen om de marktwerking in de zorg terug te dringen alsnog de steun van de PVDA blijken te krijgen en daardoor kunnen rekenen op een nipte Kamermeerderheid.

Juni 2010

Verkiezingscampagne

Balkenende begint een groots offensief in een ultieme poging het premierschap te behouden. De verkiezingsstrijd lijkt uit te lopen op een duel tussen Rutte en Cohen. De bezuinigingen, de woningmarkt, en vooral de hypotheekrenteaftrek domineren de campagne. Rutte streeft ernaar voor 1 juli een kabinet te hebben als zijn partij de grootste wordt. Enkele dagen voor de verkiezingen op 9 juni twijfelt nog minstens een derde van de kiezers over zijn stem. De verkiezingen lijken toch nog uit te draaien op een nek-aan-nekrace tussen vvd en pvda. Voor het cda zijn de druiven zuur. Balkenende verwijt de media in de aanloop naar het slotdebat het beeld te hebben geschapen dat Nederland 'Balkenendemoe' is.

Tweede Kamerverkiezingen

De opkomst is laag: 74 procent van de kiesgerechtigden tegenover 80 procent in 2006. De pvv (24 zetels) en vvd zijn de grote winnaars van de verkiezingen. pvda en vvd lijken elk op 31 zetels uit te komen, respectievelijk min 2 en plus 10 (pvda uiteindelijk 30). Het politieke

Jan Peter Balkenende kondigt zijn aftreden aan na de grote nederlaag van zijn partij bij de Tweede Kamerverkiezingen van 9 juni 2010. Links zijn echtgenote Bianca Hoogendijk.

[Foto: ANP – Robert Vos]

landschap is versnipperd. Nog nooit heeft de grootste partij zo weinig zetels gekregen. Het CDA verliest dramatisch in Brabant en Limburg, wordt gehalveerd (van 41 naar 21 zetels) en is de vierde partij. Balkenende treedt terug als politiek leider. De SP gaat terug van 25 naar 15 zetels; dat resultaat is beter dan de polls veronderstelden. GroenLinks komt op 10 (plus 3) en D66 stijgt van 3 naar 10 zetels. De Partij voor de Dieren houdt 2 zetels net als de SGP, de ChristenUnie valt terug van 6 naar 5, en Verdonk moet de Kamer verlaten. Er zijn slechts twee kandidaten op eigen kracht, dankzij voorkeurstemmen, in de Tweede Kamer gekomen: Dijkstra (nummer 13 van D66) en Uitslag (nummer 31 voor het CDA).

Kabinetformatie

VVD-leider Rutte heeft voor de verkiezingen verklaard vóór 1 juli een kabinet te willen als zijn partij wint. Dat lijkt op voorhand te ambitieus. Een rechtse coalitie met het CDA lijkt onmogelijk. Met de PVV erbij heeft men een meerderheid van maar één zetel, wat riskant is. Wel zegt de SGP gedoogsteun toe voor zo'n coalitie. Wilders blijkt graag te willen deelnemen aan een kabinet; de verhoging van de AOW-leeftijd beschouwt hij niet langer als een breekpunt. Rutte heeft Paars-plus 'zeer onwaarschijnlijk' genoemd omdat de VVD-leider zich wekenlang ten koste van Cohen heeft geprofileerd. Overigens heeft alleen een VVD-PVDA-CDA-kabinet een meerderheid in zowel de Tweede als Eerste Kamer.

Toch adviseren de partijleiders de koningin, met het oog op de verkiezingsuitslag, een informateur van VVD-huize de mogelijkheden van een rechtse coalitie te laten onderzoeken. Conform de adviezen geeft de koningin VVD-senator Rosenthal de opdracht de mogelijkheid te onderzoeken van een kabinet waaraan VVD en PVV samen kunnen deelnemen. Zij wil een snelle verkenning met het oog op 'de moeilijke situatie waarin ons land verkeert'. Probleem is dat het CDA meent dat het na de verkiezingsnederlaag terughoudendheid past. Later zal de informateur zo nodig bekijken of er ook andere coalities mogelijk zijn die kunnen rekenen op steun van een meerderheid in de Tweede Kamer.

Op 17 juni blijkt de formatie van een rechts kabinet mislukt. Volgens de informateur ziet het CDA geen ruimte. Rutte en Wilders schuiven Verhagen de schuld van de mislukking in de schoenen. Zij zien niets in de suggestie van Verhagen om VVD en PVV eerst hun verschillen te laten overbruggen waarna het CDA bij de onderhandelingen zou kunnen aanschuiven. Rosenthal wil nu onderzoeken of onderhandelen over Paars-plus zin heeft. Grote verschillen tussen de partijen zitten bij deze combinatie vooral in de visie op economische onderwerpen. Rutte blijkt er voorlopig geen perspectief in te zien. Cohen wijst vervolgens de mogelijkheid van een middenkabinet van VVD, PVDA en CDA af omdat hij vreest dat de PVDA daarin zal worden gemangeld. Cohen bepleit een breed middenkabinet waaraan ook D66 en GroenLinks deelnemen, maar Halsema en Pechtold blijven bij hun voorkeur voor Paars-plus.

Rosenthal adviseert de koningin een informateur van VVD- en een van PVDA-huize te benoemen. Die zouden moeten kijken naar een coalitie uit het brede midden, hetzij Paars-plus, hetzij VVD, PVDA en CDA. Dat pleidooi krijgt de steun van de fractievoorzitters die aan het formatieproces deelnemen, behalve van Pechtold. De koningin legt dat advies naast zich neer en benoemt de vicevoorzitter van de Raad van State, Tjeenk Willink (PVDA), tot informateur. Deze spreekt van een tussenstap. De koningin legt de bal weer bij de onderhandelaars van de vijf partijen die elkaar niet uitsluiten omdat zij geen politieke keuze wil maken. Zij

moeten onder leiding van de informateur uit de impasse komen over de vraag welke coalitie eerst moet worden onderzocht. Intussen is sp-leider Roemer gefrustreerd omdat hij bij de formatiebesprekingen genegeerd wordt. Cohen, Pechtold en Halsema verklaren na hun gesprek met Tjeenk Willink dat de pvv te snel aan de kant is gezet.

In een Kamerdebat over de formatie, dat Wilders heeft aangevraagd om Rosenthal te kunnen bevragen, verwijt Rutte Wilders dat die een rechtse coalitie blokkeert. Rosenthal geeft niet meer prijs dan in zijn eindverslag staat. Dat geeft de fractieleiders de gelegenheid elkaars nieren te proeven. Wilders verwijt de anderen de pvv uit te sluiten en daarmee zijn kiezers te beledigen. Verhagen vindt dat bij de pvv de rechtsstaat niet veilig is.

Kosten van de zorg

Het demissionaire kabinet wil de burger vanaf 2011 fors meer aan zorg laten meebetalen wegens een budgetoverschrijding van 1,4 miljard euro. Op 29 juni vindt daarover het debat plaats. Klink denkt dat dat tot groter kostenbewustzijn leidt bij degenen die een beroep doen op de zorg, niet tot een drempel. Veel partijen vrezen dat die drempel wel degelijk wordt opgeworpen en dat de maatregel dan averechts werkt. Enkele partijen vinden het onaanvaardbaar dat chronisch zieken en gehandicapten een hogere rekening krijgen. Klink krijgt wel in grote lijnen steun voor het oplossen van het tekort op zijn begroting. Sommige partijen komen met alternatieven; zo wil de pvda besparen op merkgeneesmiddelen. Een Kamermeerderheid wil het probleem niet doorschuiven naar de volgende kabinetsperiode.

En verder...

- wil een Kamermeerderheid een onafhankelijk onderzoek, liefst onder auspiciën van de vn, naar het Israëlisch geweld tegen een konvooi hulpgoederen voor de Gazastrook;
- neemt de Eerste Kamer met de stemmen van cda, vvd, ChristenUnie en sgp voor het voorstel Antikraakwet aan;
- wordt Verbeet met ruime meerderheid herkozen als voorzitter van de Tweede Kamer; zij krijgt 94 stemmen tegen 54 voor haar uitdager Aptroot (vvd);
- nemen 63 van de 150 Tweede Kamerleden op 16 juni afscheid, sommigen vrijwillig (onder hen Bas van der Vlies op zijn 10.600ste dag in de Kamer), anderen op last van de kiezer;
- verklaart Hirsch Ballin wel te voelen voor het inzetten van agenten als 'lokjoden' in de strijd tegen antisemitisme, dit in reactie op de oproep van de Tweede Kamer om dit middel te gebruiken.
- blijkt een ruime Kamermeerderheid voor afschaffing van het verbod op smalende godslastering zoals verwoord in een wetsvoorstel van Van der Ham (d66), De Wit (sp) en Teeven (vvd);
- neemt de Eerste Kamer het wetsvoorstel Maatregelen bestrijding voetbalvandalisme en ernstige overlast (Voetbalwet) aan.

Juli 2010

Commissie-Scheltema

De commissie-Scheltema oordeelt hard over het functioneren van bankpresident Wellink inzake de DSB Bank. Wellink maakt een diepe knieval en geeft toe dat DNB geen bankvergunning aan DSB had mogen geven. Hij maakt excuses aan gedupeerden van het faillissement van DSB, maar doet zijn best om juridische claims te voorkomen. Desondanks is de Tweede Kamer er niet van overtuigd dat DNB-president kan aanblijven. VVD, GroenLinks en SP vinden dat Wellink met terugwerkende kracht ook de conclusies van de commissie-De Wit moet onderschrijven. SP, GroenLinks en PVV vinden zelfs dat Wellink moet aftreden. De Kamer betwijfelt ook of hij in staat is leiding te geven aan een cultuuromslag bij DNB. Zij gaat echter niet over het ontslag van de president van de onafhankelijke Nederlandsche Bank. Minister de Jager handhaaft Wellink op zijn post.

Elektronisch patiëntendossier

Een ruime meerderheid van de Eerste Kamer draagt minister Klink op de ontwikkeling van het landelijk elektronisch patiëntendossier te staken. Eerder (2 juni) tekende zich al een meerderheid af voor een PVDA-motie die verzocht om een moratorium. PVDA, VVD, SP, D66 en GroenLinks hadden toen al forse kritiek, maar tot een stemming kwam het niet. Klink had wel de steun van de Tweede Kamer. Onder verwijzing naar zijn demissionaire status verzet Klink zich niet tegen de motie. Hij onderschrijft het standpunt dat in dit stadium geen onomkeerbare beslissingen genomen mogen worden.

Kabinetsformatie

Vanaf 3 juli verkent Tjeenk Willink of er voldoende basis bestaat voor het verder onderzoeken van een Paars-plus-kabinet. Zijn bevindingen zijn positief; ook Rutte zegt de onderhandelingen aan te durven. Twee informateurs, Rosenthal (VVD) en Wallage (PVDA), zullen de onderhandelingen gaan leiden om te komen tot een Paars-plus-kabinet. Deze combinatie zou het meeste recht doen aan de verkiezingsuitslag. Wilders noemt Paars-plus de 'allerslechtste optie'. Wallage en Rosenthal kondigen een radiostilte af om het formatieproces niet onnodig te verstoren. Zij streven een compact regeerakkoord na met veel vrije kwesties, zodat het debat in de Kamer een impuls krijgt.

Na twee weken onderhandelen blijkt de grootste partij, de VVD, ver af te staan van PVDA, D66 en GroenLinks, bijvoorbeeld op het punt van immigratie, woningmarkt en marktwerking in de gezondheidszorg. Een groot deel van de VVD-achterban en een belangrijk deel van de partijtop ziet niets in Paars-plus. De voorkeur gaat uit naar een kabinet door het midden met CDA en PVDA. Niettemin verwachten de onderhandelaars en informateurs een week later concreet te kunnen spreken over een regeerakkoord en over de portefeuillevverdeling voor het kernkabinet van acht ministers. Dat is ijdele hoop: op 21 juli blijkt Paars-plus van de baan. Cohen maakt direct duidelijk dat hij geen heil ziet in een middenkabinet met VVD en CDA, dat Rutte nu wil. Hij wil alleen een middenkabinet als ook D66 en GroenLinks aanschuiven, maar

die willen dat niet. Rutte noemt het falen van Paars-plus definitief, de anderen zijn minder stellig. Het eisenpakket van Rutte – 18 miljard bezuinigen, geen lastenverzwaring, geen kilometerheffing, niet tornen aan de hypotheekrenteaftrek – is voor de anderen onaanvaardbaar. De koningin ontvangt de informateurs en haar vaste adviseurs, en krijgt andermaal advies van de partijen.

Op 22 juli wordt oud-premier en minister van Staat Lubbers door de koningin benoemd tot informateur. Zijn opdracht is om op korte termijn te komen met reële opties voor een kabinet dat mag steunen op de vruchtbare samenwerking met de Staten-Generaal. Lubbers nodigt alle fractievoorzitters uit, maar na gesprekken met de fractieleiders van vvd, pvv en cda laat hij al weten dat hij vindt dat zij onderlinge gesprekken moeten voeren om tot 'werk-bare politieke samenwerking' te komen. Het kan daarbij gaan om een meerderheidscoalitie van drie partijen of een minderheidskabinet van vvd en cda met gedoogsteun van de pvv. Zelf is Lubbers niet aanwezig bij de gesprekken, maar hij verwacht uiterlijk 31 juli te horen of de drie partijen een kabinet willen vormen. De cda-fractie heeft aanvankelijk reserves bij het aangaan van gesprekken met de pvv, maar gaat uiteindelijk overstag. Opnieuw wordt een radiostilte afgekondigd. Op vrijdag 30 juli kondigen de drie partijen aan daadwerkelijk te gaan onderhandelen over een minderheidskabinet van vvd en cda met gedoogsteun van de pvv. Er is gekozen voor deze variant omdat de partijen het niets eens kunnen worden over de vraag of de islam een religie of een politieke ideologie is. Men accepteert een *agreement to disagree*.

En verder...

- stemt de Tweede Kamer in met een initiatiefvoorstel van vvd en d66 om gepensioneerden invloed te geven in pensioenfondsen;
- geeft De Jager op verzoek van de Tweede Kamer (vvd, pvda, pvv en cda) vanaf 15 september eenmalig het spaarloon vrij in de hoop dat dit een (bescheiden) impuls oplevert voor de economie;
- blijkt tijdens de behandeling van de Voorjaarsnota dat er niet veel over is van de voor-nemens van partijen voor de verkiezingen om de arbeidsvoorwaarden in het onderwijs te verbeteren.

Augustus 2010

Kabinetsformatie

Op 6 augustus wordt er in de Tweede Kamer gedebatteerd over het informatieproces. Met name pvda, GroenLinks, sp en d66 vinden dat Lubbers zich niet aan zijn informatieopdracht heeft gehouden. Volgens hen had de informateur op zoek moeten gaan naar een meerderheidscoalitie gezien de opdracht van de koningin om te zoeken naar een kabinet dat kon rekenen op vruchtbare samenwerking met het parlement. In de toelichting van het Kabinet der Koningin staat dat hieronder meerderheidsvarianten worden verstaan. Tevens beschuldigen de partijen Lubbers ervan een grove inschattingsfout te hebben gemaakt. De informateur vindt daarentegen dat de partijen zelf bij hem hebben aangedrongen op een onderzoek naar een rechts kabinet. Volgens Lubbers zijn veel partijen er, ten onrechte, van uitgegaan dat de

*De fractieleiders Geert Wilders (pvv), Mark Rutte (vvd) en Maxime Verhagen (cda) steken het Binnenhof over na afloop van hun gesprek met informateur Lubbers, 2 augustus 2010
[Foto: ANP – Valerie Kuypers]*

onderhandelingen tussen vvd, cda en pvv zouden mislukken. sp-leider Roemer ijvert onder-tussen voor zijn 'Roemer-variant' een coalitie van pvda, cda, sp en GroenLinks, en nodigt Cohen nogmaals uit hierover verder te praten.

In de tweede week van augustus starten de daadwerkelijke onderhandelingen tussen vvd, cda en pvv. vvd-partijvoorzitter Opstelten wordt aangesteld als nieuwe informateur en denkt drie weken nodig te hebben voor de gesprekken. Ook al gedooft de pvv het kabinet slechts, Wilders zit ook aan de tafel bij de onderhandelingen over het regeerakkoord en mag meebeslis-sen over de kandidaat-bewindspersonen. Vrijwel direct distantiëren verschillende cda-partij-prominenten, onder wie oud-premier Van Agt, zich van de samenwerking met de pvv. Eind augustus lekken twee brieven van oud-informateur Lubbers aan interim-partijvoorzitter Bleker en fractieleider Verhagen uit. Lubbers schrijft dat hij zich zorgen maakt over een coalitie met de pvv en hij pleit voor een time-out. Het cda negeert dit advies en Bleker zegt alle vertrouwen te hebben in de onderhandelaars en de fractie. Enkele dagen eerder zegt Bleker op televisie dat het komende kabinet 'samenbindend' moet optreden. De pvv moet dit volgens hem gedogen. Wilders regeert via Twitter dat Bleker nodig op vakantie moet en een 'enorme zeurpiet' is. Ook oud-cda-minister Veerman schrijft met onder andere Wijffels en Terpstra een brief om zijn zorgen te uiten. Hierin wordt gezegd dat 'een afsplitsing' binnen het cda dreigt.

Daarnaast schrijven alle fractievoorzitters van de Eerste Kamer, behalve die van CDA en VVD, informateur Opstelten een brief waarin zij ervoor pleiten de senaat meer te betrekken bij de vorming van het kabinet. De PvdV is niet in de Eerste Kamer vertegenwoordigd en dat kan problemen opleveren bij het stemmen over wetswijzigingen of nieuwe wetten. Ook vooraanstaande leden van GroenLinks, SP, PvdA, D66, CU, CDA en PvdA roepen via een brief CDA en VVD op om te breken met de onderhandelingen met de PvdV. Eind augustus laat informateur Opstelten weten dat er pas na Prinsjesdag een nieuw kabinet zal zijn. De onderhandelingen zijn 'een eind op streek' maar er moeten nog een 'paar hobbels' worden genomen. Vlak hierna laat Schinkelshoek weten dat hij niet langer beschikbaar is voor de CDA-fractie in de Tweede Kamer. Hij is bij de verkiezingen niet direct gekozen, maar maakte wel kans om in het parlement te komen wanneer Kamerleden zouden doorschuiven naar het kabinet. Schinkelshoek kan zich niet langer vinden in de gesprekken met de PvdV, een partij die hij 'heileloos acht voor zowel het land als de partij'. Eind augustus dreigt mede-onderhandelaar Klink om vergelijkbare redenen af te treden. Het CDA verkeert in een crisis.

En verder...

- maakt PvdV-leider Wilders bekend dat hij op 11 september in New York zal spreken tijdens een demonstratie tegen de voorgenomen bouw van een moskee nabij Ground Zero; Verhagen waarschuwt Wilders dat het kabinet indien nodig hierop 'in scherpe bewoordingen' zal reageren;
- geeft de demissionaire minister van Buitenlandse Zaken Verhagen zijn diplomaten de opdracht om de internationale onrust die is ontstaan over de rol van de PvdV bij de kabinetsformatie te sussen door via een brief uitleg te geven over de ontstane situatie;
- besluit minister De Jager via een wetswijziging om de zittingsduur van de directie van DNB te beperken tot maximaal twee termijnen (veertien jaar); hierdoor moet de huidige president van DNB, Wellink, die zwaar onder vuur lag, per 2011 terugtreden;
- handhaaft het kabinet, na Kamervragen van de VVD, toch het fokverbod op jonge geiten die zijn geboren op bedrijven die eerder dit jaar zijn besmet met de Q-koorts;
- maakt minister Donner bekend dat er in 2011 zeker veertien pensioenfondsen moeten korten op de uitkeringen; hij zegt zelf niet te weten om welke fondsen het gaat; DNB, die wel inzage heeft, heeft een geheimhoudingsplicht;
- ontstaat er ophef nadat blijkt dat minister Huizinga zich vanaf haar vakantieadres in Italië per privéjet, op kosten van het departement, naar Den Haag heeft laten vliegen; na Kamervragen besluit de minister de kosten van de vlucht, bijna 12.000 euro, zelf te betalen.

Noten

- 1 Dit overzicht is gebaseerd op berichtgeving in *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *sc Online*. Een overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen wordt jaarlijks gepubliceerd in het *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*.
- 2 Met dank aan Boudewijn Boesveld die materiaal heeft aangedragen voor deze kroniek en aan Charlotte Brand die tekst heeft geproduceerd met betrekking tot de maanden juli en augustus.

Recensies

Een veelzijdig, maar egocentrisch sociaaldemocraat

Piet Hagen, *Politicus uit hartstocht. Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Arbeiderspers; Amsterdam en Antwerpen 2010) ISBN 978 90 295 7216 3, 972 p., prijs: € 39,95

Het verbaast dat Troelstra (1860-1930) pas tachtig jaar na zijn dood een serieuze, op degelijk onderzoek gebaseerde biografie heeft gekregen. Vanaf de oprichting van de SDAP in 1894 heeft Troelstra als fractieleider in de Tweede Kamer en als partijleider decennialang een belangrijk stempel gedrukt op de ontwikkeling van de sociaaldemocratie in Nederland. Dat alleen al zou voldoende aantrekkingskracht op biografen hebben moeten uitoefenen. Daarnaast was Troelstra dichter, journalist en schrijver – veelschrijver zelfs –, een geziene figuur in de internationale sociaaldemocratische beweging, iemand met een buitengewoon redenaarstalent die als een ware volkstribuun grote menigten én zichzelf kon begeistere(n), ook iemand met een niet alledaags privéleven die er een kostbare levensstijl op nahield en voortdurend in geldzorgen verkeerde omdat hij van financieel beheer geen kaas had gegeten, tobhend met een niet al te beste gezondheid die de ontplooiing van een enorme werkkraft echter niet in de weg stond. Kortom, op het eerste oog een intrigerende figuur met wie een onderzoeker het best een paar jaar zou moeten kunnen uithouden.

De beschikbaarheid van een overstelpende hoeveelheid documentatie aan gedrukte stukken en archivalia moge in eerste instantie een afschrikkende reflex veroorzaken, een gedreven biograaf zal er zich niet door laten weerhouden. Een betere verklaring voor het lange uithouden van een evenwichtige biografie ligt wellicht in de persoonlijkheid van Troelstra die eerder antipathie dan sympathie oproept. Troelstra was een nogal egocentrisch persoon die met tegenspraak nauwelijks overweg kon en zich al gauw miskend voelde. Van een beetje tegenwind werd hij zo ziek dat hij zich vaak weken- en soms maandenlang terugtrok, bij voorkeur in Zwitserland, om te herstellen.

Zijn vrouwbeeld is, zeker vanuit het huidige perspectief, bepaald niet positief te noemen. Hij wenste een vrouw naast zich die het als haar taak zag ervoor te zorgen dat hij zich zoveel mogelijk aan zijn levenswerk kon wijden. Vandaar dat zijn eerste huwelijk, met Sjoukje Bokma de Boer, journaliste en schrijfster van kinderboeken, die intellectueel van gelijk niveau was en hem vanwege haar slechte gezondheid op den duur alleen maar tot last werd, strandde en hij hertrouwde met zijn dienstbode Sjoukje Oosterbaan die wel de dienende rol van vrouw des huizes vervulde.

Troelstra was ook een vat vol tegenstrijdigheden. Hij zwalkte voortdurend tussen revolutionair marxisme en parlementarisme, waardoor het voor een biograaf lastig is tot hem door te dringen en zijn historische betekenis te bepalen. Piet Hagen heeft er zich niet door uit het veld laten slaan, met als resultaat een prachtige biografie.

Opgegroeid in een behoudend liberaal milieu in Friesland, voelde Troelstra zich al snel aangetrokken tot meer progressief-liberale opvattingen over algemeen kiesrecht en maatschappelijke vooruitgang. De ‘sociale kwestie’ werd de belangrijkste drijfveer voor al zijn handelen. Na zijn rechtenstudie in Groningen vestigde Troelstra zich als advocaat in Leeuwarden. Lucratief was dat niet. Advocaat Troelstra was een sociale advocaat voor wie het in de bres springen voor slachtoffers van de sociale ongelijkheid belangrijker was dan de zorg voor

brood op de plank. Het vele onrecht waarmee hij in aanraking kwam, greep hem zozeer naar de keel dat zijn opschuiven in de richting van het socialisme een natuurlijk proces was, zoals ook het toegroeien naar het besef dat hij zijn idealen politiek moest uitdragen dat was. Zijn keuze voor de Sociaal-Democratische Bond van Domela Nieuwenhuis was onvermijdelijk. Troelstra had er een breuk met zijn vader voor over.

In 1893 ruilde Troelstra het benauwd geworden Friesland in voor het westen des lands. Vanaf dan wordt de Troelstra van Hagen een tragische heldenfiguur. In woord en geschrift wist Troelstra als geen ander de socialistische heilsstaat te verbeelden en werd hij voor een steeds grotere achterban de Mozes die zijn volk naar het beloofde land zou leiden. Tegelijkertijd maakte hij zich tot middelpunt van heftige ruzies met de elite van de socialistische beweging over de te volgen koers. Hier wreekte zich dat Troelstra een romanticus was die zich vaak door emoties op sleeptouw liet nemen en in crisisachtige situaties snel het juiste zicht op de realiteit en de controle over zichzelf verloor. Hagen heeft een scherp oog voor deze complexe karakterstructuur.

In de sdv vond een anarchistisch type als Domela Nieuwenhuis dat Troelstra niet zuiver op de graat was omdat hij naast de revolutionaire tactiek parlementaire actie niet afwees als middel tot het bereiken van het doel. Dit verschil van inzicht werd uitgevochten als ware het een strijd op leven en dood. Ook in de sdap bleef Troelstra niet verschoond van zo'n strijd. Hier was het aanvankelijk de linkervleugel van Wijnkoop c.s., waarmee Troelstra menig ideologisch debat op het scherp van de snede moest voeren, en toen deze vleugel uit de partij scheurde, kwam Troelstra tegenover de rechtervleugel van Vliegen en Schaper te staan voor wie hij veel te revolutionair was.

Troelstra heeft zijn ongemakkelijke positie voor een belangrijk deel aan zichzelf te danken door permanent onduidelijkheid te laten bestaan over de meest wenselijke strategie van de arbeidersbeweging. Een gewelddadige omwenteling is voor hem nooit een optie geweest, maar hij werd er wel van verdacht omdat hij revolutionaire actie als laatste middel nooit uitsloot. Dat zo'n actie in zijn beleving geweldloos zou moeten verlopen, maakte hem er niet minder verdacht op bij mensen in en buiten de beweging die zwoeren bij de parlementaire weg. Daarbij komt dat Troelstra in de praktijk zijn tegenstanders regelmatig van munitie voorzag. Zijn zigzaggende koers, zowel bij de spoorwegstakingen in 1903 als in november 1918, hebben diepe sporen achtergelaten. Na 1918 raakte hij erdoor gemarginaliseerd. Dat hij nog een aantal jaren politiek leider bleef, kwam slechts door zijn immense populariteit bij de achterban. In 1925 verloor hij zichzelf uit zijn weinig benijdenswaardige positie. Zijn tomeloze inzet had zijn lichaam zozeer gesloopt dat hij niet meer verder kon.

De biografie van Hagen laat zich vooral lezen als een geschiedenis van het ideologische en institutionele socialisme ten tijde van Troelstra. De parlementariër Troelstra, die een kwarteeuw in de Tweede Kamer heeft rondgelopen, komt er wat bekaaid van af. Hagen heeft niet de moeite genomen om een Kamerdebat eens in volle lengte te behandelen en te analyseren. Het debat over het kiesrecht bij de grondwetswijziging van 1917 bijvoorbeeld wordt in twee alinea's afgedaan, terwijl Troelstra zich toch jarenlang volledig heeft gegeven aan de strijd om het algemeen kiesrecht. Zo krijgen we natuurlijk geen goed zicht op het werk van de parlementariër, en moeten we op gezag van Hagen aannemen dat Troelstra een groot parlementariër is geweest.

Het kan niet anders, of ook in deze bijna duizend bladzijden tellende biografie komen schoonheidsfoutjes voor. Zo is Nolens in 1897 nog lang geen fractieleider en is Otto Bauer

nooit bondskanselier van Oostenrijk geweest, terwijl het personenregister nogal wat lacunes vertoont. Een kniesoor die zijn oordeel over deze wat mij betreft aantrekkelijke biografie hierdoor laat beïnvloeden.

Jac Bosmans

Onthullend! Campagnejournalistiek eist politieke slachtoffers

Mariëtte Wolf, *Het geheim van de Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Uitgeverij Boom; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 8506 765 8, 565 p., prijs: € 39,95

‘PVDA PAKT GEWONE MAN’, kopte *De Telegraaf*, over de volle breedte van de voorpagina van 8 april 2010. Het verkiezingsprogramma van de sociaaldemocraten zadelde volgens de krant ‘de hardwerkende Nederlander’ op met een reeks lastenverzwaringen op het gebied van consumptie, zorg en wonen. Wie de geschiedenis van de krant kent, ziet hier de politieke campagnejournalistiek van de jaren zeventig terug. Dat de krant niet altijd zo nadrukkelijk kleur heeft bekend, is te lezen in *Het geheim van De Telegraaf*.

Mariëtte Wolf beschrijft in haar boek, tevens proefschrift, de beginjaren van de krant die voor het eerst verscheen in 1893 en ze eindigt met de komst van hoofdredacteur Sjuul Paradijs in 2009. De auteur is als conservator en later directeur van het Persmuseum goed ingevoerd in de persgeschiedenis. Tot haar verbazing was er niet eerder onderzoek verricht naar het roemruchte verleden van de krant met veruit het grootste aantal lezers. Na haar vertrek bij het Persmuseum kreeg zij de gelegenheid dit gat in de mediageschiedenis te vullen. Wolf kreeg toegang tot het archiefmateriaal van *De Telegraaf* en financiële steun om het onderzoek uit te voeren. Een commissie van wetenschappers en journalisten waarborgde de onafhankelijkheid van het onderzoek.

De krant werd opgericht door jonkheer Henry Tindal, die een vrijzinnig nieuwsblad voor de Amsterdamse elite wilde maken. *De Telegraaf* moest het chique *Algemeen Handelsblad* de loef af steken. Tindal liet zich inspireren door Engelse kranten als *The Daily Telegraph*, waarin sensatie (misdaad, tragedie, roddel en avontuur) een hoofdrol speelde. Even leek het of *De Telegraaf* geen lang leven beschoren zou zijn: in 1902 moest de krant vanwege grote financiële problemen worden overgenomen. Drukker Hak Holdert kocht de krant op en maakte *De Telegraaf* tot een dagblad voor de massa. Tijdens de bezetting werkte Holdert mee met de Duitsers. Deze collaboratie kwam de krant duur te staan; tussen 1945 en 1949 mocht zij niet verschijnen. Door toedoen van de succesvolle hoofdredacteur Stokvis schoot de oplage van de krant na 1949 als een pijl omhoog. Ondanks zijn populariteit raakte het dagblad bij een deel van de bevolking zijn imago van ‘foute’ krant niet kwijt. Eerst vanwege de rol tijdens de bezetting, later vanwege de conservatieve uitstraling en de manier van journalistiek bedrijven. De journalisten kon het niets schelen dat ze met de nek werden aangekeken. De onderlinge band was sterk, *De Telegraaf* zorgde goed voor zijn ‘familie’ en de krant was prima in staat de eigen

boontjes te doppen. Waar andere – zuilgebonden – dagbladen het in de loop van de jaren zestig moeilijk kregen, bloeide *De Telegraaf* als nooit tevoren. Vanaf het midden van de jaren zestig kreeg de krant jaarlijks 25.000 nieuwe abonnees. Die stijgende lijn werd pas in 2000 naar beneden omgebogen bij een oplage van meer dan 800.000. Het is de krant die het best de gevoelens van het volk weet te peilen, of zoals Jan Blokker het bij het honderdjarig bestaan van de krant plastisch uitdrukte: 'Geen enkele krant heeft de thermometer zo diep in de billen van de samenleving als *De Telegraaf*.'

Hoe interessant de interne geschiedenis van de krant ook is, mijn aandacht werd vooral getrokken door de uitwerking van de krant, specifiek: de wisselwerking tussen de krant en de politiek. Er is immers geen andere krant geweest die zo vaak aan de basis heeft gestaan van politieke affaires als *De Telegraaf*. De door de krant bedreven 'campagnejournalistiek', afgekeken van de dagbladers in Angelsaksische landen, had niet zelden het instellen van onderzoekscommissies in de Tweede Kamer of het (bijna) aftreden van bewindslieden tot gevolg. Een greep uit de naoorlogse periode: drie defensie-affaires in de jaren vijftig ('Majoor K.', de Helmenaffaire en de zaak-Van der Putten), Pieter Menten, de Hofmansaffaire, de *Telegraaf*-rellen, de verlovingen van de prinsessen Irene en Beatrix, Lockheed en Dennendal. In een recenter verleden hebben PvdA-ministers Vogelaar en Cramer ondervonden hoe het is om mikpunt van de krant te zijn. Allemaal waren het breed uitgemeten kwesties met een politiek staartje, waarvan de meeste door Wolf uitvoerig worden besproken. Het onderzoek naar de drie defensie-affaires bijvoorbeeld, werpt licht op de grote betrokkenheid van de krant. Die beperkte zich niet tot schrijven alleen. De proceskosten van 'Majoor K.', die ervan werd beschuldigd steekpenningen te hebben aangenomen voor grote legerorders, werden door *De Telegraaf* betaald. Niet alleen omdat de krant heilig overtuigd was van zijn onschuld, de publiciteit die de affaire kreeg speelde net zo goed een rol. De krant trok alle registers open. Dat zij het bij lang niet alle campagnes bij het rechte eind had, was van minder belang.

Ondanks het uitvoerige onderzoek van Wolf houdt *De Telegraaf* geheimen: had senator Van Riel (vvd) het nu wel of niet op een akkoordje gegooid met de krant om zijn rivaal minister van Defensie Visser (vvd) weg te krijgen (p. 282)? Wolf vond wel aanwijzingen voor de sterke persoonlijke banden in de jaren zeventig tussen de parlementaire redactie en vvd-leider Wiegel. Het ging zelfs zo ver dat een *Telegraaf*-journalist Kamervragen voor Wiegel formuleerde, om de vvd-fractie leider de dag erop in de krant doodleuk met zijn interventie te complimenteren.

Wolf laat het niet bij het beschrijven van de acties van de *crusading newspaper*, ze draagt ook verklaringen aan voor het waarom. Volgens haar zijn de acties terug te voeren op de maatschappelijke onrust, de kracht of zwakte van de krant en de samenstelling van de hoofdredactie. Naast de serieuze analyse houdt de auteur ook ruimte voor smakelijke verhalen. Zo vertelt Wolf hoe in de jaren zeventig als gevolg van grote hoeveelheden drank de boel nog wel eens uit hand liep op de redactie. Om de kosten als gevolg van gooi- en smijtwerk enigszins te temperen werden de telefoons en typemachines aan de tafels vastgeschroefd. Ook persoonlijke verhalen zijn opgetekend. Bijvoorbeeld hoe gevreesd commentator Jacques Gans thuis aan het werk was: 'Pa zit weer een bijzonder gemeen stukje te schrijven,' zei zijn vrouw tegen de kinderen als er vanuit de studeerkamer luid gelach klonk.

Die verhalen van en over de journalisten en de redactie brengen de lezer vaak aan het grijnzen of roepen verbazing en ongeloof op. Een kleurrijke geschiedenis is het zeker. De

auteur en de uitgever hebben met zichtbaar plezier dit boek gemaakt. De schrijfstijl is prettig en het boek is met zorg opgemaakt: rijk geïllustreerd, tekst in twee kolommen, met geheel in *Telegraaf*-stijl vetgedrukte citaten. De ambitie van Wolf was het boek te schrijven als een journalistieke schelmenroman, en daarin is zij met vlag en wimpel geslaagd.

Anne Bos

Algemeen belang versus belangenbehartiging

P.E. Werkman en R. van der Woude, *Wie in de politiek gaat is weg? Protestantse politici en de christelijk-sociale beweging* (Uitgeverij Verloren; Hilversum 2009) ISBN 978 90 8704 1052, 366 p., prijs: € 29,-

‘Wie in de politiek gaat is weg’, kregen Christiaan Smeenk en Jan Schouten te horen toen ze midden jaren twintig van de vorige eeuw vanuit het cnv de politiek ingingen. Hun overstap naar de ARP zou betekenen dat ze verloren raakten voor de christelijk-sociale belangenbehartiging, vreesden de oud-collega’s. Politici horen immers het algemeen belang te dienen, en dat is niet altijd één op één in te passen in het deelbelang waaruit zij afkomstig waren. Een spanningsveld dus, waar politici afkomstig uit het maatschappelijk middenveld maar al te vaak hun tanden op stuk bijten. Het meest recente voorbeeld is natuurlijk Karin Adelmund, die als PVDA-Kamerlid de wao-ingrepen moest verdedigen waartegen zij als vicevoorzitter van de FNV te hoop was gelopen. In de onderhavige bundel ontbreekt Adelmund uiteraard, daar deze zich richt op protestants-christelijke politici. Elske ter Veld – een politica met een vergelijkbaar verhaal – vinden we wel terug in dit boek, maar dan als auteur.

Een bonte stoet politici trekt in deze bundel voorbij. De eerdergenoemde Smeenk vervult een hoofdrol en wordt vergezeld door onder andere Anthonie Colijn (de broer van), Artitius Talma, Barend Biesheuvel, Hannie van Leeuwen en Koos Andriessen.

Het mooist komt het spanningsveld naar voren in de biografische schets van Barend Biesheuvel. Biesheuvel maakte carrière in de Christelijke Boeren- en Tuindersbond (CBTB), waarna hij de overstap maakte naar de ARP. Nou ja, overstap: hij werd voorzitter van deze bond toen hij al Tweede Kamerlid was – naar eigen zeggen tot vreugde van zowel de bond als de partij. In de Kamer maakte hij zich nog altijd sterk voor zijn boerenachterban; hij behoorde duidelijk tot de stoottroepen van het zogenaamde ‘groene front’. Bij Biesheuvel was de scheidslijn tussen Kamerlid en belangenbehartiger dun, zo dun zelfs dat hij bij een Kamerdebat eenmaal zelfs namens de CBTB sprak in plaats van namens zijn ARP-fractie. Er lag voor hem daarentegen wel een flinke kloof tussen het Kamerlidmaatschap en het ministerschap. Waar Biesheuvel zich als CBTB-voorman en Kamerlid hard maakte voor een hogere melkprijs, weigerde hij als minister deze te verhogen. Het werd hem door zijn achterban niet in dank afgenomen; blijkbaar was hij nog niet ‘weg’ toen hij in de politiek ging, maar wel op het moment dat hij op het pluche kwam. Het resulteerde in de vraag van een boerenwoordvoerder hoe het toch kon dat zij het vroeger altijd volstrekt eens waren, maar op dat

moment niet meer. Biesheuvels antwoord: 'Dat komt omdat ú geen minister bent geworden.' Zo simpel kan het leven zijn.

De bundel brengt mooie biografische schetsen van de beschreven politici, maar het blijft wat onduidelijk waarom juist de geportretteerden zijn geselecteerd. Ook ware het wellicht aan te raden geweest wanneer de redacteurs de verschillende auteurs wat duidelijker gestuurd hadden in hun werkzaamheden. Nu lijkt er iets te veel samenhang te ontbreken in de diverse bijdragen, hetgeen onvoldoende wordt gecompenseerd in de toch gedegen inleidende twee hoofdstukken.

Wél wordt op verhelderende wijze het speelveld van de 'middenvelders' en politici uiteengezet. De oudere politici (zoals W.M. Oppedijk) opereerden in de nadagen van het liberale project, waar eigenlijk geen ruimte was voor religie in de politiek. Oppedijk behoorde tot de generatie die de overgang markeerde naar de verzuiling; als antirevolutionair betrad hij de politieke arena juist wel met beginselen en als belangenbehartiger – hetgeen in flagrante strijd was met de liberale gedachte van de volksvertegenwoordiger als neutrale hoeder van het algemeen belang. Het gros van de geportretteerde politici stamt uit de verzuilingsperiode, waarin religie bij uitstek het politieke ordeningsprincipe was en waarin de meeste Kamerfracties zelfs 'kwaliteitszetels' reserveerden voor behartigers van specifieke belangen, veelal – maar niet uitsluitend – vanuit de vakbonden. Koos Andriessen (in zijn tweede termijn als minister in het kabinet-Lubbers-Kok) en Lou de Graaf zijn representanten van het postverzuilingstijdperk, waarin de specifieke belangenbehartiging zich naar buiten de Kamer verplaatste (en plotseling 'lobbyen' ging heten) en religie minder dominant werd als politiek bindmiddel. Zij stonden dan ook vooral bekend als vakbewindslieden – niet als ideologische scherpshijpers of representanten van het maatschappelijk middenveld.

Wat vooral beklijft na lezing, is dat niet zozeer het maatschappelijke of politieke *Umfeld*, maar vooral de persoonlijkheid van de politicus bepalend is voor het antwoord op de vraag of hij zich los kan maken van de invloed van de organisatie waaruit hij afkomstig is. Biesheuvel had daar in hoge mate moeite mee, anderen een stuk minder, en iemand als Andriessen – niet voor niets pas kort voor zijn aantreden als minister CHU-lid geworden – leek er helemaal los van te staan.

Eigenlijk is het doodzonde dat Adelmund geen protestants-christelijke wortels heeft. Als er nu iemand 'met een knoop in de ziel' – zoals het in de bundel zo mooi opgetekend is – heeft rondgelopen, dan was zij het wel. Tijd voor een sociaaldemocratische tegenhanger van dit boek, wellicht? Daarin kunnen dan ook Wim Kok (wao), Ien Dales (Ziektewet) en Elske ter Veld (Bijstand en Nabestaandenwet) een mooi plekje krijgen. Want de protestanten hadden en hebben bepaald geen patent op het onderhavige dilemma.

Peter van der Heiden

Terugblikken op veertig jaar ontwikkelingssamenwerking

L.J. van Damme en M.G.M. Smits (red.), *Voor de ontwikkeling van de Derde Wereld. Politici en ambtenaren over de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1989* (Boom; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 8506 764 1, 369 p., prijs: € 29,50

Voor een historicus kunnen interviews met directbetrokkenen waardevolle informatie opleveren die uit schriftelijke bronnen niet of nauwelijks kan worden gedestilleerd. Het is daarom niet onlogisch dat het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis de bronnenpublicaties over het Nederlandse ontwikkelingsbeleid die het in de afgelopen jaren heeft uitgegeven, heeft willen aanvullen met een interviewbundel, waarin betrokken politici en ambtenaren worden bevraagd.

De periode die wordt behandeld loopt van 1949 tot 1989, en doordat de interviews in chronologische volgorde zijn opgenomen, krijgt de lezer een aardig beeld van de ontwikkelingen die zich in deze jaren op het terrein van de ontwikkelingssamenwerking hebben voorgedaan. Voor wie nog weinig voorkennis heeft, is bovendien in de inleiding een beknopt historisch overzicht beschikbaar. De inleiding bevat daarnaast, zoals het hoort, ook een toelichting op de werkwijze die bij de totstandkoming van de bundel is gehanteerd.

Bij de selectie van de te interviewen personen blijkt rekening gehouden te zijn met de wenselijkheid behalve de politieke en ambtelijke top ook het middenniveau aan het woord te laten. Inderdaad is een brede selectie van ambtenaren geïnterviewd. Voor wat betreft de politici is het beeld eenzijdiger. Er zijn drie oud-ministers voor Ontwikkelingssamenwerking geïnterviewd: B.J. Udink, J.P. Pronk, en E.M. Schoo, maar invloedrijke Kamerleden komen niet aan het woord. Voor de bewindslieden geldt dat zij tevens langere of kortere tijd actief waren als Kamerlid. Ook twee van de geïnterviewde beleidsambtenaren, C.L. Patijn en J.J.A.M. van Gennip, besteedden een deel van hun carrière in de Tweede respectievelijk Eerste Kamer, maar zij lijken in de interviews niet in deze hoedanigheid te zijn bevraagd.

De oorzaak hiervan ligt ongetwijfeld bij de gestandaardiseerde vragenlijst die bij het merendeel van de interviews gebruikt is. De redacteurs van de bundel geven geen nader inzicht in de samenstelling van de lijst, maar uit de interviews blijkt natuurlijk wel in welke thema's zij primair geïnteresseerd waren. Regelmatig terugkerende onderwerpen zijn bijvoorbeeld de relatie tussen ontwikkelingshulp en eigenbelang, de invloed van het koloniale verleden op het beleid, de keuze tussen bilaterale of multilaterale hulp, de competentiegeschillen tussen verschillende betrokken ministeries, de zeggenschap van ontvangende landen over de hulp, en de rol en invloed van ambtenaren, particuliere hulporganisaties en verschillende ministers. De invloed van het parlement op het beleid lijkt voor de interviewers en redacteurs geen aandachtspunt te zijn geweest. Dat is toch wel opvallend, want uit verschillende passages blijkt dat deze niet onbelangrijk is geweest. Patijn, die zich bij het ministerie van Buitenlandse Zaken als een van de eersten bezighield met het ontwikkelingsbeleid, meent bijvoorbeeld dat er van de Kamer grote invloed is uitgegaan, omdat ze 'veel meer pro-hulp dan de regering zelf' was (p. 33).

Desondanks is er behalve voor lezers met belangstelling voor het Nederlandse ontwikkelingsbeleid ook voor de parlementair historicus genoeg interessants te vinden in deze interviewbundel. Allereerst is dit het geval doordat de verhouding tussen het ambtelijk apparaat en de ministers, en de manier waarop verschillende bewindslieden opereerden, wel regelmatig aan bod komen. Zo blijkt bijvoorbeeld dat C. Boertien, die minister was in de kabinetten-Biesheuvel (1971-1973), ten opzichte van topambtenaar J. Meijer 'geen cent in te brengen' had (p. 155), terwijl hij in de ministerraad regelmatig werd ondergesneeuwd door zijn voorganger Udink. Er waren overigens meerdere bewindslieden die zich in grote lijnen lieten sturen door Meijer; ook voor staatssecretaris I.N.Th. Diepenhorst en minister Th. H. Bot gold dit bijvoorbeeld in hoge mate. B.J. Udink en J.P. Pronk komen in de interviews juist naar voren als minis-

ters die ook zelf een visie op de zaak hadden en die over het algemeen krachtiger opereerden. De laatstgenoemde was voor de hogere ambtenaren overigens niet altijd een plezierige man om mee te werken. Door zijn grote kennis, zijn gewoonte zich overal tot in de details mee te bemoeien en zijn neiging ook met lagere ambtenaren persoonlijk contact te zoeken, vervulde hij zelf in feite grotendeels de functie van directeur-generaal.

Behalve vanwege het beeld dat de interviews verschaffen van de voor ontwikkelingssamenwerking verantwoordelijke bewindslieden, is de bundel voor parlementair historici ook de moeite waard om de aardige anekdotes en inkijkjes die er her en der in te vinden zijn. Zo verhaalt Udink bijvoorbeeld over de lachbui die hij kreeg toen zijn collega van Economische Zaken, L. de Block, briesend van woede voor zijn bureau stond, en lezen we in het interview met ambtenaar F. van Dam hoe Udink op zijn beurt minutenlang verbijsterd uit het raam staarde toen hem duidelijk werd dat hij als CHU-minister moest gaan werken met een volledig rood gekleurde ambtelijke top.

Een leerzame passage in het interview met Van Dam is ook die waarin hij uitlegt dat het voor een minister van Ontwikkelingssamenwerking soms handiger is het beleid gestalte te geven in overleg en discussie met de Kamer dan door het schrijven van beleidsnota's. Als een minister zo'n nota maakt, moet hij immers interdepartementaal overleggen. In een Kamerdebat moet hij juist direct reageren en keuzes maken. Een minister staat op die manier soms ongemakkelijk voor het blok, maar het geeft hem ook de mogelijkheid het beleid naar eigen inzicht bij te sturen.

Opmerkelijke passages die ten slotte niet onvermeld mogen blijven, zijn die van een dubbelinterview met twee beleidsmedewerkers waaruit blijkt dat ambtenaren onder vvd-minister Schoo wel eens kleine klusjes te doen kregen voor haar partijgenoten in de Tweede Kamer. Een notitie van een van hen werd uiteindelijk gepubliceerd in een NOVIB-uitgave met de namen van F.W. Weisglas en J.J.C. Voorhoeve eronder, terwijl de ander de tekst opstelde van een motie die door Weisglas werd ingediend. Ongetwijfeld diende een en ander het regeringsbeleid, maar helemaal zuiver was dit natuurlijk niet.

Vanzelfsprekend zou het te ver voeren al het wetenswaardige in het boek hier op te sommen. Voor wie meer wil weten, is het lezen van de bundel beslist geen straf. De interviews zijn op een toegankelijke manier gepubliceerd, en namen en begrippen worden in een uitgebreid notenapparaat toegelicht. Een klein gebrek is het feit dat de verwijzingen bij het inleidende hoofdstuk ergens in het publicatieproces verloren lijken te zijn gegaan, maar dat kan beslist geen reden zijn om het werk ongelezen te laten liggen.

Hilde Reiding

Een gedreven politicus en een diplomaat in hart en nieren

Albert Kersten (m.m.v. Frits Bergman), *Luns. Een politieke biografie* (Uitgeverij Boom; Amsterdam 2010) ISBN 97890 8506 9355, 752 p., prijs: € 39,90

Joseph Luns was een kleurrijke figuur. Talloze anekdotes doen over hem de ronde. Het beeld

van een humoristische politicus hield Luns graag zelf in stand in interviews en in geautoriseerde biografische publicaties. Zijn biograaf Albert Kersten zet zich hiertegen af. Hij wil in zijn boek het politieke leven van Luns de revue laten passeren. 'Nu eens niet in de vorm van een algemene schets vol bon mots en mooie anekdotes', zo schrijft hij, want: 'Luns is meer dan de humoristische minister, die met anekdotes en grappen zijn medestanders amuseert en zijn tegenstanders op het verkeerde been zet. [...] Luns is gecompliceerder dan het imago van de conservatieve en reactionaire diplomaat doet geloven.' Dat is natuurlijk een terechte keuze voor een biograaf. Bovendien waren humor en acteurstalent niet de enige voorwaarden voor Luns' succes. Daartoe droegen ook bij de duidelijke standpunten die hij in binnen- en buitenland innam en de onverzettelijkheid waarmee hij daaraan kon vasthouden.

Dankzij uitgebreid archiefonderzoek in binnen- en buitenland maakt Kersten een grondige analyse van Luns' loopbaan: eerst als diplomaat, tussen 1952 en 1971 als minister van Buitenlandse Zaken en van 1971 tot 1984 als secretaris-generaal van de NAVO. Ook het privéarchief van Luns en vooral diens (overigens nog steeds geheime) dagboeken vormen hiervoor een prachtige bron.

De mooiste delen van het boek gaan over de kern van het ministerschap: de Nieuw-Guineakwestie en de confrontatie met de Franse president, generaal De Gaulle, over de toekomst van Europa. Onder leiding van Luns verzette Nederland zich tegen de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië, maar werd daar uiteindelijk in 1962 toe gedwongen door de politieke druk van de Verenigde Staten en de militaire dreiging van Indonesië. De minister behield weliswaar de steun van de Kamer voor zijn beleid, maar dat was evengoed mislukt. In deze kwestie werd Luns' doorgaans heldere kijk op de internationale verhoudingen volgens Kersten verblind door zijn nationalistische houding en zijn emoties. Daardoor was hij niet in staat te zien, laat staan te aanvaarden, dat de vs de situatie anders beoordeelden en Indonesië zagen als dat deel van Zuidoost-Azië waar het Westen in de Koude Oorlog de beste kansen had. In de Europese politiek ging hem dat beter af. Jarenlang verzette hij zich tegen de Franse plannen voor intergouvernementele samenwerking. Luns vreesde dat De Gaulles politiek afbreuk zou doen aan de eenheid van het Atlantisch bondgenootschap en streed voor een minder continentaal Europa. Hij stond daarbij vaak alleen maar liet zich ook hier niet uit het veld slaan.

In deze biografie wordt Luns omschreven als 'een gedreven politicus' en 'een diplomaat in hart en nieren'. Minder prettige trekken van de hoofdpersoon blijven evenmin verhuuld, zoals de voortdurende behoefte aan erkenning. 'Ondanks alle eretekenen en waardering die hij tijdens zijn loopbaan had ontvangen, was er altijd nog meer wat hij wilde.' Kersten vertelt onder meer dat Luns na zijn pensionering gehoopt had in de adelstand te worden verheven. Ook wijst de auteur op de neiging van Luns tot 'fabuleren' over voorvallen die hij niet 'passend' vond: van het verzwijgen van het blijven zitten in de tweede klas van het gymnasium tot en met de hardnekkige ontkenning van het NSB-lidmaatschap in de jaren 1933-1936. Kersten laat al met al zien dat in het leven van zijn held inderdaad 'meer grijstinten' waren 'dan het bestaande zwart-witbeeld doet vermoeden'. Bepaald onthullend is dat uit de dagboeken blijkt dat de humor en het zelfvertrouwen een façade waren. Luns had niet alleen een slechte gezondheid – hij had epileptische aanvallen, slijke kalmeringsmiddelen en leed aan chronische oververmoeidheid – maar was ook een hypochonder die zich voortdurend ernstig zorgen maakte.

Het privéleven van de hoofdpersoon krijgt nauwelijks aandacht. Gekscherend zou Luns daar zelf eens over hebben opgemerkt: 'Als ik 's zondags al eens een keer thuis ben vragen

mijn kinderen: “Wie is die bleke man daar die het vlees snijdt?” Getrouw aan zijn voornemen de anekdotes terzijde te schuiven, vermeldt Kersten dit niet. Hij schrijft: ‘Een man die 33 jaar een vooraanstaande rol in de internationale politiek heeft gespeeld heeft weinig privéleven.’ Over huwelijk en gezin komen we niet veel te weten. Intrigerend is de terloopse opmerking dat mevrouw Luns in 1956 bij de secretaris-generaal van het ministerie intervenieerde om te voorkomen dat een oud-secretaresse weer voor Luns zou gaan werken. De interventie had succes, maar de lezer vraagt zich af wat de invloed van Luns’ echtgenote was.

‘Luns de politicus’ staat in het boek dus centraal. Maar ook in het politieke leven blijft volgens mij een belangrijk aspect onderbelicht. De nadruk valt op de *inhoud* van Luns’ beleid; de *verpakking* ervan krijgt niet de aandacht die zij verdient. Hoe kwam het dat Luns vanaf 1962 niet alleen de populairste politicus, maar ook de populairste Nederlander was? Toch niet alleen vanwege zijn standvastige optreden in het buitenland? Daartoe droegen ook bij zijn vaardigheid in het bespelen van het publiek en vooral van de media. Godfried Bomans roemde het gevoel voor humor van de minister. Diens lange verschijning en hese stemgeluid waren legendarisch. Volgens vakmensen indertijd was Luns een uniek televisietalent. Die ongekennde populariteit was een belangrijk politiek wapen, al was het alleen al vanwege de forse aantallen voorkeursstemmen die hij trok – in 1967 goed voor 15 procent van de zetels van de KVP.

Dit neemt natuurlijk niet weg dat *Luns. Een politieke biografie* een grondige studie is van Luns’ politieke en diplomatieke carrière. Het is alleen jammer dat de biografie zo nonchalant is uitgegeven. Zelden las ik een boek dat zo ritselt van redactionele onvolkomenheden.

J.W.L. Brouwer

Falend openbaar bestuur

Jouke de Vries en Paul Bordewijk (red.), *Rijdende treinen en gepasseerde stations. Over Srebrenica, de kredietcrisis en andere beleidsfiasco's* (Van Gennep; Amsterdam 2009) ISBN 9789055154425, 391 p., prijs: € 29,90

Dit is een meeslepend en openhartig boek over het vele dat in de Nederlandse samenleving fout gaat. Onderwerp van analyse is vooral het handelen van de overheid, zodat de nadruk valt op het reilen en zeilen van de publieke sector. Elke dag wordt in de Nederlandse media indringend verslag gedaan van falend overheidsbeleid. Er is een vloeiende beweging waarneembaar van pure fraude en crimineel gedrag, handelingen waarbij de grenzen van de wet worden opgezocht naar besluitvorming die bol staat van de nadelige effecten van intellectuele tekorten, die steeds manifester worden. Het vloeiende karakter van deze overgang wordt in de hand gewerkt door het bewust minimaliseren van transparantie van het integrale beslissingstraject.

In dit boek passeren verscheidene illustraties de revue, zoals de besluitvorming over mega-projecten als de Betuweroute en de HSL (H. Priemus), Srebrenica (B. de Graaff), de Haagse tunnel (B. van den Bos), de Rijn Gouwelijn (H. van Dam), de herziening van onze verzorgingsstaat

(R. van der Veen) en het onderwijs (R. Bronneman-Helmers). Verwante onderwerpen zijn die over de taboes uit de jaren zestig (P. Bordewijk) en over de kredietcrisis (J. de Vries).

De redacteurs hebben de bundel voorzien van een fraaie, diepgravende inleiding, getiteld 'Beleidsfiasco's en consensusgedrag'. Het falen van het openbaar bestuur wordt herleid tot consensusgedrag en groepsdenken. Het gaat dan om de drang van de actoren in de besluitvorming zich te conformeren aan de denkbeelden van de groep, de sector, de beleidselite of een belangrijke meerderheid van de bevolking. Door het groepsdenken wordt vaak vormgegeven aan een hardnekkige tunnelvisie: het bij voorbaat uitsluiten van alternatieven en aan verstrikking, het niet opnieuw kijken naar in een eerder stadium terzijde geschoven alternatieven, ook al zou de feitelijke uitvoering daar redelijkerwijze toe nopen. De gevolgen slaan soms potsierlijk toe. Een historische Dakota weten wij niet van A naar B te vervoeren, zonder deze definitief te vernietigen, en tegelijkertijd roepen wij het hele land op, om in 2028 de Olympische Spelen en in 2018 het WK voetbal te organiseren. Consensusgedrag wordt in brede zin door Bordewijk en De Vries opgevat, waarbij het gaat om het maatschappelijk verschijnsel dat essentiële feiten bekend zijn aan enkele deelnemers aan de besluitvorming en vervolgens buiten beschouwing blijven vanwege psychosociale, sociale of morele gezichtspunten. In het verlengde hiervan heeft De Vries het begrip beleidsparadigma ingevoerd, als een verzameling theoretische inzichten en concepten waarmee de werkelijkheid binnen een beleidsgemeenschap wordt benaderd. Betekenis wordt gehecht aan de rol van trauma's en taboes als voertuigen voor nieuwe paradigma's. Bij hun uiteenzettingen grijpen de auteurs van de hoofdstukken herhaaldelijk terug op de analyse uit de inleiding. Een voorbeeld is het hoofdstuk over het groepsdenken bij het uitzenden van Nederlandse militairen, geschreven door B. Verbeek.

Opmerkelijk is het herhaaldelijk ter sprake brengen van de Tweede Wereldoorlog en in het bijzonder het trauma van de jodenvervolgung, bijvoorbeeld inzake Srebrenica en de multiculturele samenleving. Hans van den Broek zou gestempeld zijn door de Tweede Wereldoorlog omdat zijn vader als 'De Rotterdammer' verbonden was aan Radio Oranje. Ik heb moeite met de echtheid hiervan, mede tegen de achtergrond van de beschamende afloop van het Nederlandse optreden in Srebrenica. In nog sterkere mate geldt dit voor het trauma van de jodenvervolgung. Over wiens trauma hebben wij het hier eigenlijk? En hoe geloofwaardig is dat in het licht van de actieve participatie van veel Nederlanders aan de vervolgung van de joden, onder meer door verraad van baby's voor een bedrag van vijf gulden en het aanhoudende en toenemende antisemitisme dat de Nederlandse samenleving mede karakteriseert?

Leerzaam is de vraagstelling van Van Dam of het project van de Rijn Gouwelijk geslaagd is. Van Dam onderkent maar twee criteria. Als het gaat om een bijdrage aan de mobiliteit dan is het antwoord negatief. Als het criterium is of de provincie erin slaagt dwars tegen iedereen in het project te realiseren, dan is het antwoord positief. Hier wordt de wereld op zijn kop gezet. Alsof het uiteindelijk niet gaat om de vraag of dergelijke infrastructurele projecten al dan niet voorzien in de behoeften van mensen in hun rol van consumenten, van nu, van straks en waar ook ter wereld. Hier is sprake van een tunnelvisie, waarachter het ontbreken van welvaartshistorische kennis schuilgaat, waardoor ook geleerden bijdragen aan het dehumaniseren van besluitvorming en transacties.

In het hoofdstuk van Bordewijk over de taboes uit de jaren zestig, fraai van stijl en inhoud, komt de doorwerking van de jodenvervolgung uitvoerig terug. Ik geloof helemaal niet dat 'voor de meeste Nederlanders het wegvoeren van de joodse bevolking een bron van gêne

was, omdat zij er niets tegen hadden kunnen of durven ondernemen'. De passage miskent de actieve deelneming aan de vervolging uit eigener beweging van velen en de onverschilligheid van de massa. Het is slechts een klein deel van de bevolking dat daadwerkelijk, effectief en met gevaar voor eigen leven joden bescherming heeft geboden. Terecht wijst Bordewijk dan ook op de gruwelijke ontvangst na de oorlog van de enkele joden die uit de kampen terugkeerden. Sindsdien is er weinig veranderd. Ik betwijfel dan ook of er lessen zijn getrokken uit een oogpunt van discriminatie, autoritair denken en de persoonsregistratie. De voortdurende vergelijking van de houding jegens de islam en de moslims met de vernietiging van de joden is niet meer dan een overbodige schaamlap. De Anne Frank Stichting richt zich inderdaad op discriminatie in het algemeen, verhult de joodse achtergrond van Anne Frank en verbiedt anderen daarover te spreken.

Ten slotte maak ik melding van twee aspecten die mijns inziens bijdragen tot het falen van het openbaar bestuur in Nederland en die beide van een andere aard zijn. Het ene aspect betreft het grootscheepse intellectuele tekort dat in de hele samenleving is ontstaan als gevolg van de versnelling in de verloedering van het onderwijs in ons land. Het verdwijnen van vakinhoudelijke docenten en de opkomst van de managers en opzichters is daarvan de vleesgeworden belichaming. Het andere aspect is de voortschrijdende specialisatie en fragmentatie waardoor, te goeder trouw, ketendenkenken telooft, overkoepelende inzichten ontbreken en de mensen om wie het gaat uit beeld verdwijnen. Deze kritische opmerking doet niet af aan mijn grote waardering voor dit leerzame boekwerk.

Arnold Heertje

Mensenwerk

Ruud Koole, *Mensenwerk. Herinneringen van een partijvoorzitter, 2001-2007* (Uitgeverij Bert Bakker; Amsterdam 2010) ISBN 978 90 351 3188 0, 413 p., prijs € 24,95

Geïnteresseerden in de geschiedenis van politiek en parlement kennen Ruud Koole sinds jaar en dag als politicoloog en kenner van theorieën over het functioneren van politieke partijen. Zijn veelgeprezen proefschrift *De opkomst van de moderne kaderpartij* (1992) kende een omineuze epiloog over de toekomst van politieke partijen in Nederland. Koole waarschuwde voor het ontstaan van een karteldemocratie: een situatie waarin politieke partijen inhoudelijk steeds verder naar elkaar toegroeien en zich sterk vereenzelvigen met de staat. In de karteldemocratie speelt ideologie een steeds minder grote rol en is politiek vooral een kwestie van pragmatisch onderhandelen. Een kleine groep van machthebbers domineert het politieke proces en kiezers voelen zich slecht vertegenwoordigd. Dit sombere toekomstbeeld achtte Koole echter niet onontkoombaar. Politieke partijen zouden volgens hem door een gematigde vorm van polarisatie het gevaar van een 'eenpartijstaat' kunnen afwenden. Daarbij zouden zij ervoor moeten kiezen zich meer op de kiezers te richten. Ook zouden partijen er goed aan doen niet alle macht in de partij aan 'het fractiecomplex' te laten. Een hoog niveau van interne

partijdemocratie zou kunnen voorkomen dat partijen tot staatsapparaten verworden. Koole sloot zijn epiloog hoopvol af:

De problemen die er in hun functioneren zijn, moeten zij (de politieke partijen, *RZ*) kunnen oplossen zonder te verworden tot ondemocratische, volledig van de maatschappij geïsoleerde en door technocraten overheerste semi-staatsinstellingen. Daar is veel inzet, inzicht en politieke wil voor nodig, maar het is niet onmogelijk.

Dezelfde Ruud Koole verbaasde vriend en vijand toen hij in maart 2001, min of meer vanuit het niets, tot landelijk voorzitter van de Partij van de Arbeid werd gekozen. In de bijna vijf jaren van zijn voorzitterschap (maart 2001 - december 2005) maakte hij een zeer turbulente periode in de Nederlandse politiek mee; hij viel met zijn neus in de boter. Na zijn afscheid werd hij in 2007 nog een half jaar teruggevraagd om als interimvoorzitter leiding aan de partij te geven.

In deze *Herinneringen* doet Koole nauwgezet verslag van zijn belevenissen. Bijna driekwart van het boek gaat over de eerste twee jaar van zijn partijvoorzitterschap. In die korte periode is dan ook uitzonderlijk veel gebeurd: de aanslagen van 11 september 2001, de opkomst van en de moord op Pim Fortuyn (mei 2002), de enorme verkiezingsnederlaag van de PVDA, het afscheid van Ad Melkert, de formatie van het eerste kabinet-Balkenende met de LPF, de val van dit kabinet, de keuze van Wouter Bos als politiek leider van de PVDA (november 2002), de enorme verkiezingswinst (januari 2003), de mislukte formatie van een CDA-PVDA-kabinet en uiteindelijk de vorming van een nieuw kabinet-Balkenende, met VVD en D66 (april 2003). Ook in de overige jaren van Kooles voorzitterschap kreeg hij met veel brisante kwesties te maken, zoals de val van Rob Oudkerk, de 'Avond van Van Thijn' waarin de gekozen burgemeester werd gedwarsboomd en de affaire rond de controversiële Nederlands-Iraanse publicist, het partijlid Ehsan Jami.

Met zijn boek heeft Koole, zo schrijft hij in zijn voorwoord, een bijdrage willen leveren aan de geschiedschrijving, in het bijzonder van de sociaaldemocratie. Hierin is hij zeker geslaagd. Het komt niet vaak voor dat een partijvoorzitter zijn herinneringen zo uitgebreid te boek stelt. Historici kunnen hier zeker hun voordeel mee doen. Wel is het te hopen dat het basismateriaal, vijftientig notitieblokken vol met aantekeningen, te zijner tijd integraal geraadpleegd kan worden. Uit de *Herinneringen* komt duidelijk naar voren dat Koole als partijvoorzitter zijn best heeft gedaan om zijn steentje bij te dragen aan het voorkomen van een 'karteldemocratie'. Bij zijn verkiezing in maart 2001 formuleerde hij voor zichzelf expliciet twee doelstellingen: het aanscherpen van het sociaaldemocratische profiel van de partij en het vitaliseren van de PVDA als democratische ledenpartij. Op beide punten heeft hij, zo blijkt uit zijn boek, zeker vorderingen geboekt. Zo kreeg de PVDA geïnspireerd door Koole in 2005 een nieuw beginselprogramma, en verschenen onder zijn leiding tal van inhoudelijke rapporten over onderwerpen als integratie, sociale zekerheid en zorg. Ook probeerde Koole vanaf het begin van zijn voorzitterschap de leden nauw te betrekken bij de koers van de partij, onder andere via het Politiek Forum (een soort ledenraad). Het is pijnlijk te lezen dat Koole vaak tegen de stroom in moest roeien. Als kersvers partijvoorzitter werd hij bijvoorbeeld volslagen genegeerd bij de campagnestrategie voor de verkiezingen van mei 2002. Een kleine kring rond de partijleiding in Den Haag (Ad Melkert, Dick Benschop, Jacques Monasch) maakte de dienst uit en liet het

partijbestuur inclusief de nieuwgekozen voorzitter links liggen. Maar ook de nieuwe partijleider Wouter Bos moest voortdurend bij de les worden gehouden als het ging om het belang van de interne partijdemocratie. Tot Kooles ergernis speculeerde Bos vrijelijk over het opheffen van de PVDA en sprak hij liever over 'de PVDA van Wouter Bos' dan over 'Wouter Bos van de PVDA'. En als het ging om verkiezingscampagnes liet Bos zich, zonder overleg met Koole, vooral adviseren door een groep getrouwen luisterend naar de naam 'Mercurianten'.

Door de nuchtere, zakelijke stijl van Koole krijgt de lezer een degelijk beeld van de gang van zaken in de top van de PVDA. Een aanrader dus voor iedereen die meer wil weten over een turbulente periode in de geschiedenis van de Nederlandse politiek en die van de sociaaldemocratie in het bijzonder. Ondertussen zijn wij natuurlijk wel benieuwd hoe de *politicoloog* Ruud Koole in een volgende editie van zijn overzichtswerk *Politieke partijen in Nederland* zijn eigen optreden een plaats zal geven.

Rutger Zwart

Aanvallen en verdedigen op de orthodox-protestantse rechterflank

Bas van der Vlies, *Elke dag van de partij. Dagboek 2008* (Uitgeverij De Banier; Apeldoorn 2009) ISBN 978 90 336 0813 1, 288 p., prijs: € 16,95

Joop Hippe en Gerrit Voerman (red.), *Van de marge naar de macht. De ChristenUnie 2000-2010* (Uitgeverij Boom; Amsterdam 2010) ISBN 978 90 8506 938 6, 264 p., prijs: € 29,50

Het is een wereld op zich, die van de Nederlandse gereformeerde denominaties. Voor niet-ingewijden, en dat is inmiddels het gros van de Nederlandse bevolking, is deze moeilijk te doorgronden. Gereformeerd Nederland lijkt in dat opzicht op een Vinex-wijk in een willekeurige Nederlandse stad. Voor buitenstaanders lijken alle straten en woningen in zo'n wijk zoveel op elkaar, dat je er gemakkelijk in kunt verdwalen. De bewoners zelf willen toch vooral de onderlinge verschillen benadrukken. Zij scheiden zich bij voorkeur af van de naaste burens: schuttinkje hier, buxushaag daar. Soms besluiten burens te gaan 'samenwonen', en daarvoor moeten er muren worden geslecht. In de bundel *Van de marge naar de macht* wordt het tienjarig bestaan van de ChristenUnie – een fusie van het in 1948 opgerichte Gereformeerd Politiek Verbond (GPV) en de uit 1975 stammende Reformatorische Politieke Federatie (RPF) – vanuit verschillende invalshoeken belicht. Uit enkele bijdragen blijkt dat de periode voor het samengaan één is van vallen en opstaan, meer van magere dan van vette jaren. Ook hier blijkt dat bundeling van krachten bij gereformeerde groeperingen nooit eens van een leien dakje kan gaan. In plaats van dat er gekeken wordt naar wat hen bindt, menen calvinisten toch vooral te moeten hameren op – voor niet-ingewijden vaak minimale – geschilpunten.

Niet voor niets heeft het artikel van Joop Hippe over de periode 1994-2000, waarin de moeizame weg naar huwelijksluiting wordt beschreven, de titel 'Aanvallen en verdedigen'

meegekregen. Voortdurend worden er territoriale grenzen getrokken en standpunten te vuur en te zwaard verdedigd. Niet alleen de (vermeende) invloed van en de getalsmatige verhoudingen tussen de verschillende gereformeerde bloedgroepen – zoals vrijgemaakt-gereformeerde GPV'ers en andersoortige gereformeerde (bijvoorbeeld christelijk-gereformeerde) RPF'ers – blijkt een regelmatig terugkerend discussiepunt, ook over de positie van nieuwkomers in de partij zoals rooms-katholieken en allochtone christenen (zoals Surinaamse en Ghanese evangelischen) is de afgelopen jaren voortdurend gebakkeleid.

Het toetreden in februari 2007 van de ChristenUnie in het coalitiekabinet Balkenende IV heeft ertoe geleid dat controversiële standpunten van de partij sindsdien meer buiten de eigen kring worden belicht. Homoseksuelen, althans zij die deze geaardheid openlijk belijden, blijken nog altijd moeilijk als volwaardig lid te kunnen functioneren. Op voorhand schijnen zij echter niet te worden uitgesloten. In juni 2008 keerde de van oorsprong Surinaamse Yvette Lont, toentertijd deelgemeenteraadslid in Amsterdam Zuid-Oost, de partij de rug toe nadat in de voorjaarsvergadering was besloten niet officieel vast te leggen dat homoseksuelen uit bestuurs- en/of vertegenwoordigende functies moesten worden geweerd, dit terwijl kort daarvoor in een peiling onder lokale partijvoorzitters bleek dat tweederde deel deze uitsluiting grond wel degelijk onderschreef. ('Ophef over homoseksuelen', p. 123-126).

Met name voor gelovigen uit de niet-traditioneel gereformeerde kerkgenootschappen, zij die behoren tot pinkstergemeenten, baptistenkerken en andere evangelische bewegingen is dergelijke 'halfslachtigheid' reden niet langer meer ChristenUnie te stemmen en voor de in hun ogen beginselvastere SGP te kiezen. Het rigide standpunt van die partij over de rol/plaats van de vrouw doet de sympathie in die kringen voor de staatkundig-gereformeerden eerder toe- dan afnemen, niet het minst bij de vrouwen. Op haar beurt profileert de SGP zich – zeker nu de ChristenUnie zich de laatste jaren door regeringsdeelname wat minder duidelijk heeft kunnen profileren op voor orthodoxe christenen belangrijke terreinen als euthanasie, abortus, de plaats van de vrouw en homo-emanipatie – ook maar al te graag als de enig Bijbelgetrouwe partij van Nederland. Op 9 juni behaalde de SGP bij de TK-verkiezingen ruim 163.000 (1,7%) van de stemmen, in vergelijking met 2006 een winst van ruim tienduizend stemmen. Het lijkt slechts een kwestie van tijd en deze beginselpartij zal een derde Tweede Kamerzetel in de wacht gaan slepen. Een aantal dat de staatkundigen overigens ook al in de perioden 1929-1937 (met toen nog 100 zetels in de Tweede Kamer) en 1956-1994 (met inmiddels 150 zetels) bezat.

Na de laatste stembusgang bleek de ChristenUnie van zes naar vijf Kamerzetels te zijn gezakt. Van 390.969 (4,0%) van de stemmen in 2006 naar 305.094 (3,3%) in 2010. Het grote CDA had van tevoren, gelet op de desastreuze peilingen, voor een verlies van 85.000 kiezers getekend, de ChristenUnie zeker niet. De prijs van drie jaar regeringsdeelname is dan ook hoog. De fusiepartij lijkt terug bij af. Wellicht is het een idee om bij een herziene herdruk aan de titel *Van de marge naar de macht* de woorden 'en weer terug' toe te voegen. Het boek is inderdaad, zoals op de achterflap staat vermeld, 'de eerste gedegen analyse van deze bijzondere partij' geworden. Van mij hadden de eerste tien jaren ChristenUnie echter wel iets minder afstandelijk en minder steriel beschreven mogen worden. Er moet toch ergens een omgewaaide schutting of scheefgegroeide buxus te vinden zijn.

Op verzoek van Uitgeverij De Banier hield SGP-voorman Bas van der Vlies in 2008 een dagboek bij. Gedurende dit jaar heeft hij naar verluidt meerdere malen de aantekeningen willen verscheuren. De bevindelijk-gereformeerde politicus had er namelijk moeite mee zichzelf

zo in het middelpunt te plaatsen. Niet hij, maar (de eer van) God dient immers centraal te worden gesteld. Het is tekenend voor het karakter van Van der Vlies dat hij volhield, hij had het namelijk beloofd. Voor hem geldt: een man een man, een woord een woord. Hij is namelijk ook een man die letterlijk 'elke dag van de partij' is. Ook al heeft het dagboek diezelfde titel meegekregen, er staan ook aantekeningen in over werkzaamheden en gebeurtenissen buiten het verband van de SGP. Van der Vlies' dagboek straalt warmte en betrokkenheid uit. Het is een eerlijk en bijzonder open dagboek geworden.

De rechtlijnigheid van de SGP blijkt niet alleen gewaardeerd te worden door orthodoxe christenen. Op een thema-avond met als titel 'Aanpassen of inpassen', waarin de houding van de staatkundig-gereformeerden ten opzichte van de allochtonen en de islam centraal stond, blijkt dat er tegenwoordig ook uit geheel andere hoek steun bestaat voor de standpunten van de SGP. Van der Vlies: 'Prachtig zoals enkele moslima's in vervoering raakten over de SGP. Dat was nu eens een partij die eerlijk voor de draad kwam, waarbij ze zich thuis voelden, waar ze zo lang naar hadden uitgekeken. Een van hen formuleerde waarom er in het bijzonder onderwijs een compromisloos toelatingsbeleid nodig is en gehandhaafd moet worden. De SGP'ers verbeteren haar dat niet' (p. 59). Ik dacht even: nodigt Van der Vlies deze moslima's nu uit actief lid te worden van de SGP? Natuurlijk niet, maar het mes zou in dat geval wel aan twee kanten snijden. De SGP is dan namelijk onmiddellijk verlost van het verwijt vrouwen te discrimineren en de partij kan proberen stemmen te trekken onder de in Nederland woonachtige moslims.

Van der Vlies' bezwaar ten aanzien van het Nederlandse homo-emancipatiebeleid is 'dat homoseksualiteit als normaal moet worden beschouwd. Daartegen moet ik mij principieel verzetten.' Niet alleen leidde dat afwijkende standpunt eind februari 2008 tot een aanvaring met minister Plasterk, nagenoeg de hele Kamer keerde zich tegen de SGP-voorman: 'Zelden zo veel interrupties gehad op een en hetzelfde punt.' Terwijl de ChristenUnie in datzelfde debat pleitte voor subsidiering van christelijke verenigingen – zoals RefoAnders – die zich op een eigen, alternatieve wijze met het thema homoseksualiteit bezighouden, voelde Van der Vlies zich 'in dit debat verder behoorlijk alleen staan, omdat het expliciet Bijbelse spreken over homoseksualiteit naast mij niet meer wordt verwoord...' (p. 63).

Als de overgrote meerderheid van de Nederlandse bevolking de Bijbel niet als leidraad neemt en je roepende in de woestijn bent, dan kun je twee dingen doen: onwrikbaar vasthouden aan je beginselen of water bij de wijn doen en met meel in de mond praten. In het eerste geval zul je altijd in de marge van de politieke arena opereren, in het laatste geval mag je misschien af en toe plaatsnemen op het regeringspluche. Het is het een of het ander. Ik zou mij als SGP de exclusieve status van enig overgebleven beginsel- of getuigenispartij niet laten ontnemen. Zoals Van der Vlies vanuit zijn optiek terecht opmerkt in het naschrift: 'Hoogmoed komt voor de val! We zijn gewaarschuwd' (p. 288).

Jonn van Zuthem

De journalist als politieke meteoroloog

Eric Vrijzen, *Wilt u niet aan mijn jasje trekken!* (Uitgeverij Balans; Amsterdam 2010) ISBN 978 94 600 3242 4, 261 p., prijs: € 17,95

In de tweede Lunshoflezing in november 2009 riep Kamervoorzitter Gerdi Verbeet de parlementaire journalisten op het eigen functioneren indringend ter discussie te stellen. Die oproep kan door parlementaire historici alleen maar met instemming worden begroet. Niet omdat historici zonnig een moreel oordeel moeten vellen over de journalisten, maar omdat de boeken van politiek verslaggevers een schat aan informatie opleveren. De terugblikken geven inzicht in de persoonlijke verhoudingen, de opzetjes en de pikorde. En ze bieden vermakelijke anekdotes.

Eric Vrijzen is redacteur bij weekblad *Elsevier* en werkte daarvoor bij verschillende dagbladen. Hij draait al twintig jaar mee in de 'Haagse carroussel', zoals hij zijn werkterrein omschrijft. Bij de kabinetsformatie in 1981 keek hij als jong verslaggever toe hoe een tegenstribbelende CDA-onderhandelaar Ruud Lubbers door een van de journalisten aan zijn jasje werd vastgehouden om te voorkomen dat hij er tussenuit piepte. 'Wilt u niet aan mijn jasje trekken!'; reageerde Lubbers, waarop de journalist snedig antwoordde: 'Nou, daar valt u niet van om, mijnheer Lubbers.' In plaats van boos weg te benen, beantwoordde Lubbers vervolgens rustig de vragen. Vrijzen stond perplex.

Bijna dertig jaar later – inmiddels had Vrijzen ook ervaring buiten Den Haag opgedaan – besluit hij een boek te schrijven over de verhouding tussen pers en politiek sinds 2002, het jaar waarin zoveel veranderde in Den Haag. Vrijzen is nieuwsgierig naar de journalistieke mores – evengoed trouwens naar de politieke sores – en hij beschouwt journalisten als 'het instrument van de politieke cultuur'. Vrijzen wil de atmosfeer beschrijven waarin politici en journalisten informatie uitwisselen. Hij laat niet na kritisch te zijn over zijn eigen beroepsgroep. Zo vraagt hij zich af waarom politieke verschillen toch zo uitvergroot worden weergegeven en waarom er nauwelijks aandacht is voor belangrijke besluitvorming waarover consensus bestaat. Een voorbeeld van dit laatste is de begin jaren negentig gesloten overeenkomst met de VS die Schiphol een bevoorrechte positie gaf in het transatlantisch vliegverkeer. Pas toen de overlast door de toegenomen vluchten toenam en Schiphol uit zijn jasje dreigde te groeien, schrokken de media volgens Vrijzen wakker.

In het boek schrijft Vrijzen aan de hand van affaires en gebeurtenissen over 'de tango' tussen journalisten en politici. Zo schetst hij onder meer de opkomst van de populist Wilders en diens tegenvoeter Pechtold, die hij overigens in dezelfde categorie plaatst, het conservatisme van Balkenende, de manier waarop Rita Verdonk dacht haar nieuwe partij met prullaria te financieren, de seksuele escapades van Harry van Bommel, het onfrisse verhaal van Ton Heerts (PVDA) en Jan Hoedeman (*de Volkskrant*) over de vermeende martelpraktijken door Nederlandse militairen in Irak en de verstrekkende gevolgen van deze primeur.

Vrijzen beschrijft de gebeurtenissen op een amusante manier, maar laat ook ruimte voor diepzinniger bespiegelingen. Zo verklaart de toename van het belang van de 'expressieve politiek' tegenover de oude, inhoudelijke, 'instrumentele politiek' – de termen zijn geleend van de Stuurgroep Parlementaire Zelfreflectie – en het aanblijven van minister van Defensie Van Middelkoop (ChristenUnie). In plaats van de onhandig opererende minister weg te sturen,

heeft de Kamer volgens Vrijsen bedacht dat een bungelende minister schadelijker is voor de electorale concurrent ChristenUnie.

Vrijsen houdt behalve zijn collega's ook politici een spiegel voor. De overgang van het Kamerwerk als ambacht naar een voortdurend optreden in de media en de permanente berichtenshow op internet heeft hun aanzien geen goed gedaan. Politici dragen met hun profileringsdrift bij aan het ontstaan van een voortdurende verkiezingscampagne. Journalisten hebben zichzelf daarbij benoemd tot politieke meteorologen en daar is Vrijsen er één van. Een van de laatste hoofdstukken is gewijd aan *Elseviers* jaaroverzicht 'Stijgers & Dalers', dat grotendeels door hem wordt samengesteld. Vrijsen is enerzijds kritisch over de permanente *image building* door politici en het gebrek aan aandacht voor de inhoud. Anderzijds draagt hij er, met plezier, een steentje aan bij.

Gelukkig laat het boek ook ruimte voor anekdotes, zoals deze over Balkenende. In 2003 kreeg hij de Vlaamse premier Bart Somers op bezoek. Vooraf had Somers zich in een tv-programma meesmuilend over de culinaire ontvangst uitgelaten: 'Eten bij Balkenende? Ik zal mijn boterhammetjes maar meenemen.' Balkenende had er niet op gereageerd. Toen 's avonds het diner aan de hoge gasten werd geserveerd, bleef het bord van Somers leeg. Balkenende, die aanvankelijk onverstoorbaar doorpraatte, keek hem vragend aan: 'U zou toch boterhammen meenemen?' Vervolgens bracht een bediende Somers boterhammen met chocopasta, wat hem nog meer in verlegenheid bracht. Dit lesje werd uiteraard besloten met een goed diner en uitbundig gelach.

Anne Bos

De 'waarheid' van de commissie-Davids

Rapport Commissie van onderzoek besluitvorming Irak (Boom; Amsterdam 2010) ISBN 978 90 8506 992 8, 551 p., prijs: € 29,50

Op 2 februari 2009 stelde minister-president Balkenende de commissie-Davids in om de besluitvorming van de Nederlandse regering met betrekking tot de oorlog tegen Irak te onderzoeken. Het toen demissionaire kabinet-Balkenende I (CDA, VVD en LPF) had aan deze oorlog in maart 2003 politieke steun verleend. Daarom trent leefden in samenleving en parlement talloze vragen: over de zin van deze oorlog, over de rechtvaardiging daarvan en over de kwaliteit van de informatie aan het parlement. Tijdens vele debatten wist het kabinet-Balkenende I en het daaropvolgende Balkenende II (CDA, VVD en D66) deze vragen niet bevredigend te beantwoorden. Verzoeken in het parlement om een onderzoek naar de gang van zaken in te stellen, wuifden de regeringspartijen systematisch weg.

Tijdens de formatiebesprekingen tussen CDA, PVDA en ChristenUnie spraken deze partijen af dat er geen parlementair onderzoek zou komen. Deze afspraak werd pas bekend toen de fracties van deze partijen reeds met het tot stand komen van het nieuwe kabinet hadden ingestemd. Velen waren verontwaardigd. Waar haalde men het recht vandaan essentiële rechten van het parlement bij voorbaat aan banden te leggen?

In de Eerste Kamer, die kort na het afronden van de kabinetsformatie in 2007 aantrad, stelden PVDA, SP en GroenLinks lange series vragen over de gebeurtenissen in 2002-2003. Ook de pers liet zich niet onbetuigd. In *nrc Handelsblad* publiceerde Joost Oranje opzienbarende artikelen over de interne besluitvorming in het kabinet en de voorbereiding daarvan op de departementen. Hem zou daarvoor in juni 2010 de Anne Vondelingprijs voor journalistiek worden toegekend.

Toen de beantwoording van de vragen van de Eerste Kamer door het kabinet in ergerlijke mate tekortschoot, besloot de Eerste Kamerfractie van de vvd, die zich eerder afzijdig had gehouden, een eventueel verzoek om een parlementair onderzoek te steunen. De minister-president koos vervolgens eieren voor zijn geld en verzocht de oud-president van de Hoge Raad, mr. Willibrord Davids, een commissie samen te stellen om de gang van zaken alsnog te onderzoeken. Op 12 januari 2010 publiceerde de commissie-Davids haar rapport.

In dit rapport stelde de commissie onder meer vast dat het parlement niet goed was geïnformeerd, dat men op de departementen van Buitenlandse Zaken en Defensie wist dat de volkenrechtelijke grondslag voor de oorlog niet deugde, dat de informatie en inzichten waarover de inlichtingendiensten beschikten beter hadden moeten worden gecommuniceerd, dat het de minister-president aan leiderschap had ontbroken en dat de oude-jongens-atlantisch-krentenbrood-mentaliteit op Buitenlandse Zaken de leiding van het departement geïmmuniseerd had tegen informatie die niet in de eigen kraam te pas kwam.

De reactie van de minister-president luidde dat 'met de kennis van nu' anders tegen bepaalde feiten moest worden aangekeken. Uit het rapport blijkt echter dat alle kennis die voor een juist oordeel nodig was, het toenmalige kabinet ook ter beschikking stond. De in het Kamerdebat geopperde veronderstelling dat indertijd toch echt wel 'integer' was geoordeeld, is moeilijk te rijmen met besluitvorming die geen rekening wilde houden met eertijds bekende feiten en inzichten.

Het rapport van de commissie-Davids is een imponerend werkstuk. In korte tijd heeft de commissie alle relevante aspecten van de besluitvorming met betrekking tot de oorlog tegen Irak zorgvuldig in kaart gebracht. Bovendien heeft de commissie kans gezien haar bevindingen leesbaar en overzichtelijk te presenteren. Zij heeft zich daarbij beperkt tot analyse en beschrijving; het trekken van politieke conclusies is nadrukkelijk aan de politiek overgelaten. Dat maakt het boek hier en daar wel wat vlak. Soms lijkt men zelfs politiek interessante punten te missen.

Ik noem een voorbeeld. Kofi Annan, de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, bespreekt vlak voor het uitbreken van de oorlog in Den Haag in het bijzijn van premier Balkenende de dreigende schending van het volkenrecht door eenzijdige acties van enkele leden buiten de Veiligheidsraad om. De premier zwijgt. Heeft de commissie de minister-president op dit punt ondervraagd? Heeft ze een verklaring gezocht en gevraagd voor het feit dat hij zijn mening voor zich hield en naliet Annan erop te wijzen dat de Nederlandse regering daar anders over dacht?

Anders gezegd: is een commissie, die alles zo objectief mogelijk wil verhalen en geen politieke oordelen wil vellen, eigenlijk wel zo geschikt voor het onderzoeken van politieke processen en verantwoordelijkheden? Of heeft men dan te weinig durf tot verbazing, doorvragen en oordelen. 'Hoe is het mogelijk dat dat toen gebeurde?' 'Waarom sloeg u daar geen acht op?' 'Wat vond u van het gedrag van ambtenaren, van het functioneren van ambassades en

diensten?’ Dit soort vragen zou tijdens een parlementaire enquête zeker gesteld zijn en tot meer inzicht hebben geleid op politiek relevante punten. Dat die enquête niet is gehouden, is natuurlijk alleen het parlement te verwijten. Dat kan de commissie-Davids niet helpen.

Ik schreef: ‘te verwijten’. Bij een onderwerp als Irak gaat het om waarheidsvinding met betrekking tot het functioneren en handelen van publieke personen in een zaak van enorm belang. Dat proces van waarheidsvinding dient in een democratie in het openbaar plaats te vinden. De bevolking dient zonder weging en schifting door een in beslotenheid opererende commissie te kunnen kennismaken van de wijze waarop de hoofdrolspelers hun verantwoordelijkheid hebben beleefd en waargemaakt.

Er is geen betere manier om tot een afgewogen oordeel te komen dan door kennis te nemen van de uitleg en toelichting van de meest betrokkenen. De toeschouwers bij zo’n onderzoek kunnen zelf de vragen en antwoorden beoordelen. Dat is een niet te evenaren leerproces in een democratie. Het is echt iets geheel anders dan een dik boek bestuderen. Ook al is dat zo lezenswaardig als het rapport van de commissie-Davids.

Klaas de Vries

Signalementen

Gesignaleerd

Jan Ramakers'

In deze rubriek worden korte signalementen geplaatst van boeken die van belang kunnen zijn voor de lezers van het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis*, maar die niet uitvoerig kunnen worden besproken in de recensierubriek omdat zij relatief weinig raakvlakken hebben met de parlementaire geschiedenis in de strikte betekenis.

Sheila Sitalsing en Hans Wansink, *De kiezer heeft altijd gelijk. Tijd voor change in Den Haag* (Nieuw Amsterdam Uitgevers; Amsterdam 2010) ISBN 978 90 468 0790 3, 191 p., prijs: € 16,95

Sitalsing en Wansink, (politiek) redacteurs van *de Volkskrant*, zijn niet optimistisch over het 'krakkemikkige politiek bestel dat op zijn laatste benen loopt'. 'Den Haag' slaagt er maar niet in de kloof met de burger te verkleinen. De auteurs proberen in dit boek de tien plagen te benoemen waaronder de Nederlandse politiek volgens hen gebukt gaat: onder andere de personencultus, de vloek van de coalitiepolitiek, de verkwanseling van de directe democratie en de versplintering van het partijwezen. Ook nemen zij alle elf partijen en hun leiders in de Tweede Kamer de maat. Geen enkele partij doorstaat ongeschonden hun analyse: de SP hinkt op twee gedachten, de Partij voor de Dieren is niet minder populistisch dan de PVV, de PVDA heeft geen eigen verhaal, biedt geen wenkend perspectief, D66 floreert vooral bij de voortdurende polemiek met de PVV, Rutte ziet de VVD als een product dat aan zo veel mogelijk afnemers moet worden verkocht, en zo voort en zo verder. Dat Sitalsing en Wansink geen kant – en klare – oplossingen hebben, verbaast dan ook niet. Hun pleidooi voor *change* (meer directe democratie, maar ook weer niet te veel; hergroepering en fusering van politieke partijen) is niet onsympathiek, maar doet ook wat slechts aan.

James C. Kennedy, *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland* (Uitgeverij Bert Bakker; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 351 3238 2, 300 p., prijs: € 22,50

In deze essaybundel met artikelen, die voor het merendeel in het afgelopen decennium al eens eerder zijn verschenen, belicht de Amerikaans-Nederlandse historicus Kennedy vanuit verschillende invalshoeken de vraag of, en zo ja hoe, Nederland is veranderd van een progressief gidsland dat openstond voor de wereld in een conservatief bolwerk dat wantrouwend staat tegenover diezelfde wereld. In de prikkelende, licht essayistische beschouwingen toont Kennedy zich een erudiete, scherpzinnige en betrokken buitenstaander die de politieke en culturele elite een aantal wijze lessen heeft te leren, onder andere over (de grenzen van) tolerantie, vooruitgangsgeloof en politieke vernieuwing.

Marc Chavannes, *Niemand regeert. De privatisering van de Nederlandse politiek* (Uitgeverij NRC boeken; z.p. 2009) ISBN 978 90 79985 06 7, 261 p., prijs: € 19,90

Ook Marc Chavannes, politiek columnist van *NRC Handelsblad*, kraakt in deze bundel columns uit de jaren 2006-2009 harde noten over het politieke bedrijf in Nederland, dat het op een aantal punten vies laat afweten. Chavannes vernietigende oordeel: 'De overheid gelooft niet meer in de overheid.' Zij laat het doorhakken van knopen bij voorkeur aan de markt over, of het nu gaat om openbaar vervoer, energievoorziening, gezondheidszorg, cultuur of zelfs de overheid zelf. Nederland is een marktstaat geworden. En daarmee creëert de politieke elite nieuwe problemen, want een politieke elite die zich onttrekt aan de definiëring en verdediging van het publieke belang laat een democratisch tekort ontstaan. En op die voedingsbodem konden en kunnen het cynisme en de boosheid van Fortuyn, Verdonk en Wilders bloeien.

Menno Hurenkamp, *De kleine pijn van de vooruitgang. Politieke en culturele strijd in het nieuwe Nederland* (Van Gennep; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 5515 401 2, 222 p., prijs: € 17,90

Wie na lezing van de bovenstaande publicaties nog niet in een staat van algeheel politiek en cultuurpessimisme is vervallen, kan de bundel korte stukken van politicoloog en journalist van *De Groene Amsterdammer* Hurenkamp ter hand nemen. Ook hier de constatering: Nederland ergert zich. Burgers ergeren zich aan de overheid, de politiek en de medeburgers, en de overheid ergert zich aan de burgers en aan politici. En ook bij Hurenkamp gaat het in de columns die hij de afgelopen zeven jaar bij elkaar heeft geschreven om de thema's: de tekortschietende politieke klasse, de vrijheid om niet meer in voorgeschreven verbanden te lopen en de spanningen van de multiculturele samenleving. Toch is Hurenkamp hoopvol: de 'kleine pijn' van de ergernis is het product van vooruitgang. Nederland is de afgelopen jaren niet noodzakelijk beter geworden, maar wel wijzer.

Ed van Thijn, *De formatie* (Augustus; Amsterdam 2010) ISBN 978 90 457 0428 8, 256 p., prijs: € 17,50

Ed van Thijn bouwt al sinds zijn *Dagboek van een onderhandelaar* uit 1978 aan een gestaag groeiend oeuvre waarin hij zijn ervaringen in en opvattingen over de politiek in vlot geschreven proza vastlegt. De toegankelijke schrijfstijl kan de naargeestige boodschap dit keer echter niet verhullen: in *De formatie* (een misleidende titel overigens) waarschuwt de PVDa-prominent voor de desastreuze gevolgen van ons kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging. Het land is onbestuurbaar geworden door dit systeem, dat heeft gezorgd voor een versplinterd partijenlandschap met middenpartijen die elkaar in een wurggreep houden, waarvan de radicale partijen profiteren. Er is geen normaal meerderheidskabinet meer te formeren. De oorzaak is volgens Van Thijn vooral gelegen in een groot democratisch *deficit* in het Nederlands bestel: de kiezer heeft geen enkele invloed op de regeringsvorming. Hij moet na de Kamerverkiezingen maar afwachten wat het ondoorzichtige formatieproces oplevert. Als oplossing bepleit Van Thijn een systeem met stembusakkoorden: voor de verkiezingen moeten de partijen duidelijk maken met wie zij wensen te regeren. Na lezing van *De formatie* blijft de lezer achter met twee vragen: is het werkelijk zo rampzalig gesteld met de Nederlandse politiek? Is enige historische relativering niet op zijn plaats?

P.H.A. Frissen, *Gevaar verplicht. Over de noodzaak van aristocratische politiek* (Van Gennep; Amsterdam 2009) ISBN 978 0 5515 428 9, 294 p., prijs: € 29,90

Is meer directe democratie de oplossing voor de problemen waarmee het Nederlandse politieke bestel onmiskienbaar kampt, of een krachtiger leiderschap? Wie het laatste bepleit, is al gauw verdacht. Politiek en bestuur worden in theorie en praktijk immers in hoge mate bepaald door gelijkheidsdenken. Toch zijn elites in een politieke orde onvermijdelijk en noodzakelijk, aldus de bestuurskundige Paul Frissen. Maar omdat politieke elites macht uitoefenen, moeten aan hen bijzondere eisen worden gesteld: terughoudendheid, zelfbeheersing en zelfbeperking. Politieke representatie is dan ook een zaak van distantie, niet van populistisch leiderschap. De bijzondere deugden waarover politieke elites dienen te beschikken, verplichten tot een aristocratische politiek.

Henk te Velde, *Van regentenmentaliteit tot populisme. Politieke tradities in Nederland* (Uitgeverij Bert Bakker; Amsterdam 2010) ISBN 978 90 3513545 1, 319 p., prijs: € 24,95

We zijn geneigd te denken dat Nederland amper politieke tradities kent, Prinsjesdag misschien daargelaten. Wij zouden ook niet hechten aan tradities. Toch laat Henk te Velde, hoogleraar vaderlandse geschiedenis in Leiden en specialist op het gebied van de politieke cultuur, in dit boek zien dat de Nederlandse politiek wel degelijk haar tradities kent, die weliswaar weinig opvallend zijn, maar daardoor des te sterker. Hij denkt daarbij bijvoorbeeld aan de regentenmentaliteit, de tradities rond de monarchie en de aanwezigheid dan wel afwezigheid van theater in de politieke praktijk van de Tweede Kamer. Wie in Nederland effectief politiek wil bedrijven of het politieke bedrijf wil doorgronden, zal die tradities moeten kennen.

Robin te Slaa en Edwin Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Boom; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 850 6813 6, 939 p., prijs: € 39,50

Te Slaa en Klijn schreven in vijf jaar een in omvang werkelijk verpletterende geschiedenis van de beginjaren van de nationaalsocialistische beweging in Nederland. De ideologische, organisatorische, personele en evenementiële aspecten van die geschiedenis komen uitvoerig aan bod. Een nadeel van de bewuste keuze voor een beschrijvende in plaats van een conceptuele benadering van het Nederlandse nationaalsocialisme is dat er moeilijk een lijn te ontdekken valt in deze ruim 900 pagina's dikke studie. Niettemin weten de auteurs conclusies te trekken die ongetwijfeld nog tot de nodige discussie onder vakgenoten zullen leiden, onder meer over het volgens hen vanaf het begin onmiskienbaar extreme karakter van de NSB en over de 'on-Nederlandse' politieke stijl van de beweging die duizenden Nederlanders aantrok, maar die nog veel meer landgenoten afstootte.

Arendo Joustra, Jeroen Langelaar en Jos Widdershoven, *Negenmannen, Oranjes & matpartijen. Elseviers groot politiek lijstenboek. Verkiezingseditie* (Elsevier; tweede druk; Amsterdam 2010) ISBN 978 90 688 29785, 533 p., prijs: € 14,95

Aan (politieke) nieuwsanalyse en commentaar hoort grondige feitenkennis ten grondslag te liggen, zo stelt de redactie van *Elsevier* terecht. Dit boek bevat een goudmijn aan politieke feiten: 531 lijstjes, 2222 personen en 23.870 feiten op 536 pagina's. Welke politici waren eerder journalist? Wie waren ook alweer Ruud Shock en Rupsje Nooitgenoeg? Wat zijn de tien meest gedenkwaardige politieke beledigingen in het pre-Wilderstijdperk? Nuttige kennis? Lang niet altijd. Amusant? Dat zeker! Dat de samenstellers het begrip 'politiek lijstenboek' wel erg ruim interpreteren (de twintig straten van Monopoly, de bijnamen van steden, de laatste tien gehangenen in Nederland etc.) neemt de ware lijstjesfetisjist graag voor lief.

George Harinck, *Mijn reis was geboden. Abraham Kuypers Amerikaanse tournee* (Verloren; Hilversum 2009) ISBN 978 90 8704 128 1, 191 p., prijs: € 19,-

Abraham Kuypers was een gepassioneerd reiziger. Dit boek is een heruitgave van zijn *Varia Americana*, de reisindrukken van zijn Amerikaanse reis uit 1899, in combinatie met de brieven die hij in 1898 vanuit de Verenigde Staten, waar hij vaak als een vorst werd ontvangen, aan zijn vrouw en kinderen schreef. Harinck voorzag de bronnen van uitvoerige annotatie en van een inleiding. De bronnen zijn niet alleen informatief door het feitenrelaas, maar zij vertellen ook het nodige over de persoon Kuypers, niet in de laatste plaats door het contrast tussen de persoonlijk getinte brieven en het veel zakelijker reisverslag.

Huub Wijffes, *VARA. Biografie van een omroep* (Boom; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 8506 654 5, 639 p., prijs: € 49,95

Deze (bijna) vuistdikke, fraai uitgevoerde en uiterst informatieve geschiedenis van de VARA is door de gerenommeerde mediahistoricus Wijffes in opdracht van de ruim tachtigjarige 'arbeidersomroep' geschreven. 'De bedoeling van dit boek is te onderzoeken hoe dat nu precies zat met die VARA in de Nederlandse geschiedenis, in het bijzonder in haar relatie met cultuur, politiek en publiek', schrijft Wijffes in zijn inleiding. Zonder tekort te willen doen aan het boek als geheel, lijkt de relatie tussen omroep en politiek voor de lezers van dit jaarboek het belangwekkendst. En ook al kwalificeert de auteur zijn relaas over deze relatie op voorhand als mogelijk 'saai en taai', dat blijkt geenszins het geval. Politiek engagement immers heeft altijd deel uitgemaakt van de identiteit van de VARA, niet alleen in de tijd van de verzuiling maar ook, en misschien juist vooral, daarna.

Joep Schenk (met intermezzi van Petra Timmer), *Groningen-gasveld vijftig jaar. Kloppend hart van de Nederlandse gasvoorziening* (Boom; Amsterdam 2009) ISBN 978 90 8506 763 4, 224 p. en DVD, prijs: € 24,50

Nog zo'n fraai verzorgd gedenkboek (ongetwijfeld met dank aan de jubilaris) is deze studie over vijftig jaar aardgasvoorziening vanuit Groningen sinds de ontdekking van de gasbel in

Slochteren in 1959. Als één ding duidelijk wordt uit dit boek is het hoe nauw energievoorziening en politiek met elkaar vervlochten zijn, te beginnen met de verdelingsvraag: van wie is het gas, voor wie is het gas? Maar ook bij de prijsstelling, de besteding van de aardgasbaten, de weging van milieuaspecten van gasexploratie en -winning en de bevordering van marktwerking op de aardgasmarkt hebben politiek en overheid een beslissende vinger in de pap. De wederzijdse afhankelijkheid tussen de Nederlandse Aardolie Maatschappij, de ontdekker van het gasveld, en de staat is dan ook een van de belangrijkste thema's van *Groningen-gasveld vijftig jaar*.

Noot

- 1 Met dank aan Alexander van Kessel, die het signalement schreef over Ed van Thijn, *De formatie* (Amsterdam 2010).

Lijst van afkortingen

ABN AMRO	Algemene Bank Nederland Amsterdam Rotterdam Bank
AFM	Autoriteit Financiële Markten
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
AKW	Algemene Kinderbijslagwet
ANWB	Algemene Nederlandse Wielrijders-Bond
AOW	Algemene Ouderdomswet
AR	antirevolutionair
ARP	Antirevolutionaire Partij
AWW	Algemene Weduwen- en Wezenwet
BMGN	<i>Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis van Nederland</i>
BNR	Business News Radio
BZK	Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
CBTB	Christelijke Boeren- en Tuindersbond
CDA	Christen-Democratisch Appel
CHU	Christelijk-Historische Unie
CNV	Christelijk Nationaal Vakverbond
CPB	Centraal Planbureau
CPN	Communistische Partij van Nederland
CRM	Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk
CU	ChristenUnie
D66	Democraten 66
DNB	De Nederlandsche Bank
DSB	Dirk Scheringa Beheer
EEG	Europese Economische Gemeenschap
FNV	Federatie Nederlandse Vakbeweging
GPV	Gereformeerd Politiek Verbond
HBS	hogere burgerschool
HBU	Hollandsche Bank-Unie
HM	Hare Majesteit
HSL	hogesnelheidslijn
HTK	<i>(Verslag der) Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal</i>
ICT	informatie- en communicatietechnologie
IRT	Interregionaal Recherche Team
ISAF	International Security Assistance Force
JSF	Joint Strike Fighter

LIJST VAN AFKORTINGEN

KVP	Katholieke Volkspartij
LPF	Lijst Pim Fortuyn
NA	Nationaal Archief
NAVO	Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie
NOS	Nederlandse Omroepstichting
NOVIB	Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand / Internationale Betrekkingen / Internationale Ontwikkelingssamenwerking
NRC	<i>Nieuwe Rotterdamse Courant</i>
NS	Nederlandse Spoorwegen
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland
NVV	Nederlands Verbond van Vakverenigingen
OC EN W	Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
OM	Openbaar Ministerie
OV	openbaar vervoer
PPR	Politieke Partij Radicalen
PVDA	Partij van de Arbeid
PVDD	Partij voor de Dieren
PVV	Partij voor de Vrijheid
RBS	Royal Bank of Scotland
RO	Ruimtelijke Ordening
RPF	Reformatorisch Politieke Federatie
RSV	Rijn-Schelde-Verolme
RTL	Radio Télévision Luxembourg
SA	Sturmabteilung
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SDB	Sociaal-Democratische Bond
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SP	Socialistische Partij
TNO	Organisatie voor toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek
TROS	Televisie en Radio Omroep Stichting
UNPROFOR	United Nations Protection Force
VARA	Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs
VHP	Verenigde Hindoestaanse Partij
VN	<i>Vrij Nederland</i>
VN	Verenigde Naties
VNO	Verbond van Nederlandse Ondernemingen
VROM	Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
VS	Verenigde Staten
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WOT	Wettelijke Onderzoekstaken
WWI	Wonen, Wijken en Integratie
ZZP'ER	zelfstandige zonder personeel

Over de auteurs en de redactie

C.C. van Baalen (1958) is directeur van het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis en hoogleraar parlementaire geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

A.S. Bos (1977) is historicus, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.

J.L.J. Bosmans (1945) is emeritus hoogleraar geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

W. Breedveld (1945) is commentator van het dagblad *Trouw* en docent politieke communicatie aan de Universiteit Leiden.

G.E. Breeman (1971) is verbonden aan de leerstoelgroep bestuurskunde van de Universiteit Wageningen en fellow aan het Montesquieu Instituut.

J.W.L. Brouwer (1956) is historicus, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.

E. Dijk (1984) is als historicus verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

A. Heertje (1934) is econoom, emeritus hoogleraar economie aan de Universiteit van Amsterdam, publicist en columnist.

P.B. van der Heiden (1965) is politicoloog, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, en freelance journalist.

M. ten Hooven (1957) is journalist en oud-politiek redacteur van *Trouw* en *Vrij Nederland*. Hij is winnaar van de Vondelingprijs voor politieke journalistiek 2003.

A. Jorritsma (1950) was onder andere lid van de Tweede Kamer, minister van Verkeer en Waterstaat en minister van Economische Zaken, en is burgemeester van Almere.

A.C.M.W. van Kessel (1968) is historicus, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.

W. Kok (1938) was voorzitter van de FNV, fractievoorzitter van de PVDA in de Tweede Kamer, minister van Financiën en minister-president, en is minister van Staat.

F. Korthals Altes (1931) is minister van Staat en erelid van de vvd en was minister van Justitie en voorzitter van de Eerste Kamer der Staten-Generaal.

M.H.C.H. Leenders (1957) is historicus, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis en aan de afdeling politieke geschiedenis van de Radboud Universiteit Nijmegen.

J.C.F.J. van Merriënboer (1962) is historicus en jurist, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.

J. Oddens (1981) is historicus en neerlandicus, verbonden aan de leerstoelgroep nieuwste geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam.

P. van Praag (1949) is universitair hoofddocent politicologie aan de Universiteit van Amsterdam.

J.J.M. Ramakers (1954) is historicus, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.

H. Reiding (1975) is historicus, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.

J.P. van Rijswijk (1938) was beleidsmedewerker van de fracties van ARP en CDA in de Tweede Kamer en ambtenaar bij het ministerie van Buitenlandse Zaken.

M.J. Schwegman (1951) is directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en hoogleraar politiek en cultuur in de lange twintigste eeuw aan de Universiteit Utrecht.

A. Timmermans (1964) is onderzoeksdirecteur van het Montesquieu Instituut voor vergelijkend onderzoek naar parlementaire stelsels in Europa en verbonden aan het Instituut Bestuurskunde van de Universiteit Leiden.

J.J.B. Turpijn (1976) is als universitair docent Nederlandse geschiedenis verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

J.J. Vis (1933) was voor zijn pensionering in 2003 onder meer hoogleraar staatsrecht te Groningen, lid van de Eerste Kamer en lid van de Raad van State.

G. Voerman (1957) is directeur van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

H.J.L. Vonhoff (1931) was staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, burgemeester van Utrecht en Commissaris van de Koningin in Groningen.

K.G. de Vries (1943) is lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en bijzonder hoogleraar aan de Radboud Universiteit, met als leeropdracht de cultuur en praktijk van het Nederlandse parlement.

P. de Waard (1955) is verslaggever van *de Volkskrant*.

D.J. Wolffram (1959) is hoogleraar in de geschiedenis van bestuur en politiek in de moderne tijd aan de Rijksuniversiteit Groningen.

J. van Zuthem (1967) is historicus en was in 2010 verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis.

R.S. Zwart (1964) is historicus en directeur van een communicatiebureau.

'De essentie van het schrijven is het zoeken naar de waarheid en de essentie van de politiek is juist het verhullen ervan,' schijnt de Amerikaanse schrijver Gore Vidal ooit gezegd te hebben. Verhult de politiek inderdaad de waarheid? Waarom proberen parlementaire onderzoeks- en enquêtecommissies dan de waarheid boven water te halen? Hoe doen ze dat en slagen zij erin? Welke rol speelt het begrip waarheid in het politieke debat? In hoeverre kan men in een parlementaire democratie de waarheid claimen? En welke waarheid ligt ten grondslag aan een verkiezingsprogramma of een regeringsprogramma? Hoe verhouden al die waarheden zich tot elkaar en hoe beleven wij die?

Dat zijn de vragen waar het in dit *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* om gaat. Zo blikkt commissielid Marjan Schwegman terug op het werk van de commissie-Davids over de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog in Irak, en commissievoorzitter Jan de Wit op het onderzoek van de parlementaire commissie financieel stelsel. Joris Oddens en Jouke Turpijn analyseren de waarheidsclaim in het politieke debat eind achttiende en tweede helft negentiende eeuw en Marcel ten Hooven wijst op het gevaar van die claim in het hedendaagse debat. Andere bijdragen gaan onder andere over parlementaire enquêtes na de Tweede Wereldoorlog, de verhouding tussen verkiezingsbeloften, regeerakkoorden en troonredes, de Nederlandse perceptie van buitenlands beleid en waarheidsvinding in de pers.

In het *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* komen historici, politicologen, journalisten en (oud-)politici aan het woord over uiteenlopende onderwerpen uit de parlementaire geschiedenis. Het bevat artikelen, bronnenpublicaties, een spraakmakend Kamerdebat, necrologieën, boekbesprekingen en een kroniek van het afgelopen parlementaire jaar.

Het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis, gevestigd te Nijmegen, is een samenwerkingsverband van de Radboud Universiteit en de Stichting Parlementaire Geschiedenis te Den Haag. Het Centrum publiceert onder meer de serie *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945*.

ISBN 978-94-6105-363-3

9 789461 053633

